

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK ·

REDACTIE: + + + + +
D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER
+ + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 41.

10 October 1906.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. DE BRICORNA-PRIJSVRAAG

Eerlijk gezegd, en onder volle waardeering van veel verdienstelijks, is de tentoonstelling der in de prijsvragen der firma VAN DE LOO ingekomen ontwerpen eenigzins eene teleurstelling, waarop het Jury-rapport den bezoeker trouwens reeds voorbereidde.

De firma VAN DE LOO geeft echter den moed niet op. Zij wil ten tweeden male de middelen ter beschikking stellen voor het op onbekrompen wijze uitschrijven eener prijsvraag.

Zal die tweede prijsvraag aan de verwachtingen beantwoorden?

Dat de gestelde opgave zeer moeilijk is, kan niet ontkend worden.

De aangewezen vorm moet gevonden worden voor de toepassing van een nieuw materiaal, dat konstruktieve en decoratieve elementen op eene nieuwe wijze in zich vereenigt. Althans de weg moet worden aangewezen die vermoedelijk op dat doel aanvoert.

Daarbij zijn bijzondere moeilijkheden te overwinnen. Met kleine eenheden een breed en groot effect te bereiken, is eene eisch die zeker niet gemakkelijk te bevredigen is.

Het is een minder juist beginsel om bij Bricornametselwerk de versiering, als goldt het eene muurschildering of sectiel-vulling, buiten verband met het voeg- en netwerk, over het vlak te verdeelen. Dat is eene wijze van toepassing die voor het materiaal minder eigenaardig is, al is zij technisch ook uitvoerbaar.

De verleiding daartoe is ongetwijfeld groot, want allicht vervaait eene decoratie, waarin elke steen een meer zelfstandig element vormt, (gelijk trouwens bij fabriekmatige vervaardiging wenschelijk is) tot kleinheid en peuterigheid van motieven. Verschillende ingezonden ontwerpen lijdten aan dit laatste euvel als hun voornaamste gebrek. Of het materiaal zich leent om er heraldieke paneelen, vakken met festoenen en figurale voorstellingen etc. mede samen te stellen lijkt mij vooralsnog de vraag. De oplossing zal veeleer

moeten worden gezocht in geometrische versieringsmotieven en streng gestyleerde vormen, maar om daarmede tot een bevredigend en voor het „Bricorna” kenmerkend resultaat te komen, zal veel en ingespanssen zoeken noodig zijn.

Is nu eene prijsvraag daartoe de aangewezen weg? Zou het niet veel meer nut kunnen hebben om aan enkele, als begaafd bekende kunstenaars, voor het vraagstuk te interesseeren, door hen de vervaardiging van ontwerpen op te dragen? Ik voor mij zou meer aan het laatste hechten. De firma VAN DE LOO schijnt daarentegen meer aan prijsvragen te hechten en vreest blijkbaar niet het groote kafgehalte in dit koren.

Het is nu echter te hopen dat bij de tweede prijsvraag, welke nu in het vooruitzicht staat, talrijke architecten van naam en ervaring hunne talenten aan het vraagstuk gaan wijden.

In ieder geval is het m.i. echter gewenscht om aan het programma te verbinden eene uitvoerige uiteenzetting van den aard van het materiaal, gepaard aan eene beschouwing van meer aesthetischen aard omtrent de toepassingen, bij wijze van handleiding voor de medewerkers. Nu immers is gebleken dat het materiaal nog niet voldoende bekend is.

Het is nu eenmaal een feit dat bij ons te lande eene prijsvraag bijna uitsluitend pleegt te worden beschouwd als een oefenterrein voor jeugdige krachten. Prijsvragen zijn bij ons verre van populair. Onze architecten van naam en praktijk doen, in tegenstelling tot hunne buitenlandsche kollega's, over het algemeen niet of weinig mede aan prijsvragen.

Dit is te verklaren wanneer het zoogen. „studie”-prijsvragen geldt, welke door vereenigingen zijn uitgeschreven.

De prijsvragen der firma VAN DE LOO hebben evenwel zoowel in artistieken als in praktischen zin een veel ernstiger doel dat niet kan bereikt worden zonder de algemeene medewerking van beproefde krachten.

Het zij mij, om dit nader aan te toonen, vergund,

hier enkele zinsneden in te lasschen uit een artikel dat ik voor „De Amsterdamer” schreef over „Nieuwe baksteenfabrikaten en hare toepassing”.

De voortdurende ontwikkeling der baksteennijverheid, niet slechts in technischen maar ook in aesthetischen zin, is een nationaal belang te achten.

Dien buitenlandschen groefsteen-leverancier, die onlangs zijne herinnering aan een gouden tijd, door hem voor jaren in Holland doorgemaakt, besloot met een hoopvol „Aber jetzt fängt es wieder an”, dient dan ook eene teleurstelling bereid te worden.

Mij staat op dit oogenblik geene populaire, nationale bouwstijl voor den geest, die niet althans in zijne hoofdtrekken onmiddelijk gegrond was op de bouwstoffen, die door den eigen bodem werden opgeleverd. Zóó gevoelig was de bouwkunst op dit punt dat, om een enkel voorbeeld te noemen, de schakeeringen der fransche gothiek verband houden met de dikten der lagen in de plaatselijke steengroeven.

Het gemakkelijke vervoer en verkeer onzer dagen; de verbreiding van buitenlandsche boek- en plaatwerken; de nawerking van elders onder gunstige omstandigheden verzamelde indrukken — de voor studie of genoegen reizende mensch pleegt immer optimistisch te oordeelen, voor genieten en waardeeren vaak bijzonder ontvankelijk te zijn; deze factoren, gevoegd bij de bekoring die het uitheemsche nu eenmaal op zoovelen schijnt uit te oefenen, bemoeilijken in onze dagen de ontwikkeling eener strikt nationale bouwkunst.

Te verwachten is bovendien dat het nieuwe en weinig aan bepaalde plaatsen gebonden materiaal, het cement-ijzer of gewapend beton, al naar men het noemen wil, de met het ijzer reeds aangevangen internationalisatie der bouwkunst in de toekomst zal doorzetten.

Eenzelfde doelwit als dat der taalzuiveraars, het verdrijven van uitheemsche uitdrukkingswijzen waar inheemsche ter beschikking staan, dient ook bij de beoefening der bouwkunst voor oogen te worden gesteld, wil men de ontwikkeling van eigen vorm en eigen aard bevorderen en door onvergankelijke bewijsstukken aan het nageslacht overleveren.

Baksteen, en hierbij denken wij tevens aan de aanverwante voortbrengselen der klei-industrie, nu, is de eenige bouwstof van onzen bodem; de Limburgsche mergelsteen kan veilig buiten beschouwing blijven. Aan die voortbrengselen is dan ook bij de verdere ontwikkeling onzer bouwkunst in het bijzonder de aandacht te wijden.

De meest kenmerkende en van eigen opvatting getuigde onzer middeleeuwsche kerken zijn de baksteen-gebouwen, niet die welke in bergsteen werden opgetrokken. Het is als hield met de vreemde bouwstof ook een vreemde geest zijn intocht. Zulks komt aan een bouwwerk als het voormalig Amsterdamsche Raadhuis in een later tijdperk onzer vaderlandsche bouwkunst niet minder sterk uit. En vraagt iemand een voorbeeld uit onze dagen, dan zou dit, om aldra een

in 't oog vallend te noemen, geboden worden o. a. door het nieuwe gebouw van het „Algemeen Handelsblad” te Amsterdam.

De aandacht voor onze baksteen te vragen is in onze dagen geenszins gelijk te achten met „enfoncez une porte ouverte”.

Baksteen sluit, gelijk prachtwerken zonder tal uit alle landen en van alle tijden bewijzen, monumentaliteit noch rijkdom, uit. De onjuiste opvatting, dat dit wel het geval zou zijn, moet verdwijnen. Zij is veel verspreid en bovendien gevaarlijk. Door in de hand te werken het najagen van een schijn, in gevallen waarin de middelen voor het wezen ontbreken, lokt zij immers ontaarding en wanbegrip in de bouwkunst uit.

De waarneming hoe in den laatsten tijd opnieuw eene averechtsche toepassing van pleisterwerk, waarbij de namaak van groefsteen beoogd wordt, veld won, zou niet doen vermoeden dat nu bijkans een halve eeuw in onze bouwkunst een heftige strijd voor waarheid en oprechtheid gevoerd wordt!

Er bestaat een wel te onderscheiden pleisterstijl, die nauw verband houdt met de zeer bijzondere eigenschappen van het materiaal. Niet deze wordt met die zoeven geuite afkeuring getroffen, maar wel het misbruik van pleisterwerk als daarbij getracht wordt met meer of minder kunstvaardigheid en bedriegelijkheid groefsteen — en dat nog wel met inbegrip harer gebreken — na te bootsen.

Geen andere reden kan daarvoor bestaan dan de, mogelijk onwillekeurige, samenkoppeling der begrippen van degelijkheid, rijkdom en statigheid aan het gebruik van de zooveel kostbaarder natuursteen.

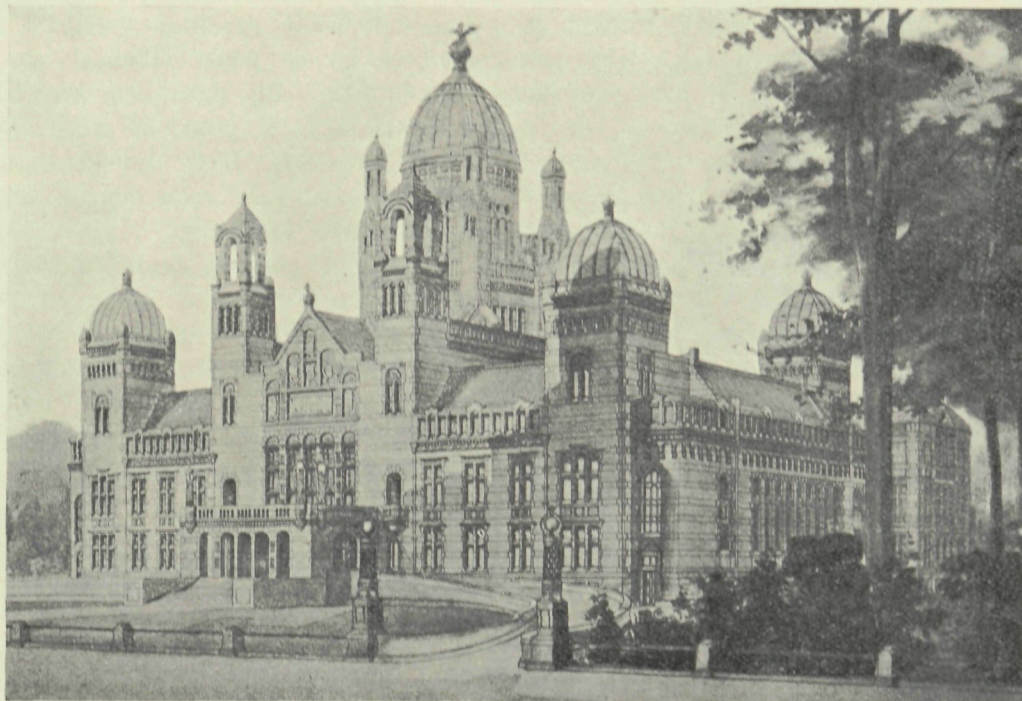
Die volkomen onjuiste verwarring moet met des te meer kracht bestreden worden nu onze baksteennijverheid in de laatste jaren zich naar alle richtingen zoo ontzaglijk ontwikkelde. Een groot deel der verdienste daarvan komt toe aan de heeren VAN DE LOO, die meerdere aanvankelijke mislukkingen ten trots, er in slaagden, door eene wetenschappelijke beoefening van hun bedrijf, niet alleen zelf een eerste plaats op hun gebied in te nemen, maar ook het peil der geheele Nederlandsche baksteennijverheid te verhoogen.

Nu wordt wel de stelling verkondigd dat de technische volmaaktheid slechts bereikt werd ten koste van het aesthetische gehalte; dat de nieuwe, door hare hoedanigheden van afwerking en hardheid ontegenzeggelijk zoo hoog staande machinale baksteen, en vooral de nageperste siersteen, in artistiek opzicht niet voldoet; dat daarvoor de vorm te kantig is, de oppervlakte te glad, de kleur te gelijkmatig; dat het gevolg daarvan onvermijdelijk moet zijn een saai en eentonig uiterlijk, hemelsbreed verschillend van door van kleur en leven tintelende metselwerk van voorheen.

Deze en soortgelijke opmerkingen berusten voor een groot deel op de beoordeeling van minder eigenaardige toepassingen der nieuwe fabrikaten.

Wie zijn schoonheidsideaal bereikt ziet in een oud-Hollandsch geveltje, of aan zijn werk een middeleeuwsch

NEDERLANDSCHE INZENDINGEN IN DE VREDESPALEIS-PRIJSVRAAG

J. M. L. LOTZ (S GRAVENHAGE)

aanzien wenscht te geven, hij kieze geene nageperste of blindeersteen van VAN DE Loo noch van een ander. Hij gebruike op straffe van een fiasco — waarvan de schuld dan evenwel niet den steenbakker belast — een bezand handvormsteentje.

In het algemeen — bijzondere gevallen buitengesloten — zou evenwel een beginselmatige terugkeer tot het primitiever fabrikaat, althans ten onzent weinig rede hebben.

Een in Duitschland onlangs uitgevoerd onderzoek toonde de minderwaardigheid aan van de daar zoo gezochte handvormsteenen in zoogenaamd kloosterformaat, vergeleken met de machinaal gevormde steenen. De aesthetische redenen welke rechtvaardigen dat men ginds toch met zooveel voorliefde het technisch minderwaardige materiaal blijft toepassen, behoeven evenwel niet te gelden bij ons, die over een zoo beschaafd en veredeld baksteenfabrikaat kunnen beschikken.

Men mag niet uit het oog verliezen dat de meerdere gladheid van oppervlak en kantigheid van vorm voor verschillende bestemmingen niet slechts van technisch maar wel degelijk ook van aesthetisch voordeel is.

In onze moderne steden immers geven andere en krassere invloeden dan de tijd, aan de gebouwen hun patina. Rook, roet en stof tasten hen aan en het is nu de vraag of onder die inwerkingen wel dat poëtisch waas van oudheid kan verkregen worden dat als winst is aan te merken.

De hardere en gladdere nieuwe steenfabrikaten zijn

voor de aanhechting van vuil, om het kind bij zijn waren naam te noemen, veel minder ontvankelijk dan de ruwe onregelmatiger bezande steenen van weleer.

Bij de nieuwe fabrikaten der VAN DE Loo'sche bakkerijen is sedert kort nog gekomen de „bric-orné” ongetwijfeld het meest volmaakte en verfijnde baksteen-materiaal van dezen tijd, waarop eenigszins verheven versieringen van gekleurde klei zijn aangebracht. Deze wijze van versiering, voor het eerst verwerkt aan eene portiek van de Nederlandsche afdeling ter Luiksehe tentoonstelling opent een nieuw en ruim veld voor de toepassing der baksteen.

Volkomener dan volgens eenig andere methode wordt bij dit materiaal bereikt de absolute eenheid van versiering en constructie, wier organisch samengaan een hoofdbeginselen is van alle architectonisch scheppen. Wat met dit procedé te bereiken valt, blijkt uit de gedenkplaat die ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsfeest van den heer C. T. J. L. RIEBER als secretaris der Mij. tot Bev. der Bouwk. door de firma VAN DE Loo werd aangeboden ter plaatsing in het trappenhuis van het maatschappelijk gebouw.

De nieuwe baksteenfabrikaten eischen echter om tot hun recht te komen, eene afzonderlijke behandeling waarbij met inachtneming hunner eigenschappen getracht wordt naar eene daaraan beantwoordende vormen- en kleurenspraak: onafhankelijk van de voor hun niet passende aesthetische tradities. De firma VAN DE Loo stelt zich voor binnenkort het streven in

die richting aan te moedigen door het uitschrijven van eenige prijsvragen ter rationeële toepassing der nieuwe en technisch volmaakte voortbrengselen van haar bedrijf.

Dankbaar kan daarvan tevens partij worden getrokken teneinde onze bouwkunst ongezocht eene levendiger en kleurrijker aanzien te verleen dan zij gemeenlijk vertoont. De blindeersteen, de nageperste siersteen, de versierde, geëngobeerde en verglaasde steenen immers worden geleverd in groote verscheidenheid van kleuren. Hemelsbreed is het onderscheid met de gekleurde steen van eenige jaren her — vooral wanneer die daarbij nog verglaasd was — wier felle, brutale kleuren de verschrikking van menig, aan Fröbel-vlechtwerk herinnerend metselaars-kunststuk tot het uiterste dreven.

Eene enkele opmerking, waaraan ik herinnerd werd door 't geen boven geschreven staat over de wensche-

lijkheid van eenige meerdere kleur, zij hier ingelascht.

Wordt het niet tijd te breken met de gewoonte onze oude baksteengevels zwart te verven? Op de Amsterdamsche grachten verrijzen in lange rijen de sombere gevels naast elkander als negatieven van rouw-brieven. Bij deze een zwarten rand om het witte papier, bij geene de witte omlijstingen in een zwart gevelvlak. Deze droefgeestigheid beantwoordt blijkbaar nog aan veler ideaal van welstand naar overgeleverde opvatting.

Wordt het dan al beslist noodig geacht om alles, tot het onvergankelijk arduin der stoepen toe, braaf en netjes onder de verf te houden, waarom dan bij voortdoring die afgrijpselijke combinatie van doodekop en steengrauw — koud en kil als de beruchte Hollandsche „deftigheid” — aangehouden? In het voordeel van ons stadsschoon zeker niet.

S. KOLDIJK. DE SCHIERSTINS TE VEENWOUDEN

De Schierstins te Veenwouden is, wanneer men de voormalige kloosterkerken te Leeuwarden en de kerk te Bergum (vroeger die van de abdy der Reguliere kanunniken) uitzondert, niet slechts het enig overblijfsel der talrijke kloosters, die zich in de middeleeuwen in het tegenwoordige Friesland bevonden, maar zij is eveneens de laatste der versterkingstorens uit dien tijd.

De groote Cisterciënser-abdy „Klaarkamp” bij Rinsumageest, het moederklooster der abdy Aduard, was, omstreeks 1400, of door inkoop, of door schenking, in het bezit van de stins gekomen, die sinds dien tijd Schierstins genoemd werd, naar de grauwe, of in het Friesch „skiere”, kleur van het kleed der monniken. Zeer zeker was de Schierstins, met bijbehorende gebouwen, vóór dien tijd eene bezitting van eene adellijke familie, welker naam echter onbekend is.

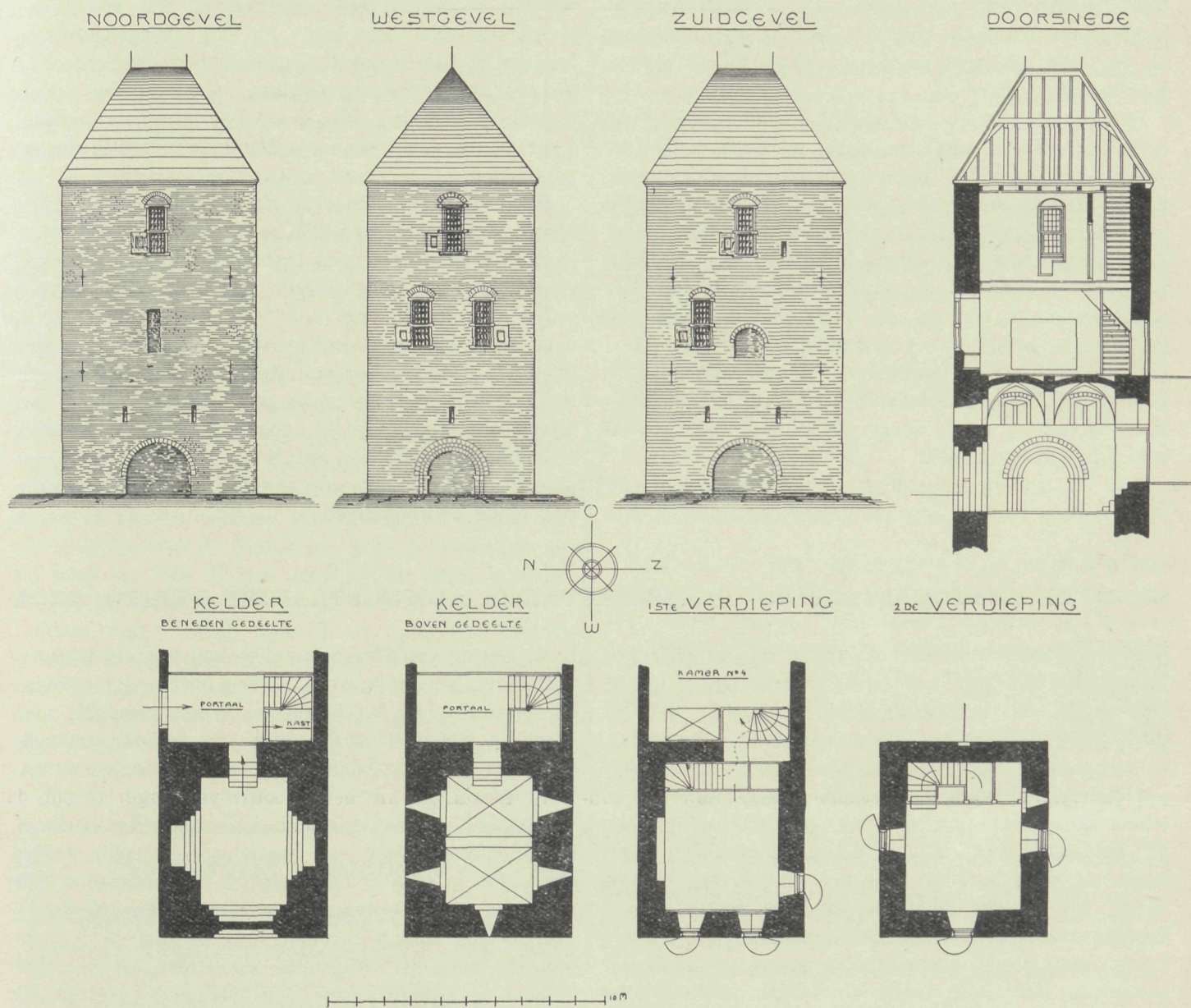
Volgens de overlevering werd deze bezitting door den abt als zomerverblijf gebruikt, als wanneer deze de boomlooze vlakken langs de Dokkumer Ee, waar Klaarkamp lag, verliet voor de boschrijke streken rondom Veenwouden. Van de toenmalige bijgebouwen is niets overgebleven, de thans bestaande bijbouwen dagteekenen van voor ruim 100 jaren, en worden thans gebruikt tot kazerne voor eene brigade marechaussee. De stins of steenen toren dagteekent waarschijnlijk uit omstreeks 1300, en is een bouwwerk van grooten eenvoud. In het vorige jaar was een groot gedeelte van den westgevel ingestort. De klimop, waarmede het geheele gebouw tot aan den nok was bedekt, liet op vele plaatsen los en nam de buitenomkleeding der muren, die denkelijk omstreeks 1500 was aangebracht, mede. Het geheele verval was een kwestie van tijd, toen het bestuur van het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde, het initiatief nam, om het gebouw voor geheel verval te

bewaren door het te restaureeren. Met financiële hulp van het Rijk en van enkele particulieren werd de restauratie begonnen en voleindigd, naar de van wege het Rijk door den Rijksarchitect voor de monumenten van geschiedenis en kunst, den heer A. MULDER te 's Gravenhage verstrekte teekeningen. De uitvoering geschiedde door den heer D. ZIJLSTRA timmerman en aannemer te Veenwouden, onder leiding van schrijver dezes.

Toen de klimop gedeeltelijk verwijderd was, bleek de toestand van het gebouw veel erger te zijn dan vermoed werd. De buitenommetelsing van 1500, was voor het grootste gedeelte geheel los, en het verdere muurwerk was geheel zonder verband, met groote scheuren en losvallende gedeelten. Een woord van lof komt dus toe aan den heer ZIJLSTRA, die de werkzaamheden beleidvol, met zorg en met liefde heeft uitgevoerd, groote instortingen en ongelukken heeft voorkomen en thans met zelfvoldoening op het werk kan terugzien.

De toren welks muren geene versiering vertoonen gaat van buiten zonder versnijding op, en bestaat uit drie verdiepingen, gedekt met aan vier zijden schuin toeloozend dak, eindigende in een nok. De lengte en breedte bedraagt 7 en 6 M., de hoogte van het muurwerk is ruim 11 M. Het materiaal is baksteen (zijnde roode doorwerkt met gele, zonder de voeg groot 32 bij 16 bij 8.5 cM.

De benedenverdieping, met muren ter dikte van 1.10 M., vertoont aan alle zijden muurbogen zoodat zij in hoofdzaak rust op 4 hoekpijlers. De binnenste van deze bogen is breed 1 steen, vervolgens overkragende tot de volle muurdikte. De boogopeningen zijn klaarblijkelijk later dichtgemetseld met muurwerk zwaar een steen, met uitzondering van die aan de oostzijde, die den toegang van uit de bijgebouwen was naar de, door een cirkelvormig tweeledig gewelf, overdekte benedenruimte.

Onder het gewelf zijn aan de noord- en zuidzijde ieder twee, aan de oost- en westzijde ieder eene lichtopening, hoog 6 lagen, breed aan de buitenzijde 12 cM., en zich naar binnen verbreedende tot p.m. 1 M. Boven het gewelf op de 1e verdieping was aan alle zijden oorspronkelijk een lichtopening wijd 30 cM., hoog p.m. 1 M., zich naar binnen verbreedende en overdekt met cirkelvormigen boog. Bij de restauratie van 1500 zijn denkelijk drie openingen vergroot en daar kozijnen van zandsteen in geplaatst en aangemetseld. Later zijn deze weer door grootere, houten kozijnen vervangen. Bij het afnemen der klimop, kwam aan de zuidzijde een zoodanig kozijn voor den dag, dat thans tot model voor de restauratie heeft gediend. Dit kozijn bevond zich niet als de andere in het hart van den gevel, maar dicht aan den westelijken hoek.

De reden daarvan was, dat zich in de as aan de zuidzijde, de toegang tot die verdieping bevond, zijnde eene 90 cM. breede, p.m. 1.80 M. hooge, door een cirkelvormige rollaag overdekte opening, later dichtgemetseld. Deze opening begon ongeveer 4,00 M. boven den grond. Enkele treden in de dikte van den muur voerden tot den vloer der verdieping boven het gewelf. Alzoo was deze toegang alleen door een ladder te bereiken, en kon dus gemakkelijk worden verdedigd.

De bovenste verdieping was oorspronkelijk ook verlicht door aan iedere zijde eene dergelijke lichtopening als de middelste verdieping vertoonde. Van de eerste is nog een spoor te onderkennen aan de oostzijde, van de andere aan de noordzijde. Bovendien bevonden zich op beide verdiepingen nog smalle openingen, gelijk aan die onder het gewelf, zeer zeker schietgaten in

tijd van beleg, mede dienende voor uitkijk, wanneer zeker de grootere lichtopeningen werden geblindoerd. Het karakter van het gebouw als verdedigingstoren is hiermede ten volle bewezen. Een dezer schietgaten op de bovenverdieping is thans weder in zijn vroegeren toestand gebracht.

Omdat van den oorspronkelijken bouw, geene voldoende motieven meer aanwezig waren, is met deze restauratie de toren weer in den toestand gebracht zooals hij was omstreeks 1500, toen de abt, denklijk om meer licht en lucht te verkrijgen en de vertrekken beter bewoonbaar te maken, de zandsteen kozijnen van houten luiken deed voorzien en glas in lood liet aanbrengen, in verband er mede, dat de toren van buiten eene belangrijke voorziening noodig had.

Stellig is toen de houten trap tot toegang naar de verdieping, in het naastgelegen gebouw aan de oostzijde, geplaatst en de zoevengenoemde deur aan de zuidzijde dichtgemetseld.

Aan de zolderingen van den toren, thans door een vlak houten plafond aan het gezicht onttrokken, zijn

nog enkele sleutelstukken met eenvoudige Gothische profileering aanwezig. Deze zolderingen alsmede de verdere betimmeringen en trappen, zijn van geene architectonische beteekenis en van lateren tijd. Zeer jammer is, dat de noodige geldmiddelen niet aanwezig waren, om die betimmeringen weder in den ouden toestand te brengen, alsook om het dak te vernieuwen waaraan nu slechts de noodzakelijkste reparatie konden geschieden.

Waar is de bemiddelde vriend van oudheden die hiervoor eene betrekkelijk geringe som beschikbaar stelt, ten einde alzoo de laatste der Friesche stinzen geheel in den 15-eeuwschen vorm, den na-neef voor oogen te stellen, als een beeld van eenen merkwaardigen en veelbewogen tijd? Want hoewel niet uit een aesthetisch oogpunt, is de Schierstins toch merkwaardig als een type van de bouwkunst der vroegere stormachtige en bloedige tijden, en verdient alzoo de belangstelling van den oudheidminnaar, niet alleen, maar ook door zijn schilderachtig aanzicht, die van elken voorbijganger en toerist.

DE TENTOONSTELLING OP GEMEENTELIJK ADMINISTRATIEF GEBIED

enig architect zal rillen bij de gedachte aan zulk een tentoonstelling gehouden in een architectonische schepping als de Militiezaal. Oude-boekenlucht, inktspuwers, bekrompenheid van gedachte! Zeer zeker, artistieke losbandigheid en strenge administratieve zaken verstaan elkaar niet; maar toch is 't niet te loochenen dat voor een architect, hoe groot artist ook, die tentoonstelling zaken te zien gaf, die voor hem van belang waren. Want wat is het geval; de architect zal bij de uitvoering van zijne bouwwerken herhaaldelijk in contact komen met allerlei gemeentelijke diensten; de organisatie van zulk een dienst te kennen is voor den architect niet van belang ontbloot. 't Is niet te verwachten dat, indien men in bouwkundige kringen beter op de hoogte was van dienststukken, die moeten toezien op Bouwverordeningen en dergelijke, er in die kringen minder gesmaald zou worden op die gemeenteadministraties. Als de architect niet ijverig meewerkt aan het vastleggen van de beginselen der steden- en woninghygiëne, dan vischt hij ten lange leste achter het net; dan zullen er andere categoriën van menschen hem den arbeid afhandig maken.

De tentoonstelling gaf een en ander te zien omtrent die diensten, die zich bezighouden met de toepassing van de woning- en stedenhygiëne; hierover een enkel woord.

Voorop staat het Gemeentelijk statistisch Bureau, dat sinds 1894 onder leiding van Mr. PH. FALKENBURG, een hoeveelheid nuttig werk heeft geleverd, waaruit ieder, die zich wil inwijden in vraagstukken als woninghygiëne zal kunnen putten. De noodige uitgegeven statistieken over bevolking kunnen bij de

bestudeering van dit vraagstuk toch niet gemist worden.

Om in „Amsterdam” te blijven, zoo was zeer zeker de „stand” van het Bouw- en Woningtoezicht, voor hem die zich voor dezen dienst interesseert en welk architect te Amsterdam doet dat niet, bezienswaard. Er was te zien, hoe een bouw-aanvraag behandeld wordt en hoe het toezicht op het bouwen geregeld is; ellenlange week- en maandrapporten zijn geheel overbodig en toch is het mogelijk het geheele verloop van een werk te overzien en na te slaan. Van zeer veel belang zullen op den duur worden de dossiers van alle perceelen. Tenslotte zal er van ieder perceel bestaan een bouwdoossier, een klachtendossier en een Hinderwetdossier.¹⁾ En mocht het eenmaal zoo ver komen dat voor alle perceelen in deze dossiers de noodige gegevens te vinden zijn omtrent alle zaken die perceelen rakende, dan is er een materiaal aanwezig waardevol zoowel voor bouwkundigen als voor hygiënisten. Indien dan iedereen kan putten uit deze dossiers dan zullen belanghebbenden, misschien een oogenblik terugdeinsen voor de papierlucht, doch vermoedelijk voldaan huiswaarts keeren. Van de \pm 125000 Amsterdamsche woningen zijn thans \pm 14000 „opgenomen”; de formulieren voor de beschrijvingen der kelderwoningen en de bovengrondsche waren in de Militiezaal te vinden.

Zeer zeker is reeds thans in Amsterdam, dank zij de dossiers en de beschrijvingen (zoowel bouwkundige als hygiënische) der \pm 14000 woningen, materiaal genoeg aanwezig voor het instellen van een Caisser Sanitaire en een Woningbeurs. Men mag benieuwd

¹⁾ Zie de verklarende text in de catalogus.

zijn in hoeverre de Amsterdamsche architecten zullen meewerken tot het instellen van deze twee nuttige inrichtingen.

Een stel kaarten van den Jordaan, waarop in verschillende kleuren, is aangegeven welke perceelen voor onbewoonbaarverklaring in aanmerking komen, welke onbewoonbaar verklaard zijn, welke toebehooren aan vereenigingen en stichtingen, deed naast een kaart (welke bij den Gezondheidsdienst te vinden was) waarop de sterfte aan tuberculose in de Jordaan was aangegeven, eigenlijk eens goed zien, hoe ellendig de woningtoestanden, hoe ellendig de maatschappelijke verhoudingen zijn.

Deze stand gaf verder o. a. nog een keur van woningtypen, interessante photo's, eene hoeveelheid modellen voor goede inrichtingen tot afvoer van hemel-, grond-, huis- en bedrijfswater en van drekstoffen; en tenslotte eenige monstrositeiten uit den revolutiebouw!

Naast Amsterdam kwam Arnhem met vele belangrijke staten en registers; maar vooral de kaart waarop van een gedeelte van de Gemeente, zowel de onteigening als aankoop van huizen (onderhands of in publieke veiling) is aangegeven.

Edam mag trotsch zijn op de inzending van de geschiedenis der tien woningen te Volendam, gebouwd met rijkshulp. Alsook Franeker en Vries. Naast Raamsdonk waren dit de eenige kleinere gemeenten die de administratie, die de uitvoering der Woningwet mee-

brenkt, belangrijk genoeg achtten om iets noemenswaardigs in te zenden. Enschede en Utrecht gaven eenige modellen. Droevig was echter wat Den Haag leverde: een exemplaar van de Bouwverordening en een missive. Jammer was 't, dat Haarlem niets van het Bouw- en Woningtoezicht heeft ingezonden.

Tenslotte was er uit een der kleine gemeenten eene bouw-aanvraag ingestuurd; een aanvraag om van te watertanden voor heeren pruttelaars over den omhaal die tegenwoordig noodig is om „een huis te zetten.” Die aanvraag op een beduimeld stuk teekenpapier omvatte naast een onduidelijke krabbel 't volgende caligraphisch geschreven verhaal in potlood:

„een teekening voor een hout- of turfloossie van „duimshout en echte paalle agter perceel B 75 in „het gemeente

„ vergunning gevraagd

„ door

„”

Moge bij eene latere gelegenheid de Bouw- en Woningtoezichten zich niet schamen om hun werk te laten zien, maar zoolang het besef van het nut zulker instellingen niet overal is doorgedrongen, zoolang zal dat wel een wensch blijven, niet zoozeer wat het inzenden als wel wat het niet verrichtte werk betreft.

K.

GEMENGDE BERICHTEN

Catalogus van oude Haarlemsche gevels. — Gedepteerde Staten van Noord-Holland stellen aan Provinciale Staten voor een bijdragen van f250 te verleenen aan de Vereeniging „Haarlem” in de kosten der uitgave van een beschrijvende en met lichtdrukken versierden catalogus van oude Haarlemsche gevels. „N. R. C.”

Rijks Subsidies voor restauraties van monumenten op de Staatsbegroting 1907. Behalve termijnen voor de loopende restauraties worden aangevraagd 1e termijnen voor de herstellingen van:

1°. Groote kerk te Goes. In de totale kosten (geraamd op f40.000) draagt het Rijk bij f 8.000 in 7 termijnen. De herhaalde en aanhoudende pogingen om tot de zeer noodige herstelling van dit bouwwerk over te gaan hebben dus eindelijk resultaat opgeleverd.

2°. Het Raadhuis te Hasselt, een merkwaardig voorbeeld onzer burgelijke bouwkunst der XVI eeuw. Van de f24.000 die met de restauratie gemoeid zijn, draagt het Rijk in drie jaren de helft bij.

3°. De toren der R. K. kerk te Leurde.

4°. De St. Pieters kerk te Leiden. De kosten zullen bedragen f164.000. Het Rijk geeft 20 jaarlijksche termijnen van f4000.

5°. De toren te Zalt-Bommel. Het Rijk geeft de helft der op f72.000 begrootte kosten.

De Belgische steenproductie in het jaar 1905. Het „Journal de la Marbrerie” bevat een officieele tabel betreffende de door België in 1905 uitgevoerde hoeveelheden steen.

Totaal bedraagt deze 308,476 914 KG. ter waarde van 13 219.393 franken in ruwe steen en 29.147.034 KG. ter waarde van 9.450 220 franken aan bewerkte, gepolijste of gebeeldhouwde steen.

Nederland is, in de eerste groep op Frankrijk na, de beste klant en in de tweede op Engeland na, de grootste afnemer, onderscheidelijk met 122.083 656 KG. ter waarde van 5.462.759 franken en 9.515.050 KG ter waarde van 2 304.153 franken

Het gebruik van beukenhout voor vloeren heeft, blijkens

eene aanschrijving van den Minister van Landbouw, domeinen en boschwezen, uitstekend voldaan, waarbij slechts goed bewerkte, droge delen gebruikt werden. Ten einde in het groot praktische ervaring te verzamelen moet voortaan bij nieuw- of verbouw van alle dienstwoningen der bosch-administratie in het meest gebruikte vertrek een dekvloer van beukenhout gelegd worden. Na een gebruik van vijf jaren worden rapporten ingewacht.

Het geheim van de zandsteen. In „Ueber Land und Meer” schreef onlangs de bekende WILHELM BÖLSCHÉ een artikel, waaruit hieronder iets wordt medegedeeld.

In het jaar 1833 viel in een steengroef te Hildburghausen een blok oeroude zandsteen in tweeën volgens een natuurlijk spijtvlak.

Het blok had nooit een organisch geheel uitgemaakt. Het had geene echte steenstructuur vertoond. Het was als het ware een vorm, waarop een afgietsel rustte.

De zandsteen onderscheidde zich niet van andere zandsteen; alleen behoorde ze tot eene formatie die eenige miljoenen jaren ouder was. Ook dit blok was oorspronkelijk gewoon woestijnzand geweest die, als alle zandsteen, in den loop der tijden verhard was.

Het feit was niet anders te verklaren dan door aan te nemen dat door de een of andere reden de onderste helft van het blok iets eerder verhard was dan de bovenste. De vorm nu was bedekt met een netwerk van scheurtjes, waarin kleine zoutkristallen. Het blok was voor het verhardden dus blijkbaar de bodem geweest van een uitgedroogde zoutkom, gelijk men er nog in de afrikaansche woestijnen aantreft. Nadat de vloeistof onder den gloeienden zon, die toen boven Thüringen scheen, opgedroogd was, is de bodem van den plas tot eene harde korst opgedroogd en gebarsten. De zoutkristalletjes bleven daarop achter. Toen is ander zand aangestoven. Het heeft een getrouwen afdruk gevormd van den vorm. Ook deze is in den loop van miljoenen jaren verhard tot een steenblok. Maar toen de hamer er tegen klopte, viel het uit één volgens het oude spijtvlak.

Thüringen was toen blijkbaar eene zandwoestijn. Het boven geschetste ontstaan van het steenblok geschiedde op de grens van de groote periode, wier moerassige bosschen onze steenkolenbeddingen deden ontstaan.

Het merkwaardigste zijn evenwel geheimzinnige sporen, die

het splijtvlak in alle richtingen doorkruisen. Sporen in den vorm van menschenhanden, met vijf vingers, een duim en langsten middenvinger. Zij behooren aan een wezen dat op vier ledematen liep; twee ervan zijn groot, twee kleiner. Maar welk was dat wezen? Hoe zag het er uit? Wij weten het niet. Alleen wijst de vorm van de hand en de gang, die aan dien van apen doet denken, op eene levenswijze op boomen. Het „handdier” heeft men het genoemd. Zijne voetsporen liet het bij honderden achter in Duitschland, in Oostenrijk, in Frankrijk, in Amerika, zelfs in Zuid-Afrika.

Een prototype van den mensch? Maar miljoenen jaren scheiden de uiterste termijn waarin men de aanwezigheid van „mensen” op onze aarde kan onderstellen van den tijd, waarin het „handdier” zijn voetspoor afdruckte in den weeken bodem van de Thüringsche zoutplas. Het mysterie van den zandsteen!

„Maar juist deze vondst herinnert er ons sterk aan hoe gering nog alle onze kennis is. Bij honderdtallen (want zoo talrijk zijn de steenen platen met de voetstappen) duiken de handdieren voor ons op uit den nevel, zij loopen over een weeken modderbodem, drukken er hunne pooten in en verdwijnen. Wij zien hunne gestalte niet, zij gaat als in een griezelige nacht onzichtbaar aan ons voorbij. Ons oog volgt in de stille museumzaal op de tentoongestelde plaat het spoor. Hier wisselt het van richting, daar kruist een ander exemplaar zijn weg. Het is als bij die spiritistische seance, waarbij zonder dat men den voet zelf ziet, deze zich op de zwart gemaakte tafel afdruckt.

„Er is wellicht geen beter voorbeeld om aan te toonen hoe ondoordringend diep de afgrond van het onbekende is waarboven wij zweven, dan deze voetspoor in den zandsteen van het schoone Thüringen, waarin wij onze menschelijke hand reeds herkennen. Het is als 't ware eene enkele half uitgeschte regel uit het oerschrift van onze ontwikkeling. De gespleten steen sluit zich weder en elke draad breekt af.”

Electrische verwarming. In de „Deutsche Bauhütte” geeft C. HERBERT een overzicht over de kosten van verschillende verwarmingsstelsels. Daarbij blijkt dat electriciteit de duurste wijze van verwarming is. Zij heeft echter groote voordeelen, als gemakelijkheid en zindelijkheid.

1 KG. steenkolen, berekend à 2 pf., levert op 7500 warmte-eenheden; 1000 W.-E. kosten dus 0.27 pf.

1 KG. cokes	2 pf.,	7000 W.-E.;	1000 W.-E. kosten dus	0.29 pf.
1 M ³ . gas	12 „	5200 „	1000 „ „ „	2.30 „
1 L. petroleum	20 „	8000 „	1000 „ „ „	2.27 „
1 L. spiritus	40 „	5600 „	1000 „ „ „	7.90 „
1 KiloWatt-uur	20 „	860 „	1000 „ „ „	28.26 „

Deze prijzen wisselen natuurlijk sterk in verschillende plaatsen, vooral de prijs van de electriciteit. In Davos, dat geheel electrisch verwarmd is, kost de electriciteit 4 pf. per kilo-Watt-uur, terwijl de kolen er door het transport zeer duur zijn.

De genoemde prijzen geven in de praktijk bovendien niet juist de verhouding der kosten weer. Immers bij kolen en cokes gaat 60% verloren, bij gasvormige brandstoffen 33 1/3% en bij electrische kachels slechts 10%.

Het nuttig effect is dus bij kolen 40%, bij vloeibare en gasvormige stoffen 66% en bij electriciteit 90%.

1000 warmte-eenheden kosten dan in werkelijkheid bij kolen 0.66, bij cokes 0.71, bij gas 3.53, bij petroleum 3.40, bij spiritus 3.53, bij electriciteit 26 Pfenning.

Neemt men nu aan dat 1000 warmte-eenheden ter verwarming van een vertrek van ongeveer 55 M³. noodig zijn, dan kost zulk een vertrek bij verwarming gedurende 12 uren daags met kolen 8 pf., met cokes 8,5 pf., met gas 42 pf., met petroleum 40 pf., met spiritus 135 pf. en met electriciteit 312 pf.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Der Städtebau, Afl. 10. De Redakteur TH. GOECKE bespreekt de prijsvraag die, zonder een bevredigend resultaat op te leveren, voor een uitbreidingsplan der stad St. Johann a. d. Saar werd uitgeschreven. Het Jury-oordeel kan bovendien niet de volle instemming van den schrijver vinden. Bij dit artikel behooren de meeste losse platen.

In eene interessante bijdrage schrijft SIEGFRIED SITTE over de plaatsing van scholen, daarbij voornamelijk voorbeelden gevende van ingebouwde scholen op de open ruimte binnen de groote bouwblokken. De scholen hebben daardoor eene uiterst rustige ligging, terwijl de bouw goedkooper wordt.

Terecht wordt in eene noot er op gewezen, dat eene zoodanige plaats niet beantwoordt aan de beteekenis van de school in het openbare leven.

R. KAMPMEYER, de voorvechter der tuinstadbeweging in Duitschland, betoogt in een stuk „Von de Kleine Stadt zur Garten Stadt” de voordeelen der tuinstad. De beweging stamt uit Engeland, waar in 1898 ELNEZER HOWARD het boek „Garden cities of the morrow” publiceerde en daarin zijn stelsel ontwikkelde. Een praktisch resultaat was de oprichting der „First Garden city lim”. Deze kocht 53 KM. ten noorden van Londen, 1600 H.A. terrein, en brengt deze volgens HOWARD's denkbeelden in exploitatie. De schrijver zou wenschen dat eene „tuinstad-maatschappij” haar doel trachtte te bereiken in samenwerking met eene bestaande kleine stad. Wanneer de laatste de haar toebehoorende gronden in erfpacht goedkoop afstaat kan goedkoop terrein worden verkregen, terwijl omgekeerd eene tuinstad den aanvang kan wezen voor eene ontwikkeling van de stad. Een proeve van karakteriseering der „Europesche stad” geeft Dr. SCHMIDKUUZ.

Architectura Nr. 40. Van de toekomst der bouwkunst. Fantasie van H. WALENKAMP.

Opgravingen in Limburg. Overgenomen uit de „N. R. Courant.”

Prijsvraag uitgeschreven door de heeren VAN DER LOO. Juryrapport zie bladz. 319.

Acten van bekwaamheid voor Technici. Verslag der gehouden vergadering over dit onderwijs te Amsterdam, zie bladz. 320.

TECHNISCH GEDEELTE. Ontwerpen en bewerken (vervolg).

Machinaal slijpen van mozaïekvloeren. In afwijking van de tijdroovende manier waarop tot nu toe die vloeren door een zware steen, bewogen door 2 man werden geschuurd en gelijk gemaakt, heeft men nu in Amerika een machine geconstrueerd, bestaande uit een motor met een klein wagentje waaraan de slijpsteen bevestigd zitten. De machine wordt bediend door een werkmans hand op het wagentje rijdt. De slijpsteen hebben met elkander zulk een breedte dat zij tezamen een pad van 80 cM. breed bewerken. Per minuut maken zij een vloerlengte van 4.50 M. geheel gereed.

Bouwkundig Weekblad Nr. 40. Maatschappij tot bevordering der bouwkunst. Wetsherziening. Aankondiging dat de eerstvolgende wetsherziening plaats moet hebben in Mei 1907 en opwekking om vóór 10 Nov. eventuele wetswijzigingen aan het Hoofdbestuur in de dienen.

94e Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bev. der Bouwkunst. Vervolg van het verslag der vergadering gehouden 14 Sept. te Tilburg.

Kantoorgebouw te Bloemfontein. Gesmeed ijzeren afsluithek geleverd door de firma F. W. BRAAT te Delft.

Roestwerende verfsorten. Met zulke nieuwe verfsorten werden door den ingenieur ROBERT JOB, scheikundige bij eene N. Amerikaansche Spoorwegmaatschappij, proeven genomen. Zij dienden uitsluitend voor roestwering aan ijzeren bruggen, enz. en bestonden uit ijzeroxyde en gips. De verschillende soorten bleken van 3 tot 6 jaar een goede roestwerende bedekking te zijn geweest. Het verschil in deze verschillende tijdperken bleek zijn oorzaak te hebben in de meerdere of mindere fijne maling der bestanddeelen. De fijnste korreltjes bleken het best aan het doel te voldoen. Zij sluiten dichter aaneen dan de grovere korrels en verhinderen zoodanig het toetreden van roest tot het ijzer.

De Opmerker Nr. 40. Hedendaagsche kunst door A. W. WEISSMAN. De schrijver haalt hier een stuk aan, door hem in 1835 geschreven in hetzelfde blad en bewijst daarmee dat hij toen, even als nu, weinig verwachting heeft van een „moderne bouwkunst.” De bouwkunst zal door de nieuwe constructiemiddelen en nieuwe materialen in praktischer banen geleid worden. Hij verwacht dat de toekomst aan de ingenieurs zal zijn.

Ontwikkeling der deutsche glasmozaïek-industrie, door J. L. TERNEDEN. Deze industrie is slechts 15 jaar oud. Thans is een groote fabriek op dit gebied, die van PUHL & WAGNER te Berlijn—Rixdorf onder den titel van Glasmozaïekgesellschaft. Deze fabriek werd oorspronkelijk gesticht door WIEGMANN. Zie ook blz. 17.

Een conferentie over de vonkentelegrafie, door J. L. TERNEDEN.

Algemeene Nederlandsche opzichters- en teekenaarsbond. Verslag dezer gehouden vergadering te Utrecht. Zie blz. 320.

Prijsvragen VAN DE LOO. Uitslag dezer prijsvragen, zie blz. 319.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Technische Hoogeschool. Bij de Propaedeutische examens na de zomervacantie, zijn geslaagd voor Bouwk. Ing. de heeren H. VON ESSEN, W. P. C. KNUTTEL en D. ROOSENBERG.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +

D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN

KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: + + + + +

FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER

HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No 42

17 October 1906.

HOE MEN IN ITALIË BOUWT

In het nummer van 21 Maart l.l. werd verhaald hoe men heden ten dage te Florence bouwt. In aansluiting daarbij ontleenen wij aan de „N. R. C.” eene zeer interessante bijdrage van den Romeinschen korrespondent:

Romeinsche huizen.

ROME, 4 Oct.

Onze burgemeester BULS en onze HAUSMANN zitten als anoniemen in het stedelijk bureau der publieke werken. Eenige moderne geesten leveren het kapitaal dat zij in de suiker of in carbuur gemaakt hebben voor een nieuwen „boom” in het bouwvak, die meer kans van slagen heeft, dan het berucht collectief failliet van het vorig geslacht van bouwheeren.

In het groot gaat de bouwerij om drie voorname punten. De monumenten van het derde Rome moeten goed in het zicht komen. Er hoort een villa-wijk te zijn voor den aanwas van bevolking met een gezeten en een vermogende burgerij van hooge ambtenaren. Dan trachten coöperatieve bouwverenigingen, philanthropen en bezitters van grond in de buitenwijken volkswartieren aan te leggen.

Villa's en kazernehuizen rijzen om het oude lichaam van de stad zienderoogen uit den grond. Aan het gronddenkbeeld van een villa-wijk houdt men zich niet zeer strikt. De huizen staan veel te dicht op elkaar; er is geen ruimte voor tuinen gelaten en de menschen kijken elkaar van het eene huis naar het andere vlak in de ramen. De inwendige inrichting heeft al veel gewonnen. Stijgende rijkdom heeft de behoefte aan moderne gemakken doen ontstaan. Een zeker aantal woningen heeft badkamers, electrisch licht, centrale verwarming of ten minste... schoorsteenen! De huurprijzen zijn daar echter zeer hoog. Voor een honderd gulden in de maand heeft men, op een verdieping-woning, nog niet zoo heel veel. Er is licht een verklaring te vinden voor de hooge huurprijzen.

In een paar jaar tijds is de waarde van het bouwterrein aanmerkelijk gerezen. Men bouwt hier met zwaar en duur materiaal. Een huis met dunne buitenmuren zou in de zomerhitte niet te bewonen zijn. Al het bijwerk kost zeer veel, daar het van buiten aangevoerd moet worden. Eigenbouwers klagen steen en been, dat het eevoudigste materiaal met groote transportkosten uit het noorden van het land moet komen! Het leven in alle dagelijksche behoeften in Rome is volkomen eenvormig. De modellen die men, zowel voor huisinrichting als voor bouw kan krijgen op de „markt van Rome” zijn sedert jaren dezelfde. Een Italiaansch interieur is, in eene bepaalde klasse, altijd gelijk aan het andere. In een gemiddelde burgerwoning is het gasornament verstrekt door de maatschappij voor verlichting; in de gang is het meubel van gebeitst hout voor kapstok even stereotiep, als de opgelegd notenhouten commodes in de slaapkamer en het buffet met marmeren blad in de eetkamer. Weener stoelen, sofa's die als bed kunnen dienst doen, een peuterig schrijftafeltje, altijd een toilettafel met een staanden spiegel, die tusschen twee dolfijnen hangt, overal dezelfde modellen, hetzelfde materiaal, tegen vasten prijs geleverd. Het gaat door in het tafelgoed, het aardewerk en helaas ook in de sieraden en sieraadjes. Een groote winkel voor ameublement en huisraad heeft bij honderden de vaste modellen naast elkaar staan, alsof er alleen aan weesinrichtingen of koffiehuisen geleverd werd. Troosteloos uniform, en zoo onaesthetisch als een bazaar het maar leveren kan. Een winkelstraat kan veel bedroevends leeren over den algemeenen smaak. In elk geval staan de bewijzen er in gelid, dat een Italiaan al heel weinig geeft om het Binnenhuis!

Er zijn wel eenige winkels, die alles in Europeeschen stijl hebben, maar dat is voor het grootste deel ingevoerd goed. De afstand van de Duitsche, Engelsche of Fransche fabrieken tot het magazijn in Rome is niet gering. De douane haalt ook nog haar voordeel, zoodat de burger, die eens heel netjes in zijn meubel-

tjes wil zitten, buitensporige prijzen besteden moet. De plaatselijke nijverheid levert of zeer opgesmukte, krullerige meubels van ondeugdelijk hout of zij houdt zich bezig met het namaken van antiek ameublement. Ook al weer niet de middelweg, want de namaak-antiek gaat grif en voor goed geld en als echt bij de antiquairs van de hand. Het niet uitgewerkte hout van de Romeinsche meubelmakers houdt het geen zomer ongedeed uit. De plaatselijke nijverheid leeft van en voor den vreemdeling. Altijd dezelfde modellen, meestal meer als sieraad bedoeld. Het werk levert zoeveel op, dat de industrie voor het dagelijksch gebruik van de inwoners er onder moet lijden, veronachtzaamd of bij het dozijn werkend. Men zou hier verwachten een flinke ontwikkeling van het vak der rietvlechters. Rieten meubelen zouden immers aangewezen zijn voor den zomer. Wat in dat genre geleverd wordt is echter meestal een namaak van de minst-aangename buitenlandsche modellen. De matten stoeltjes zien er wel aardig uit, maar toch is er aan de bonte zittinkjes niet veel kunst beproefd. Een paar kleurtjes naast elkaar en dat is alles. Om iets verblijdends in huisraad te zien heeft men van tijd tot tijd eene veiling in een oud-Romeinsch paleis af te loopen en anders, een zeer breed veld van studie, in de dorpen en op het land. Het koperen vaatwerk en de majolica is daar nog heelenal klassiek, en niet door leege petroleum-blikken met een ijzerdraadje voor hengsel en bazaar-artikelen vervangen.

De rijke huizen houden den Romeinschen stijl van pracht in eere. Zwarte satijnen en zijden gordijnen met dik opgeweven ouderwetsche patronen. Veel verguld, damast, goudleer, kristal en Venetiaansch glaswerk. De omgeving van de kardinalen en wereldsche prinszen van weleer. Echt huiselijk en gezellig mag het in een oud-medisch studeervertrek zijn, met meubels in een licht mahonie-hout, stemmige gordijnen en de muren tot de fries daar een schilder eenige kinderen liet stoeien met guirlandes van vruchten; in gelederen de perkamenten en kalfsleeren boekenruggen . . .

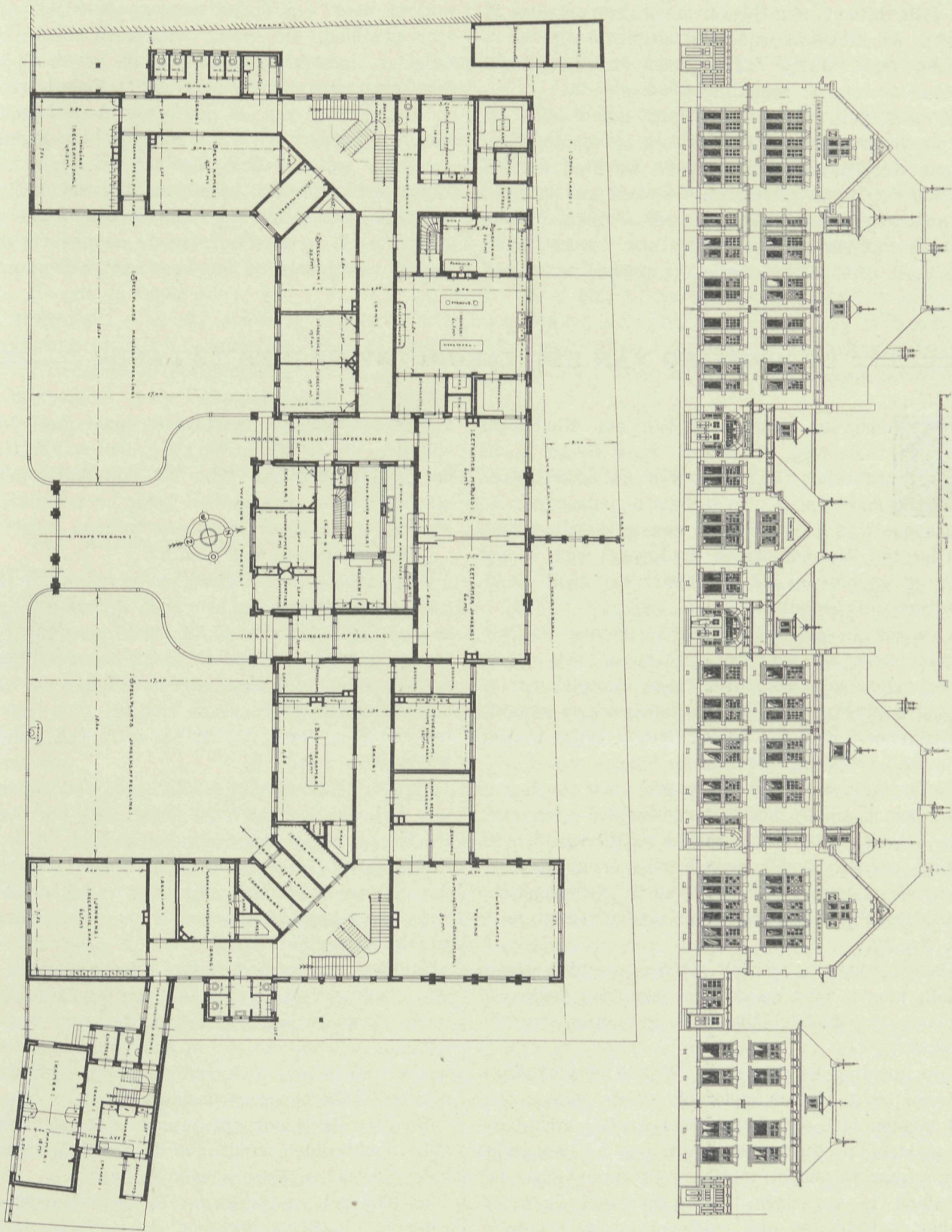
Het hoort er nu eenmaal bij, dat een Romeinsch paleis van binnen aan den versleten kant is, van de vroegere pracht de kaarde toont. Toch is er nog veel van te maken, wanneer iemand behalve een goeden smaak zeer veel geld aanwenden kan. Het is een hoogst aangename gewaarwording over een uitgesleten trap, die, schraal verlicht, langs wijd-open ramen van een binnenhof, een zwijgende zware eikenhouten deuren voert, te komen ergens in de breede gangen en hooge kamers van een woning, waar wel geschikt de mooie meubels staan, zooals het past in de omgeving, zonder dat een mufte lucht hangt of een kerker-kilheid op de schouders valt. Betrekkelijk zelden zal men echter die volkomen harmonie in een Romeinsch paleis vinden. De rijke *connaisseurs* gaan liever op een villa in Toskane wonen, dan in de overbodige ruimte van een princelrijk palazzo, sedert lang ontdaan van den toot der groote schilderijen en standbeelden. Een keur-

verzameling van kleine kunst doet beter in een meer besloten huis. Veel verder dan eene collectie brons, gesneden ivoor, majolica en kabinetstukjes kunnen zelfs de welgefortuneerde liefhebbers van een kunst-historisch huis het in onzen tijd van massa-uitvoer van kunstwerken niet brengen.

Ik weet niet waar de hooge autoriteiten zich zullen wenden als het er op aankomt het reuzengebouw te meubelen, dat het koninkrijk in zijn nieuwe hoofdstad voor Paleis van Justitie geplaatst heeft. Vijftig miljoen lire moet er al ingegaan zijn aan kosten van den bouw met een heele steengroef achter Subiaco bij de bronnen van den Anio. Men heeft het niet aangedurfd het bouwwerk naar de oorspronkelijke plannen uit te voeren. De derde verdieping zou het te zwaar belast hebben. Reeds constateerde men den invloed van den zwaren druk op de kaden van den Tiber en in afwijkingen van de wiskunstige lijnen van de bogen van de brug, die toegang moest geven tot den nieuwen Tempel van het Recht. De regularisatie van den Tiber binnen Rome was al te vaak genoemd als een van die bouwwerken met cyclopische muren, daar de Keizertijd trotsch op had kunnen zijn. Beter dat het Paleis van Justitie een verdieping minder kreeg, dan dat er nog eens een stuk van de muren van het monumentale vloedbed zou instorten. En men vond het, door de bovenste etage alleen voor het oog aan den gevel en op de architectonische punten op te trekken, terwijl men het gevaarte over groote oppervlakten, die terrassen werden, ontlastte van de nieuwe vracht van travertijn, alleen maar op de opstanden van het eerste plan van den bouw vertoond.

Tot nog toe is langzaam, zeer langzaam gebouwd, zoo dat de onderlagen al den aangename verweerden toon van de Romeinsche steen aangenomen hebben, die naar boven toe opklaart tot het blinkend wit van versche steen, *pietra viva*, die pas uit de steengroeve kwam. Van binnen dekt, in den Romeinschen stijl van de beste voorbeelden, stuccowerk aan het woud van zuilen aan. Ook dat groot karwei werd langzamerhand opgeleverd. De smeden zijn aan het werk om de groote ijzeren ramen voor binnendeuren en de groote vensters aan te brengen. Alles grootscheepsch. Het timmerwerk van de blinden ziet er al wat goedkoper uit. Wanneer dat alles betaald is komt de meubileering aan de beurt. Het is te hopen, dat er dan nog geld over zal zijn om het Paleis goed in de spullen te steken. Het mocht anders gaan, als met iemand die zich een pracht van een huis bouwt en nadat hij daar alles aan gegeven heeft den bodem van zijn kas ziet en voor wie weet hoe lang een ouden rommel van huisraad en meubelen in moet plaatsen. Of het gebeurt dadelijk en met een diepen zucht gaat een flinke portie van de reserve aan de behoorlijke inrichting of het komt er nooit toe! Wij mogen benieuwd zijn hoe het Paleis er van binnen zal uitzien. De uitzet moet fonkelnieuw zijn, want het meubilair

(Vervolg op blz. 332)

PRIJSVRAAG VOOR EEN GEREFORMEERD WEESHUIS TE HALEM
ONTWERP MOTTO „CATO" 2E PRIJS — C. DE GRAAF, ARCHITECT

dat men tegenwoordig in de verspreide gerechtshoven en kantongerechten heeft, ziet er al te armoedig uit. Groot-doen brengt zijn lasten mee, als men alles in één stijl wil hebben. Onderwijl zitten de uitdragers naar het oude zootje uit te zien en wachten de meubelmakers op de bestellingen. . . .

Wie zich verbetert met een mooi nieuw huis, zal met plezier zien, dat oude barakken in de buurt opgeruimd worden. De burger moet wachten op het buitenkansje dat ze afbranden. De staat kan ze voor zijn pronkgebouwen onteigenen en afbreken. In de omgeving van de groote bouwwerken van het derde Rome heeft eerst de beëdigde taxateur en vervolgens

de slooper ruim bezigheid gevonden. Op den plattegrond van Rome had namelijk het bureau der openbare werken door een spinnweb van straatjes en dwars door peceelen, die onder allerhande hoofden bij het kadaster ingeschreven stonden, de breede lijnen van de nieuwe toegangswegen getrokken. Voor de aesthetica en het gemak van de patriotten die het monument van den vader des vaderlands zullen kunnen bewonderen en van hen, die aan de sponde van den Tiber recht spreken of zoeken. Ditmaal schijnt men bovendien zoo gelukkig te zijn, dat men niet op zien komen heeft te wachten van de aannemers, die met een rij van gevels de nieuwe wegen zullen versieren.

DE REGELING VAN HET VAKONDERWIJS HIER TE LANDE

oor den inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, de heer H. J. DE GROOT is, als resultaat van een „bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch-, industrieel- en handelsonderwijs in de Staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Budapest” een hoogst belangrijk rapport aan den Minister van Binnenlandse Zaken uitgebracht.

Dit rapport is niet uitsluitend een verslag van het waargenomene. De schrijver knoopt er vele op- en aanmerkingen aan vast, trekt eene parallel met de toestanden bij ons te lande en geeft in eene resumptie zijne denkbeelden ten beste omtrent de wijze waarop ons vakonderwijs z. i. het best te regelen ware.

Deze zaak, niet slechts van groot, maar tevens van urgent belang zijnde, moet het ongetwijfeld velen onzer lezers belang inboezemen dat de studie van den inspecteur, als Nr. 65 der reeks Verslagen en rapporten, verschenen is in een bijvoegsel van de „Nederlandsche Staatscourant” van Zondag 23 en Maandag 24 September 1906, Nr. 222.

Enkele grepen die hier uit dit verslag zullen gedaan worden, mogen volstaan om den lezer een denkbeeld te geven van de bevindingen en gedachten van den inspecteur.

In de inleiding heet het o. a.: „Wijl de ontwikkelingsgang van het technisch onderwijs steeds gelijken tred moet houden met onderscheidene behoeften in verband met plaatselijke toestanden, daar mag het eenerzijds zeker gevaarlijk geacht worden voortdurend naar het buitenland te verwijzen, indien men met eigen toestanden en behoeften niet voldoende op de hoogte is, doch anderzijds zal een bezoek aan andere landen en een met eigen oogen waarnemen van wat men daar op het gebied van de vakopleiding heeft, niet anders dan den blik kunnen verruimen.”

Wijzende op het groote gevaar dat in dezen tijd van voorbereiding kan worden aangericht door oppervlakkige beschouwingen, die niet op deugdelijke kennis berusten, vervolgt het rapport: „Bovendien zijn der-

gelijke bezoeken zeer geschikt om ongevraagde adviezen van hen, die op dit terrein zoo gaarne wat liefhebbers en dan bij voorkeur naar het buitenland verwijzen, als ware daar alles zooveel beter en praktischer dan bij ons, op de juiste waarde te kunnen schatten.”

Wien geldt deze kapitteling?

Afgaande op de belangstelling die de schrijver betoont voor het artikel van den heer R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS in „De Gids” 1905 Nr. 6 en op de getrouwheid waarmede hij wijst op de daarin voorkomende onjuistheden en voor het buitenland te gunstige voorstellingen, slaat men zeker den plank niet ver mis door aan te nemen dat zij meer in het bijzonder den heer TUTEIN NOLTHENIUS gewijd is.

Op de inleiding volgt een lijvig en uitvoerig overzicht van hetgeen Baden, Wurtemberg, Beieren, Oostenrijk en Hongarije op het besproken gebied te zien en te leeren geven. Het is nu evenwel zeer onaangenaam dat de saaie en onsmakelijke typografische uitvoering van het rapport, het overzicht over den inhoud niet weinig bemoeilijkt.

Immers is de stof, behalve in topografischen zin ook nog gesplitst volgens den aard der bezochte onderwijsinrichtingen en het is een heel werk om weg-wijs te worden in dien chaos van hoofdstukken en alinea's, welke niet genoeg door sprekende opschriften in verschillend lettertypen gescheiden zijn.

De heer DE GROOT vat aan het slot van zijn rapport zijne denkbeelden aangaande de ontwikkeling van ons vakonderwijs in het volgende samen:

a. dat het leerlingwezen bij de wet moet worden geregeld, hoofdzakelijk om de leerlingen voor het avondonderwijs vrij te krijgen, terwijl de opleiding in de werkplaats direct of indirect door het Rijk moet worden ondersteund;

b. dat het vakonderwijs, zoowel van lagere als van hoogere orde, in een wet moet worden vastgelegd, ook om tot eene financiële regeling te komen, voor zoover dit onderwijs niet direct door het Rijk wordt bekostigd.

Voorts zal zulk een wetsontwerp in drie hoofdstukken kunnen worden ingedeeld:

- 1°. Het leerlingwezen.
- 2°. Vakonderwijs, waaronder zijn begrepen:
 - a. de gemeentelijke avondscholen voor ambachts- en handelonderwijs;
 - b. avondscholen voor ambachtsonderwijs in gemeenten met minder dan 6000 zielen;
 - c. de ambachts- en vakscholen met daaraan verbonden, geheel op zich zelf staande cursussen;
 - d. zeevaart- en visscherijscholen;
 - e. industrie-, huishoud- en kookscholen.
- 3°. Hooger vakonderwijs:
 - a. Rijksschool voor de opleiding van technici met daaraan verbonden afdeeling voor de opleiding van technische teekenleeraren;
 - b. Rijksschool voor kunstnijverheid met daaraan

verbonden afdeeling voor de opleiding van teekenleeraren bij het algemeen ontwikkeld onderwijs en van hen, die het meer decoratief teekenonderwijs aan vakscholen hebben te geven;

- c. Rijks- of andere scholen voor bijzondere industrieën.
- d. Handelsscholen.

Voorts zal ter wille van de vrije ontwikkeling van dit onderwijs veel bij algemeenen maatregel van bestuur geregeld moeten worden, terwijl het noodig zal zijn, dat een krachtig leidend en controleerend toezicht in het leven worde geroepen, dat tevens met kennis van zaken de Regeering ter laatste instantie weet voor te lichten.

Wij zullen, na hier de resumptie te hebben overgenomen, nu nader aan het verslag ontleenen enkele bijzonderheden aangaande de bevindingen die den heer Inspecteur tot de aangehaalde slotbeschouwing brachten.

(Wordt vervolgd.)

DE ARCHITEKT. BEVOEGDHEID EN TITEL

Zeer Geachte Redactie.

en recente gebeurtenis in het architectenbedrijf geeft me aanleiding U eenige plaatsruimte in „De Bouwwereld” te verzoeken, waarvoor ik U bij voorbaat dank zeg.

Het betreft het bouwen van een Gemeentehuis in een der welvarendste dorpen nabij Antwerpen, voor welken bouw als architect werd aangewezen de dorps-timmerman.

Met de, den Belgen vaak eigen bewegelijkheid, als een „standje”, kwam niet later dan gisteren een mijner kennissen mijn bureau binnen, zeggende: Weet je geen nieuws? Of je geen nieuws weet? Oh je weet het niet. Maar 't is kolossaal; 't is de bouwkunst met voeten treden; 't is de architectenstand naar den d..... helpen; 't beetje respect of begrip of plezier dat het publiek nog voor bouwkunst gevoelt, 't gaat naar de maan, naar de maan mijn lieve meneertje, er komt geen snars van terecht, geen snars, c'est moi qui le dit!

Maar wat is er dan toch? Calmez-vous. Ik begrijp er niets van. Ga alsjeblieft zitten, neem een sigaar en vertel me dan eens geregeld wat er van is, voerde ik hem toe.

Wel, ja kolossaal, je moet dan weten dat de gemeenteraad van besloten is een nieuw gemeentehuis te laten bouwen en weet je wie ze, godhelpme, hiervoor als architect hebben aangewezen? De dorps-timmerman, mon cher, een man zonder de minste architectonische opleiding, nergens anders geweest dan op zijn dorp en achter de schaf-bank! En het wordt nog erger als je bedenkt dat aan het hoofd van dat bestuur staat, een burgemeester, die ook buiten het dorp als ontwikkeld en zeer invloedrijk staat bekend, dat dit gebouw mag kosten

circa zestigduizend francs en de provincie en ook het rijk voor een deel in die kosten komen, dus dat ook dat besluit de toestemming van staat en provincie geniet! Aannemende dat ze toch hun subsidie niet zoo maar blindeling zullen gegeven hebben. Is het niet ten hemelschreiend?

Ja, antwoordde ik hem, 't is ellendig, maar mijn goeie vrind 't is, ja 't is, ook niet anders dan..... een alledaagsch geval. Worden niet meer dan de helft van de huizen ook hier in de stad gebouwd zonder architect en is het dan zoo'n wonder dat er op die manier op een dorp ook ereis een gemeentehuis verrijst, aannemende dat we dien dorps-timmerman niet onder de collega's rekenen? Ge moet waarlijk niet zooveel afgeven op die bouwheeren, die zijn er de schuld niet van dat het in ons vak lang niet altijd couleur de rose is, de architecten-zelf dragen er de schuld van. Er is bij deze zoo enorm veel kaf onder 't koren, zooals ze in Holland zeggen, dat het werkelijk dien bouwheeren, en helaas vaak gesteund door onder-vinding, niet kwalijk te nemen is dat ze de voorkeur geven, als in deze, aan hun dorps-timmerman waarvan ze weten dat hij ten minste knap timmeren kan.

Een dorps-timmerman is toch geen architect, zegt ge. Maar mijn goeie man wat zou er, wel te verstaan in 't oog der maatschappij, nog aan haperen wanneer die man een patent nam als zoodanig, een blinkend naambordje aan zijn deur plaatste en daaronder „architect”? Honderden voor hem hebben het gedaan en honderden doen het nog dagelijks en waarin, vraag ik U, zou hij dan ten achter staan bij die vele halfrijpe of heelemaal groene teekenaartjes die 'tzelfde doen? Neen, zoolang de architectentitel eenvoudig maar voor 't oprapen is, zoolang geen wettelijke bescherming hierover gaat, zoolang zal die toestand niet veranderen en zoolang zullen de bouwheeren alle

aanwijzing missen om te weten wie wel en wie niet „werkelijk” architect is. Die enkele uitblinkende mannen zijn maar uitzondering en dus hiervoor niet voldoende toereikend.

De titel van architect zou dan eerst als aanwijzing kunnen gelden, wanneer deze aan een academie of op een andere wijze, door examen op wettige wijze was verkregen en niet anders mocht gevoerd worden. De bouwheer zou dan tenminste zekerheid hebben dat hij zich wendde tot iemand wiens wetenschappelijke kennis gewaarborgd was en waarvan de artistieke zijde met zorg geleid was.

Dit zou niet alleen den architectenstand maar vooral de bouwkunst zelve verheffen en tot nut der maatschappij zijn, want het zou ook een aansporing zijn voor jongelui tot meer deugdelijke studie omdat die dan niet langer, zooals nu vaak het geval is, na even of in 't geheel geen academie bezocht te hebben, zich maar dadelijk architect kunnen noemen.

Waarlijk het is geen wonder dat een bouwheer zijn timmerman boven die laatste categorie van zich noemende architecten verkiest.

Een groot man heeft gezegd: zoekt en bestrijdt eerst het kwaad in uzelve. Dit wijze woord moesten ook de architecten wat meer ter harte nemen, ze zouden dan niet, door enkel op „het gevolg” te letten „de oorzaak” over 't hoofd zien zooals nu helaas vaak het geval is.

In een architectenvergadering in Frankrijk werd destijds de motie aangenomen dat het wenschelijk was dat de regeering een diploma instelt van architect en alléén hij die dat diploma door examen heeft verkregen, den titel van architect mag voeren. Het vak zou door iedereen mogen uitgeoefend worden vermits onder een anderen titel. Dat is het wat ook ik zou wenschen: de uitoefening van het bedrijf vrij, de

kwestie van al of niet deugdelijk bouwen aan het toezicht der bouwpolitie overlatende, maar de titel, de onderscheiding van architect, moet wettelijk beschermd zijn. De concurrentie van die niet-getitelden dan, zegt ge? Och dat zou zoo'n vaart niet loopen. Als eenmaal het gehalte van architect verbeterd is, komt dat van zelf terecht. Een verstandig man gaat toch liever naar een dokter dan naar een charlatan.

Hiermee was mijn vriend het eens maar hij zegt en terecht:

Op het architectencongres te Brussel in 1897 is met „algemeene” stemmen aangenomen: „De bouwkundige vereenigingen moeten een krachtige beweging op touw zetten om van hunne respectieve regeeringen de instelling van een diploma te verkrijgen.” En wat is er als resultaat van die beweging hier in België bekend behalve het uitspreken en beamen van wenschen en nog eens wenschen? En wat in Holland? Na tien volle jaren wachten, zegge tien volle jaren.

Een geval als het hier genoemde met dat gemeentehuis, wat gemakkelijk met vele dergelijke zou kunnen worden aangevuld, zoowel in Holland als hier, geeft waarlijk geen groote gedachte van de ernstige bedoeling der respectieve regeeringen omtrent de bescherming van den architectentitel.

Bij ons in Holland mijn waarde, examineeren ze, en met succes, opzichters en ambachtslieden, maar de architecten loopen er meest... ongestempeld rond.

Zie hier meneer de redacteur een heel relaas over een alledaagsch geval met een bijwagen van je welste. Ik ben het volkomen met U eens dat het onderwerp heelemaal niet nieuw is, maar verdient het daarom minder al onze aandacht?

Met hartelijken dank voor de verleende plaatsruimte, teeken ik hoogachtend,

Antwerpen, 2 Oct. 1906. EEN BELANGSTELLEDE.

MANNESMANN-BUIZEN ALS KOLOMMEN

oen de uitvinder van het Mannesmann-systeem dit in praktijk ging brengen, vervaardigde hij allereerst dunwandige, naadloze buizen voor leidingen, die hoogen druk moesten weerstaan.

Ook telegraafpalen, lantaarns en vele andere dikwijls van gegoten ijzer gemaakte voorwerpen werden volgens het Mannesman-walssysteem gemaakt. Het geringe gewicht der dunwandige buizen maakte deze buitengewoon geschikt voor export.

Na een langere tusschenpooze brengt de Firma „Duitsch-Oostenrijksche Mannesmann-buizenfabrieken” in Komotau en Remscheid een nieuw fabrikaat aan de markt: de naadloze stalen kolommen, welke alle aandacht verdienen. De kolommen worden uit naadloze Mannesmann-stalenbuizen met aangegoten ijzeren voet- en kopplaten of met losse voetplaten samengesteld.

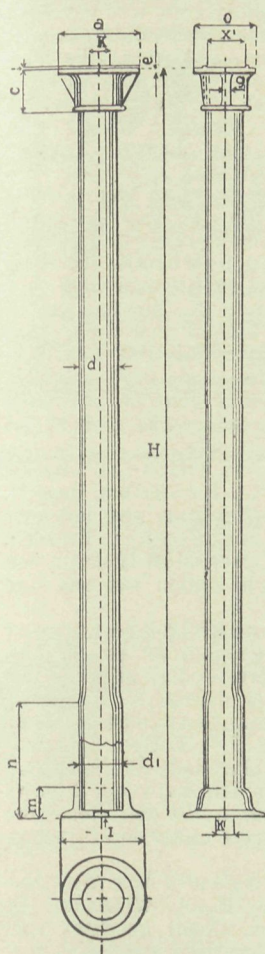
Deze zuilen worden, volgens in Normaaltabellen nader

aangegeven doorsneden, hoogten en draagvermogens, uit bijzonder staal van zeer hooge vastheid en groot weerstandsvermogen gemaakt.

De gegoten ijzeren voeten en koppen der kolommen worden, wanneer niet anders is overeengekomen of besteld, in de normale afmetingen van de tabellen aan de zuilen aangegoten. Evenwel kunnen de voeten ook los bij de met gegoten koppen voorziene zuilen geleverd worden, in welk geval deze op het werk door middel van ijzerkit vastgegoten worden. De kolommen worden van binnen heet geasphalteerd en van buiten gemened.

De voordeelen der Mannesmann-zuilen boven gegoten ijzeren kolommen laten zich in het kort als volgt te samen vatten:

1. Geringer gewicht, dientengevolge besparing aan vracht en transportkosten, geringer belasting op den vloer of op de zoldering, wanneer de zuilen op een

bovenverdieping opgesteld zijn. Lichter werk wat stellen betreft en geringer kosten hiervan.

2. Volstreekte bedrijfszekerheid, daar bij Mannesmann-stalenbuizen tengevolge van het bijzondere walssysteem, gebreken en barsten in het materiaal volkomen zijn uitgesloten en de buizen met betrekking tot hunne sterkte en weerstandsvermogen aan de hoogste eischen voldoen, terwijl bij gegoten ijzeren zuilen blaasjes of barsten, welke het breken tengevolge kunnen hebben, moeilijk geheel te vermijden zijn.

3. Bij brandgevaar bieden de Mannesmann-stalenbuizenkolommen het bijzondere voordeel dat zij ook bij groote hitte geen breuken krijgen, maar zich in gloeienden toestand slechts langzaam buigen en bij verminderden druk steeds nog een zeker draagvermogen behouden. Daardoor

is bij brand een plotseling instorten der zolderingen buitengesloten, wanneer deze door bedoelde stalen kolommen gedragen worden.

Gegoten ijzeren kolommen daarentegen hebben, tengevolge van hunne groote broosheid, bij brandgevaar het bekende nadeel dat, wanneer ze heet geworden zijn, bij snelle afkoeling door waterstralen zeer licht springen en in zoo'n geval tegelijk totaal in elkaar vallen.

De in de volgende tabel aangegeven normale bouwzuilen en stalenbuizenzuilen met gegoten ijzeren kop en voetplaten voor fabrieksgebouwen, zijn voorts ook, voorzien van aangeschroefde gegoten platen ter aanbrenging van consolen voor transmissie-blokken in iedere gewenschte uitvoering te verkrijgen.

Behalve eenvoudige gladde zuilen voor bouwconstructies, worden ook voor veranda's, perrons, enz. zuilen

met versierde basementen en kapiteelen uitgevoerd.

Over de afmetingen der zuilen zie nevenstaande tabel: h wordt bij een totale lengte van

H	h
1600-3000	= 600 m.M. lang
3000-4000	= 700 " "
4000-5000	= 800 " "
5000-6000	= 900 " "

Het gewicht der zuilen zonder gegoten onderdeelen bedraagt bij zuilen van

- 89 m.M. buitenwerksche middellijn per Meter circa 10-15 KG.;
- 140 m.M. buitenwerksche middellijn per Meter circa 15-20 KG.;
- 203 m.M. buitenwerksche middellijn per Meter circa 25-40 KG.;
- 305 m.M. buitenwerksche middellijn per Meter circa 50-75 KG.;

afhankelijk van de wanddikte.

Het draagvermogen der verschillende zuilen ligt tusschen 15.000 en 116.000 KG.

Afmetingen van mannesmann-buizen.

Bovenste buitenwerksche middellijn	onderste buitenwerksche middellijn	a	b	c	e	f	g	i	k	l	m
d	d ₁	Millimeter									
89	95	250	160	130	25	15	20	280	50	25	95
108	114	300	180	130	25	15	20	280	50	25	95
114	121	300	180	130	28	15	22	290	60	28	95
121	127	300	190	130	28	15	22	320	60	28	95
133	140	350	200	140	28	15	25	340	70	30	115
140	146	350	200	140	30	15	25	360	70	35	115
152	159	350	220	140	30	15	25	380	80	35	115
165	171	400	220	140	32	15	30	400	90	35	115
171	178	400	240	140	32	17	30	420	100	35	130
178	191	400	240	170	35	17	30	420	110	40	150
191	203	450	260	170	35	17	30	450	110	40	150
203	216	450	280	170	38	17	30	450	120	40	150
216	229	450	280	170	38	17	35	500	120	40	150
229	241	500	300	170	40	17	35	500	120	45	150
241	254	500	320	200	40	20	35	530	130	45	160
254	267	550	340	200	45	20	35	550	130	45	160
267	279	600	340	200	45	20	40	600	140	45	160
279	289	640	360	200	45	20	40	600	140	50	160
292	305	640	380	200	45	20	40	650	150	50	170
305	312	640	400	220	45	20	40	650	160	50	180

GEMENGDE BERICHTEN

De tentoonstelling van Nederlandsche ontwerpen in de Vredespaleis-prijsvraag is thans geopend in het Gemeentemuseum te Amsterdam. Zij blijft open tot 21 October a. s.

Verkorting van den termijn van beraad bij gunning van aanbestedingen van 30 tot hoogstens 14 dagen is door het Hoofdbestuur van den Nederlandschen Aannemersbond per adres aan den Minister van Waterstaat gevraagd. Het hoofdbestuur betoogt dat uit deze bepaling belangrijke schade kan voortvloeien en ook herhaaldelijk reeds voortgevloeid is. Immers gedurende den tijd van beraad zal de laagste inschrijver vooral bij belangrijke werken niet naar andere mededingen en voorts bestaat kans dat in dien langen termijn de prijzen der materialen stijgen.

De villa Borghese te Rome. Op blz. 342 van den 1sten jaargang van „De Bouww.", 1902, werd bij gelegenheid van den overgang der beroemde villa Borghese en van het bijbehorende park in stads eigendom, eene afbeelding en beschrijving van het historische bouwwerk gegeven. Men vreesde dat villa en park zouden versnipperd worden wanneer zij niet in openbaar bezit kwamen, want Prins BORGHESE was met schulden beladen.

Afdoende is dit evenwel niet gebleken. Althans de „N. R. C." brengt het volgende bericht:

De Italiaansche staat heeft in 1902 de villa Borghese gekocht, doch haar aan de stad Rome geschonken onder voorbehoud van een recht van beschikking van 50.000 M². grond. Er is nu gevaar, dat een van de schoonste gedeelten van het beroemde park zal worden gehavend voor het Landbouw-instituut, waar de Koning een miljoen lire voor heeft geschonken. Vele invloedrijke kunstliefhebbers protesteeren.

Het VIIe internationale architecten-kongres zal te Weenen gehouden worden.

Stilte voor den groote stadsbewoner! De „Frankfurter Zeitung" gaf onlangs een uittreksel van 'tgeen Prof. H. CHR.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 43.

24 October 1906.

DEMPING DER REGULIERSGRACHT. STEDENSCHENNIS?

INLEIDING VOORGELEZEN 19 OCTOBER 1906 IN DE AFDEELING AMSTERDAM DER
MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Mijne heeren zeer geachte toehoorders.

en der pittigste brochures in mijne portefeuille „Amsterdamsche questies” is die, welke door onzen kollega in ruste I. GOSCHALK geschreven werd in 1872 „Over de verbetering der wegen te Amsterdam enz.” een vraagstuk dat toen reeds „question brûlante” was. Onwillekeurig kwam die brochure dezer dagen mij in gedachte toen ik, op verzoek mijner medebestuurders, mij bereid verklaarde eene bespreking van het Reguliersvraagstuk in te leiden.

„Soms tijds”, zoo luidt de aanhef van dat vlugschrift, „soms tijds komt Amsterdam in spanning, in agitatie. Men zou dan de goede stad werkelijk niet herkennen.” In die mate heeft de vraag of de Reguliersgracht gedempt zou worden de breede kringen onzer brave burgerij wel is waar niet beroerd, maar toch heeft zij velen bewogen zich anonym of openlijk in den soms hartstochtelijk gevoerden strijd te werpen.

Dat was nu vijf jaren geleden.

En waardoor kenmerkt zich nu volgens den heer GOSCHALK zulk eene periode van agitatie? Wat hij in 1872 schreef geldt nog thans:

„In zulk een tijd gaan wij onder in een stroom van brochures. De dagbladen zijn er — en terecht — de levendige uitingen van. Hoofdartikelen en ingezonden stukken — vaak ook voor hen, die de gastvrijheid der Redaktie niet konden deelachtig worden, advertentiën — wikken en wegen het onderwerp. Ieder heeft zijn idéé, vestigt de aandacht op dit of dat onderdeel . . . totdat er weér een doodsche stilte intreedt!

„Omdat het onderwerp dat zooveel gemoederen in beweging bracht, zijn beslag kreeg bij de autoriteiten, in verband met, of niettegenstaande de opmerkingen?

„Och neen! . . . Men is vermoeid geworden en — overtuigd van het nuttelooze zijner pogingen.

„Om eene geliefkoosde uitdrukking te gebruiken: De zaken maken een onderwerp van voortdurende overweging uit.

„De dagbladen zijn teruggekeerd tot hun normalen staat: de eenige twist, die hun advertentiekolommen vult, is die tusschen een „opmerker”, een „handels-huis” en een „beursbezoeker” (welligt allen aan de draad éener bankiersfirma) over de waarde of onwaarde van eenig fonds.

„Doch ploseling heet het, Hannibal ante portas!

„’t Gevaar dreigt, — nadert, — is er!”

In dat laatste stadium zijn wij thans gekomen ten aanzien van de Reguliersgracht-kwestie, die na de eerste emotie, ik zeg niet in het vergeetboek geraakt was, maar waarover, behalve in den Raad bij de behandeling van de beruchte stelpost van f 1.— voor het herstel der bruggen op de kruising van Reguliers- en Keizersgrachten, niet meer in het openbaar verhandeld werd.

Nu evenwel B. en W. voorstelden over te gaan tot vernieuwing der bruggen en de discussie daarover in den Raad naar alle waarschijnlijkheid ook de demping der eerstgenoemde gracht zal doen bespreken, is de zaak wederom aan de orde gebracht.

Wanneer ik hier het Reguliersgracht-vraagstuk inleid, dan heb ik bij voorbaat mijne verontschuldigingen aan te bieden wanneer het mij niet gelukt op een reeds zoo van allen zijden bekeken kwestie nog nieuwe gezichtspunten te openen. Edoch eene resumptie en samenvatting kan ook zijn nut hebben. Het zij mij toegestaan in het beloop dezer korte beschouwing gedeelten in te lasschen uit reeds gehouden voordrachten of gepubliceerde stukken.

Wat van de zijde der tegenstanders eener demping met mogelijkheid aan te voeren is, kan men lezen in de brochure waarin door het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap de voordrachten der heeren D. C. MEYER JR. en JAN VETH vereenigd werden. Ik heb mij destijds, in 1902, verzet tegen de stellingen die daarin ontwikkeld werden en daarop geen nader bescheid ontvangen. Immers, een „antwoord” van den heer JAN VETH was slechts een aanval van, laat mij parlementair blijven en zeggen: grof persoonlijken aard.

Niet alleen hartstochtelijk is die strijd gevoerd over de vraag wat met de Reguliersgracht te doen stond. De wijze waarop die vraag behandeld werd, gaf haar eene ruimere beteekenis. Het is geworden een strijd tusschen de twee beginsels die met betrekking tot het vraagstuk van stadsmodernisatie bestaan. Het lijkt mij dan ook gerechtvaardigd toe, mij in deze inleiding op een algemeen standpunt te plaatsen, in de eerste plaats niet zoozeer vragende of het noodig en wenschelijk is aanstonds de gracht in kwestie te dempen, als wel: zou eene eventueele demping per se vandalisme zijn, gelijk vele tegenstanders eener demping beweren.

„Stedenschennis” — du sprichst ein groszes Wort gelassen aus. Als zoodanig schelmstuk is van den aanvang af het voornemen de gracht te dempen den volke voorgesteld. En dat woord was wel in staat kwaad bloed te zetten. Het heeft een leelijke, kwetsende klank. Er ligt nu eenmaal in verscholen eene beschuldiging van ruw en tegelijk listig geweld, eene aantijging van opzettelijke en weloverwogen vernielzucht, van lage wandaad. Stedenschennis, maagdenschennis, heiligschennis, het zijn in ons spraakgebruik vogels van één veeren. En toen eenmaal dien toon in het debat was gebracht, werd dit moeilijk.

Het is ondoenlijk eene zaak als de eventueele demping der Reguliersgracht te bespreken met aanhangers van RUSKIN's stelregel voor de behandeling van oude monumenten: „Wij hebben ganschelijk het recht niet ze aan te raken”, wanneer die bovendien elke poging tot rechtvaardiging van een tegengesteld gevoelen met een schimpscheut afwijzen. Tegen een dergelijk vooroordeel is niet te strijden; zulke beminnelijke eenzijdigheid is niet te overtuigen.

Het blijkt vaak een min of meer stout bestaan om kwesties van stedenbouw aan te roeren onder een der aan GOETHE ontleende motto's:

„Altes Fundament ehrt man, darf aber das Recht nicht aufgeben irgendwo wieder einmal von vorn zu gründen” of wel het, naar ik meen in „Hermann und Dorothea” voorkomend:

„Was wäre das Haus, was wäre die Stadt,
wenn nicht immer
Jeder gedächte mit Lust zu erhalten und zu
erneuern,
Und zu verbessern auch, wie die Zeit uns
lehrt und das Ausland”.

Deze motto's immers zouden zij hunne toepassing in den stedenbouw — of liever in de stadsvervorming — leiden tot konsekwenties weinig naar de smaak van hen — artisten en archaeologen — die met POTGIETER zuchten:

Waar rees hoe vaak de moker klonk
Iets schooners op dan wat er zonk?
eene wanhoopsvraag die beoogt, om, wat Amsterdam
althans betreft, het antwoord „nergens” uit te iokken.

Hoe velen riepen ach en wee over een „vandalisme”, maar het bleek hen niet mogelijk zelf eene oplossing aan de hand te doen die, al hare eigenschappen

samen genomen even goed, of laat mij zeggen, bruikbaar was.

En die „stuurlui aan den wal” hebben bovendien gemeenlijk eene sterke neiging tot generaliseeren, die, zoo ergens, vooral op dit gebied van eminent praktisch belang bedenkelijk werkt. Ieder geval wil met uitsluiting van doktrinaire theorie, van vooropgezette en eenzijdige meening voor zich opgelost en elke oplossing voor zich bestudeerd en berecht zijn. Een algemeen verbod: Gij zult niet dempen, gij moogt niet afbreken, zou tot de schromelijkste onbillijkheid leiden. In algemeenen vorm te theoretiseeren is niet moeilijk, maar de praktijk zal die theoriën dienen te korrigeeren. Wie hier eene straatverbreding, eene demping, een doorbraak verwerpt, zal haar elders juist voorstellen, zonder van inkonsekwentie te mogen worden beticht.

Het is mijn doel allermint hier op te treden als de onvermurwbare pleitbezorger eener demping. Integendeel, weinigen zullen meer toejuichen indien naar aanleiding dezer inleiding zal kunnen worden aangetoond, dat in de behoeften die men door demping der Reguliersgracht wil bevredigen op eene gelijkwaardige manier te voorzien is met behoud dier gracht en zonder dat daartegenover weer andere nadeelen staan.

Edoch, bij de vergelijking dier plannen stel ik mij op de grondslagen ontwikkeld door Prof. HENRICI destijds in 1903 in een voordracht van het Ing. en Architecten Verein te Aken en die volgens het resumé in het „Centralblatt der Bauverwaltung” aldus luiden:

„Nur höchste Zweckmäßigkeit vermag einer Stadtanlage den Ausdruck vollendeteter Schönheit zu verleihen. Die Ansprüche des Verkehrs, des Geschäftslebens, der Volkswohlfahrt und der Volksgesundheit müssen vereint erfüllt werden, wenn das Ziel höchster Zweckmäßigkeit erreicht werden soll. Dabei ist in jedem Einzelfalle nach all diesen Richtungen hin die Aufgabe zu prüfen und so billig zu lösen als irgend möglich ist”. Of wilt ge liever dat ik eene zinsnede aanhaal uit de vertaling die CHARLES BULS, de kunstzinnige oud-Burgemeester van Brussel voor het internationaal architecten kongres van 1895, leverde van een rapport door J. STÜBBEN: „Les rues et les places d'une ville doivent tout d'abord satisfaire à la condition essentielle de répondre à la façon la plus complète — ik leg er den nadruk op: la plus complète — aux exigences de la circulation, car leur destination principale est de servir au trafic de la ville.”

En CAMILLO SITTE, wiens epochemakend werk „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen” ook een scherpen, praktischen en ondanks alle vereering voor het oude, ook modernen kant tevens heeft, hij schrijft: „Noth bricht Eisen. Was sich aus hygiënischen oder anderen zwingenden Rücksichten als notwendig herausgestellt hat, das musz geschehen und sollen darüber noch so viele malerische Motive über Bord geworfen werden müssen.” Zie hier de meeningen van drie over de geheele wereld erkende autoriteiten.

VILLA ANDRÉ DE LA PORTE PARK DUIN EN DAAL TE BLOEMENDAAL.
 ARCH. J. A. G. VAN DER STEUR B.-I.

Vandalisme! Het is eene leuze van den tijd en door haar aan te heffen is het niet moeilijk eene geestdriftige kunstagitatie in het leven te roepen, waarnevens de stem van het beredeneerd overleg nauwelijks gehoord wordt. Met weinig begrippen hoort men zooveel schermen als met dat van vandalisme. Om de haverklap wordt iemand beschuldigd geestverwant te zijn van de horden waaraan GEISERIK, Karthago's Nemesis, in 455 Rome tot eene veertiendaagsche plundering overleverde. Heden is een kruidenier aan de beurt, morgen deelt een minister diens lot.

Een te veelvuldig gebruik opende de gelegenheid tot misbruik, tot averrechtsche toepassing, waarbij over het hoofd gezien werd hoe, om van vandalisme te mogen betichten, staat te worden aangetoond dat de vernietiging volstrekt zinloos was of als eenig motief had het onverklaarbaar genoeg, dat woestelingen blijkbaar kunnen scheppen in het te gronde richten van iets moois, iets verhevens. Zodoende is het woord „vandalisme” de tegenhanger geworden van de veelgesmaadde „eischen van het verkeer”, en dient het voorzeker met minstens evenveel wantrouwen en voorzichtigheid te worden aangehoord.

Is de bovenbedoelde kruidenier een vandaal als hij uit zelfbehoud zijn winkel vervormt ten einde achter groote spiegelruitte eenzelfde in het oog vallende uitstalling te kunnen maken, als die waaraan zijn mededinger zijn welslagen dankt? Is een gemeenteraad vandalistisch gezind als hij, na rijp beraad besluit om

voor een wèl gemotiveerd belang een straat te breken of een gracht te dempen, ook al geschiedt dat met de stelling „gouverner c'est prévoir” voor oogen ook eens eer de behoefte bepaald dwingt?

Zeker, daarmee wordt een stadsbeeld aangetast, verminkt zelfs als ge het zoo noemen wilt. Maar denken wij hier aan Dr. SARPHATI'S: „De steden zijn aan de zelfde wet onderworpen als de menschen, zij moeten vooruitgaan of worden met achteruitgang en verval gestraft”.

De geschiedenis leert ons inderdaad dat het een veeg teeken is als eene stad zich niet vervormt, maar zich onveranderd handhaaft eeuwen achtereen. In een gezond en tevens krachtig organisme als eene stad behoort te wezen, komt zulk een verschijnsel niet voor. Een goedgunstig lot beware Amsterdam er voor als een tweede Venetië uit alle oorden der aarde hen tot zich te trekken, die eens eene intakte, gekonserveerde oude stad willen zien.

Wilde men trachten een deel eener zich roerende, nijvere, bedrijvige stad als onder een stolp af te zonderen, het zou — gesteld de opzet gelukte — al spoedig afsterven en in zijn ondergang mogelijk het geheel medeslepen.

Eene stad of een stadsdeel mag niet worden gezien en behandeld volgens dezelfde beginselen als een museumvoorwerp. De stad — d. w. z. de levenskrachtige, bedrijvige stad — is een gebruiksvoorwerp. Het utiliteitsbeginsel, al behoeft het niet te overheerschen, staat toch op den voorgrond. Voldaan moet zijn aan

de vele samengestelde en imperatieve eischen die ter wille van de gebruikswaarde gesteld worden. Eene stad kan niet alleen naar hare kunstwaarde beoordeeld worden. Het egoïsme van artisten en archaeologen mag bij hare vervorming niet de alleen leidende faktor zijn. Gelukkig dat veelal in de praktijk evenwel blijkt hoe de wederzijdsche eischen van praktijk en schoonheid tot elkander zijn te brengen.

Met smart en leedwezen zal echter de sloopende hand dikwerf moeten ingrijpen en het besef, veel eerbiedwaardige en bekorende schoonheid te vernietigen, zonder er onmiddellijk een aequivalent van aesthetische of historische waarde voor in de plaats te kunnen stellen, zal hen, die geroepen worden de modernisatie door te voeren, die taak bemoeilijken. Behouden van wat schoon is en goed, is voorzeker eene loffelijke taak. Nog loffelijker is dat schoone en goede te vervangen door iets dat of schooner en beter is, of wel, bij gelijke schoonheid meer praktische waarde bezit. Maar van zulk een oud stadsbeeld kan men met weemoed afscheid nemen om het hartelijk te verwelkomen in eene verjongde gedaante, als bewijs van ontwikkeling en bloei.

Veel verzet tegen wijziging van eenigen bestaanden toestand is niet anders te verklaren dat uit een behoudend schoonheidsgevoel. Het is soms als berust die bestrijding op soortgelijke overweging als eene in het pruisische huis van afgevaardigden voorgevallen lapsus linguae: „Die Gründe kenne ich nicht, aber ich musz sie miszbilligen”.

Bijna allen, zij het ook de een meer dan de ander, langer dan de ander, bijna allen voelen wij ons aangehouden tot het verleden, koesteren wij voor zijne sporen eene zekere mate van veneratie. Die wil ons verzoenen met eigenaardigheden, welke anders ons mogelijk als misstanden beslist zouden hinderen. Die wekt onze verbeelding op zich naar hartelust te vermeien in voorstellingen, welke misschien volkomen averrechtsch zijn, maar den geest, die ze naar eigen smaak en voorliefde mag opbouwen, daarom niet minder bekoren en bovendien eene welkome en troostende afleiding bieden na de vaak harde ontgoochelingen die een ieder op zijn tijd ondervindt van het werkelijke, dagelijksche leven.

„Il y a dans l'homme deux hommes, l'homme de son siècle et l'homme de tous les siècles”, zeide CHATEAUBRIAND. De liefde en eerbied voor het oude hebben echter ook hare fanatici. Zeg aan een derzulken: een gebouw is leelijk, en hij zal u ter weerlegging antwoorden: maar het is oud; wijs hem op onhoudbare toestanden en gij krijgt tot afwijzend bescheid: zij zijn eerwaardig. Raak aan dat oude en zijn hartstocht, hoogopvlammend, verblindt hem oog en verstand. Hij ontzegt u kortweg het recht om uit welke reden dan ook zoo te handelen en blijkt in de praktijk de stelling te huldigen dat de belangen van heden en toekomst ondergeschikt te houden zijn aan de piëteit jegens dat verleden. In één woord: „Was grau für Alter ist, das ist ihm göttlich” om SCHILLER'S woord aan te halen. Zoo iemand wil

bij voorkeur grasduinen is de charmes van weleer en, komt het op stuk van zaken, tien tegen één, dat hij de rechten van het heden over het hoofd wil zien, en miskennen desnoods, zich daarbij soms achter tal van schoonklinkende, geestdriftig schijnende algemeenheden verschuilend. Dan is hij geneigd te vergeten dat niet het gevoel alleen ons tot richtsnoer mag strekken, maar dat ook aan het beredeneerende koele verstand eene rol toekomt.

Want daarop komt het toch feitelijk neer als in het debat volgend op de voordracht „Stedenschennis in het Kon. Oudh. Gen. in October 1901, de spreker van den avond repliceerde dat hij niet in technische bijzonderheden wilde treden, „hij sprak slechts over het immoreele der vernieling van de mooie steden”. De mogelijkheid dat voor zulk eene vervorming geldige redenen van noodzakelijkheid konden bestaan, dat zij dus niet steeds immoreel behoeft te zijn, die mogelijkheid werd blijkbaar niet erkend.

In den aanvang heb ik eenige citaten gegeven van Sitte, Stübgen en Henrici. Deze toonen aan dat, waarin de toonaangevende schrijvers over den stedenbouw ook onderling van meening verschillen, en zij doen dat op zeer vele punten, zij allen op den voorgrond stellen dat de eisch der praktijk in haar vollen omvang en zonder voorbehoud erkenning behoeft. Straat, weg en gracht, ontstaan uitsluitend door en ter wille van het verkeer, zijn tegelijk daarmee te wijzigen. Een toestand, om bij Amsterdam te blijven, een toestand die in het leven geroepen is toen het verkeer te water zijne bijzondere eischen stelde, wier inwilliging voor de toenmalige samenleving een bestaansvraag was, zulk een toestand is niet steeds te bestendigen als het geldt een baan te zoeken bijv. voor de electriche tram, voor automobielen, voor den aard en den omvang van het verkeer onzer dagen in het algemeen.

In gelijke mate als waarin het geld in verhouding tot vroeger meer omgezet wordt, tracht ook de mensch zich als het ware te verveelvoudigen, door zich te verplaatsen. Niet alleen het internationale en intercommunale verkeer, maar ook het lokale is toegenomen op eene ongeloofelijke wijze, het laatste vooral ook in verband met de ontvolking der stadskernen en het ontstaan van afgescheiden woon-, haven- en nijverheids-wijken.

Ons stratennet heeft te beantwoorden aan vroeger, zoo naar den aard als den omvang ongekende eischen. Het moet niet alleen in staat zijn dit verkeer te „bemeisteren”, maar de noodzakelijkheid om het al naar zijn aard te kunnen splitsen en verdeelen en het elk over eigen baan te leiden ten einde het zoo ordelijk en snel mogelijk te kunnen doen plaats vinden, is een eisch der „Neuzeit”. De minste fout doet zich bovendien, waar ons leven voortbruist met zoo veel grooter snelheid en intensiteit als vroeger, hinderlijk gevoelen, waar zij eertijds, in de kleinere verhoudingen van toen, misschien nauwelijks zou zijn bespeurd.

Elke tijd stelt nu eenmaal zijne bijzondere eischen,

indruischend tegen die van een voorganger. En wie die eischen niet wil aanvaarden, kan zich Hamlet's: „Get thee to a nunnery” voor gezegd houden.

Terecht zegt JAN VETH dat: „juist in tijden toen werkelijk stoute meeningen en groote daden de wereld beheerschten, men nooit getracht heeft het wezen der kunst tot buitenissig luxe-artikel te kleineeren.” Maar aan den anderen kant kenmerkten zulke tijden zich door een zeer ontwikkeld zelfbewustzijn.

Onze dagen kennen geene piëteit, beoefenen haar althans niet, hoort men wel eens verkondigen. Maar werd dat gevoel wel ooit anders dan platonisch beoefend in tijden, die doordrongen waren van het bewustzijn van eigen kracht en van eigen beteekenis en zich geroepen achtten daaraan ook uiting te geven in hunne scheppingen; in tijden die zelfbewustzijn bezaten en dat geloof in de eigenwaarde, zonder hetwelk geene stoute meeningen gekoesterd en in daden omgezet plegen te worden? Zulk een tijd beschouwde het verledene als achter den rug liggend. Zulk een tijd offerde niet het heden op aan het verleden. Hij was steeds „Amerikaansch” van geest, en huldigde als grondstelling zijner daden, dat het uitgangspunt van zijn werkzaamheid moest zijn en blijven het gelijktijdige moderne leven.

Waar op dien grond het noodig was, ontzag de 17e eeuw evenmin het werk der 16e, als de 15e het de voortbrengselen der 14e eeuw gedaan had. Steeds verdrong de richting van den dag meedoogenloos die van gisteren en heette het:

„Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit
Und neues Leben blüht aus den Ruinen.”

En juist aan de omstandigheid dat nooit de gegevens en eischen van den eigen tijd verloochend werden, danken onze steden dat eigenaardige, bloeiende karakter van geleidelijke ontwikkeling en groei. Wat reden kan er zijn om aan te nemen dat een nageslacht onze kunstzin prijzen zou in dien geregelde ontwikkelingsgang eene periode van stilstand, van zelfverloochening te hebben ingezet! Het zou dat zeker begrijpen noch waardeeren.

Juist naar aanleiding van die vraag werd, schier evenveel keeren als eene stadsvervorming in de laatste jaren in behandeling is gekomen, zij oorzaak van dikwijls heftige uitingen van principieel meeningsverschil.

CICERO verklaarde eens liever met PLATO te willen dwalen dan met PHYTAGORAS het ware te denken. Op een analoog standpunt stonden blijkbaar nog velen.

Het is soms als sprak de kunstenaar of archaeoloog met den technikus nog als volgens Gen. 13 vs. 9 ABRAHAM met LOT: „Wilt gij ter linkerhand, zoo wil ik ter rechterhand, of wilt gij ter rechterhand, zoo wil ik ter linkerhand”.

Op zoo omstrede gebied prijkt bijna ieder, die er zich, al is het ook maar langs het kantje over bewoog met eene vaststaande meening, eene gevestigde opvatting en resolute overtuiging; vaststaand, gevestigd en resoluut naar ik hoop met eene restrictie — aldus

geformuleerd door ERNEST RENAN, een veilige raadsman, dien zeker niemand zal verdenken van wispelturigheid van meening — „Le seul moyen de ne pas varier, c'est de ne pas penser”.

Steeds scherper kwamen in den laatsten tijd twee richtingen tegenover elkander te staan, die het duidelijkst te typeeren zouden zijn door hunne uitersten, voor welke echter in het minst niet opgaat „que les extrêmes se touchent”.

Willen wij elkander goed begrijpen dan is het noodig aanstonds overeen te komen dat wij geen dezer beide richtingen zullen inslaan. Tot de eene bekenden zich de „praktici” à tort et à travers, voor wie het begrip „kunst” eene uitspatting schijnt, het begrip „kunstenaar” de negatie van alles wat degelijk, logisch of uitvoerbaar is, zijn persoon een type bij wie de neiging overheerscht om de hoed op één oor te zetten en die in oudheidkundigen zien — de karakteriseering is niet door mij ontworpen —: „monomanen, die hun ziel en zaligheid veil hebben voor een morsig hoekje, een minder welriekend grachtje of een schilderachtig, in elkaar zakkend geveltje”, in één woord de geestverwanten van den dichter van het sentimenteele sonnet over „... scheeve dake' en waggelende muren”. Dergelijke „praktische” lieden zijn niet specifiek van onzen tijd, ze zijn er vermoedelijk steeds geweest. Maar omgekeerd zijn er kunstenaars te over en bij hen sluiten zich vele oudheidsvrienden aan, die den technikus slechts als een wandelend instrument beschouwen en hem in de uitoefening van zijn beroep à priori even weinig piëteit of gevoel voor schoonheid, even weinig respect voor eerwaardigheid toekennen als bij hen zelden vaak zin voor realiteit wordt aangewezen.

Over en weer blijven onbezonnen overdrijvingen niet achterwege. Vooral ten aanzien van de beruchte „eischen van het verkeer”.

Laat mij een enkel voorbeeld daarvan noemen. Wanneer, gelijk ik eens hoorde vertellen, het inderdaad is voorgekomen dat op het uitgestorven marktplein van Veere — velle morte bij uitstek en uitnemendheid — de burgemeester een bord met „Rechts houden” deed plaats, dan wil dat terecht eenige lachlust wekken. Maar wat te doen, als wij, A. D. 1901 hooren vragen, in de reeds genoemde brochure „Stedenschennis”:

„Zou het zulk een ontzettende ramp zijn voor Amsterdam, als in 't vervolg de tramreizigers langs de Utrechtschestraatlijn in plaats van met electriciteit door paardenkracht werden vervoerd? Zou men voor geen vijftig Reguliersgrachten die tramreizigers mogen blootstellen aan dat schrikkelijk noodlot! Ja, ik weet het, in buitenlandsche steden worden vele tramwagens door electriciteit bewogen. Maar moet de na-aperij van het buitenland dan zóóver gaan dat men zich op de Utrechtschestraatlijn niet van paarden zou kunnen blijven bedienen”.

Ik wil aan de voorstelling mijner hoorders het ge-

noegen laten zich een toestand te denken waarbij op Rembrandts- en Frederiksplein een algemeen overstappen der trampassagiers plaats moet vinden!

En in andere woorden stelde de andere kampioen der Reguliersgracht zich op eenzelfde standpunt toen hij, blijkens een verslag in „Het Handelsblad” van 13 Febr. 1902, op de vergadering van „Architectura et Amicitia” te kennen gaf dat z. i. nog bewezen moest worden, dat voor Amsterdam een elektrisch trambedrijf onafwendbaar was en hij smaalde op eene van buitenaf komende „electriciteitsrage”.

In het bovenstaande zijn in algemeenen vorm enkele gezichtspunten toegelicht, die ook voor de beoordeeling der Reguliersgracht-kwestie in het bijzonder van pas kunnen komen.

In „Stedenschennis” leest men:

„Ik beweer dat men niet op het denkbeeld zou komen de Reguliersgracht op te offeren als men werkelijk beseft hoe mooi, hoe onbegrijpelijk mooi onze grachten zijn.” Ik heb zeker niet te verklaren dat het in deze zinsnede opgesloten gevoelsargument voor mij niet beslissend zou zijn.

Den doorslag geeft voor mij het antwoord op de beide volgende vragen:

1e. is het noodzakelijk ter verbinding van het Zuiden en Zuid-Oosten der stad een nieuwen verkeersweg te banen?

2e. is het mogelijk daarin op andere maar minstens gelijkwaardige wijze te voorzien dan door demping van de Reguliersgracht?

De beteekenis van die gracht lijkt mij bovendien verre overschat. Hare schoonheid — d.w.z. de schoonheid van een klein gedeelte der gracht — is m. i. geenszins van zoo veel belang, dat men, op het voetspoor van den schrijver van „Stedenschennis”, hare demping, om deze te ridiculiseren, op eene lijn zou mogen stellen, met bijv. een voorstel tot afbraak van het Paleis ter wille van het verkeer aan de Dam, of wel met het verlies van „De Staalmeesters”. Hoe hoog men ook stellen wil de wijze waarop in de 17de eeuw Amsterdam werd uitgelegd, men mag daarbij niet vergeten dat in dien aanleg, voor de behoeften van dien tijd meesterlijk, zich in den onzen wel degelijk tekortkomingen openbaarden vooral sinds het verkeer te land in omvang toenam.

Een der zwakke punten is dat de bestaande radiale verkeerswegen, die uit het centrum naar den omtrek leiden, onvoldoende zijn en het in steeds meerdere mate zullen worden met de voortdurende uitbreiding der stad. In het Noord-Westelijke deel der gemeente is daarin reeds voorzien o. a. door den aanleg van de Raadhuisstraat en de demping van de Rozengracht. De demping van N. Z. Voorburgwal en Spui is grotendeels door dat gemis aan radiale straten van voldoende capaciteit veroorzaakt. Dat de stadsuitbreiding der XIXe eeuw niet geheel geslaagd mag heeten, is mede te wijten aan het gemis van goede verbindingen met de oude stad.

Thans is het m. i. eene onafwendbare noodzakelijkheid om in Z. en Z.-O. richting een ruimeren verkeersweg in het leven te roepen.

Dat de Vijzelstraat niet aan matige verkeerseischen beantwoordt is, naar mij dunkt, moeilijk tegen te spreken. Maar ook de Utrechtschestraat kan op sommige uren van den dag, en uit den aard der zaak juist op die uren, waarop de meeste, na hun dagtaak huiswaartskeerende passanten een snel verkeer wenschen, hinderlijk vol zijn. Vooral doordien de Reguliersgracht voor karren en rijuigen praktisch onbruikbaar is. Eene straat die op dagelijks weerkeerende kritieke momenten gaat haperen, voldoet zeker niet aan de essentiële eischen die ik boven in de formulering van BULS, STÜBBEN, SITTE en HENRICI aangaf: „les rues et les places d'une ville doivent tout d'abord satisfaire à la condition essentielle de répondre à la façon la plus complète aux exigences de la circulation.”

Het wil mij bovendien voorkomen dat het verkeer in de laatste jaren zeer sterk progressief is toegenomen. En geen wonder wanneer wij nagaan welk een zich sterk uitbreidend, aanmerkelijk en volkrijk deel van Amsterdam door de beide genoemde straten bediend wordt. En deze hoofdverkeerswegen zijn breed de eene, de Utrechtschestraat, 10 M. en de andere, de Vijzelstraat, op zijne breedste stuk 9 M.!

Het spijt mij dat ik aan eene verwijzing naar de toestanden op enkele zeer drukke verkeerspunten in buitenlandsche hoofdsteden weinig waarde kan toekennen.

Daar is immers allereerst rekening te houden met een zeer belangrijke faktor: het veel ordelijker en geregelder verkeer dan wij kennen en waarschijnlijk ooit zullen kennen. Maar voorts wat curieuse verdediging van een slechten toestand om te wijzen op een nog veel slechteren! Moeten wij ons een toestand als toekomst-ideaal voor oogen stellen waarbij verkeersstremmingen en opstoppingen schering en inslag zijn? Inderdaad, dat zou eerst met recht een dwaze naïverij van het buitenland mogen heeten!

En verder mogen wij niet vergeten dat men ook in het buitenland van die, in te smalle straten opeengehoopte drukte eene enorme overlast ondervindt, zoodat men vaak zeer kostbare middelen van verbetering — bijv. de aanmerkelijke verbredening van London Bridge — beproeft.

Natuurlijk, er kunnen nog meer menschen in de Utrechtschestraat geperst worden. Bij de bevrediging van verkeerseischen evenzeer als bij de voorbereiding van stadsuitbreidingsplannen echter is het geraden iets verder te zien dan de allernaaste toekomst. Reeds voor de nood dwingt, dienen maatregelen genomen te zijn, gedachtig dat: gouverner c'est prévoir. Moet men soms wachten tot ongelukken veroorzaakt worden en de toestand gevaarlijk gaat worden? Ik geloof nauwelijks dat iemand thans nog met de hand op het hart zal volhouden dat de veelgewraakte demping van Spuistraat, N. Z. Voorburgwal en Spui overbodig waren, nuttelooze wandaden bedreven jegens het schoon van

Amsterdam. Integendeel, geen dezer straten kon op het oogenblik gemist worden, eensdeels niet voor het verkeer, anderdeels ook niet in verband met de ontwikkeling van het centrum onzer stad als city. De vele magazijnen, zaken enz. die zich daar vestigden, waren aan de nauwe grachtjes onmogelijk geweest. Die stadsmodernisatie bleek dus tevens van oeconomisch belang.

Met eene demping der Reguliersgracht zou het naar alle waarschijnlijkheid evenzoo gaan, met dien verstande evenwel dat de erkenning spoediger zou komen o. a. aangezien de straat direkt van tramverbinding zou worden voorzien en zij bovendien aanstonds aan een dringender behoefte voldoet dan de N. Z. Voorburgwal. In de eerste jaren verwachtte men er natuurlijk noch „breede scharen van voetgangers” noch „lange reeksen van rijtuigen”. Het doel is reeds volkomen bereikt, wanneer de parallel straten slechts ontlast worden van tram- en voertuigenverkeer en zij dan beter dan thans voor het voetgangersverkeer kunnen dienen.

In den tegenwoordigen vorm is de Reguliersgracht voor het verkeer van onnut. Een deel van het verkeer zal ongetwijfeld aldaar de ged. Reguliersgracht kiezen. Immers, er ligt veel waars in de stelling door den heer VAN GENDT ontwikkeld in zijn vlugschrift ten antwoord aan den bovengenoemde brochure des heeren GOSSCHALK: „De straten waardoor het meeste gereden wordt, trekken ook de meeste voetgangers en waar veel gereden en geloopt wordt zijn de meeste winkels.”

Maar de Reguliersgracht, zal menigeen zeggen, zou als verkeersweg een doodgeboren kindje zijn.

Ik wil geenszins zeggen dat zij de meest ideale verbindingsweg zou wezen, dien men zich denken kan. Edoch om die te maken, zijn zekere bezwaren vooral van geldelijken aard te overwinnen, die men — zonder plat van opvatting te zijn — als onoverkomelijk mag beschouwen.

In hunne voordracht Nr. 782 van den 17en Juli 1906 getiteld: „Vernieuwing brug over de Keizersgracht vóór de Reguliersgracht en van de naastliggende bruggen over de Reguliersgracht” erkennen B. en W. dat de verbetering der verbindingswegen tusschen het centrum en de zuidelijke wijken — wier wenschelijkheid zij blijkbaar inzien — het voordeeligst te bereiken is door demping.

Daarmede is in totaal gemoeid een bedrag van f 530.000, waarmede tevens de opruiming van de allersmerigste Baangracht bereikt is, een voordeel waarop niet genoeg de aandacht gevestigd is. Rekening houdende met de veranderde omstandigheden zal de rente van een groot deel dier som worden teruggevonden in belastingtoename ten gevolge van de waardevermeerdering der aanliggende huizen.

De Reguliersgracht heeft buitendien het voordeel dat zij zoowel de Vijzelstraat als de Utrechtschestraat kan ontlasten. Dempt men haar niet, dan schiet er niets anders op over dan ten avond of te morgen over te gaan tot verbredening der radiale straten. Dan kan echter niet met ééne volstaan worden, maar

zal men zoowel Utrechtsche- als Vijzelstraat moeten onderhanden nemen, aangezien beide divergeerende straten elk een afzonderlijk stadsdeel bedienen, terwijl de tusschenliggende Reguliersgracht beide ontlasten kan. Acht de Amsterdamsche Raad het tegenover hare belastingbetalende burgerij verantwoord eene uitgave van miljoenen voor te stellen, ten einde de Reguliersgracht te behouden? Mij dunkt, wanneer zulke royaliteit aan de stadskas mogelijk was, kwamen andere doeleinden toch eerder aan de beurt.

De Reguliersgracht, gelegen in het verlengde van de Kloveniersburgwal is, desnoods na verbredening van een kort straatje, eene direkte verbinding tusschen het zuiden met de havenbuurten en het Centraal-Station. Een groot deel van het doorgaand verkeer uit het Zuiden en Zuid-Oosten zou via Weteringschans of Falekstraat over de Reguliersgracht zijn weg naar het Westen en het centrum kiezen. En omgekeerd.

Te zeggen dat de Reguliersgracht doodloopt aan hare beide uiteinden acht ik dan ook eene absoluut onjuiste voorstelling. Het Rembrandtsplein, waarop zij uitkomt, is een der knooppunten van het stadsverkeer. Ik laat daarbij nog buiten beschouwing dat met den bouw van ééne brug en de afbraak van slechts enkele huizen aan de Stadhouderskade de Reguliersgracht een doorgaanden weg van het hart der nieuwe buurten naar het Rembrandtsplein wordt, en wanneer men daarmede het dempingsplan uitbreidt, zal men het ideaal vrij dicht benaderen.

Dat eene verbredening van den Binnen-Amstel, die ook in overweging is gegeven, daargelaten dat zij voorzeker toch ook „stedeschennis” zou zijn, al zeer weinig doel kan treffen, toont een blik op de kaart. Bovendien zou aan de Hoogesluis-zijde een eerst recht onmogelijken toestand ontstaan, terwijl de open en onbeschutte kade een weinig begeerden weg zou blijken ook al was zij niet een omweg.

Over de voordracht van B. en W. en hare motivering zal ik kort zijn. B. en W. zeggen: wanneer ik nu demp betaal ik f 530.000, wanneer ik de bruggen vernieuw ben ik er af met f 100.000. Stel ik nu de demping zes jaar uit en bespaar ik dus de rente van die f 530.000, dan heb ik mij in zes jaar tijds aan rente bespaard de ton gouds, die de bruggenbouw mij nu kost. Over zes jaar sta ik dus weer in financiële zin vrij. De kwestie wordt dus feitelijk verschoven; er wordt geene principiële oplossing voorgesteld, alleen eene waardoor, als over enkele jaren de gemeente hare nieuwe bruggen gaat afbreken 't geen dan waarschijnlijk noodig zou blijken, zij zich onsterfelijk zou blameeren.

Alles samengenomen onderschrijf ik dan ook ten volle het oordeel van JAN VAN AMSTEL in zijn „Amsterdamertje” van 21 Augustus l. l.:

Nu 't echter onmogelijk is de gracht altijd als gracht te behouden; nu een deel ervan bovendien niet alleen niet mooi, maar stellig afschuwelijk weerzinwekkend is voor het oog en niet minder voor het reukorgaan; nu het behoud ervan voor het belang van veel stadgenooten stellig noodlottig zou mogen heeten, daar meen ik dat de voordracht van B. en W. allerminst een gelukkige greep is te noemen.

GEMENGDE BERICHTEN

De internationale tentoonstelling van Ambachtswerktuigen te Amsterdam. De samenstelling der verschillende commissies van voorbereiding wordt bekend gemaakt in het Tijdschrift der Mij. van Nijverheid. Op de lange lijst van namen, die 2 bladzijden beslaat, komt één — zegge één — bouwkundige voor. Wij meenen dat bij de voorbereiding van zulk eene tentoonstelling het architectonische element eene ruimere vertegenwoordiging niet van onpas zou zijn geweest. Zij had in het bijzonder, zoowel bij de inrichting der tentoonstelling als bij de sub-commissies A (Hout- Metaal- en Papierbewerking) en C (Bekleedingsvakken, waarbij ook stoffeering en meubelmakerij) van nut en dienst kunnen blijken.

Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven. „De Aannemer” 1906. Nr. 41 van 16 October l.l. schrijft:

„Naar wij van bevoegde zijde vernamen is laatstleden Vrijdag de vergadering der gecombineerde commissie uit de organisaties: Vereniging van Delftsche Ingenieurs, Maatschappij t. b. d. Bouwkunst en de Nederlandsche Aannemersbond, inzake Raad van Arbitrage uitstekend geslaagd en is de oprichting daardoor in de naaste toekomst verzekerd”.

Middelbaar Technisch Onderwijs. Door het bestuur van den Bond van Technici is aan den Minister van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage het volgende adres verzonden:

Geeft met verschuldigd eerbied te kennen het bestuur van den Bond van Technici, van welke vereniging de statuten laatstelijk zijn goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 25 Aug. 1902 en waarvan de ruim 700 leden — hoewel geen „patroon” zijnde — verantwoordelijke technische functies bekleeden;

dat uit de Staatsbegroting 1907 blijkt, dat wederom geen enkele post is uitgetrokken, die de stichting eener Middelbare Technische School in uitzicht stelt;

dat daardoor voor hen, die in de nijverheid met de leiding der werklieden en met de uitvoering en het toezicht belast moeten worden, een goede opleiding blijft ontbreken;

dat het groot belang voor de nationale industrie van een goed onderlegd toezicht houdend personeel de Regeering van vele andere Rijken heeft doen ingrijpen;

dat ons land daardoor steeds meer bij het buitenland ten achter komt, getuige o.a. het rapport van den inspecteur van het Middelbaar Onderwijs H. J. DE GROOT, opgenomen in de „Nederlandsche Staatscourant” Nr. 222. dd. 23 en 24 Septemberjl.;

dat de dringende behoefte aan goed Technisch Onderwijs o.a. duidelijk blijkt uit de overbevolking der Technische Hoogeschool te Delft, welke ongetwijfeld door vele ingeschrevenen bezocht wordt, bij gebrek aan een Middelbare Technische School;

dat dit zoowel voor de industrie als voor de betrokken personen een zeer ongewenschte toestand is.

Redenen waarom adressant eerbiedig verzoekt, dat het Uwe Excellentie moge behagen, alsnog bij suppletore begroting gelden aan te vragen tot voorbereiding van de oprichting der zoo dringend noodige Middelbare Technische School.

t Welk doende, enz.

Verschelucht-terrassen in groote steden. In het blad „Medizinische Reform” wordt door HERMANN SCHERK, die reeds dikwijls met merkwaardige plannen voor den dag gekomen is, het denkbeeld geopperd om in de centra van groote steden boven de pleinen hooggelegen platformen te bouwen, die men per lift bereikt. De bedoeling is aldus in de steden de gelegenheid te bieden frissche en zuivere lucht te genieten. 50 M. hoogte is daartoe voldoende. De kosten zullen niet groot zijn en de platformen zullen velen verkwikken, die in de heete zomerdagen de stad niet den rug kunnen toekeren.

Het „Berliner Tageblatt” toont zich met het denkbeeld zeer ingenomen, maar dat 't nog wel een poosje duren zal eer het tot de uitvoering komt, is uit een aesthetisch oogpunt gewis allerminst te betreuren.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Burgerlijke Bouwkunde. Houtconstructies door L. Zwiers. VAN MANTGEM & DE DOES. A'dam. Verschenen zijn afl. 28 en 29.

De oude remonstrantsche kerk te Rotterdam door Dr. H. Y. Groenewegen, Hoogl. a. h. Seminarium der

Remonstranten. Geïll. met oude teekeningen en kaarten. (Overdruk uit het tijdschrift „Uit de Remonstrantsche Broederschap”. Leiden. A. H. ADRIANI. 1906. (f.0.60).

Architectura Nr. 42. Prix de Rome voor bouwkunst. Mededeeling dat een lid van A. et A. de heer J. M. VAN DER MEY de winner van dezen prijs is.

Rationalisme voorheen. Over bedrog in de bouwkunst. De kern der kolommen van den toren der Westerkerk bleek bij de restauratie een ruwe boomstam te zijn, bekleed met lood. Bij den brand van de Hoogeschool te Groningen bleek de geheele bovenbouw op de klassieke steenen kolommen van hout te zijn. Schrijver hoopt dat zulke materiaal-leugens niet meer zullen voorkomen.

Het Frederiksplein te Amsterdam. Met teleurstelling heeft de schrijver bemerkt dat de mooie boomen om de fontein gerooid worden. Hij vraagt waarom niet alleen de doode maar ook de gezonde boomen gerooid zijn geworden.

Rijks-Commissie der Monumenten van Geschiedenis en Kunst Uittreksel uit het jaarverslag dezer Commissie. Verg. blz. 311.

De 18e-eeuwsche huizen aan de Zaanstreek, met afbeeldingen, door J. KUYPER.

Prijsvraag voor het gereformeerde of burgerweeshuis te Haarlem. zie blz. 336.

TECHNISCH GEDEELTE. Ontwerpen en bewerken (slot). Over polderbemaling, door A. DE GR (slot).

De watervoorziening van fontein. Om de tamelijk kostbare waterhoeveelheid te besparen, heeft men in Weenen aan een groote fontein eene inrichting gemaakt van een door electriciteit gedreven pomp die het verwerkte water weder oppompt.

Het meten der uitzetting van cement.

De fabriekage van kalkzandsteen.

Bouwkundig Weekblad Nr. 42. Derde deutsche kunstnijverheidstentoonstelling te Dresden, door H. v. D. KLOOT MEYBURG (vervolg).

Prijskamp in de schoone bouwkunst 1906. Vermelding van den uitslag van dezen prijskamp, waarbij onder drie mededingers den prijs werd toebedeeld aan den heer J. M. VAN DER MEY, wiens portret bijgevoegd is.

Examen tot het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter, ingesteld door de Mij. tot bev. der Bouwkunst. Opgave de vraagstukken enz opgegeven bij het examen, dat gehouden is 26 Febr. 1906 en volgende dagen.

Prijsvraag voor het gereformeerde of burgerweeshuis te Haarlem. Uitslag, zie blz. 336.

De Opmerker Nr. 42. De rioleering en wateroverschering van Amsterdam.

De prijsvraag voor het gereformeerde of burgerweeshuis te Haarlem. De schrijver laakt hier de Jury, die zich met een kort rapport van de zaak heeft afgemaakt. Van de 22 ingekomen ontwerpen wordt er slechts van 5 iets meer gezegd. Van vele ontwerpen die eene hooge bekroning kregen is het oordeel in het Jury-rapport ongunstiger dan dat over ontwerpers die eene lagere bekroning kregen. Ook meent de schrijver dat het eerstbekroonde ontwerp te veel gebreken vertoont om het te kunnen bekronen, ook reeds wijl het voor de gevraagde bouwsom niet te maken is.

Jury-rapport betreffende de prijsvraag voor gebouwen voor het landbouwbedrijf, uitgeschreven door de Groninger Mij. van Landbouw en Nijverheid. Hier werden slechts 2 antwoorden ingezonden. Bekroond werd geen der ontwerpen, doch het ontwerp onder het motto „loonbesparing” ontving een gratificatie van f150. De vervaardiger van dit ontwerp bleek te zijn de heer JOH. HOOGENBOOM architect te Zierikzee.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

De Prix-de-Rome. Volgens bericht in het „B. W.” is de Prix-de-Rome voor Bouwkunst toegekend aan den heer J. M. VAN DER MEY (geb. 19 Augustus 1878) en wel naar aanleiding van het ontwerp voor een koninklijk zomerverhlijf.

Van de vier kandidaten, die zich oorspronkelijk hadden aangemeld, had zich een teruggetrokken. In den proefkamp was tot ontwerp gegeven een heerenhuis. De heer VAN DER MEY zal nu worden voorgedragen om te worden begunstigd met het jaargeld f1200 gedurende hoogstens vier jaren, dat aan den eerstbekroonde in den zoogen. Prix-de-Rome kan worden verleend.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 44

31 October 1906

DE REGELING VAN HET VAKONDERWIJS HIER TE LANDE

(Vervolg.)

Over het leerlingwezen zegt de schrijver van het rapport in hoofdzaak het volgende: „In Duitschland, Frankrijk, Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije en Denemarken is het leerlingstelsel zoogenaamd geregeld.

„Omtrent Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland zou kunnen worden verwezen naar den inhoud van het uitnemend rapport, dat indertijd door een commissie, benoemd door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over dit onderwerp werd uitgebracht.

„Evenals in dat Rapport mag ook hier worden opgemerkt, dat al moge een wettelijk geregeld leerlingwezen een band leggen tusschen patroon en leerling, een band, die ook in ons land noodzakelijk moet worden gelegd, toch niet mag worden ontkend, dat al die bepalingen, welke men elders in een wet heeft vastgelegd, weinig zekerheid geven omtrent de vakopleiding zelve.”

Zoo worden o. a. wat Duitschland betreft in de Gewerbeordnung, zoowel den leerling als den patroon verplichtingen opgelegd doch „zekerheid voor eene gezonde vakopleiding bestaat niet”.

Het rapport somt nu verder op wat in Oostenrijk en Hongarije voorgeschreven is en vervolgt:

„Wanneer men bij ons zoo nu en dan spreken hoort over een wettelijk geregeld leerlingwezen in het buitenland, dan zou men soms den indruk krijgen, als zouden daardoor alle kwalen, welke onze tegenwoordige vakopleiding ondermijnen, voor goed worden genezen.

„Toch zijn de klachten, juist wat de opleiding van leerlingen betreft, zoowel in Duitschland als in Oostenrijk zeer vele.

„Het meer aangehaalde rapport van de Nutscommissie kan daarvan getuigen, en wat daarin wordt meegedeeld, vond in persoonlijke gespreken met deskundigen in Duitschland, Oostenrijk en Hongarije, die op de hoogte kunnen zijn, volkomen bevestiging.

„Doch al moge door wettelijke voorschriften geen

voldoende waarborg voor eene deugdelijke vakopleiding worden verkregen, toch moet aan den anderen kant de waarde daarvan niet onderschat worden.

„Zoo is bijv. in Duitschland en ook voor het kanton Waadtland (Zwitserland) den patroon voorgeschreven een deugdelijk persoon met het onderricht te belasten,¹⁾ terwijl in alle landen, waar het leerlingwezen geregeld is, als Duitschland, Frankrijk, Zwitserland, Oostenrijk en Hongarije, Denemarken en België in de wet voorschriften zijn opgenomen, waarbij de patroon verplicht wordt te zorgen, dat de leerlingen herhalingsonderwijs ontvangen, wanneer zij geen voldoende gewoon lager onderwijs hebben genoten en voorts, dat zij in de gelegenheid worden gesteld inrichtingen voor Fortbildungsunterricht of vakscholen te bezoeken.

„In Frankrijk wordt dit zelfs op twee uur per dag bepaald.

„In Denemarken is het eenigszins beperkt voor het geval de leerling „eine Prüfung abzulegen hat”, doch voor het geval hij op den bepaalden tijd daarvoor niet bekwaam is, kan zelfs schadevergoeding van den patroon worden gevraagd.

„In Waadtland heeft de patroon den leerling daartoe slechts aan te sporen.

„En zoo blijkt dus, dat ongerekend de andere voordeelen dezer wettelijke bepalingen, er toch dit goede voor de vakopleiding mee verkregen wordt, dat de patroon verplicht is den leerling tijd te geven om inrichtingen voor vakonderwijs te bezoeken.

„Zij die bij ervaring weten hoe ontzettend moeilijk het bij ons is om de leerlingen langer dan gedurende de 5 of 6 wintermaanden op de avondschoolen te krijgen, ook en vooral omdat nog vele patroons bezwaar maken om den leerlingen vrijaf te geven en zelfs dreigen met ontslag, zoo deze toch van de gelegenheid wenschen

¹⁾ De wettelijke bepalingen voor het kanton Waadtland zijn bovendien zeer ingrijpend en kunnen ter bestudeering worden aanbevolen.

gebruik te maken. zal men begrijpen hoe ieder, die met theoretische opleiding van leerlingen is belast, verlangen zal naar een regeling van het leerlingwezen, waarbij wordt bepaald, dat aan de leerlingen gelegenheid moet worden gegeven tot het bezoeken van een avond-inrichting voor vakonderwijs.

„In art. 51 van het ontwerp van wet, „Bepalingen ter bescherming van den arbeid”, werd reeds door Minister KUYPER gezegd, dat voor de werkelijke ontwikkeling van het theoretisch onderwijs een wettelijk geregeld leerlingwezen dringend noodig is. Evenwel mag niet verheeld worden, dat aan de zoogenaamde opleiding in de gewone werkplaatsen veel ontbreekt, en of daarin door wettelijke voorschriften veel verandering zal kunnen worden gebracht, valt wel te betwijfelen. De tijden zijn zoo veranderd. De werkplaats van vroeger was zoo geheel anders dan de tegenwoordige, ook al geldt dit niet zoo van de groote fabrieken, die haar hoofd-arbeid immer in daarvoor bestemde werkplaatsen uitoefenen.

„Te dien opzichte mag zeker het schoone voorbeeld van de Gebroeders STORK te Hengelo en van anderen tot voorbeeld strekken. Zij toch dragen zoowel voor de algemeene als voor de practische en theoretische vakopleiding van hunne werklieden uitnemend zorg. Maar de opleiding in de gewone werkplaats kan met zulk een toestand niet vergeleken worden.

„Zelfs in het buitenland, met name in Duitschland en Oostenrijk, waar alles geregeld is, komen, zooals reeds gezegd werd, vele klachten omtrent de vakopleiding voor.

„Die klachten werden reeds in 1895 geuit, toen in een 40-tal vragen aan even zooveel directeurs van Duitsche vakscholen inlichtingen omtrent het leerlingwezen werden gevraagd.

„Het was toch bekend, dat vele jongelieden uit Nederland, die in verschillende plaatsen bij onderscheidene patroons arbeidden, geen al te gunstigen indruk van de opleiding in de werkplaats hadden verkregen, iets wat herhaaldelijk door andere werklieden in vergaderingen enz. werd bevestigd.

„Dat zoogenaamde proefstuk komt altijd in orde. De jongen moet toch den leerbrief hebben, want daarmee wordt hij gezet en aan dien leerbrief wordt — ook wat gedrag enz. betreft — in het algemeen wel waarde gehecht.

„Vele groote industrieelen en patroons willen met de beslommeringen, welke het aannemen van leerlingen met zich brengt, liever niet te doen hebben.

„Het gevolg daarvan is, dat de meeste leerlingen bij kleine patroons nog een zoogenaamde opleiding vinden, wat overigens met het oog op velerlei, niet zoo slecht kan worden genoemd.

„Deze en meer andere oorzaken hebben het Groot-hertogdom Baden er toe gebracht zoogenaamde Lehr-lingswerkstätte ¹⁾ in het leven te roepen, waarvan

¹⁾ Men vindt die Lehr-lingswerkstätte ook in Württemberg.

het bekende Nutsrapport interessante mededeelingen doet, doch die na dien belangrijke wijzigingen hebben ondergaan.

„Vooraf het toezicht is thans geheel anders geregeld. De vroegere toestand, groote werkplaatsen met vele leerlingen, treft men tegenwoordig naar mij aan het Landesgewerbeamt werd medegedeeld, feitelijk niet meer aan. Ook wordt het contract niet meer afgesloten tusschen den Minister en den patroon, doch met het hiervoor bedoelde Gewerbeamt. Men zoekt goede patroons en deze worden voor de opleiding betaald. Uit een en ander blijkt duidelijk, dat, wil men voor een eenigszins goede vakopleiding zorgen, men er niet komen kan met wettelijke voorschriften alleen.

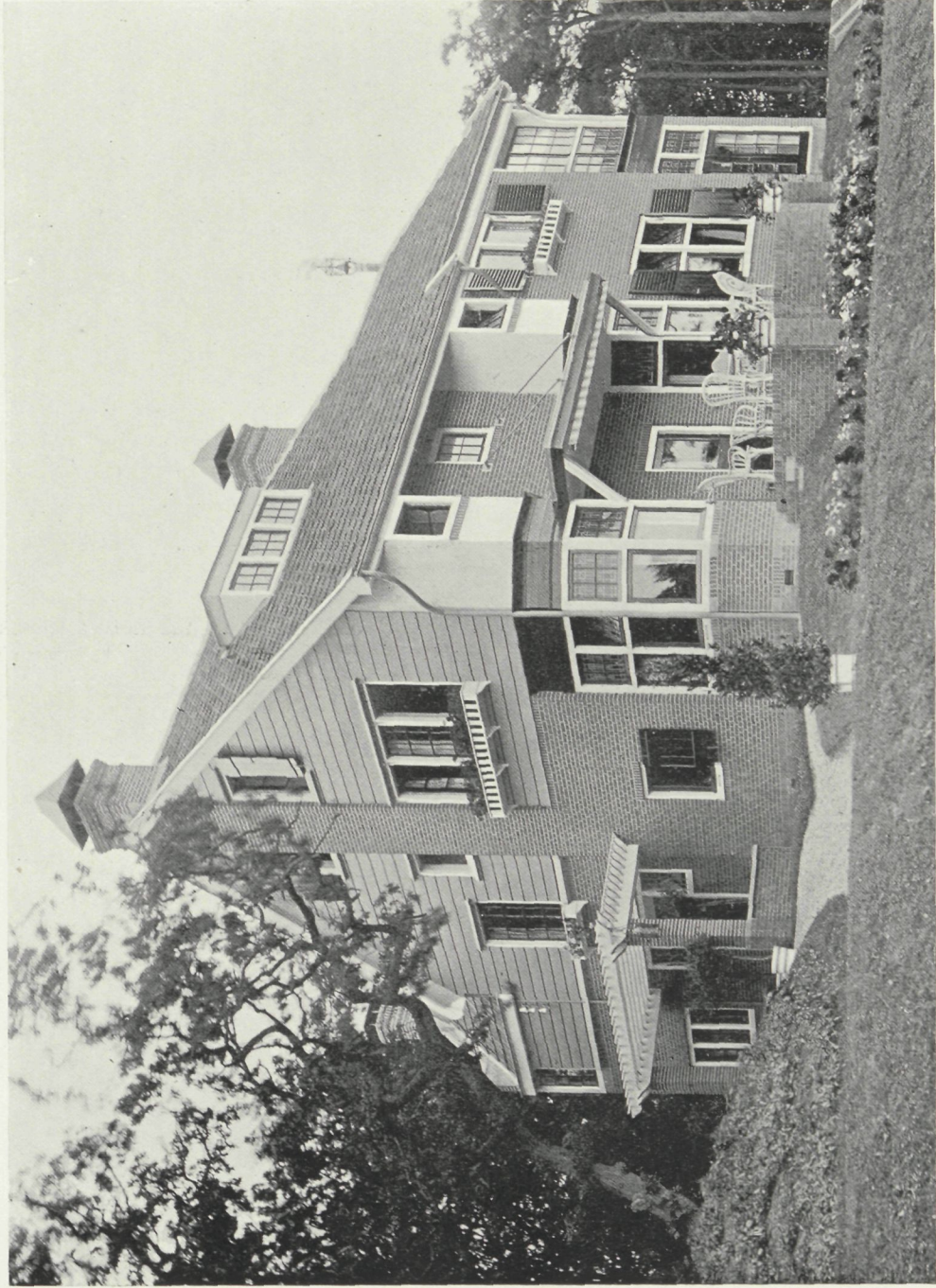
„Goede patroons, die zich met de opleiding van leerlingen willen bezighouden, moeten daarvoor een billijke vergoeding ontvangen, iets wat door allen, met wie in het buitenland over dit onderwerp gesproken werd, volkomen werd erkend.

„Dit beginsel werd in ons land door de vereeniging voor ambachtsonderwijs in Drenthe reeds op loffelijke wijze in toepassing gebracht.” (Als noot staat bij deze passage: Nu het „Gids”-artikel van den heer R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS, Nr. 6, jaargang 1905, in het Voorloopig Verslag van Hoofdstuk V der Staatsbegroting voor 1906, ter sprake werd gebracht, komt het mij wenschelijk voor op enkele onjuistheden in dat artikel te wijzen. Op bladz. 20 van de overdruk wordt o. a. gezegd, dat het in Duitschland allereerste de gewoonte is leergeld te betalen. Waar is, dat het in de steden bij hooge uitzondering geschiedt en dan in den regel nog in verband staat met kost en inwoning.)

Over het algemeen acht de heer DE GROOT de toestanden in ons land geenszins zoo slecht of achterlijk, die in het buitenland zoo voortreffelijk van indeeling en werking als men hier wel hoort verkondigen. Schrijver van het rapport roemt echter in het bijzonder dat in het buitenland aan de regeeringsambtenaren steeds gelegenheid wordt gegeven kongressen bij te wonen, tentoonstellingen te bezoeken of voor studie en leering reizen naar andere landen te ondernemen. „Werd dit goede voorbeeld ook in ons land gevolgd”, zoo schrijft de heer DE GROOT, „allerlei wanvoorstellingen omtrent buitenlandsche toestanden zouden dan zeker niet zoo gemakkelijk ingang vinden.”

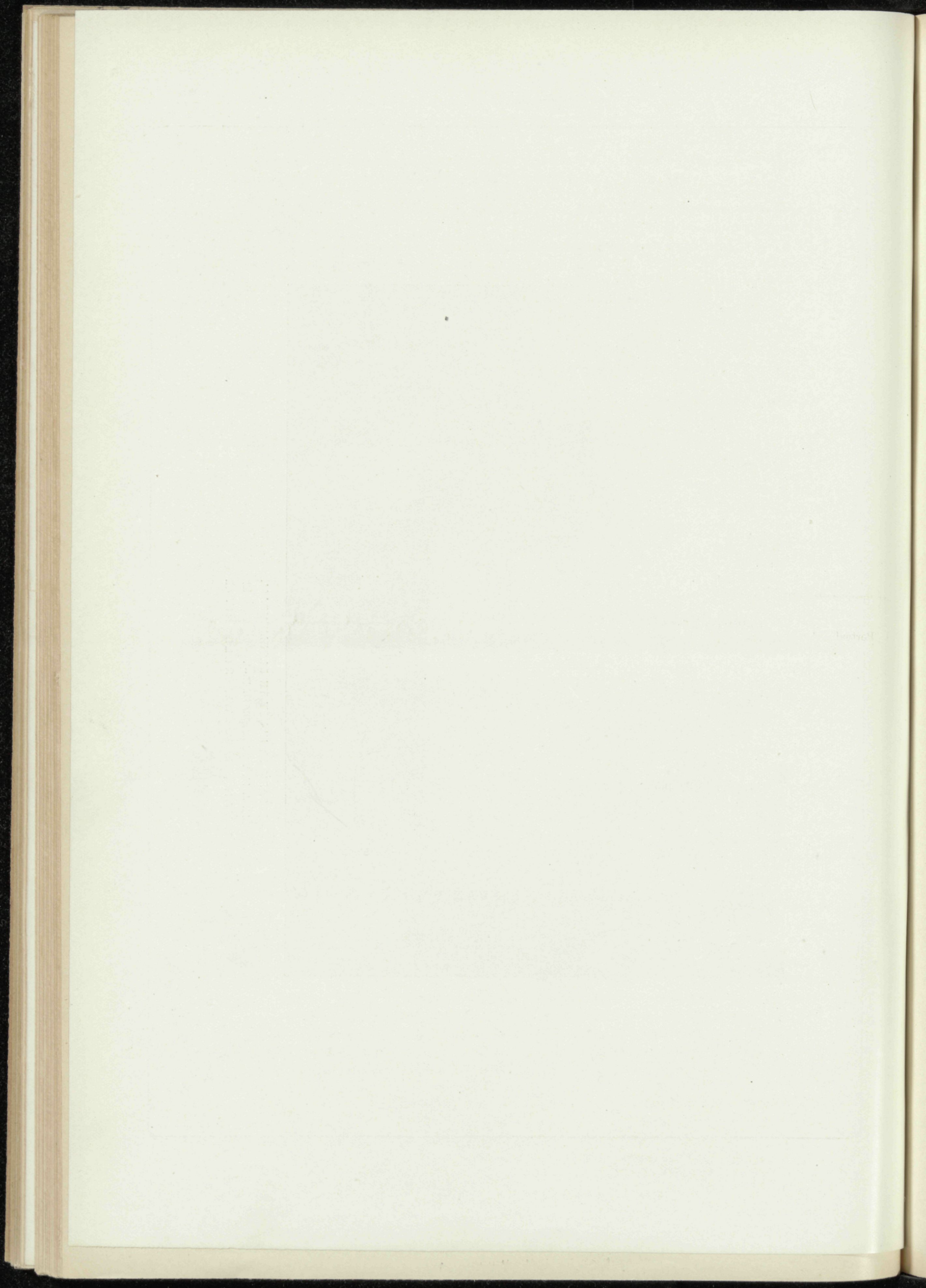
Het vakonderwijs in het Groot-Hertogdom Baden, bijv. dat men allereerste hoort roemen, kon den heer DE GROOT geenszins onvoorwaardelijk bevallen. Althans hij schrijft: „dat het onderwijs, dat over het algemeen aan onze teeken- en burgeravondschole gegeven wordt, met glans eene vergelijking kan doorstaan met wat ik aan de beste Gewerbeschulen heb waargenomen”, daarbij slechts het voorbehoud makende dat bij ons het boekhouden nog zoo goed als verwaarloosd wordt.

(Wordt vervolgd.)

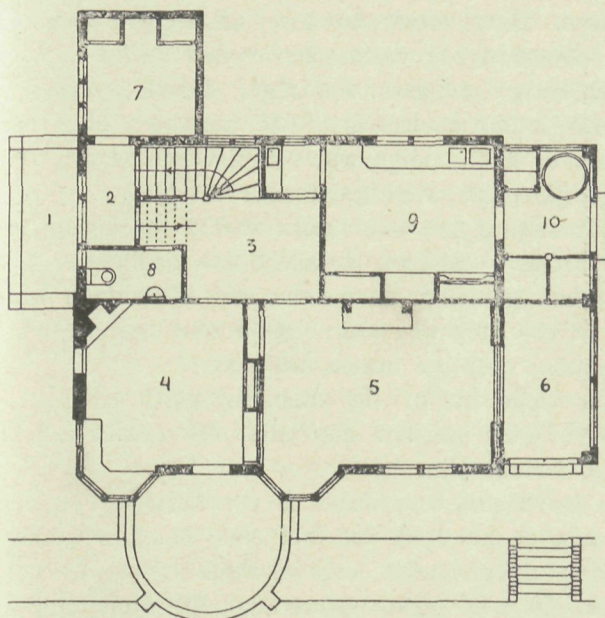

ILLA „DUYNWIJCK". PARK DUINLUJST TE BLOEMENDAAL
ARCH. J. H. W. LELIMAN. B.-I.
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWERELD" NR. 42

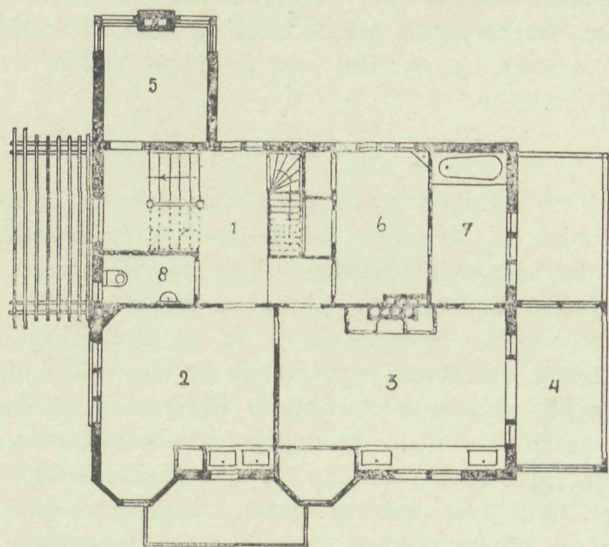

BLOEMENDAAL. VILLA „DUYNWIJCK”, ARCH. J. H. W. LELIMAN. B.-I. (AMSTERDAM)

BEGANE GROND

VERDIEPING

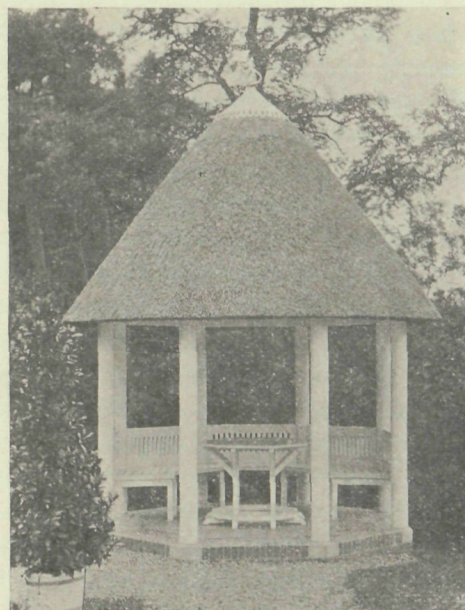
BEGANE GROND.

- 1 Stoep
- 2 Vestibule
- 3 Hall
- 4 Zitkamer (voorliggend: overdekt terras)
- 5 Eetkamer
- 6 Serre
- 7 Spreekkamer
- 8 W. C en Lavabo
- 9 Keuken
- 10 Brandstoffen, W. C. dienstboden en -hydrophor.

VERDIEPING

- 1 Portaal
- 2 Logeerkamer.
- 3 Slaapkamer.
- 4 Overdekt terras (aangrenzend balkon).
- 5 Slaapkamer.
- 6 Linnenkamer.
- 7 Badkamer.

Het landhuis dat op de losse plaat van deze aflevering voorgesteld is, werd in het voorjaar 1906 voor den heer PH. A. VAN OLST, Notaris te Amsterdam, gebouwd, op een zeer fraai punt in het park Duinlust. Aannemer was de heer W. SAEYS (Haarlem) terwijl het dagelijksch toezicht werd uitgeoefend door den heer H. C. DORLAS JR.

THEEKOEPELTJE

— VOORSCHRIFTEN VOOR DE UITVOERING VAN WERKEN IN STAMPBETON —

Bij ontleenen aan de zeer uitvoerige „Voorschriften voor de voorbereiding, uitvoering en beproeving van bouwwerken in stampbeton”, opgesteld in Februari 1905 door het „Deutsche Beton-Verein”, onder medewerking van vertegenwoordigers der Ministeries en van de proefstations der duitsche Bondstaten en de bijbehorende toelichting, eenige der voornaamste bepalingen.

I. Proeven tot het vaststellen der vastheid.

Bij berekening van het beton moet op een minstens 5-voudige zekerheid gerekend worden.

De trekvastheid van het beton mag bij de statische berekening als regel niet in rekening gebracht worden.

Op de vastheid van het beton zijn — afgezien van de mengingsverhouding — van grooten invloed: de eigenschappen der bouwstoffen; de hoeveelheid water die er bijgevoegd wordt; de wijze van bereiding en verwerking van het beton; de behandeling van het versch gestampte beton en de toestand waarin het verhardt; eindelijk de sterkte der formeelen en stukken, de betrouwbaarheid of geschiktheid der arbeiders en van het toezicht.

De deugdelijkheid van het beton kan niet alleen

beoordeeld worden naar de verhouding der vermengde stoffen. In de eerste plaats moet zij bepaald worden, door proeven ten opzichte van de drukvastheid.

II. Uitvoering van betonwerken.

Het vervaardigen van betonwerken dient opgedragen te worden aan arbeiders die kennis van het bewerken van dit materiaal bezitten. Ten minste moeten de voorlieden of ploegbazen kennis er van hebben.

Ofschoon de mengingswijze en de bewerking van het beton voorgeschreven is, zijn er nog vele andere zaken bij, waarop gelet dient te worden en dat alleen kan geschieden door deskundige of geschoolde werklieden. Bijvoorbeeld kan de bij te voegen hoeveelheid water niet juist van te voren voorgeschreven zijn, daar zij afhankelijk is van de weersgesteldheid en van de afwisselende vochtigheidstoestand der bouwstoffen.

Wat de bouwstoffen aangaat moet het cement beantwoorden aan de eischen der normen.

Zeer snel bindend cement mag voor stampbeton — behalve in uitzonderingsgevallen — niet verwerkt worden. Bij aandrang van water is echter snel bindend cement te verkiezen boven langzaam bindend cement.

Het zand moet fijn zijn, met een korrelgrootte van hoogstens 7 mM. Men kan voor zand ook gegraneerd slakkenzand van hoogovens verwerken in beton.

Het grint ter korrelgrootte van minstens 7 mM. tot 50 mM.

Het grintzand moet zijn de natuurlijke vermenging van zand en grint, dat men in putten of rivieren vindt.

Ook zand, grint en grintzand en alle verdere bouwstoffen als puin, steenslag, basaltslag enz. tot betonbereiding te verwerken, moet gezuiverd zijn van alle plantaardige verontreinigingen.

Ook leem, klei en andere bestanddeelen werken schadelijk op de vastheid van het beton, vooral wanneer zij de stukken grint enz. omgeven. Zijn zij echter in het zand fijn verdeeld, dan schaden zij het beton niet.

Puin en steenslag moeten verschillende korrelgrootte en een verscheidenheid van vorm bezitten, waardoor de betonmassa dichter en vaster wordt.

Zulk puin of steenslag moet zelf minstens zulk eene vastheid bezitten, zooals de verharde massa van het beton heeft. Stukken en steenen welke niet aan weersinvloeden kunnen weerstand bieden, weeke zandsteenen, slecht gebakken steenen enz. moeten niet tot beton verwerkt worden.

Het water moet natuurlijk zuiver zijn en geen modder of plantaardige stoffen bevatten.

Ter herleiding van inhoudsmaat tot gewichtsmaat moet de kub. Meter cement gesteld worden op 1400 KG.

Bij gebruik van inhoudsmaten moet de vulling op steeds gelijke wijze geschieden, opdat de massa steeds dezelfde dichtheid verkrijgt.

Bij de menging met de hand moet de betonmassa

op een vlakken harden vloer geschieden die geen water opslurpt. Eerst moet het zand of het grintzand met het cement droog vermengd worden totdat men een gelijkkleurig mengsel verkrijgt, daarna worden de verdere bijmengsels, grint of puin, er bijgevoegd, waarna er het noodige water bijgevoegd wordt, totdat een gelijkmatige, vochtige massa ontstaat.

Bij menging met een molen wordt ook het mengsel eerst droog — al naar de soort van machine — $\frac{1}{2}$ tot 1 minuut gemengd en daarna met langzamen water toevoer zoo lang nog vermengd totdat weder een goed gemengde, vochtige massa ontstaat.

Men bemerkt of de menging goed geschied is, wanneer alle steenen aan alle zijden met een laag mortel bedekt zijn.

De toevoeging van water is verschillend voor beton dat met de hand en dat met eene machine gemengd is. Men onderscheidt aardvochtige en weeke betonmassa. In het eerste geval moet de bijmenging van water zoodanig zijn, dat van de massa met de hand ballen te maken zijn, die op de huid vochtigheid achterlaten.

Bij de vervaardiging van weeke beton moet er zooveel water bijgevoegd worden dat de massa wel nog te stampen is, doch bij het stampen week wordt.

Nog dient opgemerkt te worden, dat bij heete en droge weersgesteldheid het noodig is meer water bij de massa te voegen dan bij nat en koel weder. Bij verwerking van beton in vochtige putten of fundeersleuven zal vermindering en in sterk opzuigenden grond verhooging van het watergehalte noodig zijn. In het laatste geval moet men zelfs den grond van te voren nat maken.

Ook bij het verwerken van het beton dient men met overleg te handelen en alle omstandigheden in aanmerking te nemen.

De betonmassa moet in lagen worden aangebracht en wel in dikten als volgt:

bij aardvochtige beton, al naar het meerdere of minder verlangde draagvermogen, in lagen van 15 tot 20 cM.;

bij weeke beton, naar gelang van het te eischen draagvermogen, van 20 tot 30 cM.

Hoe geringer laaghoogte, hoe grooter vastheid van het beton. De lagen moeten, waar het kan geschieden, gelegd worden in de richting die rechthoekig staat op de in het bonwwerk te verwachten drukrichting en waar dit niet mogelijk is, evenwijdig aan de drukrichting. Het stampen in de drukrichting verzekert toch eene gelijkmatige samendrukking der betonmassa in de geheele doorsnede. Waar dit niet gaat, (bij een vlak gewelf bijv.) moet er op gelet worden dat de optredende krachten niet schuivend op de lagen kunnen werken.

De verschillende lagen moeten versch op versch aangebracht worden zoodat zij zich met elkander kunnen verbinden.

Mocht bij aardvochtige stampbeton de oppervlakte

van de gestampte laag, tengevolge van de fijnkorreligheid van het zand of de aanwezigheid van kleideelen glad worden, dan moet die gladheid weggewerkt worden. In alle gevallen moet de bovenkant der gestampte laag door afstrijken met stalen bezems ruw gemaakt worden.

Is de onderlaag al eenigszins verhard, dan moet het oppervlak vóór de aanbrenging der volgende laag, mede met stalen borstels nat en ruw gemaakt worden en met een laag cementpap ingewassen worden. Bij verwerking van beton dat veel steen bevat, is het aan te bevelen een dunne laag weeke mortel over de oppervlakte te spreiden.

De stampers moeten een vierkant of rechthoekig grondvlak hebben van 10—16 cM. zijde en 10—17 KG. wegen.

Wat de tijd van bewerking aangaat moet de betonmassa dadelijk na de storting begonnen en zoo snel uitgevoerd worden dat zij voor het begin van het afbinden geëindigd is.

De gereed zijnde betonmassa mag bij warme en drooge weersgesteldheid niet langer dan één uur, en bij koel of nat weder, niet langer dan twee uur onverwerkt blijven liggen.

Ook moet de betonmassa voor alle weersinvloeden, als zon, wind, sterke regen enz. beschermd worden. Is dit niet geschied, dan moet de massa, voor het aanbrengen, nogmaals omgewerkt worden. Beton op de plaats voor de verwerking aangebracht moet onder alle omstandigheden zonder onderbreking, aangebracht en gestampt worden. Bij aardvochtige beton moet zo lang gestampt worden tot water wordt afgescheiden. Weeke beton wordt van te lang stampen slecht. Als regel is aardvochtige beton van hogere vastheid dan weeke.

Bij het maken van de vormkasten en de formeelen voor het te bewerken beton moeten deze zoo sterk vervaardigd zijn, dat de verwerking der betonlichamen in deze vormen voldoende verzekerd is.

Zij moeten het stampen van het beton in lagen mogelijk maken en gemakkelijk en gevaarloos uit elkander of weggenomen kunnen worden.

De termijnen welke tusschen de beëindiging van het stampen en het wegnemen der kasten of formeelen liggen moeten, zijn afhankelijk van den aard en de grootte van het betonlichaam en van de heerschende weersgesteldheid.

Treedt gedurende de bewerking vorst in, dan zijn de termijnen van het wegnemen der formeelen en stutten minstens met den duur van de vorst te verlengen.

III. Over het toezicht op de te nemen proeven.

Bij het houden van toezicht op de vervaardiging en verwerking op de bouwplaats van het beton moet gelet worden:

1. Op de zaakkundige uitvoering van de formeelen en stutten in verband met de afmetingen van het betonlichaam;

2. op de juiste bereiding der betonmassa en op de menging daarvan;

3. op het goede aanbrengen en stampen;

4. op de vaststelling der gevorderde vastheid van het beton;

De bepaling van de gevorderde vastheid en het onderzoek daarnaar kan door proefblokjes geschieden, zie onder I.

Hierbij is op te merken dat in het bouwwerk de vastheid van het proefblokje niet juist dezelfde is als van die het gemaakte werk.

Het nemen van meerdere proeven is een zeer geschikt middel om na te kunnen gaan of de mengingsverhouding en de mengingsduur steeds de juiste is.

Bij het vervaardigen der proefblokjes moet er natuurlijk steeds op gelet worden dat deze op dezelfde wijze vervaardigd worden als het beton dat in het bouwwerk verwerkt wordt. Voor elke verschillende wijze van menging van het beton dient men proeven te doen nemen.

Het onderzoek na de uitvoering moet zich uitstrekken tot:

1. de vaststelling van de voldoende verharding der bouwdeelen voor de lossing der formeelen en der stutten;

2. de vaststelling of de bouwdeelen, na de lossing der formeelen en stutten, onbeschadigd zijn;

3. de vaststelling, dat de gevorderde dikten aangehouden zijn;

4. zoo noodig eenige proeven te nemen voor de vaststelling der waarde van het draagvermogen of van de vastheid, door middel van belastingproeven.

Dergelijke proeven dienen ook genomen te worden indien betwijfeld wordt of de uitvoering wel goed geweest is of dat een of anderen invloed er ten slechte op ingewerkt heeft.

Die belastingproeven mogen eerst genomen worden, indien het beton genoegzaam verhard is.

Aan het slot van deze voorschriften volgt een bepaling wie de kosten der proefnemingen te betalen heeft. De kosten der genomen proeven zullen zoodanig gedeeld worden dat de aannemer het maken der proefblokjes, met inbegrip der leverantie der bouwstoffen en de vormen voor zijne rekening heeft, terwijl alle verdere kosten der te nemen proefnemingen, door den bouwheer gedragen worden.

Het nemen van proeven met beton, in het geval van III sub. 4 heeft, bij gebleken goede uitvoering van het werk, de bouwheer te betalen.

titel in het vorig nummer van „De Bouwwereld” verscheen, is verzuimd den heer J. H. W. LELMAN B. I. als de inleider te vermelden.

Weer een prijsvraag op absoluut onbevredigende voorwaarden. In „Vraag en Aanbod” treft ons de navolgende advertentie:

P R I J S V R A A G.

Het Gemeentebestuur van Winsum schrijft een prijsvraag uit voor een ontwerp van een Raadhuis te Winsum.

GEMENGDE BERICHTEN

Damping der Reguliersgracht. Stedenschen is? Errata. In het opschrift van de bijdrage die onder bovenstaanden

Een globale begroting van het werk mag het bedrag van f6000.— niet te boven gaan.

Het best geoordeelde ontwerp wordt bekroond met een prijs van f100, terwijl een premie van f50 zal worden uitgereikt voor dat, hetwelk daarna het meest voor een bekroning in aanmerking komt.

Inlichtingen verstrekt de heer J. J. TIMMER te Obergum, die op 1, 2 en 3 Nov. a.s., telkens voorm. ten 11 uur, aanwijzing in loco zal geven.

De teekeningen en bijlagen, in te zenden vóór 10 Dec. e.k., bij den Burgemeester, moeten voorzien zijn van een „Motto“, ook te vermelden op een verzegeld couvert, inhoudende den naam van den inzender. —

Voor serieuze architecten is het natuurlijk overbodig om deelname aan eene dergelijke prijsvraag te ontraden. Prachtig vooral is de zinsnede betreffende inlichtingen en aanwijzing in loco.

Wij zullen aan dit geval dan ook maar niet vele woorden wijden. Het is intusschen treurig dat een Gemeentebestuur, al is het ook maar dat van eene Gemeente van den rang van Winsum, nog eene dergelijke onkunde van de meest billijke architectonische usances aan den dag legt. Eene aansporing te meer voor de bouwkundige vereenigingen om eens eenige meerdere aandacht te wijden aan de regeling van het prijsvraagwezen en de handhaving der bestaande of nog te maken beginsels.

Het aantal ingeschrevenen aan de Technische Hoogeschool te Delft bedroeg op 15 October: 1905. Hiervan waren ingeschreven voor: civiel 321, bouwkundig of architect 30, werktuigkundig 329, scheepsbouwkundig 24, electrotechnisch 114, scheikundig 147; mijnen-ingenieur 68, ijker 2, alle lessen 21; enkele lessen 39.

Het Vredespaleis. Berichten in de dagbladen bevestigen de mededeeling uit „De Bouww.“ van 20 Sept. j.l. dat Jhr. van KARNEBEEK den heer CARNEGIE in Schotland bezocht, na den onbevredigenden afloop der prijsvraag. Het is hem echter niet gelukt om de geestdrift van den Amerikaan tot verdere geldelijke uiting te doen ontvlammen, zoodat hij niet van zins bleek om door verhooging zijner gift de uitvoering van CORDONNIER's oorspronkelijk ontwerp mogelijk te maken. In zijne praktische opvatting zal de heer CARNEGIE vermoedelijk gedacht hebben, dat 't bedoelde ontwerp dan maar niet had moeten worden bekroond.

Daarna, zoo vervolgde de bovengenoemde mededeeling in „De Bouww.“, is den heer CORDONNIER opgedragen een geheel nieuw ontwerp te maken. Het gerucht hiervan gaf toenmaals aanleiding tot de weersproken mare dat aan CORDONNIER de bouw was opgedragen. Zoo ver was het toen nog niet. Vermoedelijk zal men nu binnenkort eene nadere en eindelijk wellicht definitieve beslissing mogen verwachten.

Voor alle partijen zou dit gewenscht zijn. Want hoe langer de zaak duurt, hoe meer gelegenheden het Carnegie-bestuur aanvat om zich in zijne qualiteit van bouwheer te compromitteren!

Muurschilderingen in de Nieuwe Kerk te Delft. In de Nieuwe Kerk te Delft zijn, in de nabijheid van het praalgraf van WILLEM DE ZWILGER, op enkele van de twaalf daar staande kolommen, schilderingen ontdekt. De vorige week was een metselaar bezig deze kolommen af te bikken, en opnieuw bij te pleisteren, waarna dan een kwast kalk een wit oppervlak zou aanbrengen.

De aandacht van den werkman werd getroffen door een donkeren ondergrond en, bij verder onderzoek, vertoonde zich een blauw vlak. Hij waarschuwde zijn meerderen en de kerkvoogdij, die onmiddellijk het oordeel inwon van den heer JAN L. SCHOUTEN, onzen bekende kunst- en oudheidkenner.

Diens raad volgende, heeft men voorzichtig verder blootgelegd, zoodat thans een vrouwefiguur tamelijk goed zichtbaar is. Men vermoedt met schilderingen uit het begin der 14e eeuw te doen te hebben, die aangebracht werden bij den bouw van de toenmaals aan St. Ursula gewijde kerk. Zeer waarschijnlijk wordt het geacht, dat alle twaalf kolommen aldus versierd zijn.

„N. R. C.“

Het „Deutsche Museum“ te München bestemd voor ingenieurswezen en techniek, zal met ondersteuning van vele openbare besturen en particulieren gebouwd worden. Er was een ontwerp gemaakt door GABRIEL VON SEIDL, maar ingevolge den uitgesproken wensch werd een algemeene prijsvraag uitgeschreven. Achteraf blijkt nu dat men zich die moeite had kunnen besparen. Van de 31 ingezonden ontwerpen (24 uit München, 7 van elders) verwierf de 1e prijs (15.000 M. en de uitvoering) het ontwerp motto „D. M.“ van GABRIEL VON SEIDL. De architecten TROOST & JÄGER en BUCHERT (München) verwierven elk een 2en prijs van 7500 Mark. De eerste steenligging zal 12 en 13 November a. s. feestelijk en waarschijnlijk in het bijzijn van den deutschen Keizer plaats vinden.

Het ongeluk te Nagold. Men herinnert zich hoe eenige maanden geleden te Nagold bij Tübingen, een huis instortte dat vol feestvierende menschen was. Daarbij vielen dooden en

gewonden. Het huis was opgevijseld en in het geheel niet in staat om den last van vele menschen te dragen. De bouwondernemer heeft terecht gestaan te Tübingen. De behandeling der zaak duurde zes dagen. Door den Officier van Justitie werd gezegd, dat hier sprake was van een uiterst slecht gebouwde huis. Het ongeluk moest worden toegeschreven aan ongewone zorgeloosheid, nalatigheid en plichtverzaking van den beklagde, die totaal onbekwaam was voor zijn vak en wiens gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel een gevolg was van drankmisbruik. De eerlijkheid en flinkheid van den bouwondernemer waren beter waarborg dan alle politie maatregelen. Hier had men een man die nooit eenig examen had gedaan. In 80 gevallen had hij huizen opgevijseld, maar dat bewees alleen dat hij daarbij meer geluk dan wijsheid had gehad. Wegens het veroorzaken van den dood en lichamelijk letsel, benevens vergrijp tegen de algemeene regelen der bouwkunst, werd de ondernemer ERASMUS RÜCKGAUER veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf en de kosten. „N. v. d. D.“

Vuurvastheidsproeven met gewapend beton. Het Britsche brandwaarborgcomité heeft onlangs mededeelingen over interessante proeven met vloerconstructies uit gewapend beton volgens systeem Coignet geopenbaard.

De betonvloer had ongeveer 31 M². oppervlakte en was in 3 gelijken deelen verdeeld, die door balken van gewapend beton ondersteund werden. Deze hadden een spanwijdte van 4.57 M. De afdelingen hadden eene afmeting van 4.57 bij 2.25 M. tusschen de pijlers. De vloer was 150 m.M. dik en de hoogte der daaronder liggende balken bedroeg 310 m.M. De vloer werd belast met een gewicht van 1367 KG. per M². De stutten werden na 14 dagen verwijderd en men liet den vloer 40 dagen drogen. Iedere betonbalk had onderaan twee staalstaven van 38 m.M. doorsnede en 4.88 M. lengte en bovenaan twee staalstaven van 14 m.M. doorsnede en eveneens 4.88 M. lengte.

De afstand van de staalstaven hart op hart bedroeg 88 m.M. in horizontale en 350 m.M. in vertikale richting. Iedere staaf was met de daarboven liggenden door staaldraad van 6 m.M. doorsnede verbonden. De buitenste balken hadden echter slechts stangen en draad aan den eenen kant. De afzonderlijke balken waren saamverbonden door 9 m.M. dikke staalstaven, die op onderlinge afstanden van 100 m.M. gelegd waren en aan de bovenste stangen van de balkenconstructie met bandijzers bevestigd waren. Deze staven waren zoodanig gebogen dat zij op 25 m.M. afstand van den houten formeelvoet kwamen. Aan hunne bovenenden werden in de dwarsrichting 6 m.M. dikke staven eveneens op onderlingen afstand van 100 m.M. gelegd en door draden er mede verbonden. Voor de constructie werden betonklinkers gebruikt en de onderkant van den vloer werd met cementmortel bepleisterd. De duur der proefnemingen bedroeg 180 minuten en de daarbij optredende temperatuur wisselde af tusschen 98° en 1204° C. Een minuut na het inwerken van het gas dat deze temperatuur veroorzaakte begon de bepleistering af te vallen en liet voortdurend los tot aan het einde der proef. 15 Minuten na het begin der proefneming vertoonde zich een naar beneden gericht doorbuigen van de vlakken, dat gestadig toenam en aan het einde van den proef een maximum van ongeveer 140 m.M. bereikte. Bij de aanwending van water om los te weeken werd de laag pleisterwerk aan de onderzijde afgesproeid, zoodat de staalstaven blootgelegd werden. Evenzoo werd het pleisterwerk van den vloer in 2 afdelingen weggespoeld en de langsstaven blootgelegd. Toen de belasting verwijderd werd vondt men op het bovenvlak van den vloer scheuren in de richting der balken en diagonaal naar de hoeken van den vloer.

De blijvende doorbuiging van den vloer bedroeg 138 m.M. Vuur, noch rook of water drongen door den vloer heen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Nieuw verschenen werken:

Die italischen Rundbauten. Eine archäologische Studie von WALTER ALTMANN. — Mit 20 Abb. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1906. (3 Mark).

Modern suburban Houses. A series of examples erected at Hampstead & elsewhere from designs by C. H. B. QUENNEL, architect. 44 plates Large Quarto. B. T. BATSFORD. London. (16 Shillings).

Modern schoolbuildings, elementary and secondary, a treatise on the panning, arrangement and fitting of day and

boarding schools by FELIX CLAY B. A. architect. Second Edition. B. F. BATSFORD. London. Large 8 vo, Cloth gilt, 556 Pages, 450 illustrations Price 25 Sh.

Verschenen is afl. 3 van; **Het cement-ijzer in Theorie en Praktijk door L. Sanders** Uitgegeven te Amsterdam door de Wed. J. AHREND & Zoon.

Architektonische Rundschau. 1907 Afl. 1. De nieuwe jaargang opent waardig met eene beschnouwing van Prof. K. WIDMER (Karlsruhe) over: „De grondslagen van den nieuwen stijl”, eene voordracht die gehouden werd op de onlangs te Mannheim gehouden vergadering van den bond van duitsche Architecten- en Ingenieursverenigingen.

O. GRUNER schrijft over: „Vaste beginselen voor den protestantschen kerkbouw”, een resumé van het verhandelde op het 2e kongres voor protestantschen kerkbouw, dat te Dresden is bijeengekomen.

Van een tweetal landhuizen te Bremen, van de architecten RUNGE & SCOTLAND, worden talrijke afbeeldingen benevens eene tekst gegeven.

De losse platen geven buitendien afbeeldingen te zien van het door Prof. BRUNO SCHMITZ ontworpen gebouw der „Papier Zeitung” te Berlijn; van de villa Maffei te Feldaffing door EM. VON SEIDL; van huizen te Weenen, Arch. OBERLÄNDER & KRAUSE; van een landhuis te Heilbronn, Arch. BEUTINGER & STEINER; raadhuys en school te Mühlbach, Arch. EMIL LANG; Villa Rosenfeld te Stuttgart, arch. EISENLOHR & WEIGLE.

Bulletin des Métiers d'Art. Afl. 2—3. De dubbele aflevering opent met eene bijdrage over: „De wetten van het schoone” door R. L. Een volgend artikel geeft afbeeldingen en beschrijving van een tweetal oude offerblokken in de kerken van Forest en Woluwe ADOLF DE CEULENEER schrijft over: „De vier gekroonde heiligen, de patroons der metselaars, steenhouwers, leidekkers en plafonndmakers. De namen dierheiligen zijn evenwel onbekend.

De heer DE WOUTERS DE BOUCHOUT behandelt de vraag: In welken stijl dient men te bouwen? Schrijver trekt te velde tegen het „in stijl” werken en betoogt dat men vóór architect te zijn, konstruktieur moet wezen.

„Het teekenen op de lagere school”, is de titel van een stuk van J. B. HAUTEFELD. Hij ontwikkelt daarin een stelsel, waarvan hij verwacht dat het op praktische wijze oog en hand oefent en het kind, door zijne aandacht voortdurend op de natuur te vestigen, aesthetisch ontwikkelt.

In een stuk over Restauratie en decoratie naar aanleiding van de ontdekking van oude muurschilderingen te Leuven vindt eene gedachtenwisseling plaats.

Dr. VERAGET schrijft over: „De kritiek”, SPECTATOR over het zeer eenvoudige landelijke Idesbald-kapelletje van de villa-kolonie te Coxyde, ontworpen door den Brusselschen bouwmeester KNEIN.

De restauratie van het triforium der O. L. Vrouwe kerk te Brugge, begonnen door wijlen CHARLES DE WULF, worden aan de hand van een aantal afbeeldingen beschreven.

Naar aanleiding van eene bespreking door L. CLOQUET der geheel in cement-ijzer opgetrokken kerk St. Jan op Montmartre te Parijs (arch. C. DE BAUDOT) wordt instemming betuigd met diens kritiek. Het gebouw in kwestie is gevoelloos, het maakt geen indruk en spreekt niet van godsdienst. De schr. knoopt hieraan vast eene meer algemeene beschouwing over de aesthetische eigenschappen van het cement-ijzer.

De aflevering bevat voorts een vervolg op de voorschriften van den H. KAREL BORROMEÛS voor den bouw en de inrichtingen van kerken Thaus zijn de kerkhoven aan de beurt.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 2. De „Münchener Vereinigte Werkstätten” kwamen op de tentoonstelling te Dresden op uitermate geslaagde wijze voor den dag met eene reeks interieurs, die tot de meest opmerkelijke der tentoonstelling behoorden. Die van BRUNO PAUL (eenige meer of minder rijke eetkamers, eene vestibule van zeer voorname werking, eene representatie-zaal, de werkkamer van den regeerings-president te Bayreuth) getuigen van den ontwikkelingsgang die deze vruchtbare kunstenaar in de laatste jaren doormaakte en die hem nu eene eerste plaats doet innemen. Andere kunstenaars wier te Dresden tentoongesteld werk in deze aflevering wordt afgebeeld, zijn: JULIUS DIEZ, MARGARETHE VON BRAUCHITSCH, RICHARD RIEMERSCHMID.

Over het Hamburger Bismarck-monument worden dagboekbladen van G. MUSCHNER gepubliceerd, waarin den beeldhouwer LEDERER de grootste lof wordt toegekend. Zijn werk zal voor langen tijd „de” BISMARCK zijn, „het” monument van den tijd, de eerste oplossing van een werkelijk modern gedenkteeken in monumentalen vorm. Op de edelste wijze is het den kunstenaar gelukt, om, zichzelf op den achtergrond houdende, de groote gestalte van den kanselier te doen spreken, zonder

dat uit de voorstelling het menschelike verdween. De menschelike gedaante is echter als 't ware vergroot tot een symbool.

Een bijdrage over „Nieuwe zilverwerken op te tentoonstelling te Dresden” (ontworpen door P. HAUSTEIN, Prof. W. KREIS, Prof. G. KLEEMANN); eene over de Jubileumstentoonstelling te Karlsruhe; afbeeldingen van nieuwe letters, van Battikwerk van AGATHA WEGERIF, van nieuwe Lincrusta-patronen der fabriek te Delmershorst, van boerderijtjes door CHR. WEGERIF te Apeldoorn; een artikel over Duitsch-Boheemsche kunst naar aanleiding van de tentoonstelling te REICHENBERG; een stuk over Modernen Tuinaanleg door J. A. LUX (Wien) en ten slotte een beschouwing „Ter bevordering der Volkskunst” door CHR. GROTEWOLD, maken deze aflevering tot eene van rijken en veelzijdigen inhoud.

Moderne Bauformen. Afl. 10. De tekst die Prof. KARL WIDMER (Karlsruhe) geeft bij de woonhuis-ontwerpen der architecten CURJEL & MOSER (Karlsruhe), wien deze aflevering in haar geheel gewijd is, is geenszins zoo interessant als de afbeeldingen zelf. Het werk van CURJEL & MOSER, die eerst in de laatste jaren van zich deden spreken, onderscheidt zich door zijn frisschen en oorspronkelijken zin, door een grooter maar smaakvoller eenvoud. Van de hier afgebeelde landhuizen zijn die te Baden (Zwitserland) en te Zürich, alsmede een villa te Reutenen aan de Bodensee, wel de meest geslaagde, ook wat betreft hunne inwendige inrichting en meubilleering.

Architectura Nr. 43. Mededeelingen betreffende het Genootschap A. et A. Mededeeling van een adres door dit Genootschap gezonden aan den Raad der Gemeente Amsterdam, bepleitende het behoud van de Reguliersgracht.

De Reguliersgracht, door P. J. d. J. Kritisch verslag der lezing van den heer LELIMAN in de afd. Amsterdam, waarbij de schrijver het niet met het motief der demping eens is en den inleider vervalsching der citaten verwijt. Het verkeer laat zich niet willekeurig leiden. Men dacht indertijd ook dat de demping van den N. Z. Voorburgwal het Damrak zou ontlasten, doch dit is niet geschied. Schrijver wenscht eene oplossing in verband met het a.s. Zuiderstation.

De ruïne van de Cistercienser-abdy „Villers” in België door JAN STUJLT, met afbeeldingen.

TECHNISCH GEDEELTE. De vervaardiging van kalkzandsteen, door K. v. D. H. (slot).

Uit het verslag van den inspecteur van het Middelbaar Onderwijs H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch-, industrieel- en handelsonderwijs in de Staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Budapest. Zie het uittreksel op blz. 332.

Onecht. Alle kostbare stoffen worden door onechte vervangen. In de bouwkunst is men met stuc begonnen. Gemetselde kolommen werden bepleisterd, bemarmerd en de onechte marmeren kolom was gereed. Hout wordt zelfs vervalscht geperst van zaagsel ofschoon men dacht dat die goedkoope grondstof wel niet vervalscht zou worden. Zelfs het opleggen van hout (furneeren) is feitelijk eene vervalsching. Brons en marmer wordt — van glas of van zink — gegoten en zoo nagemaakt.

Bouwkundig Weekblad Nr. 43. Derde deutsche kunstnijverheids-tentoonstelling te Dresden, door H. v. D. KLOOT MELBURG Afbeelding van het interieur van den foyer van den schouwburg te Genève.

Eenige punten uit de verordeningen ter uitvoering van art. 1 en 3 der Woningwet, door J. H. SCHAAD. De schrijver meent dat het in het algemeen belang zou zijn dat de administratieve bepalingen en ook vele der technische in de verschillende gemeenten dezelfde waren, vooral met betrekking van de bepaling: „de plaatsing van gebouwen ten opzichte van den openbaren weg en van elkander” dit wordt toegelicht door een doorsnede van lichtvalling in een bouwblok te Amsterdam en in dat van een kleinere gemeente. Ook het maken van alkoven moest verboden worden. Voor geheel nieuwen bouw is dit te Amsterdam geschied.

Verslagen van vergaderingen. Verslag der gehouden lezing van den heer LELIMAN in de afdeling Amsterdam, over de Reguliersgracht-demping, zie bladz. 337.

De Opmerker Nr. 43. Kalkzandsteen. De schrijver komt op tegen het gebruik van nieuwe materialen die dikwijls tegenvallen, omdat zij den toets der tijden niet hebben kunnen doorstaan. Hij heeft ook weinig vertrouwen in de kalkzandsteen en grondt dit oordeel op een blok huizen aan de Laan van Meerdervoort te 's-Gravenhage, alwaar van huizen met die steepen op groote schaal gebouwd, die steenen geveerd moesten worden.

Zeven vlaamsche kunstenaars in Holland. De schrijver laakt het oordeel dezer Vlamingen die zeer oppervlakkig oordeelden over hetgeen zij in ons land in Monnikendam en verder zagen.

Prix de Rome. Vermelding van den naam en kwaliteit van den winner van dezen prijs, zie bladz. 344.

De Beurs te Amsterdam. Overdruk van hetgeen hierover in „De Telegraaf” geschreven is. De schrijver vindt het vreemd dat de ketels niet in een ander gebouw ondergebracht worden. Nu zij verplaatst worden zal het gevaar van scheuren zich op andere plaatsen kunnen voordoen.

Amsterdamsche narigheden. Dit slaat op het verrotten, volgens de dagbladen, van het dak van de nieuwe entrepot-kelders, van welke zoowel het hout als het dak bezig is te verrotten.

Terrazzo, door J. L. TERNEDE. Er bestaan 2 soorten van terrazzo, de gewone Venetiaansche parketvloer en de zoogen. mozaiek-terrazzo. Bij de eerstgenoemde methode bestaat de geheele vloer uit cement, ook de kleine steentjes zijn van gekleurd cement vervaardigd. Bij de tweede methode is de onderlaag ook cement. Daarop komt een laag hydraulische kalk waarin kleine stukjes marmer van verschillende kleur gestrooid worden of wel vierkante stukjes in volgens teekening aangegeven figuren, gezet worden. De eerste methode is dus eene navolging van de tweede. Het marmer is daar nagemaakt.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Eene internationale prijsvraag voor een paleis van Justitie te Sofia is uitgeschreven door het Ministerie van Justitie van het vorstendom Bulgarije. De termijn van inlevering is 15/28 Januari 1907. Er zijn vier prijzen van resp. 5000, 3500, 2000 en 1000 franken. Het programma wordt gratis door het betrokken ministerie toegezonden.

Op de prijsvraag uitgeschreven door de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid, zijn slechts 2 antwoorden ingekomen.

Overeenkomstig het rapport der Jury zijn geene prijzen toegekend. Het ontwerp motto „Loonbesparing” JOH. HOOGENBOOM, (Zierikzee), is eervol vermeld.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

R. Roelfsema (Groningen) over: Kunstzandsteen. (Afdeling Amsterdam van den Bond van Technici.)

Spreeker begon met de mededeeling dat er nog vele wanbegrippen bestaan over deze grijze kantige metselsteen, welke reeds bij meer dan zestig millioen hier te Amsterdam is vermeteld, waarom het zijne bedoeling is, een juist begrip van de kalkzandsteen te geven.

Reeds in het jaar 1854 werd in Duitschland door een zekere Dr. BERNHARDI, de eerste kalkzandsteen bereid, die in primitieve houten persen werden gevormd en aan de lucht verhard, eene bewerking, die echter enorm lang duurt. Toch werd hierbij reeds door eene persing van 5000 KG. eene dichte massa verkregen, die volgens bewering, voor den bouw geschikt was. Deze in de lucht verharde steen kan als een voorlooper van de tegenwoordige industrie beschouwd worden.

Na veelvuldige wijzigingen van fabricatie, alle door spreker toegelicht, paste men later de meer moderne persen en verhardingsketels toe, welke door steeds toegepaste verbeteringen, op het peil van den tegenwoordigen tijd zijn gebracht.

Zooals de naam aanduidt, gebruikt men voor de fabricatie kalk en zand en wordt ook inderdaad hieraan niets toegevoegd. Voor kalk gebruikt men gewoonlijk kluitkalk, ofschoon ook schelpkalk bruikbaar is.

Na eene breedvoerige uiteenzetting van de wijze van fabriceren, ging spreker na, welke proportie deze industrie in den laatsten tijd heeft gekregen en welke vlucht zij thans reeds heeft genomen.

Het aantal fabrieken in Duitschland is reeds tot ver over de 200 gestegen. De fabrikanten aldaar hebben zich tot eene vereeniging verbonden, die ten doel heeft, elkaars ervaringen op jaarlijksche congressen mede te deelen en de kwaliteit der steen door onderlinge controle hoog te houden. Niemand wordt dan ook als lid aangenomen, die zich niet verbindt zorg te dragen, dat zijn steen minstens 140 KG. per cM². drukvastheid heeft, welke garantie telkenjare onvoorbereid door deskundigen wordt gecontroleerd.

Dat langs dezen weg van onderlinge samenwerking en voorlichting veel in het belang eener industrie kan worden gedaan, ligt wel voor de hand. Ook in Nederland is sinds kort opgericht, eene „vereening van kalkzandsteenfabrikanten” die hetzelfde ten doel hebben en zulks als gevolg van de vele aanvallen op deze nieuwe industrie, welke ontstonden door verkeerde voorstelling in hoofdzaak van concurreerende zijde.

Tengevolge van de overal nieuw ingevoerde bouwverordeningen, worden zeer verschillende en somtijds zonderlinge eischen ge-

steld, betreffende drukvastheid. Wat de kalkzandsteen betreft hebben de fabrikanten geen enkel bezwaar tegen den eisch van drukvastheid, mits ook dezelfde eischen gesteld worden aan alle andere metselmateriaal voor hetzelfde doel bestemd.

Vervolgens werden verschillende eigenschappen der steen nagegaan en zooveel mogelijk door geconstateerde feiten aangevoerd. In de eerste plaats werd medegedeeld dat de kalkzandsteen, hoewel hij een grooten weerstand heeft tegen druk, ongeschikt is voor bestrating en wel in verband met weerstand tegen wrijving. Ook is de strakke kantigheid der steen een bezwaar, daar bij eenige ruwe behandeling, men licht de hoeken er afstoot; evenwel heeft elke andere vlakke steensoort dit-zelfde bezwaar.

Uit tal van onderzoekingen aan het proefstation voor bouwmaterialen van de heeren KONING & BIENFAIT alhier is bewezen dat de kalkzandsteen volkomen bestand is tegen vorst, en daardoor geen afbrokkeling of afschilfering plaats heeft.

Bij verschillende officieele brandbeproevingen, zoowel in Duitschland als ook hier in Nederland, is gebleken dat de weerstand tegen vuur volkomen gelijk is met uit klei gebakken steen.

Eindelijk werd gewezen op het groote voordeel dat de kalkzandsteen oplevert en dat de kracht vormt van geheel deze industrie, namelijk den prijs.

De kalkzandsteen die zich bij uitstek leent voor villabouw (getuige de talrijke villa's in Den Haag en Scheveningen, om nog niet eens te spreken van het buitenland) is voor buitenmuren wel de goedkoopste steen die er bestaat, terwijl ze zelfs in prijs met de gewone binnenmuursteen kan concurreren.

Hier in Nederland bestaan thans zeventien fabrieken met een gezamenlijk productievermogen van ruim honderd millioen steenen per jaar.

Toen ten slotte bij het debat twijfel getrokken werd tusschen de genoemde drukvastheidsverhouding van kalkzandsteen en gebakken kleisteel, werd zoowel door spreker als door den heer A. H. BARON VAN HARDENBROEK, lid van het bestuur der vereeniging van kalkzandsteenfabrikanten, gewezen op een d.d. 20 November 1894 door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid uitgebracht verslag omtrent een onderzoek van gebakken steen. Hierin werden de resultaten medegedeeld van 35 steensoorten, welke speciaal voor dit onderzoek door de fabrikanten geleverd zijn, nl. 11 soorten metselklinkers, 11 soorten hardgrauw, 10 soorten boerengrauw, 1 soort best rood en 2 soorten Limburgsche steen, dus geen z.g.n. slappe steen. Bij het onderzoek bleek dat de drukvastheid bedroeg voor:

metselklinkers	120 tot 315 K.G. per cM ² .
hardgrauw	75 „ 293 „ „ „
boerengrauw	60 „ 162 „ „ „
best rood	76 „ „ „
Limburgsche steen	103 tot 160 „ „ „

De plaats waar de kalkzandsteen het meest en het langst wordt toegepast, is Berlijn. Aangezien nu door de bouwpolitie aldaar het gebruik van klinkers wordt voorgeschreven voor de draagpunten onder balken, is het zeker wel een succes dat thans van overheidswege de kalkzandsteen wordt gelijk gesteld en deze overal daar wordt toegelaten, waar vroeger uitsluitend klinker mocht worden gebruikt. Wanneer men verder nagaat dat b.v. bij een fabrieksschoorsteen ter lengte van 25 M., de belasting, in de onderste lagen van den sokkel circa 4 K.G. per cM². bedraagt en de grootste belasting onder de bal bij groote gebouwen slechts 10 à 12 K.G. per cM². kan beloopten, dan zal men toestemmen, dat boven eene vijfvoudige zekerheid de kwestie van alle practisch belang ontbloomt is. Nog een andere factor maakt de geheele drukvastheidskwestie vrijwel tot een paskwil en wel deze, dat de mortel, die vermoedelijk niet meer dan 20, hoogstens 40 K.G. drukvastheid per cM². bezit, ten slotte wordt stukgeknepen vóórdat de steen gevaar loopt.

Ook de oud-Kolonel der Artillerie, A. W. SEGBOER, wees er op dat aan de overdreven bepalingen van drukvastheid niet al te veel waarde moet gehecht worden. Ieder zal moeten billijken, dat de materialen voor muren, die meer dan hun eigen gewicht moeten dragen, door de overheid worden gecontroleerd op draagkracht, d. i. op drukvastheid. Hoe hooger deze grens door de overheid wordt gesteld, hoe duurder de materialen zullen worden, ten koste van de bouwers om te beginnen en van de bewoners in laatste instantie.

Door het hooger stellen van de grens van metselsteen, boven de limiet van vastheid voor de metsel specie bereikbaar, verkrijgt men geen grooter veiligheid. De eisch mag dus niet hooger worden gesteld dan strikt noodig is om de veiligheid der bewoners (in magazijnen als anderzins der in de gebouwen aanwezigen) te verzekeren.

Een eisch van 50 K.G. drukvastheid per cM². zal reeds al de zoogenaamde slappe gebakken steensoorten uitsluiten, en wat de steen betreft tot volledige veiligheid voeren, immers een éénsteensmuur kan dan per strekkende Meter een last dragen van $50 \times 21,5 \times 10,3 = 110.000$ K.G. rond.

DE BOUWWERELD

·:· WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK ·:·

REDACTIE: + + + + +

D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN

KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: + + + + +

FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER

HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 45.

7 November 1906.

HET GEDENKSCHRIFT VAN DE KONINKLIJKE ACADEMIE EN VAN DE POLYTECHNISCHE SCHOOL. 1842—1905

Gindelijk is het verschenen! Reeds toegezegd in de rede, bij gelegenheid van de plechtige opening der Technische Hoogeschool den 10 Juli 1905 uitgesproken door Prof. KRAUS, mogen we thans de verschijning er van aankondigen. Een eerste exemplaar van het „Gedenkboek”, of liever „Gedenkschrift van de Koninklijke Academie en van de Polytechnische School, 1842—1905”, samengesteld door Mr. H. H. R. ROELOFS HEYRMANS (uitgegeven door den heer J. WALTMAN JR., Delft), zooals de volle titel luidt, ligt thans voor ons. De samensteller, Bibliothecaris van de Technische Hoogeschool, noemt in de voorrede als voornaamste omstandigheid, die oorzaak was van de vertraging, de groote moeilijkheid om de stof te verzamelen voor een geschiedenis der in den titel genoemde inrichtingen, zoo die op eenige volledigheid aanspraak mocht maken. We vermoeden, dat de schrijver ook ondervonden zal hebben, dat het afhankelijk zijn bij zoodanig werk van tal van personen, die tot de samenstelling er van hebben mede te werken, geenszins aan een vlugge verschijning bevorderlijk is. We meenen dit zelfs uit een enkelen datum te mogen opmaken.

Laat ons echter terstond mogen zeggen, dat, al werd het geduld wat op de proef gesteld, allen, die met zekere belangstelling de verschijning van het aankondigde boek, wachtten, niet teleurgesteld zullen zijn.

Want een kloek boekdeel is het, degelijk van uitvoering en rijk geïllustreerd met portretten en groepen, keurige afbeeldingen van het uit- en inwendige der gebouwen, plattegronden, enz. in een flinken en passenden band.¹⁾

Het boek is door samensteller en uitgever opgedragen aan Z. E. Minister KRAUS, laatste directeur der P. S. en eerste Rector magnificus der T. H. S. en aan den Senaat der T. H. S.

¹⁾ We ontvingen, ter aankondiging, de gewone uitgave, in grijslinnen band.

En de inhoud? Men oordeele.

Het boek is verdeeld in vier afdeelingen. De eerste bevat allereerst het geschiedkundig overzicht van de Koninklijke Akademie (1842—1864), waarbij de levensschetsen van den stichter-directeur A. LIPKENS en zijn opvolgers Dr. G. SIMONS en J. A. KEURENAER. Daarna de geschiedenis van de Polytechnische School (1864—1905), gevolgd door de beknopte levensschets van ieder der achtereenvolgende directeuren Dr. L. COHEN STUART, Dr. J. BOSSCHA, Dr. A. C. OUDEMANS JR., N. H. HENKET, J. M. TELDEERS en J. KRAUS.

In smaakvolle randversieringen, naar ons werd meegedeeld ontworpen door de Hoogleraren A. F. GIPS en K. SLUYTERMAN, prijken hier de portretten van W. A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE VAN DER POLL, Minister van Binnenlandsche Zaken toen de K. A. werd opgericht en in de eerste jaren haar krachtige steun, en van Prof. KRAUS, terwijl tegenover den titel de beeltenis is geplaatst van Z. K. H. den Prins VAN ORANJE, (later Koning WILLEM III) beschermheer der Akademie.

Het tweede gedeelte bevat de geschiedenis van elk der verschillende Afdeelingen, of groepen van leer-vakken, aan de inrichting onderwezen, meerendeels geschreven door tegenwoordige Hoogleraren, voorts een overzicht van de geschiedenis der Bibliotheek, eenige mededeelingen omtrent het Hoofdgebouw en de aangrenzende gebouwen, van de studiefondsen. Het wordt besloten met een artikel over het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en de Koninklijke Akademie door den heer R. A. VAN SANDICK en een van den heer W. J. HOFFMAN J.Jz., lid van het Delftsch Studentencorps, over de verhouding van het Delftsch Studentencorps tot de Akademie en tot de P. S.

Wij teekenen hierbij aan, wijl zulks onzen lezers vermoedelijk meer in het bijzonder zal interesseeren, dat Prof. J. F. KLINKHAMER B.-I. de Bouwkundige Afdeeling behandelde en de heer J. H. W. LELIMAN

Afb. 1.

B.-I. de afdelingen Handteekenen en Dekoratieve, alsmede de verzameling Kunstnijverheid.

De derde afdeling bevat de portretten en platen. Een 62-tal zeer goed geslaagde opnamen van het uitwendige der tegenwoordige gebouwen, allereerst van het hoofdgebouw c. a. (de tuin, de Prinsekamer, de „keuken”, de bibliotheek, het nieuwe scheikundig laboratorium, de gebouwen aan de Vestzijde, enz.). Daarna de portretten van de directeuren der Kon. Akademie en der P. S., die van de leden van het College van Curatoren, van den tegenwoordigen Rector magnificus (Prof. Dr. HOOGWERFF) en de assessoren, die van al de Hoogleeraren bij de opening der T. H. S. er aan verbonden, 38 in getal, groepen van de leden der laatste examen-Commissie der P.S. en van het bedienend personeel. Voorts opnamen van de lokalen (teekenzalen, laboratoria, collegezalen en werkkamers), een paar leuke spotprenten (afdrukken van twee oude platen uit het archief van het D. S. C. en een reproductie van een ets, voorstellende de begrafenis der K. A., waarvan de heer HOFFMAN een aardige beschrijving geeft), en eindelijk een groep van de Hoogleeraren aan de T. H. S. in ambtsgewaad met den pedel en een photo van de plechtige opening der T. H. S. op 10 Juli 1905 in den grooten foyer der Stads Doelen door H. M. de Koningin.

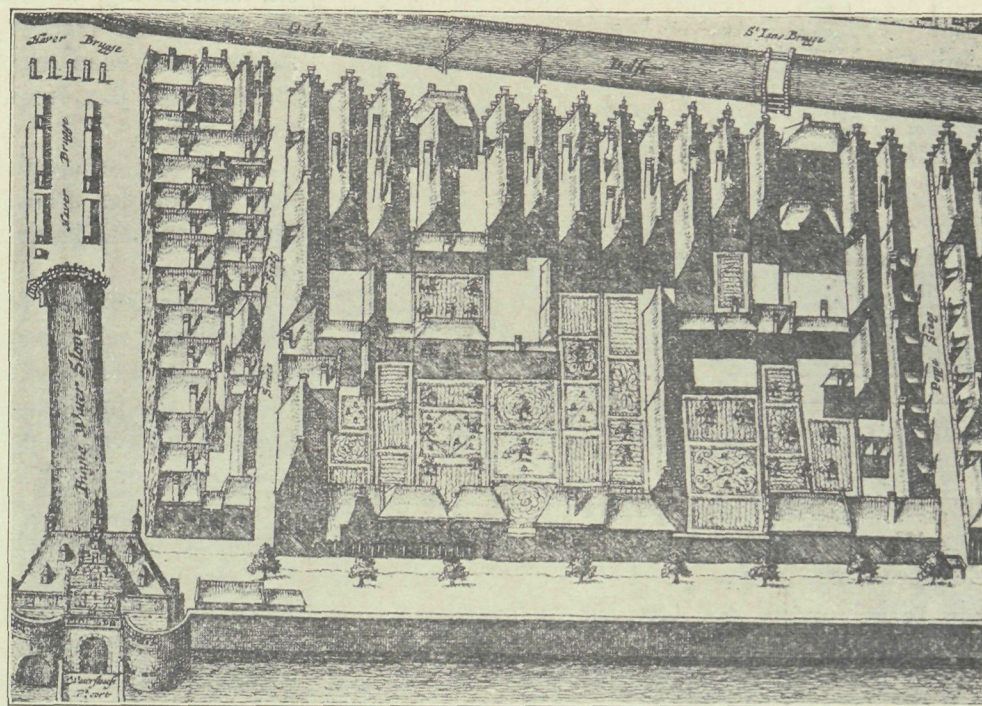
De vierde afdeling bevat de bijlagen, waarvan we noemen: de Kon. Besluiten, Ministerieele beschikkingen, enz. betreffende de inrichting, achtereenvolgens als K. A., P. S. en T. H. S.; de openingsrede van Prof. KRAUS; verschillende plattegronden van de oude en nieuwe gebouwen; modellen van diploma's, een proeve van een bibliographie (321 nummers!); grafische overzichten (op een waarvan zich de lijn, die 't aantal ingeschrevenen voor Werktuigkundig Ing. en Scheepsbouwkundig Ing. aangeeft, na 1895 plotseling als een hooge toren verheft); naamlijsten van hoogleeraren, leeraren en assistenten en ten besluite een volledig overzicht van het getal „kweekelingen” en studenten.

Ziehier de vrij volledige opgave van den rijken inhoud. In een eigenlijke beoordeeling van het boek treden we niet; we wenschen hiermede slechts de verschijning er van aan te kondigen. Alleen mogen eenige opmerkingen, die nu bij 't doorbladeren en lezen van enkele gedeelten maakten, hier een plaats vinden.

Allereerst deze, dat de samensteller van het boek, blijkens de proeve van een bibliographie, welke volgens de voorrede gevormd werd uit de opsomming van de door hem geraadpleegde bronnen, zich heel wat zoeken en napluizen onder vaak ongunstige omstandigheden heeft moeten getroosten om aan de beschrijving van de geschiedenis der inrichting zekere volledigheid te geven. Zijn streven is blijkbaar geweest een zoo volledig mogelijk aaneengeschakeld verhaal te geven van alle meer of minder merkwaardige gebeurtenissen en voorvallen, tot in bijzonderheden toe, van de inrichtingen, wier levensgeschiedenis hij te beschrijven had, daarbij van eigen oordeel en beschouwingen zich onthoudend. Bijna jaar na jaar kan de ontwikkeling worden gevolgd. Hier en daar een beknopte levensschets, een verslag van een feestelijke opening of herdenking er tusschen. Hierdoor kreeg de beschrijving min of meer het karakter van een kroniek, die door de betrachte groote nauwkeurigheid en den rijkdom van bijzonderheden, zonder twijfel haar eigenaardige waarde heeft voor ieder wien de groei van ons technisch onderwijs belang inboezemt.

De indruk, dien men al lezende verkrijgt, zal wel meer deze zijn, dat de stichting, die we thans als Technische Hoogeschool tot zulk een groote ontwikkeling zien gekomen, ook, en niet weinig, haar jaren van lijden en druk heeft gekend, indien zelfs niet gezegd mag worden, dat ze voortdurend gegroeid is tegen de verdrukking in.

Wat al klachten — en gegronde klachten! — ook in de beschrijving van de geschiedenis der afdelingen, over het onthouden van voldoende steun, van de noodige middelen zelfs, over gebrek aan ruimte, waar-

Afb. 2.

door van een doelmatige inrichting vaak geen sprake kon zijn en men met een „zich behelpen” tevreden moest wezen. Men leze, als „staal” eens de aardige beschrijving van Prof. VAN DER KLOES over de wijze, waarop zijn afdeling „Kennis en onderzoek van bouwstoffen” onder dak werd gebracht, die zijn collegezaal op zolder had en van gegeven steenen en pannen een kleine werkplaats kreeg (blz 189). Neen, de regeering heeft stellig niet altijd tot krachtige ontwikkeling megewerkt, als „met knijptang en schroeven” de middelen moesten worden verkregen en zelfs toegezegde subsidies uitbleven. Maar vooral de kunstafdeelingen genoten tot voor weinige jaren geleden eene zeer stiefmoederlijke behandeling. De achtereenvolgende regeeringen lieten zich aan de P. S. slechts weinig gelegen liggen.

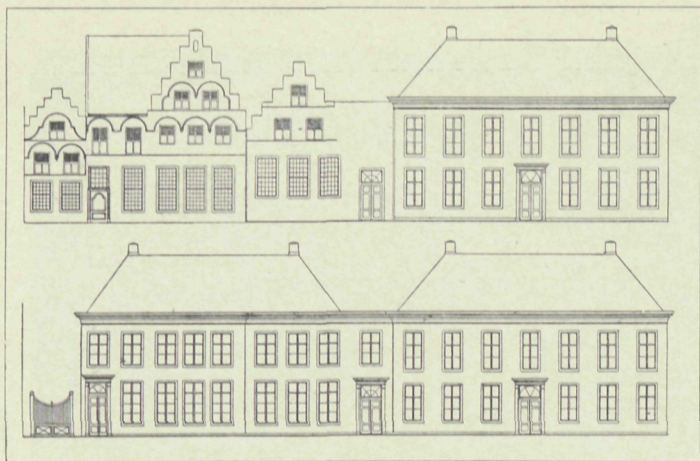
De groote slagboom, die den loop der ontwikkeling van het technisch onderwijs lang, veel te lang heeft tegengehouden, was dan ook — herhaaldelijk wordt er in het Gedenkschrift op gewezen — de regeling der examens, of wat hier hetzelfde beteekent, de ongelukkige omstandigheid, dat het hooger technisch onderwijs in ons land door den wetgever onder het Middelbaar Onderwijs gerangschikt wordt. Met name werd de bouwkundige opleiding overladen met eene enorme hoeveelheid van volkomen overbodige wetenschap, een toestand waarin eerst kort voor de P. S. tot eene T. H. S. werd gereorganiseerd, verbetering kwam.

Dat in de beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis der verschillende onderwijsvakken aan de Akademie en de Polytechnische School veel interessants geboden wordt, behoeft wel niet gezegd. Als bijdragen tot de kennis van de beoefening en den huidige stand der technische wetenschappen in ons land hebben zij groote waarde. Bizardere mededeelingen hierover, hoe

belangrijk ze ook zouden kunnen zijn, zouden ons hier te ver voeren. Slechts willen wij, als voor een bouwkundig blad meer geschikt, hier iets aanhalen uit het artikel van den heer HEYRMANS, „Mededeelingen omtrent het hoofdgebouw en de aangrenzende gebouwen”.

„Wanneer men de gebouwen, die gezamenlijk de voormalige P. S. uitmaken in oogenschouw neemt”, zegt de schrijver, „valt het dadelijk op, dat deze niet op een zelfde oogenblik zijn gemaakt, maar dat niet alleen verschillende bouwmeesters, maar ook verschillende tijdperken het ongelijk aanzien aan gevels en inrichting hebben gegeven. De hoogopgetrokken gevel (van het hoofdgebouw) met zijn breede entree toont genoegzaam, dat het uit een royale beurs is gebouwd”. (Afb. 1.)

Vanaf 1732 af — toen de heer Mr. DURVEN, oud Gouverneur-Generaal van N.-I. een tweetal naast elkaar gelegen huizen en een „stuk erff” daarnaast tusschen de Smoorkool- en de Pappesteeg aankocht — wordt de geschiedenis der gebouwen nagegaan. Op afbeelding 2, ontleend aan de kaart van Bleyswijk, zijn de bedoelde huizen aangegeven met een X. Zij strekken zich uit van het Oude Delft tot de Vest. Later woonde Burge-meester KRAEYVANGER in het gebouw. Sedert 1799 werd het door het uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek voor openbare doeleinden in gebruik genomen, totdat het in 1803 over ging aan de Fundatie van Renswoude. In 1814 kwam het aan de stad Delft. Van 1815 tot '29 was er in gevestigd de Kon. artillerie-, genie- en marineschool, daarna diende het voor hospitaal (1830). Later stond het jaren leeg, totdat in 1842 er de Kon. Akademie in gevestigd werd, nadat het Gouvernement een schadeloosstelling van f 8000 had betaald (voor 't Hoofdgebouw) en de stad 4 huizen, nevens het lokaal der voormalige artillerieschool ge-

Afb. 3.

legen, en een huis daarachter, van de regeering voor een zelfde som had gekocht. De koopakte is in het Gedenkboek afgedrukt.

Dit rijtje huizen zag er toen uit zooals in eene teekening, vervaardigd naar een schets van den directeur LIPKENS, is voorgesteld. (Afb. 3). Op een

door dezen aan den Raad van Delft ingediend verzoek om verbouwing, werd een som van f5000 toegestaan en de aardige trapgeveltjes, smalle deuren en kleine ruitjes verdwenen (zie teekening boven), om plaats te maken voor den langen, gelijkvormigen gevel, die er thans nog is.

Voor den belangstellenden lezer voegen we hier nog bij een der afbeeldingen van de afdeeling Bouwkunde, een zaal in de afdeeling van Prof. HENRI EVERS. (Afb. 4).

Wij verwachten dat dit in meer dan één opzicht belangrijke boek groote belangstelling zal vinden. In de eerste plaats, het spreekt wel van zelf, bij de velen, die aan de inrichting, welker geschiedenis het hier geldt, hun vorming danken, een betekenisvol deel van hun leven er doorbrachten, en al ziende en lezende, de herinnering daaraan voelen verlevendigen. Die willen het boek hebben: er zit ook een stuk van hun leven in.

Maar voorts heeft het boekwerk eene algemeene betekenis doordien het een overzicht geeft van het technische hooger onderwijs bij ons te lande en een levensschets van velen die daarbij een rol speelden.

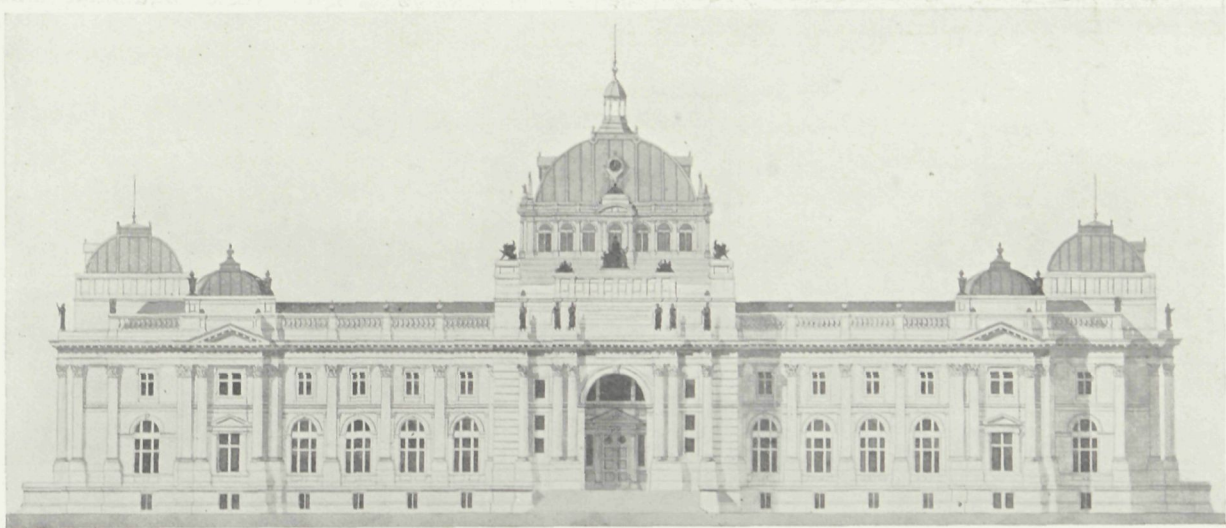
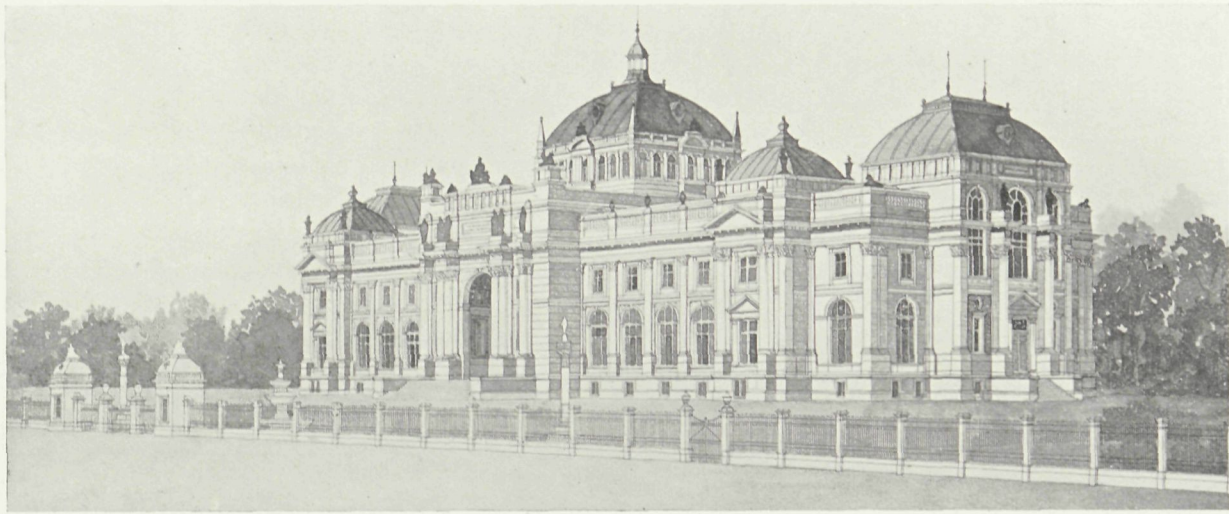
Afb. 4.

DE REGELING VAN HET VAKONDERWIJS HIER TE LANDE

(Vervolg.)

Namen wij in extenso over hetgeen de heer Inspekteur rapporteerde aangaande het leerlingstelsel, aangezien eene desbetreffende regeling ten onzent geheel ontbreekt en voorshands, hoe noodig zij ook is, zich nog wel zal doen wachten, met betrekking tot het overige deel van het 165 bladzijden tellende verslag, moeten wij ons tot een greep hier en daar bepalen. Daarbij betreuren wij dat het rapport zoo weinig overzichtelijk is en het moeite kost er wegwijs in te worden.

Wij zullen thans kortelijks vermelden hoe het eigenlijke, in scholen gegeven, vakonderwijs in de door den heer DE GROOT bezochte landen is geregeld. Daarbij zullen wij evenwel meer in het bijzonder de aandacht vestigen op de opleiding voor de architectonische of kunstindustriële vakken. Eene slotbijdrage zal dan gewijd zijn aan het „Vergelijkend overzicht”, waarin de Nederlandsche inrichtingen getoetst worden aan 'tgeen in het buitenland gekonstateerd werd, welk overzicht den heer DE GROOT bracht tot de denkbeelden

VREDESPALEIS-PRIJSVRAAG. 2 ONTWERP VAN
NICO VAN DER KLOOT MEYBURG (ANTWERPEN)
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWERELD” NR. 45

die hij samenvatte in eene slotbeschouwing. Deze is reeds door ons in den aanhef van ons resumé (in „De Bouwwereld” Nr. 42), als zijnde „der langen Rede kurzer Sinn”, op den voorgrond gesteld.

Dat wij het nu met alle beschouwingen van den heer Inspekteur eens zouden zijn, — bijv. met die over de inrichting van avondonderwijs — leide de lezer niet af uit de omstandigheid dat wij geene tegenspraak brengen. Wij meenen immers ons hier te moeten bepalen tot een objectief verslag.

In Baden bestaan drie klassen van vakscholen: de Allgemeine Fortbildungsschule, de Gewerbliche Fortbildungsschule en de Gewerbeschule.

„Het onderwijs aan de eerste inrichting is het beste te vergelijken met ons herhalingsonderwijs, de tweede met de oorspronkelijke burgeravondschoon met tweejarigen cursus, terwijl de derde in zooverre verschilt met de tweede, dat er in het derde jaar meer vakteekenonderwijs wordt gegeven.”

De patroons zijn verplicht hunne leerlingen gelegenheid te geven tot het bijwonen dier lessen.

Het bezoek aan de Gewerbliche Fortbildungsschule is tot 17 à 18 jaren verplicht gesteld en door verschillende maatregelen (waarbij als uiterste zelfs dat de nalatige leerling door de politie wordt opgespeurd) wordt daaraan de hand gehouden. De leerlingen, die voor een ambacht worden opgeleid, komen niet eerst op de algemeene herhalingschool maar direkt op eene Gewerbliche Fortbildungsschule of, indien deze ter plaatse bestaat, op eene Gewerbeschule.

Deze laatste zijn de belangrijkste. 1 Juni 1905 waren zij 47 in getal met 8710 leerlingen.

De duur van den cursus is doorgaans 3, soms 2 jaar. De verplichte uren, gemiddeld 8 per week worden vrijwel geheel over dag gegeven.

Mede in verband daarmee nemen de patroons dan ook liever geene leerlingen aan.

De opleiding is zuiver theoretisch. Wel bezitten sommige scholen werkplaatsen-onderricht, maar de schrijver van het rapport acht dat van weinig beteekenis. Hij acht daarentegen dat het vakteekenen nog niet voldoende tot zijn recht komt, hoewel er in het 2e en 3e cursusjaar 4 van de 8½ wekelijksche uren aan besteed wordt.

Baden is het eenige land waar eene opleiding bestaat voor vakleeraren aan de Gewerbeschule, en wel aan de Baugewerkschule te Karlsruhe waar eene cursus van 7 semesters (3½ jaar) voor hen wordt gegeven. Deze opleiding voldoet evenwel nog niet volkomen door de combinatie van bouwkundige en werktuigkundige opleiding.

Met voorbijgang van 'tgeen in het rapport gezegd wordt van het Handelonderwijs, zullen wij thans vermelden de Kunstnijverheidsschool te Karlsruhe (gesticht in 1878). Zij telt zes afdelingen van architectuur, beeldhouwers, eiseleurs, decoratieschilders, ceramiek (modelleurs) en eene afdeling voor de op-

leiding van teekenonderwijzers. Onder den naam architectuur houdt het onderwijs rekening met verschillende ambachten, de metaal- en houtindustrie betreffende, het goud- en zilversmeden, alsmede dat van leerbewerking en boekbinden. De cursus duurt drie jaar, alleen voor de laatste afdeling vier jaar. Het schoolgeld aan deze, zeer goed ingerichte school, bedraagt slechts 50 M. De school is voorzien van werkplaatsen, terwijl bovendien verlangd wordt dat de leerlingen gedurende twee jaar met goed gevolg eene Gewerbeschule bezochten.

Wij kunnen niet stilstaan bij de vermelding van de, in het bijzonder voor goud- en zilverbewerking ingerichte kunstnijverheidsschool te Pforzheim, noch bij de verschillende speciale scholen die genoemd worden in het verslag. Bijzondere vermelding verdient de „Baugewerkschule”, eene inrichting van middelbaar technisch onderwijs. Deze school is verdeeld in vijf afdelingen: architectuur, spoorbouw- en waterbouwkunde, machinebouw, electrotechniek en de reeds genoemde opleiding van vakleeraren. De bouwkundige cursus duurt zes semesters (3 jaar); leerlingen, moeten minstens 16 jaar zijn, en o. a. twee jaar praktisch gewerkt hebben in de werkplaats. Het schoolgeld bedraagt 40 Mark. Deze school wordt in de zomersemesters door ongeveer 300 leerlingen bezocht, 's winters daarentegen door een 500 à 600-tal.

Deze school is op zeer ruimen voet ingericht maar de heer DE GROOT betwijfelt of het doel in elk opzicht zal worden bereikt. Het wil hem voorkomen dat men van iemand, die, na aanvankelijk twee jaar te hebben praktisch gewerkt, het theoretische onderwijs der school volgde, niet mag verwachten de noodige praktijk en kennis der bij een werk voorkomende ambachten.

Hoewel de school te Karlsruhe de beste op haar gebied was, die de heer DE GROOT bezocht, toch zal zij bij de regeling van ons middelbaar technisch onderwijs niet geheel tot voorbeeld kunnen dienen.

Ter opleiding van voormannen, onderbazen, monteurs ect. zijn te Mannheim en te Freiburg cursussen ingesteld. Aan de Palierschule (onderbazen-school) te Freiburg duurt de cursus voor metselen en timmeren een winter-halfjaar. Onderwijs wordt daar gegeven in vakopstellen, rekenen (kostenberekening), arbeidswetgeving, materialenkennis, kennis van gereedschappen en werktuigen, bouwadministratie, teekenen en voorschriften ter voorkoming van ongelukken. Tot deze cursussen worden slechts zij toegelaten, die zes jaar praktisch werkten, minstens 20 jaar zijn en de Gewerbeschule met goed gevolg bezochten.

Ten slotte dienen nog vermeld te worden de Meester-cursussen, die beoogen om de patroons van het platteland, uit kleine steden een zekere vakopleiding te geven. Deze cursussen duren slechts kort, die voor de timmerlieden slechts 10 dagen, terwijl telkens slechts een kleine groep tegelijk wordt toegelaten. Men vreest dat langeren duur der cursussen velen zou verhinderen er aan deel te nemen.

Behalve door het onderwijs moedigt de Regeering van Baden ook door het organiseeren van tentoonstellingen, door het mogelijk maken van studiereizen enz. den bloei der nijverheid aan. De Badische staat geeft slechts kleine bedragen voor het onderwijs, (veelal $\frac{1}{3}$ van de kosten) in den vorm van subsidies, aan gemeenten enz., maar verbindt daaraan dan zoodanige voorwaarden dat hij toch de leiding absoluut in handen heeft. Toch was in 1906 zijn aandeel nog 1.047.410 Mark, zoodat men kan nagaan wat in het land van slechts 2.5 miljoen inwoners aan het nijverheids-onderwijs ten koste wordt gelegd.

In Württemberg is, zoo konstateert het verslag, men geenszins tevreden met de leerlingopleiding in de werkplaats. Er werden „Lehrlingwerkstätte” gesticht, waarvan er in 1905 reeds 185 bestonden. Het vak-onderwijs beweegt zich in dezelfde richting als dat in Baden, maar de resultaten staan over het algemeen lager.

Zeer ongunstig is in het bijzonder het oordeel over de „Baugewerkschule” te Stuttgart, bij wier onderwijs theoretische kennis op den voorgrond treedt, terwijl in sommige opzichten verouderde opvattingen heerschen. De bouwkundige afdeeling telt 4 klassen van elk een half jaar; een leerling kan echter niet vóór zijn 21e jaar afstudeeren.

Het onderwijs, gelijk dat aan de praktische afdeeling der kunstnijverheidsschool te Stuttgart, in een als cellulaire gevangenis afgekeurd gebouw, gegeven wordt, kan den heer DE GROOT meer bekoren.

Hetgeen hij dienaangaande schrijft, zij hier dan ook overgenomen:

„Deze afdeeling bedoelt:

I. De leerlingen, welke reeds een algemeene ontwikkeling op het gebied der kunstnijverheid bezitten, verder te bekwamen in het maken van ontwerpen, het berekenen en uitvoeren er van, enz.

„II. Meestercurssussen voor kunstnijverheidsvakken in te richten.

„III. Aan de kunstnijveren de ontwerpen en modellen tegen betaling te leveren.

„Het onderwijs wordt in vijf hoofdgroepen gesplitst, namelijk:

a. Natuurstudie.

b. Het maken van ontwerpen en vaktekenen.

c. Werkplaatsenarbeid.

d. Kostenberekening.

e. Natuurwetenschappelijke voordrachten en oefeningen.

„Onder het natuurtekenen is begrepen het teekenen naar plant, bloem en dier, ook in verband met het boetseeren en het styleeren en ontwerpen, waarbij het kopieeren van bestaande stijl- en kunstvormen is uitgesloten.

„Om tot deze afdeeling of Kunstgewerbliche Lehr- und Versuchswerkstätte als leerling te worden toegelaten, moet men een tweejarige studie aan een

kunstnijverheidsschool, kunstacademie of architectuurafdeeling van eene technische hoogeschool met vrucht doorgemaakt hebben. De leerlingen hebben minstens een jaar de school te bezoeken, waaruit blijkt, dat dit eigenlijk de kunstnijverheidsschool is waar theorie en praktijk te zamen gaat.

„Men vindt aan deze school werkplaatsen, soms kleine, voor metaalarbeid, voor houtbewerking, meest intarsia, arbeid voor emailleeren (de metaalarbeiders bezoeken ook de lessen), enz. Een groote werkplaats voor meubelmakers, met vele machines, die alle electrisch zullen worden gedreven, was men bezig in te richten. Bij het zien daarvan rees bij mij de vraag, of men zelf wel geloofde aan een nieuw gebouw. De directeur van deze praktische inrichting is bovendien zeer tevreden met zijn oude gevangenis, waarvan de halve rotonde zaal voor het handteekenen is ingericht, terwijl de kelderruimte voor werkplaatsen, ook voor aardewerk- en porceleinfabricatie in orde is gebracht.

„Het meubeltekenen levert, hoewel op kleine schaal, goed gedetailleerde teekeningen. Toch zijn deze in doorsnede zeker niet beter dan op onze ambachtsscholen worden vervaardigd.

„Bovendien worden nog afzonderlijke meestercurssussen voor decoratieschilders, ceramiek en meubelmakers gegeven, die twee à drie maanden duren.

„Voor ons kunstnijverheids-onderwijs zou in deze school met haar werkplaatsen zeker veel te leeren zijn.”

In Württemberg bestaan voorts examens in den geest als die welke bij ons de Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht afneemt. De Württembergische meester- en gezellencursussen, (sinds 1900) die uitteraard in hoofdzaak theoretisch zijn, worden gesplitst in drie groepen:

„a. Een praktisch, technische meestercurcus, die alleen aan gezeten patroons een beter inzicht in het vak willen verschaffen en hun met de nieuwste techniek en werktuigen op de hoogte wil brengen.

„b. Een theoretisch technische meestercurcus, welke bedoelt te zijn een cursus in chemie voor speciale vakken. Behalve deze worden nog cursussen met een meer algemeen doel (gewerbliche chemie) gegeven, waarvoor 40 voordrachtsavonden bestemd zijn.

„c. Kunstnijverheidsmeestercurssussen voor decoratieschilders en voor de verschillende bouwambachten.

„De onder a bedoelde cursussen loopen over een tijdperk van 3—21 dagen, met 8 uur per dag onderwijs. Het onderwijs is gedeeltelijk praktisch, doch boekhouden en kostenberekening gaat in den regel daarmee gepaard. Soms worden deze cursussen éénmaal, soms 6 maal in een jaar gehouden.”

Ook in Württemberg geeft men evenwel van de resultaten dezer cursussen niet hoog op.

Wij meenen hiermede uit het rapport vermeld te hebben de belangrijkste, Württemberg betreffende, mededeelingen die onze lezers belang kunnen inboezemen.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

Hot aantal studeerenden aan de T. H. S. bedraagt niet 1905, gelijk in het vorig nummer abusievelijk vermeld was, maar 1095.

De Raadhuisprijsvraag te Winsum werd door ons in het vorig nummer van „De Bouwwereld” signaleerd. Thans werd ons van belangstellende zijde het „Programma der Prijsvraag” Onze ruimte is te kostbaar om het op rottige wijze gehectografeerde dokument hier over te nemen.

Geen enkele waarborg wordt den inzender gegeven voor eene eerlijke en billijke beoordeeling door deskundigen. Bovendien zijn de voorwaarden onvolledig zoodat een juiste maatstaf bij de beoordeeling zal ontbreken. De deur wordt echter dichtgedaan door de slotbepaling: „Het gemeentebestuur is vrij in de keuze aan wien de uitvoering van het werk zal worden opgedragen”. Arme prijswinnaar!

De lezer ziet intusschen welk een aanslag op de werkkraft van naieve Nederlandsche bouwkundigen hier beproefd wordt.

Proces-Vredespaleis. Het ten eerstenmale in „De Bouww.” opgeworpen denkbeeld of niet het Carnegie-bestuur in rechten zou zijn aan te spreken, voor de sanctie die zij aan het juryoordeel verleende, schijnt door te werken. Althans in de dagbladen circuleerde dezer dagen een bericht dat, bij genoegzame deelneming van inzenders, tot het instellen eener actie zal worden overgegaan. Alvast werd in de vorige week een gezelschap Nederlandsche Vredespaleis-ontwerpers met samenspanners-allures, in Amsterdam gesignaleerd.

De Weeshuisprijsvraag te Haarlem leidde tot groote ontevredenheid. Er werd gemeend dat de jury (de heeren Prof. H. EVERS, C. MULSKEN en C. B. POSTHUMUS MELJES) de bepalingen der prijsvraag, wat betreft de beschikbare bouwsom van f90.000, terzijde stellend en ontwerpen bekronend, die op verre na niet voor de gestelde som uitvoerbaar waren, jegens verschillende inzenders grove onbillijkheid begingen.

Eene vergelijking met de Vredespaleis-prijsvraag kan hier evenwel o.i. niet zonder meer getrokken worden, aangezien hier de Jury wel degelijk rekening hield met de bouwsom, getuige het feit dat zij geene eigenlijke bekroning toekende, maar, blijkbaar erkennende dat de prijsvraag niet ten volle aan het doel beantwoordde, aan de h.i. beste ontwerpen eene tegemoetkoming, eene premie, toekende.

Aan de konklusie heeft — zoo onderstellen wij — de overweging ten grondslag gelegen, dat enerzijds het best geoordeelde ontwerp wegens de bouwsom niet in aanmerking kon komen voor bekroning, maar anderzijds, inzendingen die mogelijk wel voor de gestelde som uitvoerbaar zouden zijn, geene voldoende verdiensten bezaten om voor bekroning, laat staan uitvoering, te worden aanbevolen. De Jury heeft toen als uitweg gekozen geene enkele bekroning, maar premies toe te kennen. Zij heeft het voorts blijkbaar wenschelijker geacht om het h.i. beste ontwerp in vereenvoudigden vorm ter uitvoering in nadere overweging te geven, dan om een eventueel goedkoop ontwerp door omwerking te verbeteren.

De Pieterskerk te Leiden. Dr J. C. OVERVOORDE, archivaris te Leiden heeft voor de vereeniging Oud-Leiden een met lichtbeelden verduidelijkte lezing gehouden over de ook uit oudheidkundig oogpunt belangrijke Pieterskerk. Na een korte inleiding begon spr. met de mededeeling, dat volgens een oude aanteekening in een 15e-eeuwsch register der kerk, deze den 11den September 1121 door bisschop GODEBALD aan de apostelen PETRUS en PAULUS zou zijn gewijd, waarover echter nadere bijzonderheden ontbreken. Er bestaat evenwel voor spreker geen bezwaar aan te nemen dat in dit jaar een Romaansch kerkje is gesticht, dat echter een geheel ander voorkomen moet hebben gehad en veel kleiner geweest zijn dan het tegenwoordige gebouw. Dit wordt uit den bouw zelf bewezen, die uit de 14e of 15e eeuw dagteekent en ook door onbetwistbare gegevens over latere verbouwingen, terwijl eindelijk nog de geschiedenis der stad uit dien tijd het bewijs levert dat een zoo groot gebouw in 1121 nog niet kan gesticht zijn. Om dit duidelijk te maken ging spr. de eerste geschiedenis der stad Leiden uitvoerig na. Spr. kwam daarna tot de beschrijving der kerk, die bestaat uit een schip met dubbele zijbeuken, transepten met wester zijbeuken, koor en koorgangen. De verschillende afmetingen werden daarbij aangegeven.

Vervolgens stond spr. stil bij de verschillende verbouwingen, waarvan de voornaamste valt in de periode van 1391—1425. Uitvoerig werd de torenval van 1512 besproken, met de veranderingen diensgevolge ontstaan. Ook de beeldenstormbeef in dit kerkgebouw gewoed, zooals spr. aantoonde.

De geheele opzet doet aan het katholicisme denken, doch na de hervorming heeft het protestantisme er een soort cachet aan gegeven. De kerkhervormers hebben gildeborden en wapen-

borden gebracht, waar de veel sierlijker beelden waren verdwenen. Aan het steeds toenemend aantal rouwborden is in de 17e eeuw een eind gemaakt, alleen het bord van den bekenden Duivenbode is gespaard gebleven. Verschillende historische feiten: het beleg, de inwijding der academie, de onafhankelijkheid na de Fransche overheersching, groepeeren zich om de kerk heen.

In de 19e eeuw heeft een periode van onverschilligheid geheerscht omtrent dit kerkgebouw, die zich thans wrekt, vandaar dat de kerkvoogden pogingen in het werk stellen om gelden voor de kostbare restauratie te verkrijgen. Met genoegen constateerde de spr. dat een subsidie daarvoor op de Staatsbegroting is uitgetrokken en hij hoopte dat Leiden's ingezetenen die belangstellen in dit belangrijk bouwwerk, ook zullen toonen er iets voor over te hebben.

Den volgenden dag heeft de heer OVERVOORDE voor belangstellenden in de kerk zelf inlichtingen verstrekt. „N. R. C.”

Ontgravingen van Baalbek. Het „Berliner Tageblatt” ontleent aan een artikel door Prof. Dr. PUCHSTEIN, den leider der duitsehe opgravingen te Baalbek in Klein-Azië, geschreven in de „Archäologische Anzeiger” eene beschrijving van de architektonische fragmenten die naar Berlijn zijn overgebracht.

De bouwvallen der tempels te Baalbek, die tot de reusachtigste der oudheid behoorden, zijn uitingen van de laatste ontwikkelingsperiode der romeinsche bouwkunst, waarbij eene mateloze overdaad van decoratieve elementen op den voorgrond treedt.

Van den kolossalen Heliopolitanus-tempel konden geene onderdeelen in hun geheel worden getransporteerd. Zij waren daartoe te zwaar. Van een korinthisch kapiteel kon slechts een hoek worden medegenomen, die evenwel met een deel van de zeer rijk versierde abakus de monumentale grootte en de breede, krachtige bewerking doet uitkomen. Van het tempelfries en van de beide voorhoven zijn eveneens belangrijke fragmenten naar Berlijn overgebracht. Van den goed bewaarden Bachustempel konden slechts enkele kleine stukken medegenomen worden.

De oudste der fragmenten, die thans zich in Berlijn bevinden, zijn afkomstig van een rond gebouwtje dat eertijds het bassin eener waterleiding bekroonde. Het eigenaardigste is een 35 cM. hooge zuilbasement. Het heeft den vorm van eene groote, open bloem, die uit twee rijen van vier, naar buiten uitstaande bladen en uit eene dichte vulling van kleine, overeind staande bladen is samengesteld. Op deze laatste rustte de schacht der zuil.

De ontgravingen geschieden op initiatief van keizer WILHELM terwijl de fragmenten met goedvinden der turksche regering werden medegenomen. Men herinnert zich dat eenige jaren geleden den sultan voor het berlijnsche museum de bouwvallen van M'schatta den keizer aanbood. De fragmenten van den rijk en merkwaardig versierden gevel zijn sedert in Berlijn opgesteld. (Zie „Bww.” 1904, blz. 416.)

De Baalbeksche fragmenten zullen vermoedelijk worden opgesteld in het Pergamon-museum waar zich reeds verschillende door duitsehe expedities uit klassieke steden van Klein-Azië medegebrachte fragmenten bevinden.

Onaangename principalen. Onder dit opschrift deelt de „Deutsche Bauhütte” het verloop eener kwestie mede. Iemand had aan een aannemer het uitvoeren der metselwerken van een bouwwerk opgedragen, maar daarbij zich zelf de leiding en de leverantie der materialen voorbehouden. Tijdens het werk bemoeide hij zich met alle belangrijke vragen zonder daarbij tegenspraak te dulden. Na den bouw deden zich enkele kleine gebreken voor. Den aannemer verklaarde zich bereid daarin te voorzien, maar zag zich door den bouwheer den toegang ontzegd.

Nadat de aannemer tevergeefs een termijn gesteld had waarbinnen hem gelegenheid tot herstel moest zijn gegeven, eischte hij betaling van het hem nog verschuldigde. De bouwheer van zijn kant eischte schadevergoeding voor eenige onherstelbare gebreken. In eerste instantie werd de bouwheer gedeeltelijk in het gelijk gesteld, maar in hooger beroep werd zijne eisch geheel afgewezen. In het vonnis werd er in het bijzonder op gewezen dat het eigen schuld was indien geen deskundige leiding en goede ontwerpen aanwezig waren. De klager had dan ook geen recht er zich op te beroepen dat de aannemer gezegd zou hebben voor alles in te staan; deze kan onmogelijk instaan voor de ondeugdelijke voorschriften van den bouwheer zelf.

Een eigenaardig bouwwerk. Met den trein van Solingen naar Ohligs gaande, treft men in de nabijheid van Kotter, een dicht bij 't spoor gelegen woonhuis van drie verdiepingen aan, dat wel als een unicum van Bergische bouwtrant is te behouwen.

Het gebouw is zonder trappen of lifts, iedere verdieping is dus een volkomen zelfstandig geheel. Het woonhuis staat n.l. aan een steile helling. De benedenverdieping betreedt men van van het dal uit. De tweede etage wordt langs een talud van de spoorbaan, de derde verdieping van den daarlangs voerenden straatweg bereikt.

J. L. T.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Der Städtebau. 1906. Afl. 11 begint met een uitvoerig artikel van den Reg.-Raad PAGENKOPF over: „Die Bauland-umlegung an dem Beispiele der Zusammenlegung der Rüsterlaake zu Rixdorf“ waarin zeer belangrijke strijdpunten betreffende de sociaal-economische zijde van het woningvraagstuk worden aangevoerd.

Dipl. Ing. HEYD (Darmstadt) licht een door hem ontworpen uitbreidingsplan van Oppau in de Pfalz toe. Voorts bevat deze aflevering een stuk over de villakolonie Zuckerschale, in Schreiberhau, door C. WEYZICH.

De losse platen dezer afl. behooren deels bij de hoofdartikelen; zij geven voorts weer het met een 1sten prijs bekroonde ontwerp van KARL STRINZ voor een uitbreidingsplan van St. Johann a. d. Saar en een stadsgezicht in Aken.

Architectura Nr. 44. Verslag der 1216e gewone Genootschaps-vergadering van 14 Oct. In deze vergadering hield de architect KROMHOUT eene lezing over „Renaissance“.

Do Reguliersgracht, door J. H. W. LELIMAN. Bemerkingen op het, in het voorgaand nummer voorkomend verslag van den heer PAUL J. DE JONGH omtrent de lezing over deze kwestie door den heer LELIMAN in de Afdeling Amsterdam, met beantwoording van dat schrijven door den heer P. J. DE J.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Verslag der lezing in deze vergadering door den heer Dr. P. H. EYKMAN door de J.

ANTOON DERKINDEREN Directeur der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, door JOSEPH CUIJPERS De schrijver juicht het zeer toe dat deze kunstenaar benoemd zal worden tot bedoeld ambt, om reden hij met woord en daad de eenheid der kunsten verkondigde.

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den inspecteur van het M. O. H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch-, industrieel- en handelonderwijs in de Staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Buda-Pesth (vervolg) zie het uittreksel op bladz. 332.

Onecht (slot). Alles wordt tegenwoordig nagemaakt, ook de grondstoffen, o. a. door de teerkleurstoffen, die spoedig verkleuren; gobelins worden geschilderd enz. Beter is om wanneer de middelen niet aanwezig zijn, eenvoud te betrachten dan om valsche schijn na te jagen.

Verschillende dekverven, door J. L. TERNEDEN. Er wordt veel goedkope kalkverf gebruikt, waar olievert beter en duurzamer zou zijn. Met veel zorg moet het verven van cement-pleisterwerk geschieden. Caseïneverf kan met goed gevolg ook daartoe gebezigd worden, zoowel voor binnen als buitenshuis. Dit is een goedkope verfsort die ook hare kleur goed behoudt. (Zie „Bww.“ 1904, blz. 418, en 1906 blz. 105 en 226.)

Antinonnin. Afkomstig uit de verffabriek van FRIED. BAYER & Co. te Elberfeld is de antinonnin eene verfstof die desinfecteert werkt en zwammen vernietigt. Deze verfsort is ook zeer geschikt in fabrieken of lokalen welke door het bedrijf vochtig worden. (Zie „Bww.“ 1905, blz. 104.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 44. Examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatij. tot bev. der Bouwkunst. Vervolg der examenvraagstukken.

Vakonderwijs. Uittreksel van het rapport van den inspecteur van het M. O. H. J. DE GROOT, zie ook het uittreksel op blz. 332.

Verslag der gehouden vergadering der Afd. Amsterdam van den Bond van Technici, alwaar de heer R. ROELFSEMA eene lezing hield over kalkzandsteen. (Zie blz. 352).

Verslag der gehouden vergadering van Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, alwaar de heer Dr. T. H. EYKMAN eene lezing hield over het plan tot een stichting voor Internationalisme“.

De Opmerker Nr. 44. De Publieke Werken te Amsterdam. Vroeger had deze dienst een Directeur van Publieke Werken en daarnaast een verantwoordelijk stads-ingenieur en een idem stads-architect. Men meende dat deze inrichting niet goed was en de Burgemeester uit Rotterdam hier benoemd zijnde, richtte deze dienst op Rotterdamschen voet in. De Gemeenteraad van Amsterdam die niet zoo meegaande is als die te Rotterdam, maakte dat de Wethouders van Publieke Werken elkander spoedig opvolgden. Of de nu

weder voorgestelde decentralisatie goed zal werken betwijfeld de schrijver.

Kunstabklagerswerk, door J. L. TERNEDEN. In dit bedrijf zou nog veel artistieks te maken zijn, men denke slechts aan de afvoerbuizen aan huizen die op doeltreffende wijze te versieren zouden zijn, in verband met de vergaarbakken.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Verslag der lezing van Dr. EYKMAN.

Bond van Technici. Verslag der lezing van den heer ROELFSEMA over kalkzandsteen, zie blz. 352.

Prijsvragen. Inhoudend een stuk, overgenomen uit de „Opr. Haarlemsche Courant“, waarin de architect J. VAN DEN BAN zich beklagt over het oordeel der Jury, inzake de weeshuisprijsvraag, waarbij plannen bekroond werden, wier bouwkosten de vastgestelde bouwsom te boven gingen, terwijl zijn eigen plan voor die bouwsom te maken zou zijn.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Prijsvragen T. H. S.

De afdeling der Algemeene Wetenschappen aan de Technische Hoogeschool heeft eene serie van drie prijsvragen uitgeschreven, te beantwoorden vóór 15 Sept. 1907 en opengesteld voor studeerenden aan eene Nederlandsche instelling van Hooger Onderwijs. Daarbij verbindt zich ook deze opgave:

1°. Eene tekening van een stadsgezicht, uit te voeren als aquarel, penteekening, potlood-, crayon- of pastelteekening naar keuze van den inzender, waarop een der volgende, uit een kunsthistorisch oogpunt belangrijke gebouwen als hoofdmotief geheel of gedeeltelijk voorkomt:

1. Middelburg: het stadhuis;
2. Veere- " "
3. Delft: " "
4. Amersfoort: de toren der Onze Lieve Vrouwe kerk;
5. 's-Hertogenbosch: het koor of transept der St. Janskerk;
6. Nijmegen: de St. Stephanuskerk;
7. Antwerpen: de Onze Lieve Vrouwe kerk.

De perspectievische teekening moet zonder constructieve of photographische hulpmiddelen ter plaatse zelve naar de natuur worden geleeënd.

2°. Een of ander belangrijk détail van de omschreven gebouwen, hetzij een sculpturaal onderdeel, eene travée van een gevel, fragment van een toren, te teekenen en op te werken naar keuze van den inzender, doch zoodanig, dat uit de details grondige vormenkennis blijkt.

3°. Eene situatie-schets van het geteekende stadsdeel, waarop het standpunt van den teekenaar is aangegeven, wordt eveneens verlangd.

Als bekroning wordt een gouden eerepenning uitgereikt.

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap.

Het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap“ ontving een schrijven ondertekend „eenige mededingers“, inhoudende het verzoek om de datum van inzending der prijsvraag-antwoorden met een maand te verlengen.

Het bestuur meent dit verzoek niet in te mogen willigen nu het zoo kort vóór het verstrijken van den termijn werd gedaan, op billijkheidsgronden tegenover die mededingers die met den bepaalden termijn rekening hielden en bovendien omdat de noodige tijd voor de Jury moet gereserveerd blijven voor het samenstellen van haar rapport dat vóór het tentoonstellen der antwoorden hetwelk gewoonlijk einde December plaats heeft, in druk moet verschenen zijn ingevolge de desbetreffende programmabepaling.

Het Bestuur
P. A. WEELDENBURG, Voorzitter.
C. N. VAN GOOR, 1ste Secretaris.

Eene internationale prijsvraag voor een Universiteitsgebouw te Sofia wordt door het Ministerie van Openbaar Onderwijs van het vorstendom Bulgarije, bij wier gratis nadere inlichtingen verkrijgbaar zijn, uitgeschreven. Termijn van inzending 1/14 April 1907. Prijzen: 10.000, 7000 en 5000 franken, terwijl voorts voor 4500 fr. ontwerpen zullen worden aangekocht.

Twee vreemde architecten, een Franschman en een Duitscher, zullen in de Jury zitting hebben.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Dr. Eykman over de „Stichting voor internationalisme“.

In de Dinsdag 30 October gehouden vergadering van „Bouwkunst en Vriendschap“ zette Dr. EYKMAN zijne plannen voor de „stichting voor internationalisme“, waarbij Den Haag zou worden „Intellectueel Wereldcentrum“, uiteen.

Daar wij deze plannen als voldoende bekend mogen onderstellen, meenen wij het verslag der vergadering te kunnen achterwege laten.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 46.

14 November 1906.

J. H. W. LELIMAN. B. I. DE VREDESPALEIS-PRIJSVRAAG. VI

Een der Juryleden over de prijsvraag.
Een „distastrous failure”.

Nogmaals over de Vredespaleis-prijsvraag de pen te voeren mag niet zonder een klemmende reden geschieden. De kwestie immers begint ongetwijfeld velen, als mij, te vervelen. En geen wonder. Maar volledigheidshalve mag, nu „De Bouwwereld” zich eenmaal tot taak heeft gesteld hare lezers uitvoerig voor te lichten, niet ontbreken 'tgeen de heer THOMAS EDW. COLLCUTT, die als Jurylid een der ingewijden was, over de prijsvraag in kwestie sprak bij de aanvaarding van het voorzitterschap van het Royal Institute of British Architects, Maandag 5 November l.l.

Dat dit Jurylid geenszins instemde met het uitgesproken oordeel was sinds lang bekend. Reeds onmiddellijk nadat de uitslag bekend was gemaakt, werd in de Engelsche vakbladen de nadruk er op gelegd dat de vertegenwoordiger der Engelsche architecten (hij was op verzoek van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken door het Instituut aangewezen) aan het gevallen vonnis niet mede schuldig was. Maar dat de heer COLLCUTT nog eens zoo onomwonden, zoo kras en zoo ondubbelzinnig uit zijn hoek zou komen en nog wel bij eene zoo plechtige gelegenheid als de jaarvergadering van het Instituut en in officieele qualiteit, had men zeker niet verwacht. Zijn getuigenis is een krachtig argument voor hen, die het Carnegie-bestuur aansprakelijk willen stellen voor het begane onrecht.

De heeren bestuurders — die blijkbaar eene zeer gelukkige hand hadden bij het inwinnen hunner bouwkundige adviezen! — beleven wel veel genoeg van hun prijsvraagje. Het zij hen gegund. Hun geheele optreden was in één woord van den aanvang af meer jonkheerlijk dan meesterlijk. Hooghartig hebben zij gezwegen toen het tijd was, maar wellicht zullen zij nog eens tegen wil en dank tot spreken of althans tot betalen genoopt worden.

De heer COLLCUTT dan sprak, volgens „The Building News” van 9 November l.l. het volgende:

„In het laatst van April ontmoette ik mijne medejuryleden in Den Haag en wij begonnen direkt met de ons toevertrouwde taak. Onze kommissie bestond in totaal uit zeven leden, daar de voorzitter van het Vredes-kongres (bedoeld is hier het Carnegie-bestuur. L.) als voorzitter optrad en met de architect-leden meestemde. Volgens mijne meening leidde de gezamenlijke arbeid der zeven Juryleden tot een rampzalige mislukking (disastrous failure). Volgens mij had het ontwerp dat nu als het verdienstelijkste werd aangewezen in het geheel niet bekroond mogen worden. De voorwaarden voor mededingers, opgesteld door het Vredes-comité, stelde een grens voor de bouwsom vast. Nu waren alle Juryleden het er over eens, dat de uitvoering van het uitverkoren ontwerp niet minder zouden bedragen dan het dubbele der aangewezen som. Niettegenstaande dat besliste de Jury door een eenvoudig meerderheidsbesluit dat dit ontwerp met het oog op de verdiensten van het plan de eerste prijs zou behalen. Het kwam enkelen van ons voor dat dit ontwerp onmiskenbare verdiensten bezat, maar dat deze verdiensten alleen mogelijk waren doordien de ontwerper volkomen over het hoofd zag de vastgestelde grenzen van de bouwsom. Hij zou waarschijnlijk genoodzaakt zijn plan om te werken ten einde het terug te brengen tot de bouwsom die overeenkwam met die welke ter zijner beschikking stond, en de bijzondere hoedanigheden, welke de Juryleden hadden aangetrokken, zouden daarbij of geheel verdwenen zijn of wel zoo veranderd, dat zij geheel het eigenaardige verloren dat het zoo aantrekkelijk maakte.

„Wat betreft den bouwstijl die het best paste voor een monument van internationale vrede en harmonie, meende de meerderheid der Jury dat zulks de hollandsche stijl der 16e en 17e eeuw was. Een minderheid daarentegen stemde voor een stijl die eenigermate gemeen was aan de meeste landen van Europa. Deze minderheid meende dat eene aansluiting bij de

italiaansche Renaissance en meer internationaal karakter zou hebben en meer zou passen dan eenige omwerking van hollandsche bouwkunst het ooit zou kunnen. De wenschen van de meerderheid overwonnen. In spijt hiervan, waren de voornaamste eigenaardigheden van het ten slotte gekozen ontwerp, die van een Fransch „château”, maar ik ben zoo vrij te meenen dat deze bouwstijl, zooals zij voorgesteld is door den gelukkigen bekroonde, niet geheel geschikt is door een openbaar en internationaal gebouw”.

Later heet het in dezelfde rede: „Het resultaat van ons gemeenschappelijk werk was de keuze van een ontwerp, dat, waar wij het allen over eens waren, niet kon worden uitgevoerd beneden het dubbele van de toegestane bouwsom, die vermeld was in de voorwaarden van mededinging. Het uitgekozen ontwerp was overladen met schilderachtige torens, geveltoppen, en daken, waarvan de meeste volkomen overbodig waren. Als een supplement bij dat rapport schreven wij een brief aan de Permanente Commissie, waarin wij aanraadden dat de gebouwen monumentaal van karakter en zonder overdaad van ornament moesten zijn. Wij gaven in overweging dat zulke onwezenlijke onderdeelen als torens, koepels enz., met de meeste terughoudendheid moesten worden beschouwd en aldus werd onze voorafgaande uitspraak volkomen ongedaan gemaakt. Ik meen dat ik heb aangetoond dat de eind-uitspraak een ontzaggelijk fiasco (Stupendous failure) was.”

Inderdaad, dat was het. Velen hebben dat reeds lang geleden en in alle vormen betoogd. Maar nu een der Juryleden uit de school klapt en zelf zoo ondubbelzinnig doet uitkomen welk eene komedie, onder voorzitterschap van een diplomaat, oud-minister, edelman en meester in de rechten, de Vredespaleis-Jury straffeloos meende te kunnen opvoeren, zal ook de meest vreedzame en naïeve buitenlander zich met de hand voor zijn neus van het geval afwenden.

De grenzen van lichtvaardigheid en lichtzinnigheid zijn, blijkens de onthullingen van den heer COLLCUTT, verre overschreden.

Willens en wetens heeft de meerderheid der Jury ons een rad voor de oogen willen draaien. Als dat nog geen kontraktbreuk is!

De heeren Carnegie-bestuurders komen nu in hun hempje in de kou te staan, en nu de winter aanvangt kan dat niet aangenaam wezen. Het kan niet uitblijven of zij, die bij deurwaarders-exploit tegen het Carnegie-bestuur protesteerden, zullen zich door COLLCUTT's uitlatingen ten zeerste gesterkt gevoelen.

Volledigheidshalve wordt hier het protest afgedrukt, dat volgens de „N. R. C.” aldus luidt:

„dat de requiranten allen zijn bouwkundigen en als zoodanig allen hebben deelgenomen aan de competitie welke is gehouden naar aanleiding der door het bestuur der „Carnegie-stichting” uitgeschreven prijsvraag voor

het ontwerpen van het Vredespaleis, bestemd voor het Permanente Hof van Arbitrage, met Bibliotheek;

dat de requiranten door deze deelneming en door het inzenden hunner bouwplannen zijn toegetreden tot een overeenkomst welke tusschen de „Carnegie-stichting” en alle deelnemers aan die competitie is tot stand gekomen en van welke overeenkomst de bepalingen van het programma der prijsvraag den grondslag en de voorwaarden bevatten;

dat onder die voorwaarden als artikel vijf van het Programma voorkomt: „Bij aldien de vervaardiger van eenig ontwerp eene der bepalingen van het Programma niet behoorlijk nakomt, blijft zijn ontwerp buiten aanmerking voor eenige onderscheiding”;

dat dit artikel niet alleen eene verplichting oplegt aan alle deelnemers, doch ook de „Carnegie-Stichting” daarmede de verplichting tegenover de mededingers, die de bepalingen van het Programma behoorlijk zijn nagekomen, heeft op zich genomen om zorg te dragen dat zij, die tegen de bepalingen van het Programma handelen, buiten aanmerking blijven voor eenige onderscheiding;

dat de „Carnegie-Stichting” bij datzelfde Programma een jury heeft ingesteld, ten einde te beslissen welke ontwerpen het best aan de eischen van dat Programma beantwoorden en uit het oogpunt van kunst en constructie het meest uitmunten, terwijl door de „Carnegie-Stichting” de volgende prijzen werden uitgelooft:

een prijs van f 12.000, een prijs van f 9000, een prijs van f 7000, een prijs van f 5000, twee prijzen van f 3000;

dat volgens artikel acht van het programma door de aanvaarding van de opdracht de leden dier jury zich ten volle vereenigd hebben met alle bepalingen van het programma der prijsvraag;

dat dus deze jury had te waken, dat de vervaardigers van ontwerpen, welke niet behoorlijk voldeden aan de bepalingen van het programma, buiten aanmerking van eenige onderscheiding vielen;

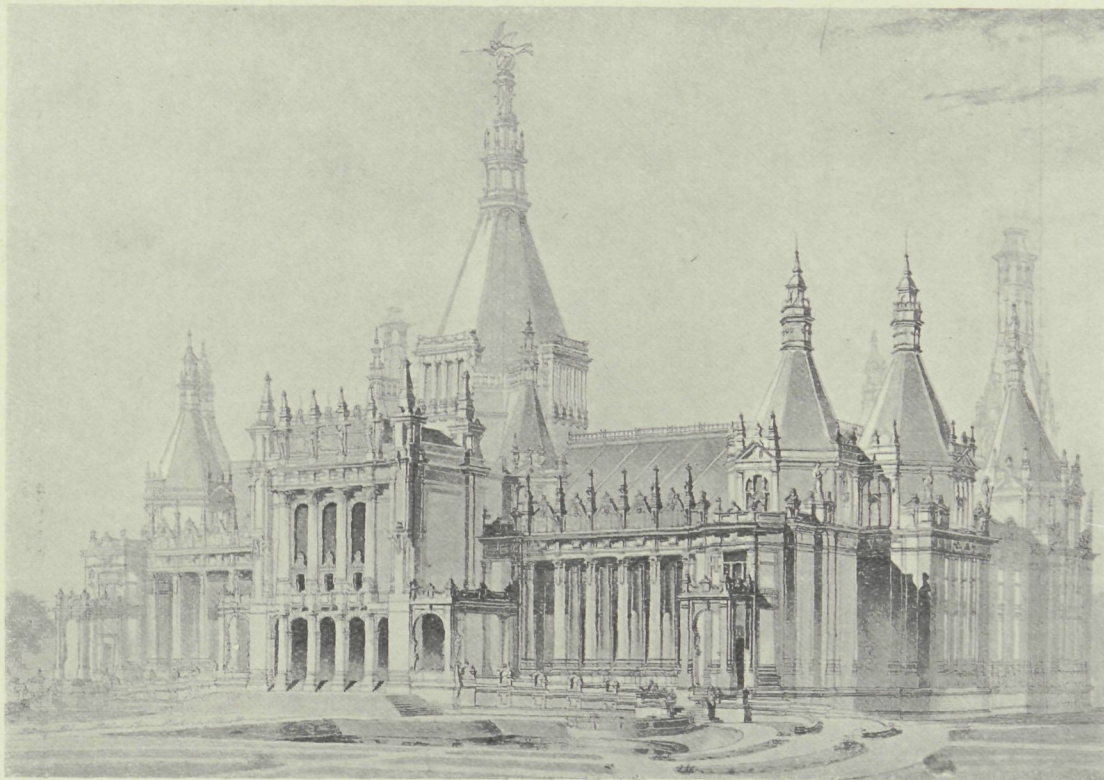
dat de jury haar uitspraak heeft gedaan en deze uitspraak door de „Carnegie-stichting” is bekend gemaakt en daarna door de „Carnegie-stichting” volgens artikel tien van het programma alle ingekomen plannen gedurende een maand te 's-Gravenhage in het openbaar zijn tentoongesteld, en het rapport der jury is openbaar gemaakt en tijdens de tentoonstelling der plannen daarbij ter inzage is gelegd;

dat die uitspraak terecht een storm van verontwaardiging zoo bij mededingers als bij het groote publiek heeft verwekt en de meer dan sobere toelichting der jury bij haar uitspraak de motieven van die uitspraak vrijwel geheel in het duister laat;

dat echter wel is gebleken dat door de jury op ernstige wijze tegen de uitdrukkelijke bepalingen van artikel vijf van het programma is gezondigd;

dat toch door meerdere inzenders van de door de jury voor bekroning aangewezen ontwerpen verschillende bepalingen van het programma op onbehoorlijke wijze zijn overschreden;

NEDERLANDSCHE INZENDINGEN IN DE VREDESPALEIS-PRIJSVRAAG

J. A. FABER (HOORN)

(ZIE DE PLATTEGROND OP BLZ. 364)

dat immers, behalve dat er verscheidene minder belangrijke afwijkingen van die bepalingen bij de bekroonde ontwerpen voorkomen, de bij het programma aangewezen bouwsom, o. a. bij het met den eersten prijs bekroonde ontwerp, zoo verre is overschreden, dat de geheele door den heer CARNEGIE geschonken som zelfs niet voldoende zoude zijn om den bouw op de basis van die ontwerpen tot uitvoering te brengen;

dat wijders bekroonde ontwerpen verre buiten de grenzen zijn gegaan van het op de terreinteekening, welke bij het programma behoort, aangegeven bouwterrein, waaromtrent bij artikel dertien van het programma eene zekere beperking is gesteld;

dat ontwerpen, aan welke deze gebreken kleven, geheel onrechtmatig bekroond zijn;

dat alzoo door de „Carnegie-Stichting” aan artikel vijf van het programma niet is voldaan;

„dat de „Carnegie-Stichting” aansprakelijk is voor de handelingen der door haar bij het programma ingestelde jury en in elk geval voor de handelingen der jury aansprakelijk wordt, indien en voor zooverre de „Carnegie Stichting” de uitspraak der jury bekrachtigt en uitvoert;

dat het aan de requiranten niet bekend is of en in hoeverre de „Carnegie-Stichting” aan die uitspraak heeft gevolg gegeven;

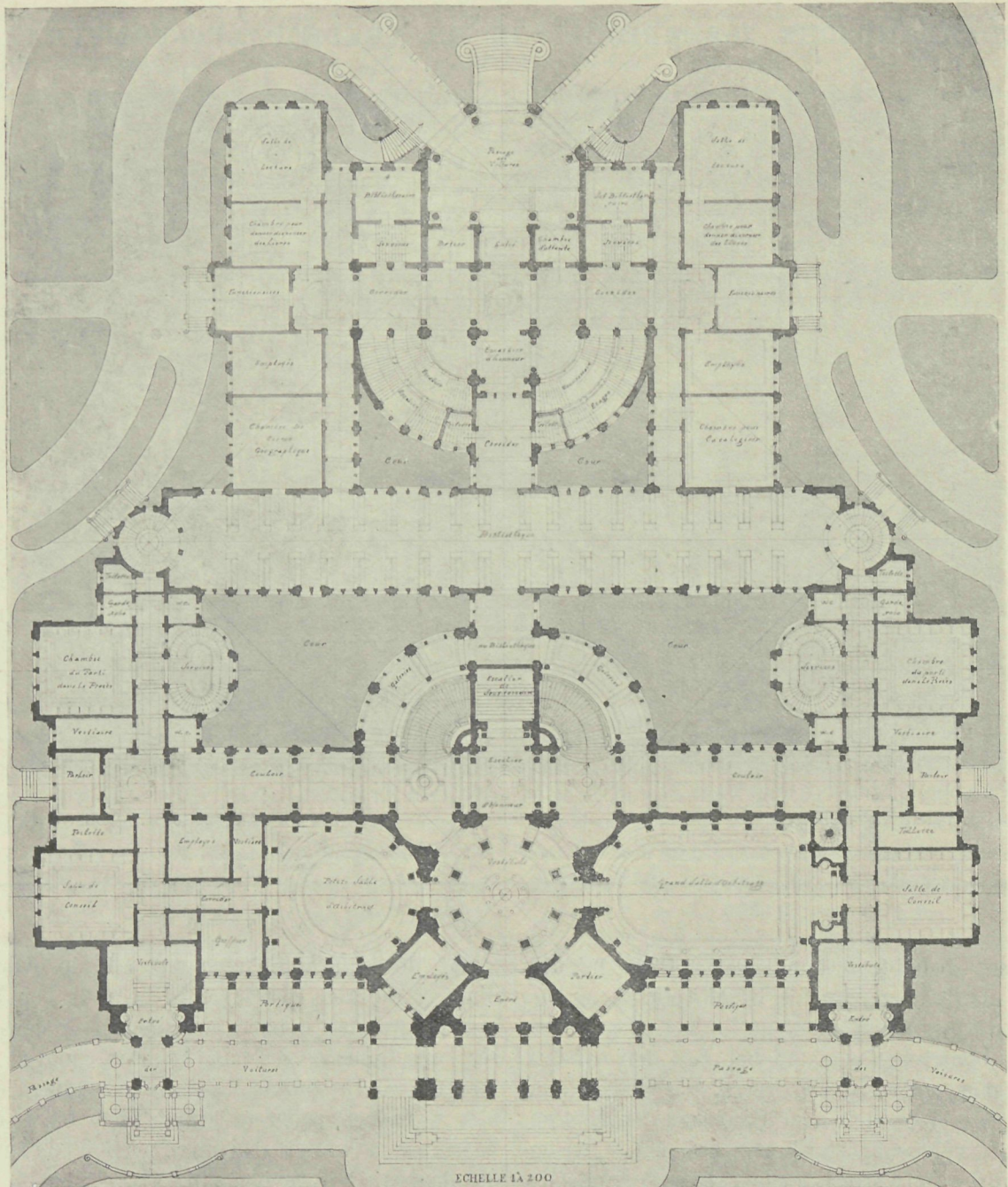
dat de requiranten zich met alle de overige mededingers, die zich getrouwelijk naar de bepalingen van het programma hebben gedragen, door deze contractschennis ernstig geschaad achten, zoowel in hunne moreele, als in hunne financiëele belangen en zij zich niet wenschen neder te leggen noch bij de ongerechtvaardigde uitspraak der jury, noch bij de handelingen, die daarvan het gevolg zijn.

Weshalve de requiranten de Carnegie-Stichting nadrukkelijk verantwoordelijk stellen voor alle hierboven vermelde handelingen, zoo der jury, als van de Carnegie-Stichting-zelve, die indruischen tegen de bepalingen van het voormelde programma en voor alle gevolgen dier handelingen.

En voorts, voor zoover aan de uitspraak der jury nog niet door uitkeering van prijzen of anderszins is uitvoering gegeven door deze aan de Carnegie-Stichting verbod doen om aan de uitspraak dier jury op welke wijze ook uitvoering te geven.

Protesteerende van behoorlijke ingebrekestelling, van kosten, schaden en interessen en van alles waarvan ten deze kan, mag en moet worden geprotesteerd.

Voor de belangen der architecten treden op Mrs. A. LIND en CH. J. F. KARSTEN, te Amsterdam.

PLATTEGROND

DE REGELING VAN HET VAKONDERWIJS HIER TE LANDE

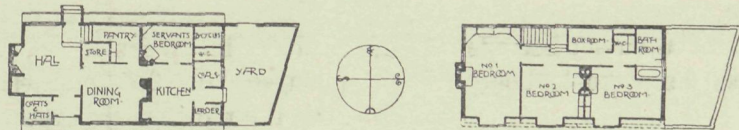
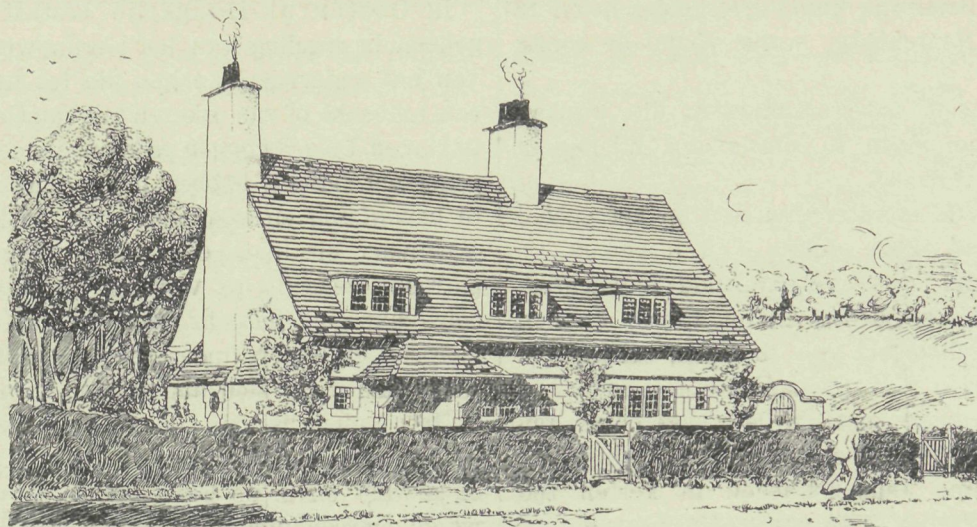
(Vervolg.)

In Beieren zijn geene maatregelen genomen omtrent de opleiding van leerlingen in werkplaatsen. Het meest elementaire vakonderwijs wordt doorgaans in een tweejarige cursus, op Zon- en feestdagen en twee avonden in de week, gegeven aan de Fortbildungsschule, welke verbonden is aan de Gewerbeschule of aan de lagere school. De leerlingen kunnen tot bezoek aan deze inrichting worden verplicht. Daar men echter niet zeer tevreden is met de resultaten van dit onderwijs worden o. a. de volgende maatregelen te verbetering overwogen:

1. Het onderwijs wordt absoluut verplichtend gesteld.
2. Het moet overdag gegeven worden en het aantal uren uitgebreid.
3. Het moet groepsgewijs, naar de ambachten der leerlingen, worden ingedeeld.

Bovendien schijnt het dat de onderwijzers niet volkomen zijn berekend voor de taak om in het eigenlijke vakteekenen onderwijs te geven. Het zijn immers geene technisch ontwikkelde personen.

Wordt zes uur onderwijs per week gegeven dan is daarvan slechts 2 uur vakteekenen, de overige uren worden verdeeld tusschen Gewerbekunde (d. i. vak

LANDHUIS TE CRAY'S PARK. STOKE. POGES

C. F. A. VOYSEY, ARCH.

kennis), kennis van wetten, rekenen, boekhouden en duitsche taal.

Wat het voornaamste onderdeel betreft, het vakteekenen, zegt het rapport: „dat vakteekenenonderwijs werd gegeven in de gewone schoolbanken en zonder de minste overdrijving mag dan ook verklaard worden, dat het ver, ver beneden het onderwijs aan onze gereorganiseerde burgeravond- en teekenscholen staat. En dat men ook van het andere theoretisch onderwijs geen al te hooge verwachting mag hebben, al is het te prijzen, dat het overeenkomstig de behoeften van de leerlingen gegeven wordt, zal moeten worden toegegeven, wanneer men slechts let op het feit, dat dit alles in de overblijvende 4 uur moet worden gegeven.”

Het rapport staat in het bijzonder stil bij de fabriekschool te Neurenberg om tot de konklusie te komen dat ook aan deze, door sommigen hoog geprezen inrichting weinig te leeren is voor ons, die kunnen bogen op de fabriek- en vakschool van Gebr. STORK te Hengelo.

De beste inrichting van het vakonderwijs bestaat in Munchen. Daar bestaan 38 vakscholen van verschillende ambachten. Naast het theoretisch onderwijs is ook de praktijk op de school gebracht, terwijl het onderwijs voor een deel overdag wordt gegeven. Van avondonderwijs verwacht men niet veel over het algemeen.

Het elementaire vakonderwijs te Munchen wordt voorts gegeven aan verschillende lagere scholen, aan welke eene achtste klasse werd toegevoegd met de bestemming hand- en lijntekenen te leeren, alsmede praktisch onderricht in verschillende ambachten (beantwoordende aan de eerste klasse eener ambachtsschool).

Er zijn verder ook de reeds bekende Fortbildungsschulen, scholen die van werkliedenverenigingen uitgaan en scholen die door de Innungen, patroonsverenigingen, gesticht zijn. Deze laatste hebben echter van hunne wettelijke bevoegdheid om scholen te stichten slechts weinig gebruikt gemaakt.

De burgerdagscholen met tweejarigen cursus blijken in Beieren evenmin te voldoen als zij het bij ons deden (de laatste, te Leeuwarden, is enkele jaren geleden opgeheven). Men wilde ze in Beieren verbinden met werkplaatsen en het onderwijs meer praktisch maken, in de hoop dat deze scholen dan de voorbereiding voor eene meesteropleiding konden zijn.

Het boven in hoofdzaak omschreven lager vakonderwijs kostte in 1900 in totaal 656.326 Mark.

Het middelbare vakonderwijs wordt in de eerste plaats gegeven aan de Baugewerbeschulen, acht in getal. De best ingerichte is de Industrieschool te Munchen, die eene bouwkundige afdeling heeft. Het zijn uitsluitend winterdagscholen met 4- of 5-jarigen cursus, met een schoolgeld van 15-36 Mark. De grootste school te Neurenberg (492 leerlingen in de cursus 1903/04) maakt evenwel een zeer treurigen indruk, doordien de onderwijsmethode verouderd is en de resultaten van het onderwijs zeer laag staan. De leerlingen aan deze scholen moeten eenige praktische kennis bij hunne toelating bezitten, terwijl geëischt wordt dat men 's zomers praktisch werkt. Deze scholen worden te zamen met 100.000 Mark gesubsidieerd.

Beieren heeft voorts eenige speciale cursussen of schooltjes voor enkele vakken o. a. steenhouwen.

Van de beide Beiersche kunstnijverheidsscholen te Munchen en te Neurenberg, wordt vooral de eerste geprezen.

Ook Beieren heeft meester cursussen die uitgaan van het Gewerbemuseum te Neurenberg. Zij zijn in twee afdeelingen verdeeld.

De eene bevat de meester cursussen op het gebied der kunstnijverheid. Deze duren 4 à 5 weken. De andere is bestemd voor verschillende ambachten. Personen, van een leeftijd van 24 tot 45 jaar, kunnen zich tegen een schoolgeld van 10 Mark, bekwamen. De cursussen worden zeer gewaardeerd. Het onderwijs kwam vrijwel overeen met de 2e klasse onzer ambachtsscholen. Het hoofdoel is om aan achterlijke of minder bekwame ambachtslieden in korten tijd eenig inzicht van hun vak te geven. De totale indruk van deze cursussen mag volgens het rapport gunstig genoemd worden, maar deze cursussen betreffen slechts een klein, aanvullend deel der vakopleiding.

Saksen is in vele opzichten zeer achterlijk, vergeleken bij de hiervoor genoemde Zuid-Duitsche staten.

De „Oeffentliche Fortbildungsschulen” zijn van nog minder beteekenis dan ons herhalingsonderwijs.

Van de Gewerbliche Fortbildungsschulen wordt gezegd: „Wat ik van de resultaten van dit onderwijs aan de beste dezer scholen zag, gaf geen hoogen dunk van het vakonderwijs aan a. s. ambachtslieden, dat meest in een tweejarige cursus gegeven wordt.” Van de „Gewerbliche Mal- und Zeichenschulen” heet het „dat ook deze scholen in geen geval aan Nederland tot voorbeeld gesteld kunnen worden.” Ook het oordeel over de scholen der Innungen is „niet zoo bijzonder gunstig”. Hetzelfde wordt getuigd van de kunstnijverheidsschool te Dresden. „De indruk, dien ik van de resultaten van het onderwijs aan deze groote school (de „Technische Staatslehranstalten” te Chemnitz) kreeg, was niet gunstig.”

Van de „Baugewerbeschulen” — 4 in getal — heet het: „Van veel beteekenis zijn deze scholen niet.” Ook het oordeel over de gemeentelijke „Gewerbeschulen” te Dresden is geenszins onverdeeld gunstig; de resultaten verheffen zich in geen enkel opzicht boven hetgeen men in ons land kan zien.

Zeer bevredigend was daartegen het oordeel over de meubelmakersschool te Leipzig. De bedoeling is de leerlingen in de verschillende cursussen bekend te maken met de nieuwste werkwijzen en de nieuwste machines.

In aansluiting bij het middelbare vakonderwijs worden in Saksen jaarlijks op vijf plaatsen „Baumeister”-examens afgenomen, waarbij een eisch van toelating is dat men in elk geval eene Staats-Baugewerbeschule heeft afgeloopen. Deze examens, oorspronkelijk partikulier initiatief en voornamelijk voor metselaars en timmerlieden bestemd, zijn uitsluitend theoretisch en niet te vergelijken met die van onze Vereeniging tot veredeling van het ambacht.

In Oostenrijk-Hongarije bestaat naast de reeds genoemde regeling van het leerlingwezen eene regeling van het onderwijs aan hen die tot het uitoefenen van een ambacht of van zekeren tak van Gewerbe wenschen te komen. De gedwongen patroons-vereenigingen (Zwanggenossenschaften) hebben het oprichten van vakscholen te bevorderen en voor een groot deel ook te betalen. Van ieder die in een der „handwerksmässige Gewerbe” patroon wenscht te worden, wordt vereischt dat hij een vakschool bezocht heeft, in het bezit is van een leerbrief en één of meer jaren in het bedrijf werkzaam was, waarin hij zich als patroon wenscht te vestigen.

Het onderwijs aan de a. s. ambachtslieden bestaat uit: 1. voorbereidende cursussen (d. w. z. ons herhalingsonderwijs) en 2. de Gewerbliche Fortbildungsschulen, welke overeenkomen met onze burger-avondscholen met 2-jarigen cursus. Van deze laatste categorie bestaan er alleen in Weenen 38, 1903/04 bezocht door 9000 jongens en 300 meisjes. Geheel tevreden was men over dit onderwijs evenwel niet, en een der oorzaken daarvan was dat het onderwijs voor een groot deel in handen is van onderwijzers der lagere school, die niet over voldoende vakkennis beschikken. Vandaar de oprichting van gildescholen (Fachliche Fortbildungsschulen) eveneens met twee-jarigen cursus. In Weenen tracht men voorts het onderwijs van elk bedrijf zooveel mogelijk aan het vak aan te passen.

Op groote tentoonstellingen is gelegenheid de resultaten van het onderwijs te beoordeelen maar het schijnt dat het niet ten volle beantwoordde aan de verwachtingen die de heer De Groot koesterde.

Naast de onderwijs-ontwikkelingen voor a. s. ambachtslieden staan de Staatsgewerbeschulen voor M. O. In Weenen zijn twee dezer scholen. Van de beste dier beide scholen zegt de heer De Groot dat de resultaten van het praktisch onderwijs niet zoo hoog staat als onze ambachtsschool, doch wat het teekenen en de theorie betreft, gaat men verder, overeenkomstig het beoogde doel, machineteekenaars, werkmeesters enz. te kweeken.

In Weenen zijn voorts nog verschillende speciale cursussen, o. a. voor timmeren enz., aan het Technologische Gewerbe-Museum. De inrichting van hun onderwijs wordt zoowel wat betreft het teekenen als de praktische arbeid, zeer geprezen. Theorie en praktijk zijn inderdaad volkomen met elkander in overeenstemming gebracht. Men kreeg hier als het ware één groote ambachtsschool te zien, met voortgezette cursussen, om waarlijk den meester in het ambacht te vormen.”

Bijzondere vermelding vinden de meester- en gezellen-cursussen, die in Oostenrijk veel beter dan elders zijn ingericht en veel betere resultaten opleveren. Die voor timmerlieden duurt 3 maanden, voor smeden 2 maanden, terwijl aan de deelnemers subsidies worden gegeven. In de meesten vakken worden 6 cursussen per jaar gegeven.

Oostenrijk telt voorts nog verschillende onderwijs-

inrichtingen op technisch gebied, die in het rapport gememoreerd worden, maar niet tot bijzondere opmerkingen aanleiding geven.

Wat Hongarije betreft kan in de eerste plaats genoemd worden de stadsnijverheidsschool te Budapest, die meer het karakter heeft eener kunstnijverheidsschool, waaraan ook winterdag-cursussen voor timmerlieden, metselaars, steenhouwers en decoratieschilders verbonden zijn.

De „hogere Nijverheidsschool” bestemd o. a. voor de bouwkundigen, draagt het karakter eener ambachts-

school. Zij maakt een overweldigenden indruk en komt met haar arbeid, meer dan eenige andere inrichting, de praktijk nabij. Het bezoek aan de „Fachliche Fortbildungsschulen” met 3 of 4 jarige cursus, is verplichtend, maar het onderwijs wordt niet zeer gewaardeerd.

Over het algemeen kwam echter het vakonderwijs in Hongarije nog niet tot zijne volle ontwikkeling, maar geene moeite wordt ontzien om verbetering aan te brengen. Zelfs is men op dit terrein te Budapest aktiever dan te Weenen. (Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

Een wettelijke regeling van het vakonderwijs is binnenkort te wachten volgens verklaring der Regeering.

De nieuwe stallen op Het Loo. Volgens de Memorie van Antwoord op de Algemeene Beschouwingen is door de Regeering aan een commissie, bestaande uit de heeren: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. H. EVERS en den Rijksbouwmeester in het le district opgedragen het maken van een volledig plan met begroting voor stichting van nieuwe gebouwen voor stalpersoneel en materieel op Het Loo, welke commissie binnenkort met haren arbeid gereed zal zijn.

Wij achten dit eene in verschillende opzichten zeer vreemde handelwijze. Waarom is het noodig eene commissie te benoemen voor het ontwerpen van een stalgebouw? Dit is niet slechts onoeconomisch, maar 't lijkt ons in zekeren zin, ook een brevet van onvermogen voor den Rijksbouwmeester, die, nu genoemde stallen voor 's Rijks rekening worden uitgevoerd, de aangewezen persoon was. Zulk een heksen is het ontwerpen van die stallen toch waarlijk niet!

De restauratiewerken aan de St. Lebuinuskerk, te Deventer zijn over het tweede jaar geëindigd. De commissie, bestaande uit de heeren Mr. J. Acqvooy, voorzitter en Dr. M. E. Houck, secretaris, heeft over de in dit jaar verrichtte werkzaamheden verslag uitgebracht.

Het geheele dwarspand is thans overkapt en gedekt met asfaltpapier, waarover later een leibedekking wordt aangebracht. In plaats van de bestaande ijzeren goten zijn 90 meter hardstenen goten gelegd, met hardstenen geornamenteerde uitloozingen en zinken afvoerpijpen met reservoirs, terwijl het metselwerk boven aan de kerk ter plaatse, waar de ijzeren goten geweest zijn, vernieuwd is.

Reeds liggen gereed de kapstanden voor twee travées, welke in het volgende jaar zullen worden opgesteld, zoodmede de dakvensters, welke voor de geheele kerk benodigd zijn.

Ook de steenen balustrade is voor een gedeelte reeds afgewerkt waarvoor een groot gedeelte van het oude materiaal kon benuttigd worden. Het voornemen bestaat de balustrade door te trekken ook langs de noordzijde der kerk, waar deze tot nog toe ontbrak. Verder is reeds een aanvang gemaakt met het vervaardigen der fialen en hare bekroningen en der waterspuwers, welke het volgende jaar ter plaatse zullen worden aangebracht.

Onontvlambaar hout. Door de „Fire resisting corporation Ltd.” te Fulham bij Londen werd te Amsterdam een proef genomen met hout dat onbrandbaar gemaakt was. Het hout wordt met een of andere zelfstandigheid — door den fabrikant natuurlijk geheim gehouden — gedrenkt en gedroogd, waarbij het hout zijne eigenschappen schijnt te behouden en ook de kosten niet veel verhoogd worden boven het ongeprepareerde hout.

De beide huisjes, het een van gewoon hout, het andere door de bedoelde stof geïmpregneerd, werden in brand gestoken. Het eerste stortte na een kwartier ineen, het tweede weerstond den vuurgloed en aan de binnenzijde was geen spoor van het vuur aanwezig. Alleen de buitenoppervlakte was eenige millimeters diep verkoold.

Na eenigen tijd werd in het tweede huisje een brand gestookt op en om een kistje met documenten. Na een kwartier was ook hier niets van de uitwerking van den brand te bespeuren en kwamen de documenten onbeschadigd voor den dag. Er werd gestookt met krullen, hout en petroleum.

Merkwaardigerwijze schijnt men vergeten te hebben technische bladen en vereenigingen uit te noodigen, bij deze proeven tegenwoordig te zijn.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Architectura Nr. 45. Beoordeeling der ontwerpen, ingekomen op de genootschapsprijsvraag: een omslag voor het plaatwerk „De Architect”.

Het Vredespaleis en de bouwkunst. Bouwkunst en Vriendschap. Het bestuur maakt bekend dat op het verzoek om den termijn van inzending met één maand te verlengen afwijzend is beschikt. (Zie blz. 360.)

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den Inspecteur van het M. O., H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch, industrieel- en handelsonderwijs in de staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en Buda-Pesth (vervolg). Zie het uittreksel op blz. 332. enz.

De inrichting van groote kantoorgebouwen in Amerika. In Amerika zijn de woningen gescheiden van de gebouwen waar men zaken doet. Behalve ondergeschikten woont er niemand in de kantoorgebouwen. De groote, hooge kantoorgebouwen hebben betrekkelijk kleine kantoorlokalen. Kantoorhoudende personen huren meestal één lokaal, daar de huren te hoog zijn om vele kamers tegelijk te huren. Zulk een gebouw geeft dan dikwijls ruimte voor 500 à 1000 firma's. De liften gaan onophoudelijk. De post is er zeer goed geregeld. Overal zijn hulpbureaux en brievenbussen in de kantoorlokalen.

Nieuwe proefmachines voor dun plaatijzer en draad. Uit Schuchart S. in „Baumaterialienkunde”. Door deze machines worden de platen en draden beproefd op buiging.

Bouwkundig Weekblad Nr. 45. Breedflenzige balkijzers. (Differdinger B-profielen of Greybalken), door W. J. NIJMEIJER. Lezing gehouden in verschillende afdelingen van de Mij. tot bev. der Bouwkunst.

Derde Deutsche kunstnijverheidstentoonstelling te Dresden, door H. v. D. KLOOT MEYBURG (vervolg).

Onder den St. Maarten. Vermelding eener tentoonstelling in het filiaal op het Rokin te Amsterdam.

De Opmerker Nr. 45. Prijsvragen. Naar aanleiding van de tijding dat eenige mededingers der prijsvraag voor het Vredespaleis het bestuur der Carnegie-stichting in rechten willen aanspreken, twijfelt de schrijver aan den goeden uitslag daarvan ofschoon hij het toejuicht dat het plaats zal vinden vooral omdat in den laatsten zoovele Jury's verkeerd beoordeelen. De schrijver vraagt zich af waaraan het ligt dat het prijsvragenstelsel niet in orde is. Meestal is het vraagstuk der kosten het moeilijke punt en daarmede houden de Juryleden gewoonlijk geen rekening. Het moet dus aan de Juryleden liggen. Gewoonlijk worden daarvoor dezelfde personen gebruikt, die populair zijn, doch die alles van den rooskleurigen kant zien. Men zou dus Juryleden moeten verkiezen die betere critici zijn en niet alle gebreken over het hoofd zien. Dat zijn echter gewoonlijk niet de populairste en zoo zal het zeker nog langen tijd duren eer men dit gaat inzien. Misschien niet eerder dan er een internationale regeling op dit punt bestaat.

Schetsontwerp van een kerk voor 760 zitplaatsen, door P. M. MOUW, met afbeeldingen.

Kunstablikslagerswerk, door J. L. TERNEDEN (slot). De ontwerpen van zinken en koperen versieringen zijn meestal ontleend aan den steenbouw en zijn dus in strijd met de eischen van het materiaal. Onze dakvormen zijn meestal kopieën of wijzigingen van bestaande goede voorbeelden. Veranderingen aan te brengen laat het materiaal zeer geschikt toe en ook de nieuwste machines. Ook door het plateren en het lakken is heel wat verscheidenheid te verkrijgen.

Demokriet en Herakliet. Gesprek tusschen een welbekant architect en een eerstbeginnende.

Prijsvragen Programma der prijsvraag voor een ontwerp van een raadhuis te Winsum, dat volgens de Redactie ook slecht is opgezet en dat niet veel goeds voor de mededingers belooft. (Zie „Bouwv.” blz. 349 en 359).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Tentoonstelling Delftsche Studenten Amateur Photografen Vereeniging.

Bekroond werden op de tentoonstelling die ter gelegenheid van het 1e lustrum van genoemde vereeniging werd gehouden in Afd. C. Architectonische fotografien: 1e prijs, zilveren medaille van H. M. de Koningin-Moeder, N. H. W. SCHOLTE, Amsterdam; 2e prijs, zilveren medaille der D. S. A. F. V. J. VAN DORSTEN, Utrecht. Medaille der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, G. S. DE VEER, 's-Gravenhage.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Wouter Cool over: Den bouw enz. van torenhuizen. Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De voordracht bepaalde zich in hoofdzaak tot het vertoonen van een aantal lichtbeelden van de enorm hooge gebouwen, welke men in Amerika en ook reeds elders is gaan bouwen, tengevolge van de verbazende stijging der grondprijzen. De verschillende beelden gaven een duidelijk overzicht van de constructie der gebouwen, die doen denken aan glazen kooien. Zeer duidelijk werd aan de talrijke aanwezigen een kijkje gegeven op de constructie dier reuzen gebouwen, die met onbegrijpelijke snelheid — soms in tien maanden en minder — verrijzen. Geruimen tijd stond de inleider stil bij het gebouw van de New-York Times, dat een hoogte heeft van 117 meter boven den grond, waaronder reusachtige kelders loopen, die zelfs doorsneden worden door den ondergrondschen spoorweg zoodat de couranten op de bovenverdiepingen geredigeerd en bezet, beneden dadelijk per spoor kunnen worden verzonden. „N. R. C.”

■ INGEZONDEN ■

De architect. Bevoegdheid en titel.

Zeer geachte Redactie.

Naar aanleiding van een ingezonden stuk getiteld „De architect, bevoegdheid en titel”, zou ik gaarne als belang hebbende over dit onderwerp ook eens mijn meening willen zeggen, en verzoek U vriendelijk een plaatsje in uw veelgelezen blad daarvoor.

In de bouwkunde moet mijns inziens een praktische indeeling Nr. 1 zijn. De versiering daaraan ondergeschikt.

Laten wij nu dien dorpstimmerman, waarvan de heer „Belangstellende” sprak, eens als voorbeeld nemen.

Alle achting voor dien man, die, als timmerman, in staat is een raadhuis te ontwerpen. Het feit, dat zijn ontwerp aangenomen is, zelfs door iemand waarvan „Belangstellende” zelf zegt, dat hij ook buiten zijn dorp als ontwikkeld en zeer invloedrijk bekend staat, maakt het ons mogelijk aan te nemen, dat de praktische indeeling aan de eischen van zulk een gebouw voldoet.

Ook mogen wij veilig aannemen, dat hij een goed teekenaar is, en niet onbekend met projecties, twee belangrijke factoren voor architecten.

Mocht nu bij hem de artistieke zijde niet met al te veel zorg geleid zijn, wie zal hem beletten een goed werk over bouwstijlen te raadplegen?

Indien deze dorpstimmerman, die toch zeker wel zal weten, hoe een kozijn in een muur gemetseld wordt, of hoe een fundeering in elkaar zit, met één woord, die wel terdege met de praktijk op de hoogte zal zijn, al zijn aandacht heeft gewijd aan de indeeling van het gebouw en daarna, wat nog niet zoo zeker is, een boek over bouwstijlen geraadpleegd heeft, is hij dan niet nuttiger dan de architect, die iets voortbrengt, dat verheven en schoon is, doch wellicht onpractisch? En bovendien, welke architect, ook al heeft hij gestudeerd, zal niet naar zijne boeken grijpen, om het prentje na te teekenen dat hij van noode heeft voor versiering van zijn gevel, wanneer hij een bouwstijl streng wil navolgen?

Indien deze dorpstimmerman zich ingewerkt heeft in alle voorkomende bouwkundige berekeningen, is hij dan minder bekwaam voor zijn vak dan vele architecten, die juist de „piep-jonge teekenaartjes”, pas van de scholen, vaak gebruiken om hen uit die moeilijke berekeningen te helpen, die zij wellicht reeds vergeten zijn? Er zijn natuurlijk uitzonderingen.

Wanneer ik een huis bouw, is, ik herhaal het, de eerste

vereischte een praktische indeeling. Nu, dat vereischt betrekkelijk weinig studie, doch veel gezond verstand en oefening. Schets ik daarna mijne gevels, dan zal ik een weinig gevoel hebbende voor verhoudingen, daar wel iets in kunnen leggen dat zweemt naar karakter. Verder kan een eenvoudige omlijsting van raam- en deuropeningen er veel toe bijbrengen het geheel een aangenaam voorkomen te geven. Ten laatste zal een teekenaar, bekwaam in zijn vak, met weinig moeite een paar dakvlakken zoodanig weten aan te brengen, dat het geheel een schilderachtig voorkomen verkrijgt, „een fantasietje”. Zet er een huis in strengen stijl naast, dat een architect, een bestudeerde natuurlijk, waarschijnlijk gecopieerd heeft, en vergelijk! In vele gevallen kan het fantasietje een vergelijking doorstaan.

Monumentale gebouwen in werkelijken stijl opgetrokken, fraaie, bevallige gevels, kunnen een sieraad zijn voor een stad, evenals fraaie buitens voor een landstreek, doch tot wie moeten zij zich wenden, die huizen willen laten bouwen, waarvoor het aan de noodige contacten ontbreekt, om er kunststukken van te maken? Ik veronderstel ten minste, dat wanneer eenmaal het gehalte der „architecten” verbeterd is, zij zich wel te hoog zullen achten voor eenvoudig werk.

Hoevele architecten hebben werkelijk gestudeerd? Ik bedoel aan een Hoogeschool. Zij, die zulk een inrichting bezocht hebben en er met goed gevolg de vereischte examens hebben afgelegd, mogen zich bouwkundig-ingenieur noemen. Ziedaar een titel welke hen onderscheidt. Maar het is er ook een waarvoor werkelijk gestudeerd is. Daarom gaat hun kennis ver boven de gewone bouwkunde, boven datgene wat architecten in den regel slechts weten. Van dezen titel zal ook niet licht misbruik gemaakt worden. Toch betwijfel ik het nog of elke architect er zich van zal onthouden, wanneer hij er op een gegeven oogenblik, zich tegenover een leek bevindende, zijn voordeel mee zou kunnen doen. Enfn, wie kan hem daar ongelijk in geven?

Ik zou „Belangstellende” den raad willen geven eens over te komen naar Amsterdam, en een wandeling te maken langs Amstel's grachten. Ik weet zeker, dat hij op die wandeling meer dan eens zal blijven stil staan, om vol verrukking, indien hij ten minste gevoel heeft, zijn oog gevestigd te houden op enkele gebouwen, van de vele, welke hij daar zien zal. Toch zijn het eenvoudige bouwwerken. Muren met gaten. De gaten omlijst met een eenvoudig architraaf en dat niet eens altijd. Waarin zit hier het schoone? Eerstens, bij sommige ten minste, in de magnifieke verhoudingen, ten tweede in de soberheid, de eenvoudigheid. Geen overlading, geen onnoodige ornamenten.

Eenvoud? Wat is schooner dan eenvoud? Waar wil men ons dat leeren? Kan en mag men ons leeren wat wij moeten gevoelen? wat wij mooi moeten vinden?

Is het noodzakelijk altijd een stijl te volgen? Mag men zelf niet iets maken? Is daarvoor bepaald noodig dat wij altijd een studie der bouwstijlen gemaakt hebben? Mij dunkt, dat is eer na- dan voordelig voor hen, die zelf iets willen geven, want allicht gaan zij putten uit hunne diepgaande studiën, of vinden ergens in een verborgen hoekje wel het een of ander, wat zij veilig voor eigen ontwerp kunnen laten doorgaan.

Is het altijd noodig aan scholen gestudeerd te hebben? Hebt gij wel eens bedacht, hoever iemand door eigen studie komen kan? door een sterken wil?

Wilt gij hem ten achter stellen bij hen, die volgens een bepaald program volgepropt zijn, met ook een hoeveelheid overbodige kennis?

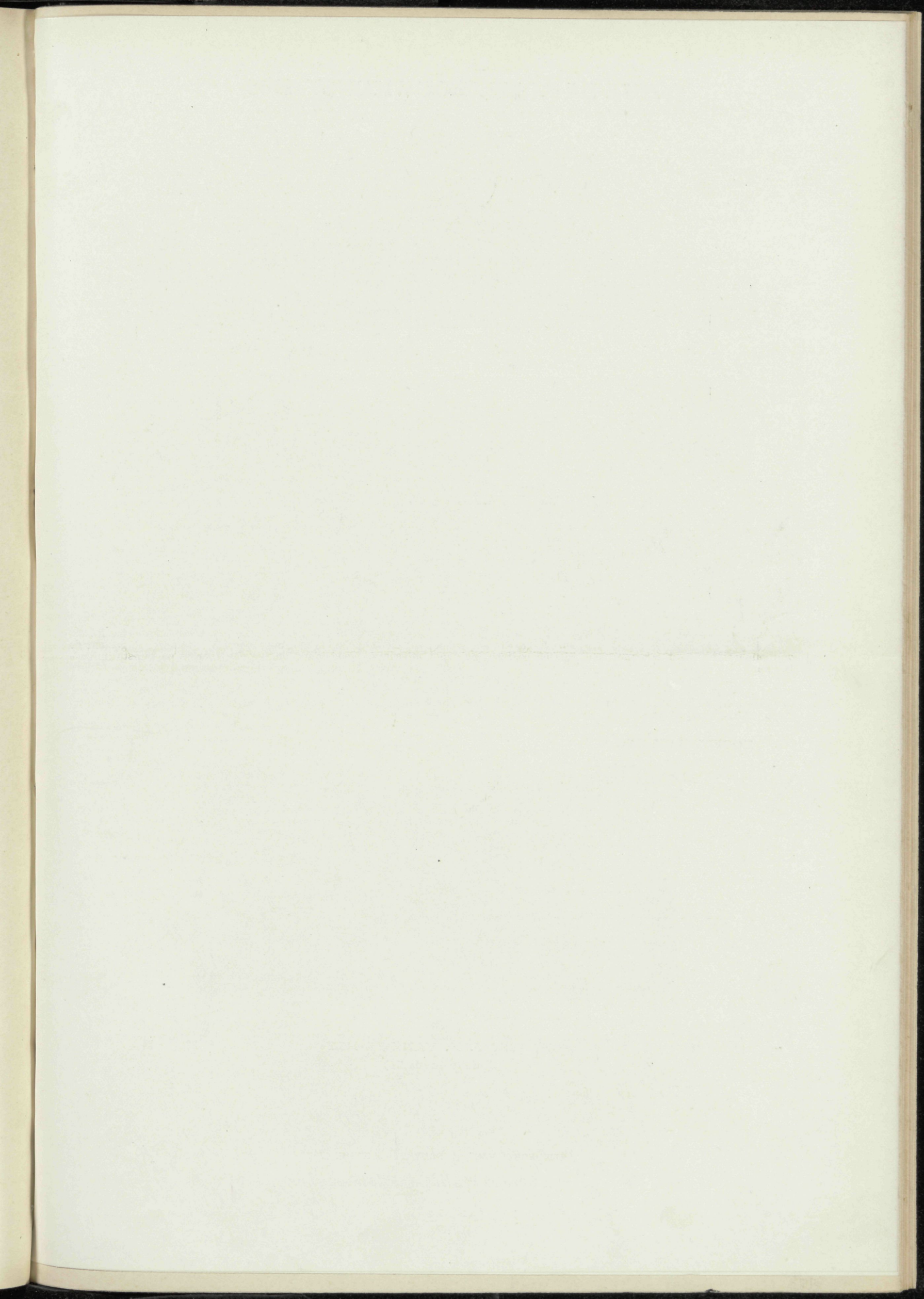
Gij wilt een examen? Weet gij wel dat er mensen zijn, die oneindig veel meer weten, dan zij die met gunstig gevolg zulk een examen hebben afgelegd, doch nooit in staat zouden zijn de eenvoudigste examenvragen kalm te beantwoorden?

Ten laatste nog een vraag. Denkt gij, mijnheer „Belangstellende”, dat iemand zich architect zal noemen wanneer hij niet of in de praktijk, of in de theorie, of in beide, goed onderlegd is? Met andere woorden: „Denkt gij dat iemand zich dien titel zal aanmatigen, wanneer hij zich niet zoo sterk gevoeld dat hij er zelf van overtuigd is, dit te kunnen doen zonder zich belachelijk te maken?”

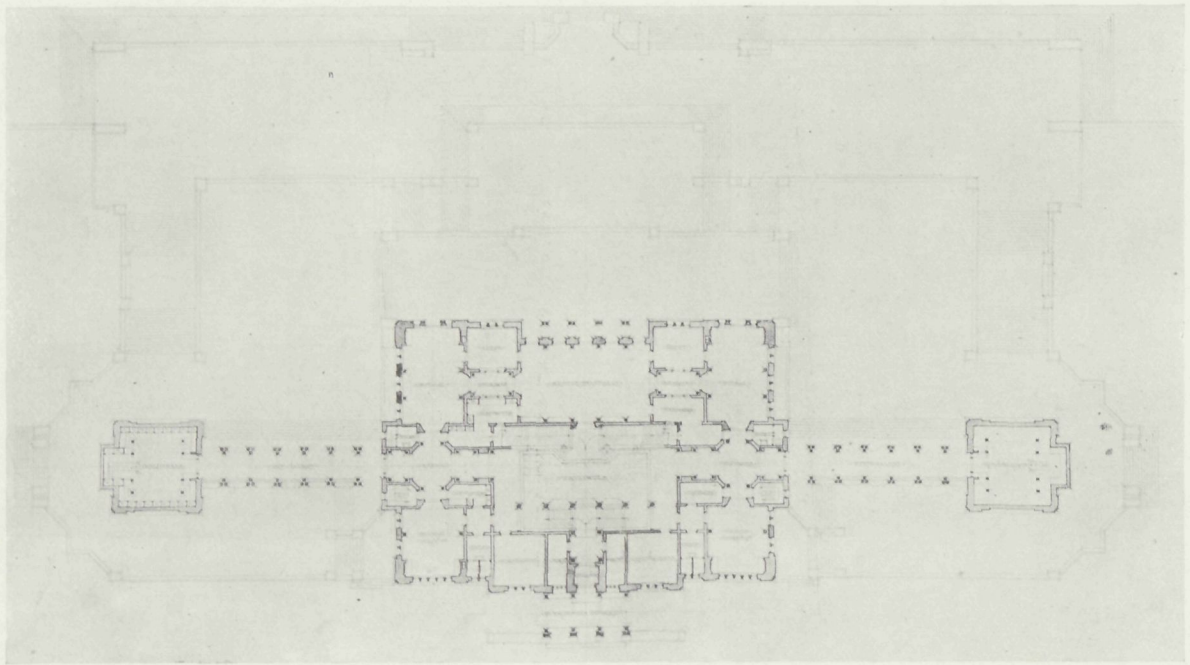
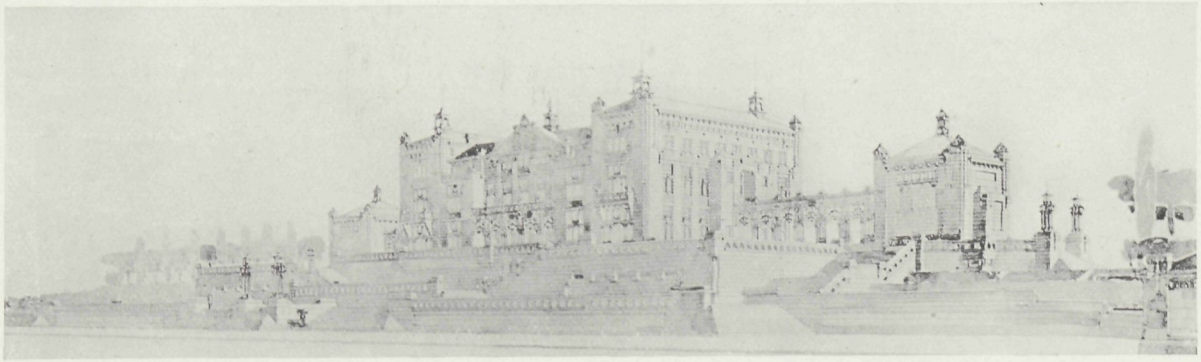
Ik heb met dit alles niet alleen willen zeggen, dat het toekomstige(?) wettelijk beschermde architectendiploma eigenlijk overbodig is, wegens den bestaanden titel „bouwk.-ingenieur” doch ook dat niet-gediplomeerden evengoed in staat kunnen zijn een huis te bouwen, ook al moet het aan de eischen der architectuur beantwoorden, dan de gediplomeerden (in de toekomst).

Alle achting voor bestudeerde mensen, doch laat ook hen in waarde, die er door eigen studie gekomen zijn. Datgene wat zij noodig hebben, weten zij gewoonlijk voldoende, en altijd, hetgeen hun ontbreekt, nog wel te vinden.

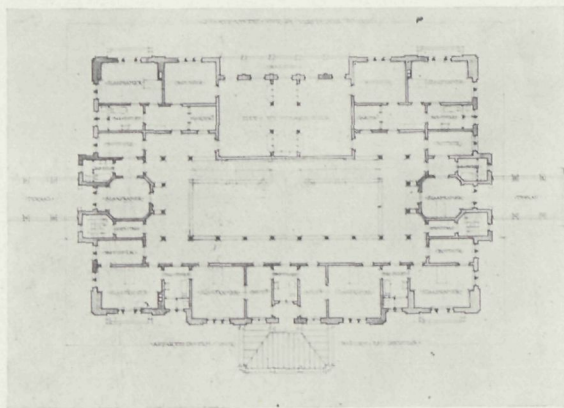
Hun leven is een voorbeeld van menschelijke energie en wil. Amsterdam, 27 October 1906. E. S.

PRIX-DE-ROME. BOUWKUNST 1906

HOOFDVERDIEPING

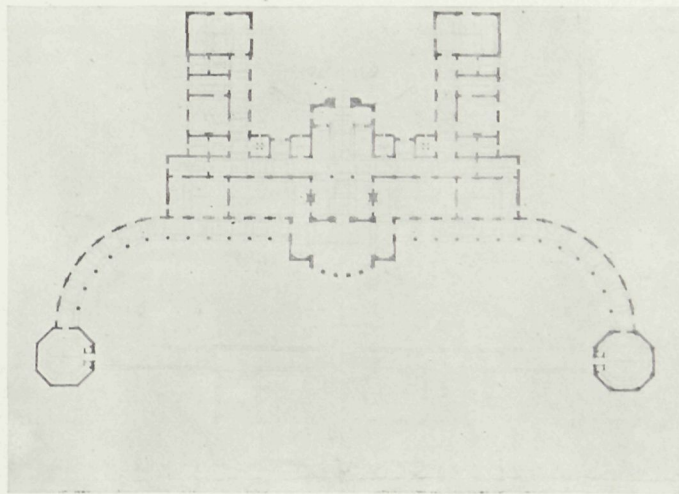
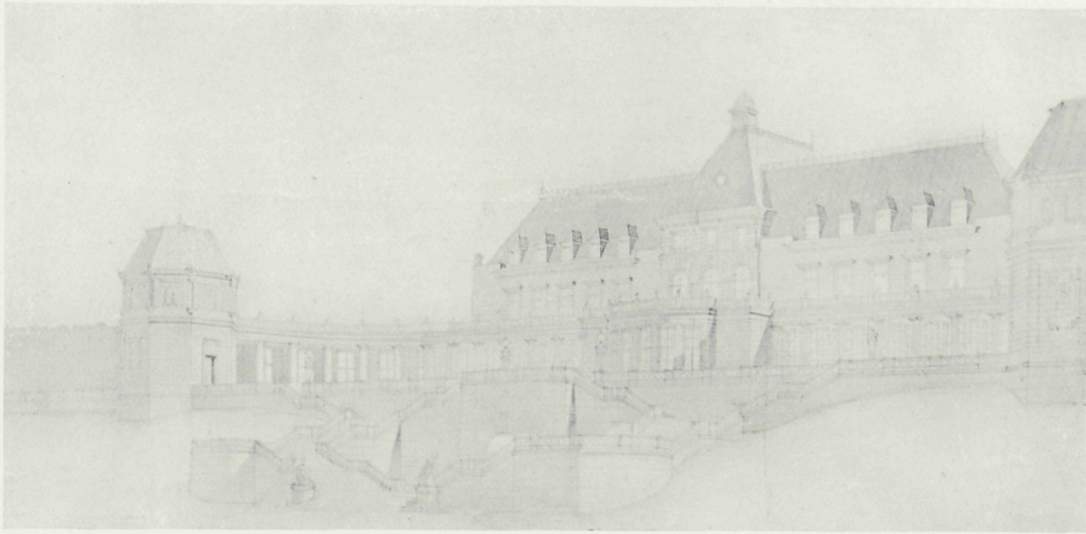

1E VERDIEPING

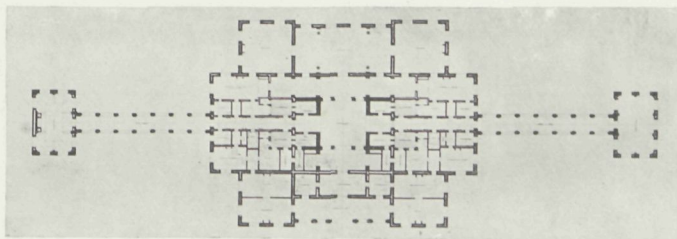
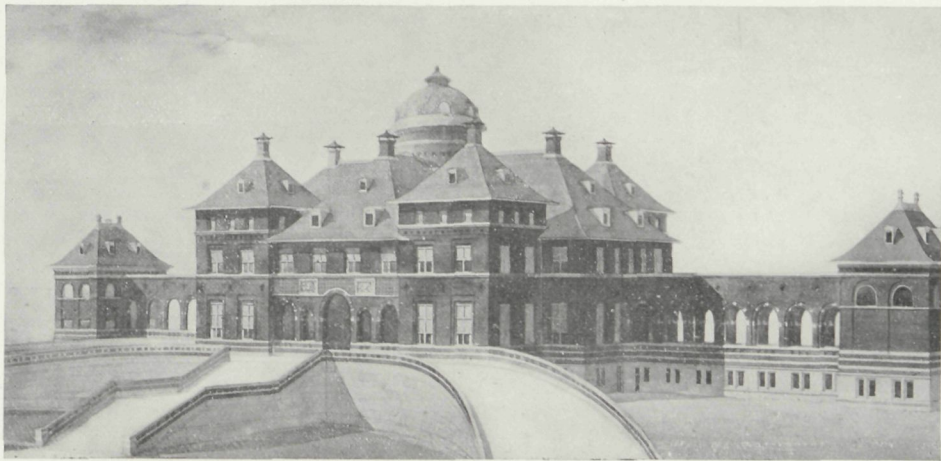
■ ■ **ONTWERP J. M. VAN DER MEY** ■ ■
(Gouden medaille)

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWERELD” NR. 47

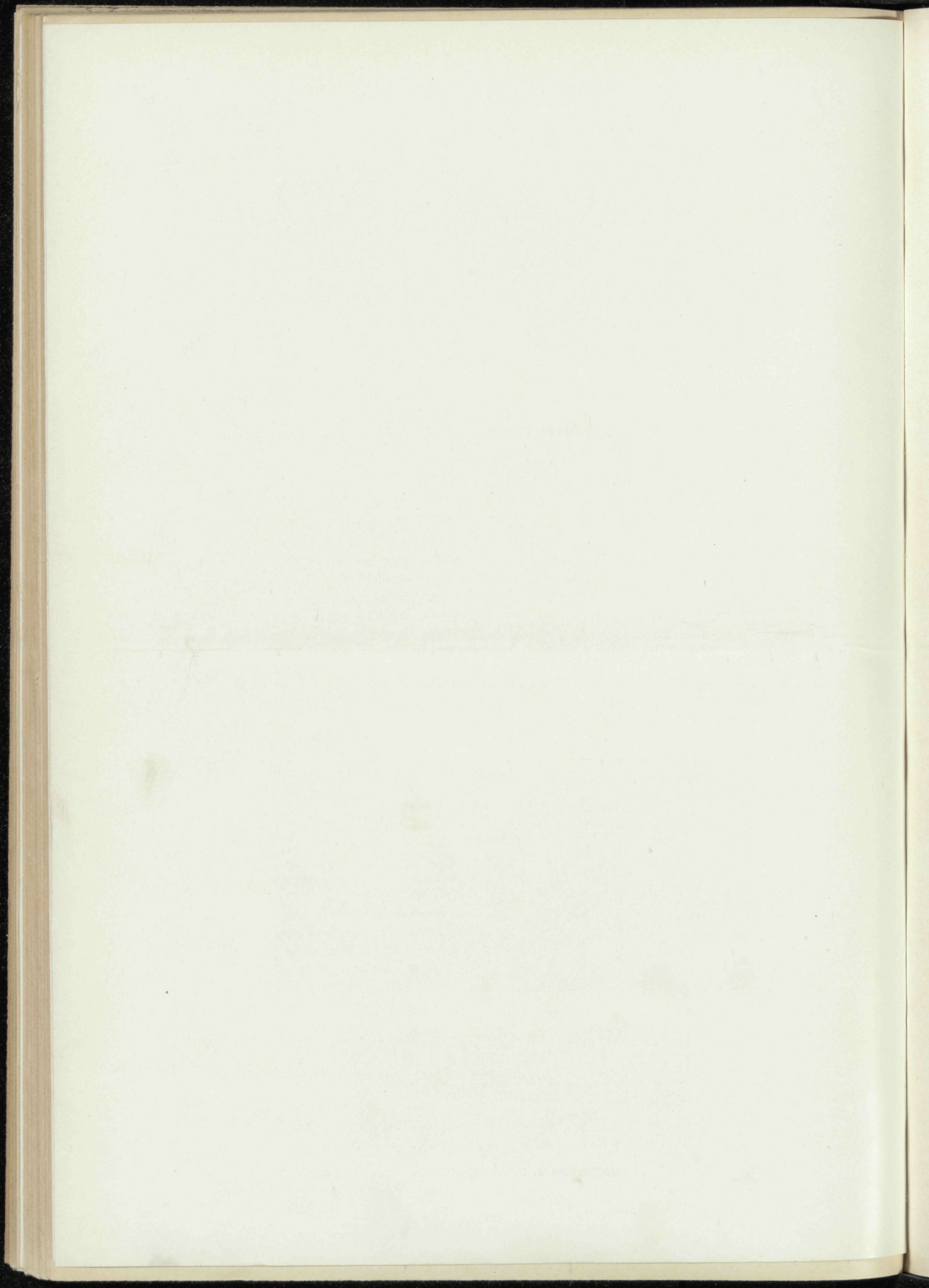
SPECIAAL-OPNAMEN ATELIER „HERZ” VOOR „DE BWV.”

■ ■ ONTWERP D. F. SLOTHOUWER ■ ■

■ ■ ONTWERP J. B. A. DE MEYER ■ ■

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 47.

21 November 1906.

DE PRIX-DE-ROME VOOR BOUWKUNST 1906

Aan dezen prijskamp werd deelgenomen door de heeren:

JOHAN BERNHARD ADIAAN DE MEIJER
JOHAN MELCHIOR VAN DER MEY
DIRK FREDERIK SLOTHOUWER

GEB. TE AMSTERDAM 6 JUNI 1878
GEB. TE DELFTSHAVEN 19 AUGUSTUS 1878
GEB. TE JAPARA 5 NOVEMBER 1884

ij geven op de bij dit nummer behorende losse platen de perspectivische aanzichten en plattegronden van alle ontwerpen, terwijl wij hieronder het programma doen volgen dat er aan ten grondslag moest worden gelegd. Wij nemen ons echter voor op de ontwerpen nader terug te komen.

Ontwerp voor een prinselijk zomerverblijf op het duin bij een Nederlandsche zeebadplaats.

Bouwterrein: Het bouwterrein is heuvelachtig, alleen van land- en zeezijde toegankelijk, in het midden daarvan moet, op het hoogste gedeelte, het Zomerverblijf geplaatst worden; liggende plm. 50 Meter van den zee-boulevard.

De diepte van het terrein in het geheel is 200 Meter; de lengte aan den zee-boulevard 250 Meter.

De zee-boulevard is 4 Meter hooger gelegen dan de weg aan de landzijde; de hoogste heuveltop ligt 9 Meter hooger dan de zee-boulevard.

Gebouw: Het zomerverblijf zal bestaan uit:

Een souterrain aan de landzijde.

Een hoofdverdieping of belétage.

Een 1e verdieping.

Een zolderverdieping.

Twee zijpaviljoens met galerijen verbonden aan het hoofdgebouw.

Het souterrain landzijde moet bevatten:

a. Een woning met afzonderlijken ingang, bestaande uit drie kamers en keuken, benevens bergplaats, voor den concierge.

b. Een bureau voor den intendant.

c. Een kamer voor officianten.

d. Een hoofdkeuken met bij- en spoelkeuken en

nabij gelegen provisiekamers, koffiekeuken, bewaarplaatsen voor porselein en glaswerk en voor tafelzilver, benevens een linnenkamer.

e. Een zitkamer voor een dienstpersoneel van plm. 25 personen, benevens een kleinere met toilet- en kleedkamer.

f. Een werkkamer voor den Secretaris, met nevenvertrek.

g. Een kamer voor ordonnancen.

Voorts een wijnkelder, bergplaatsen, de noodige dienststrappen, liften en verdere gemakken.

De Hoofdverdieping moet bevatten:

Een hoofdtoegang met ruime vestibule.

Een hoofdtrap en twee dienststrappen naar de 1ste verdieping.

Een groote zaal van plm. 120 M². oppervlakte met aangrenzende terrassen, aan zee gelegen.

Twee bijzalen van uit de vestibule te bereiken elk van plm. 80 M². oppervlakte.

Twee kleine vertrekken van plm. 40 M²., eveneens voor het Vorstelijk Echtbaar, met aangrenzende toiletten en verdere gemakken; één dezer vertrekken moet voor dagelijksche eetkamer dienen.

Een vertrek voor dienstdoende Hofdames van plm. 30 M². en een vertrek voor den Adjudant van dienst en den Hofmaarschalk, eveneens met toiletten en verdere gemakken. Eenige kleinere lokalen.

Twee open galerijen naar de zijpaviljoens.

Twee zijpaviljoens, dienende tot kunstgalerij en bibliotheek, elk groot plm. 60 M².

Verder: een monumentalen trapaanleg van de terrassen en van de kleinere bijgebouwen naar den zee-boulevard.

De 1e verdieping moet bevatten:

Vier appartementen, elk appartement bestaande uit slaapkamer, boudoir, toilet en badkamer, voor de Koninklijke Familie.

Een zit- en werkkamer.

Appartementen voor gasten en gevolg.

Twee diensttrappen.

De zolderverdieping moet bevatten slaapkamers, enz. voor dienstdoend personeel.

Het geheele gebouw moet van alle gemakken worden voorzien.

Er wordt verlangd: (voor het schets-ontwerp)

Een situatie-plan van het terrein, schaal 1 mM. per Meter, waarop behalve het hoofdgebouw zijn aangegeven:

de stallen met remise voor 5 rijtuigen, 4 automobielen en minstens 12 paarden, benevens koetsiers- en chauffeurswoning, woning voor portier en tuinman,

bloemen- en plantenkassen, en de parkaanleg aan de landzijde.

De schetsen daarvoor op de schaal 1 : 200, bestaande in platte gronden, doorsneden en de voornaamste opstanden.

De definitieve ontwerpen moeten bestaan in:

a. de platte gronden der verschillende verdiepingen op de schaal 1 : 100;

b. de teekening van vóór- en achtergevel en van een der zijgevels op dezelfde schaal;

c. eene doorsnede op dezelfde schaal;

d. twee détailteekeningen tot verklaring der constructie op dezelfde schaal;

e. minstens twee détailteekeningen van voornamelijk decoratieve onderdeelen op de schaal 1 : 20;

f. eene perspectief-teekening in aquarel uitgevoerd;

g. eene beknopte technische beschrijving van het gebouw en van de te bezigen materialen.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

DE REGELING VAN HET VAKONDERWIJS HIER TE LANDE

(Vervolg en Slot.)

et rapport sluit met een vergelijkend overzicht tusschen de toestanden op het gebied der vakopleiding bij ons te lande en in het buitenland. De inspekteur staat eerst stil bij het streven der Vereeniging voor Ambachtsonderwijs in Drenthe en treedt naar aanleiding daarvan in eene vergelijking tusschen ambachtsschool en opleiding in de werkplaats. De eerste verdient de voorkeur, doordien de leerling daar systematisch en alzijdig gevormd wordt en het theoretisch onderwijs zoowel als het vakteekenen hem in verband met den arbeid in de werkzalen wordt gegeven. Bovendien is het leerlingstelsel niet veel goedkooper dan de ambachtsscholen. Toch acht de rapporteur eene regeling van het leerlingstelsel bij ons te lande dringend noodzakelijk.

Het rapport gaat nu over tot de bespreking van de verschillende groepen scholen die bij ons te lande bestaan.

Hij konstateert dat het herhalingsonderwijs weinig gezocht wordt. Het heeft als nadeelen dat het een te algemeen karakter draagt. Eene enkele maal werd het in praktische richting geleid. Een groote fout was, dat dit onderwijs werd toevertrouwd aan onderwijzers van het lager onderwijs.

Ons herhalingsonderwijs is echter niet van minder gehalte dan het overeenkomstige in het buitenland.

De burgerdagscholen hebben van den aanvang af een kwijnend bestaan geleid en zijn verdwenen, (de laatste in 1904 te Leeuwarden) of vervangen door een ambachtsschool of eene Hoogere Burgerschool met 3-jarigen cursus. „Toch rijst de vraag, of deze inrichtingen niet te reorganiseeren waren geweest door uit-

breiding van cursusjaren enz. in verband met de steeds grooter wordende behoefte aan handelsonderwijs.”

Dat de burgeravondscholen, aanvankelijk althans, nog minder aan de verwachtingen beantwoordden, wordt erdoor veroorzaakt dat deze scholen te theoretisch werden opgevat, niettegenstaande THORBECKE bij de behandeling der Wet op het M. O. van 1863 uitdrukkelijk wees op de praktijk. Een andere fout was, dat het onderwijs berustte in de handen van leeraren der H. B. S., die niet voldoende het praktische doel voor oogen hielden. Bovendien was de rooster niet goed (te weinig vakteekenen) en de cursus van twee winterhalfjaren te kort.

Door eene reorganisatie (inkrimping van het aantal vakken, verlenging van den cursus tot 3 en 4 jaren en opvoering van het aantal wekelijksche lessen van 6 tot 12 à 15) is het echter boven verwachting gelukt om tal van scholen zoodanig te doen bloeien dat het leerlingental in weinig jaren verveelvoudigd werd.

Het vakteekenen moet althans in den beginne het lokaas zijn. De noodzakelijkheid van theoretische vakken, mits aangepast bij de praktijk, wordt door de leerlingen naderhand zelf gevoeld. De Regeering noopte in de laatste jaren verschillende gemeenten tot naleving van de Wet en stichting van Burgeravondscholen, waarbij zij zelf de lesrooster voorschreef. Deze heeft de navolgende vakken: Lijnteekenen, Handteekenen, Lijn- en Handteekenen toegepast op het ambacht van den leerling, Nederlandsche taal, rekenen of Wiskunde, Natuurkunde of Werktuigkunde.

In 1904 waren er 44 scholen met 7867 leerlingen.

Het rapport konstateert echter dat Friesland en

Groningen nalatig bleven in de bevordering van het avondonderwijs wijl men zich niet door de Regeering wilde laten dwingen.

Het teekenen, en vooral het toegepaste teekenen, staat bij ons over het algemeen beslist hooger dan in het buitenland. Onze scholen kunnen gemakkelijk den toets eener vergelijking met de beste scholen (de Gewerbescholen van Baden en de leerinrichtingen van het Gewerbemuseum te Weenen) doorstaan.

Gesubsidieerde teekenscholen bestaan er thans 111 met 8888 leerlingen, waarbij nog kunnen worden opgeteld, 10 scholen met 2044 leerlingen, die ressorteeren onder de afdeling Kunsten en Wetenschappen. Dit onderwijs wordt door de a.s. ambachtslieden zeer gewaardeerd, vooral sedert er in de laatste jaren naar gestreefd is het onderwijs zooveel mogelijk te regelen op denzelfden voet als dat der burgeravondscholen. Aan verschillende teekenscholen wordt dan ook eenig reken- en taalonderwijs gegeven. Er bestaat evenwel eene groote behoefte aan goede leerkrachten die op de hoogte zijn van de praktijk. Dit mag echter geen reden zijn om den toestand slechter voor te stellen dan in andere landen.

De bloei der ambachtsscholen is het beste bewijs ervan dat het daar gegeven onderwijs op prijs gesteld wordt. En toch zijn deze scholen indertijd op zeer groote tegenkanting gestooten en verkregen zij niet voor 1892 Rijkssubsidies. „Waar het buitenland er naar streeft om ook het praktisch onderwijs op de school te brengen, . . . daar hebben wij in ons kleine Nederland reeds inrichtingen van vakonderwijs, die men althans in Duitschland en Oostenrijk-Hongarije nog slechts sporadisch aantreft.” Het meerendeel der 44 wekelijksche les-uren wordt aan de praktijk besteed. Terwijl sommige ambachtsscholen volledig onderwijs geven, praktisch en theoretisch, worden aan andere de leerlingen voor theoretisch onderwijs naar eene burgeravondschool verwezen.

Terwijl in 1894 15 ambachtsscholen met 2295 leerlingen bestonden, bedroegen deze getallen in 1904 respectievelijk 32 en 4567. 1905 bracht 3 nieuwe scholen, terwijl in 1906 10 gemeenten nieuwe plannen in overweging zouden nemen.

Met volle overtuiging mag verklaard worden, dat ons ambachtsonderwijs met name wat het teekenen betreft, veel hooger staat dan de beste der bezochte buitenlandsche inrichtingen. Ook het theoretische is niet minder, maar het kon worden uitgebreid met boekhouden en kennis van het burgerlijk leven. De Staatshulp bij dit onderwijs is bij ons veel krachtiger dan in een ander land en men mag onze Regeering in geen geval van achterlijkheid beschuldigen. Wat bij ons aan het vakonderwijs ook moge ontbreken, achterlijk bij het buitenland is het niet.

„Konden over het algemeen over de opleiding van a.s. ambachtslieden gunstige mededeelingen worden gedaan, dit kan helaas niet geschieden, waar het geldt de opleiding voor bijzondere vakken

en de hogere technische opleiding.”

Op het gebied der kunstnijverheid is het buitenland ons voor, doordien daar meer het praktisch onderwijs aan de school verbonden wordt. Veel sterker komt ons tekort echter uit ten aanzien van het technisch en nijverheidsonderwijs. In verhouding tot elders wordt op dat gebied bij ons zeer weinig gedaan.

De Inspekteur zet na dit vergelijkend overzicht zijne denkbeelden omtrent eene regeling van het vakonderwijs uiteen. Hij betoogt de wenschelijkheid om het vakonderwijs in zijn geheel in eene afzonderlijk wetsontwerp te regelen, afgescheiden van de wijziging en aanvulling van het Middelbaar Onderwijs. Allereerst is noodig eene regeling van het leerlingstelsel. Wel verwacht het rapport niet veel van de opleiding in de werkplaats, maar het is noodig dat den leerling de vrijheid wordt gewaarborgd om het avondonderwijs bij te wonen. Thans leiden de avondscholen er onder, dat de leerlingen geen vrijaf kunnen krijgen. Te meer is zulks noodig omdat de avondcursussen op 8 maanden moeten worden gebracht en het aantal les-uren uitbreiding vraagt.

Eene wettelijke regeling van de voorwaarden van het leerlingcontract (Duitschland en Oostenrijk) is voor ons het minst gewenscht. Er zijn nog andere wegen: finantiële hulp van Staatshulp bij het afsluiten der leerlingcontracten, waardoor betere waarborgen voor de vakopleiding kunnen worden bedongen (Baden) of wel: steun van het particulier initiatief (Drenthe).

Uitbreiding en reorganisatie der Burgeravondscholen is een eisch van den tijd. Het is echter niet wenschelijk om naar buitenlandsch voorbeeld te trachten de scholen door dwangmiddelen vol te krijgen. De inspekteur wenscht de verplichting van de stichting zulk eener school op te leggen aan gemeenten met 6000 zielen (thans 10.000), terwijl de cursus met althans één jaar zou kunnen worden uitgebreid. Vrij zeker zal het bovendien in enkele gemeenten noodig blijken cursussen van voortgezet onderwijs aan burgeravondscholen, bijv. voor a.s. patroons, in te stellen.

Wat betreft de ambachtsscholen betoogt het rapport de noodzakelijkheid om haar finantiëlen toestand beter te regelen, o. a. opdat goede salaris- en pensioenregelingen kunnen worden gemaakt. Bovendien is het gewenscht onvermogene leerlingen door subsidies in staat te stellen het vakonderwijs te volgen.

Voor de opleiding van patroons, werkbazen, enz., middelbaar technisch onderwijs, acht het rapport het wenschelijk ééne modelschool op bescheiden voet te stichten, terwijl voorts Rijkswintercursussen aan enkele ambachtsscholen kunnen worden geopend.

Wij kunnen van onze ambachtsscholen ook nuttig gebruik maken bij het houden van korte cursussen voor kleine patroons. Het rapport wil die cursussen provinciegewijs inrichten, opdat gelegenheid voor onderlinge vergelijking bestaan zal.

Met ons middelbaar technisch onderwijs is het thans treurig gesteld. Het rapport wenscht

eene Rijksschool ook als kweekplaats van personeel voor het vakonderwijs. Wanneer de directeuren van ambachtsscholen de bevoegdheid bezitten om alleen de besten toe te laten tot die afzonderlijke cursussen waarop de meer algemeene ontwikkeling moet worden geleerd, om het M. T. O. te kunnen volgen, dan wordt die school alleen door leerlingen met meer dan gewonen aanleg bezocht. Tijdens hun verblijf aan de school zal dan blijken, wie de meest begaafden voor het onderwijs zijn. Ten hunne behoefte zouden bijzondere bepalingen te maken zijn. Eene dergelijke school kan ook door correspondentie-onderwijs een belangrijke taak vervullen zonder tot enorme kosten te leiden.

Ook op het gebied van het kunstnijverheids-onderwijs moeten de bakens verzet worden. Het rapport slaat voor om de bestaande Rijksnormaal- en kunstnijverheids-scholen samen te smelten in één gebouw bij de nieuwe M. T. S. Op die wijze zouden de kosten eener bibliotheek aanmerkelijk worden verminderd en bestaat bovendien de mogelijkheid van werkplaatsenonderwijs.

SPREUKEN EN CITATEN.

Restaureeren.

Noch het publiek, noch zij wien de zorg voor oude monumenten toevertrouwd is, begrijpen de juiste beteekenis van het woord *restaureeren*. Het beteekent de meest volkomen vernieling die een bouwwerk ondergaan kan: eene vernietiging waaruit geene overblijfselen kunnen verzameld worden, eene vernieling die gepaard gaat met eene valsche beschrijving van het verwoeste voorwerp. Valsch ook in den zin eener bespottung — de verfoeilijkste vorm van valsheid. Wij moeten ons in deze belangrijke kwestie niet laten bedriegen; het is onmogelijk, zoo onmogelijk als om de dooden te doen herrijzen, om iets te restaureeren dat grootsch of schoon was uit bouwkundig oogpunt. Datgene, dat ik aanwees als het leven van het geheel, die ziel die er alleen in wordt gelegd door het oog en de hand van den werkmán, kan nooit tot nieuw leven worden opgeroepen.

Een andere geest kan in een anderen tijd ontstaan en het wordt dan een nieuw gebouw; maar de geest van den dooden werkmán kan niet worden opgeroepen en hem kan niet worden gelast om andere handen, andere gedachten te leiden. En wat betreft onmiddellijk en getrouw copiëeren, dit is absoluut onmogelijk. Wat laat zich copiëeren van oppervlakten die een halve duim diep zijn uitgevreten? Het eigenaardige van het werk was gelegen in de halve duim die verdwenen is; wanneer

Ten slotte wordt gesproken over de bevoegdheden. Vast staat, dat aan vele scholen het onderwijs door onbevoegden wordt gegeven. Verbetering zou te brengen zijn door de M. T. S., als boven aangegeven, voor het vakonderwijs en door eene gereorganiseerde kunstnijverheidsschool voor het handteekenen en het kunstnijverheids-onderwijs. Er bestaat groote behoefte aan eene acte die bevoegdheid geeft voor de beginselen van natuur- en werktuigkunde aan ambachtsscholen, burgeravondscholen, enz.

Wij meenen in het bovenstaande een objectief overzicht te hebben gegeven over het belangrijkste van 'tgeen in het rapport van den heer H. J. DE GROOT met betrekking tot ons technisch onderwijs is vermeld.

Zijne resumptie, waarin hij zijne denkbeelden samenvatte, namen wij in den aanhef van dit overzicht reeds op. Wij kunnen dus thans volstaan er nog eens naar te verwijzen.

ge beproeft dat te restaureeren, doet ge het op den gis; wanneer ge navolgt hetgeen is overgebleven, met alle mogelijke getrouwheid, waarom is dan het oude werk beter dan het nieuwe? Er was in het oude nog eenig leven, eene geheimzinnige aanduiding van wat het geweest was en van wat het verloren had; eenige liefelijkheid in de sierlijke lijnen die regen en zon in het leven hadden geroepen. Er kunnen geen bekoorlijkheden schuilen in de botte hardheid van het nieuwe beeldhouwwerk.

De eerste stap tot restauratie (ik heb het gezien, telkens en telkens weer — gezien aan het Baptisterium van Pisa, gezien aan de Casa d'Oro te Venetië, gezien aan de kathedraal te Lisieux) is om het oude werk aan stukken te gooien; de tweede is gewoonlijk om de goedkoopste en minste imitatie die men vinden kan, op te bouwen, maar in elk geval, hoe zorgvuldig en hoe bewerkt, toch eene imitatie, een koud model van zulke gedeelten als na te maken zijn, met gegiste toevoegingen; en ik heb nog maar één voorbeeld gezien, het Paleis van Justitie te Rouaan, waarbij zelfs dit, de grootst mogelijke mate van getrouwheid, bereikt of zelfs beproefd is.

Laat ons dus niet over restauratie spreken. Het is een leugen van het begin tot het einde. Gij kunt een model maken van een gebouw gelijk ge het kunt van een lichaam en dat model kan de oude muren in zich bevatten, gelijk in een afgietsel een geraamte, het voordeel waarvan ik echter niet inziet en dat mij onverschillig laat; maar het oude bouwwerk is vernield en dat volkomener en meedoogeloozer dan wanneer het tot een hoop stof vergaan was of gesmolten tot een kleimassa: er is meer geleerd uit het verwoeste Nineveh, dan ooit zal geschieden uit het herbouwde Milaan.

JOHN RUSKIN. — „The seven lamps of architecture”.

GEMENGDE BERICHTEN

Beursplan te Rotterdam. Door B. en W. is ingediend een plan tot vergrooing en verbouwing van de Beurs, waarvan de kosten zijn geraamd op f 325.000, en dat voor een reeks van jaren voldoende zal zijn. Aan alle wenschen wordt echter niet voldaan.

De hoofdzak van het plan is, dat de terreinen van het voormalige Remonstrantsche kerkgebouw met de aangrenzende huizen, gelegen aan de noordzijde der Beurssteeg, met het bestaande Beursgebouw tot één geheel worden vereenigd, waarbij dan de verbinding tusschen die beide gedeelten zal worden gevormd door een deel van de Beurssteeg, hetwelk daartoe aan den openbaren dienst zal worden onttrokken.

De hoofdingang komt in het midden van den gevel aan het Beursplein, welke daartoe zal worden voorzien van een „avant-corps” van zandsteen.

In het tegenwoordige Beursgebouw blijft de groote beurs van

koophandel gevestigd, met dien verstande dat het grootste deel bestemd zal zijn voor Goederenbeurs, terwijl voor de Effectenbeurs bestemd wordt eene ruimte links van den nieuwen hoofdingang, welke meer dan dubbel zoo groot is als het thans daarvoor beschikbare gedeelte. Aan de oostzijde van het gebouw worden twee grootere en aan de noordzijde een aantal kleinere zoogenaamde nissen uitgespaard, die verhuurd zullen worden. Verder vindt men er de noodige nevenlokaliteiten. De nieuwe bijbouw is in hoofdzaak bestemd voor Graanbeurs.

Aan het einde daarvan blijft een open plaatsje bestemd voor de bezichtiging van graanmonsters.

Een door een hek afgescheiden gedeelte, dat een afzonderlijken toegang krijgt van uit den Visschersdijk, wordt bestemd voor de z.g. „Schipperbeurs.”

Op de verdieping van het Beursgebouw blijven de localiteiten, welke in gebruik zijn bij het Bataafsche Genootschap, onveranderd in stand. Boven de westzijde der oude en een gedeelte nieuwe Beurs worden ruime vertrekken ingericht, waarin de Kamer van Koophandel zou kunnen vergaderen, benevens eene groote leestentoonstelling of vergaderzaal. Boven de Schipperbeurs is nog eene veilingzaal met afrekenlocaal ontworpen.

De St. Anthoniskapel te 's-Hertogenbosch. Aan het einde der Hinthamerstraat stond vroeger jaren eene kapel, en de fraaie alhoewel in vervallen en geschonden staat verkeerende voorgevel van die kapel staat er nog. Van die kapel schrijft CUPERINUS: „In den jaere ons Heeren 1491 wert die capelle van Sint Antonis van nieuwes begrepen ende getimmert ende die oude capelle bij die Baseldonckpoort wert ontwijt ende daerof gemaect een borgerswoning”.

In 1690 werd ze, op den voorgevel na, gesloopt, en in 1752 werd het torentje van dien gevel door een ander vervangen, dat al heel weinig voegde bij den stijl waarin de gevel, naar men meent door ALARD DU HAMEL of anders JAN HEIJNS, die ook de Sint-Janskerk bouwden, was opgetrokken. Nadien heeft de gevel nog heel wat meer ontsiering en oppeistering moeten ondergaan, doch thans zal hij naar men oordeelt, worden gerestaureerd, waartoe het Noordbrabantsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, stappen heeft gedaan bij den Gemeenteraad.

Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland. Thans zijn de Statuten voor den Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland gewijzigd, die, zooals bekend is, opgemaakt zijn door de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, door de Mij. tot bev. der Bouwkunst en door den Nederlandschen Aannemersbond. (A. et A. heeft zich teruggetrokken.)

Zij verschillen weinig met de Concept-Statuten die wij medegedeeld hebben in den vorigen jaargang, blz. 360.

Behalve eenige kleine redactioneële wijzigingen, zijn gewijzigd: Volgens het art. 8, dat bij weigering der partijen om de leden van het scheidsgerecht te benoemen, geschiedt deze benoeming door loting uit 3 door den Voorzitter aangewezen leden van den Raad.

Bij art. 10 is de alinea gevoegd:

„Leden van het Scheidsgerecht ontvangen, behalve eene vergoeding van reis- en verblijfkosten, een honorarium, volgens een bij een huishoudelijk reglement vast te stellen tarief.”

In art. 22 is de som te betalen door de laatste genoemde contribueerende Vereeniging bepaald op f2000 inplaats van de in het concept voorkomende f1500.

In art. 23 is de bepaling gevoegd dat de statuten om de vijf jaar herzien worden.

In de concept-bepaling ter opneming in de bestekken is nog een alinea toegevoegd luidende:

„Alle kosten zullen, wanneer deze niet binnen 4 weken na de uitspraak van het scheidsgerecht zijn voldaan, direct en rechten opvorderbaar zijn, als een schuld welke, bij ondertekening van het bestek, wettelijk wordt erkend te bestaan.”

Voordracht-Weissman over Musea in het R. I. B. A. Onze landgenoot de architect A. W. WEISSMAN, die het stedelijk museum te Amsterdam gebouwd heeft, is door het Royal Institute of British Architects uitgenoodigd, dezen winter te Londen een lezing over musea en hun inrichting te kernen houden. De heer WEISSMAN heeft deze uitnodiging aangenomen.

(N. R. C.)

DEN HAAG-WERELDHOOFDSTAD (plan-Eykman-Horrix). Vrijdag, den 23sten dezer, wordt uit Londen te 's-Gravenhage verwacht eene delegatie van het „Royal Institute of British Architects”, met de opdracht een onderzoek in te stellen en daarover aan de „Council” rapport uit te brengen, betreffende de plannen der door K. P. C. DE BAZEL ontworpen Wereldhoofdstad (Intellectueel Wereldcentrum) op den Musschenberg. De delegatie bestaat uit de heeren: H. T. HARE, Vice President van het R. I. B. A., J. S. GIBSON, Vice President van het R. I. B. A. en WILLIAM FLOCKHART, lid van den Raad van Bestuur. De commissie van ontvangst bestaat uit de heeren: K. P. C. DE BAZEL, H. P. BERLAGE NZN., PAUL J. DE JONGH, J. H. W. LELMAN en P. H. SCHELTEMA. Der commissie ontbrak de tijd speciale kennisgeving te zenden; de architecten hier te lande die wenschen hunne Engelsche collega's te begroeten, zullen daartoe gelegenheid vinden op de afternoon-tea, Zondag 25 dezer, des namiddags van half vijf tot half zeven uur in het Hotel „De Twee Steden”, te 's-Gravenhage, ingang Buitenhof.

Stolberg in den Harz. De regeerings-bouwmeester J. BAER uit in de „Deutsche Bauzeitung van den 7n. dezer een klacht over dreigende schennis aan gebouwen en natuur van het fraai gelegen Stolberg in den Harz. Een bijgevoegde foto van deze werkelijk schilderachtig gelegen plaats, omzoomd door donker-beboschte heuvels is bij het artikel gevoegd, benevens eenige grootere afbeeldingen van het raadhuys en een postgebouw. Vele schoone vakwerk gebouwen bezit deze plaats o. a. het in 1535 gebouwde konsistoriaalgebouw, het raadhuys, de apotheek en talrijke particuliere huizen. De schrijver bejamert het dat deze oude gevels zoo weinig geërbiedigd worden. Dikwijls wordt het houtwerk van het vakwerk met een kit-massa bepleisterd en dan de geheele façade gelijkmatig en kleurloos overgeverfd, waardoor de huizen een nuchter aanzien verkrijgen. Dat euvel is echter met weinig kosten weder goed te maken. Nog verwerpelijker is de methode, die ginds dikwijls

uitgeoefend wordt om de geheele façade niet alleen geheel te bepleisteren, maar die bovendien van lijsten en vensteromramingen te voorzien, zoodanig dat geen spoor van de oude houtarchitectuur overblijft. Het maken van gevels met verblendstenen in de vakwerkvelden is hier ook niet op zijn plaats. Tot nu toe werden de vakwerkvullingen gepleisterd met gipsmortel, die zich zooals men aan de oude bouwwerken kan opmerken voortreffelijk gehouden heeft, zoowel voor het metselwerk als voor het pleisterwerk.

Met het oog op het ruwe Harz-klimaat is verschillend metselwerk niet aan te bevelen. Toch is men bij verschillende openbare gebouwen, zooals bij het postgebouw en bij het hospitaal met het slechte voorbeeld van schoon baksteenwerk voorgegaan en dit wordt nu bij het bouwen van particuliere gebouwen gevolgd. Deze verkeerde daad heeft het gevolg gehad dat men genoodigd is om verschillende bepleisterde gevels te verven als baksteen metselwerk met geverfde voegen.

Daar nu Stolberg wanneer eens de geprojecteerde spoorweg-aanleg tot uitvoering komt, ongetwijfeld een groote vooruitgang zal beleven en zich een groote bouwwoede zal ontwikkelen, zoo komt het den schrijver noodig voor, om de vakgenooten opmerksaam te maken op het gevaar dat dit schilderachtige Harz-stadje dreigt.

Daar het stadje nu nog in het begin zijner ontwikkeling staat, kan nog veel kwaad verhoed worden, wanneer spoedig de noodige pogingen daartoe aangewend worden. De schrijver hoopt dat door zijne waarschuwingen de toongevende kringen en vooral de „Bund für Heimathschutz” zich deze zaak mogen aantrekken.

Het honderdjarig bestaan van de Technische Hoogeschool te Praag is 10 November l.l. gevierd, o. a. met de le-steenlegging van een nieuw gebouw. Deze school is eene stichting van den verdienstelijken Boheemschen waterbouw-directeur FRANS JOSEPH GERSTNER. Haar doel was de opheffing der vaderlandsche nijverheid door wetenschappelijk onderwijs. Tot 1815 maakte zij als „Technisch Instituut” deel uit van de Universiteit, de oudste van Duitschland. In genoemd jaar werd zij zelfstandig.

De Tschechische beweging in Bohemen heeft in de Technische Hoogeschool tot eene splitsing geleid. Er is sinds 1869 eene Duitsche en eene Tschechische Technische Hoogeschool.

De kwestie was nu, welke dezer de eigenlijke opvolgster was van de oorspronkelijke inrichting. Feitelijke hadden natuurlijk beide Instituten gelijke aanspraken, maar er zijn twee geheel gescheiden feesten gevierd, één voor de Tschechische en één voor de Duitsche techniek, waarbij evenwel het Duitsche karakter overheerschte.

Selby Abbey. De brand die Zaterdag 20 October in de Xde eeuwse Selby Abbey (in Yorkshire) uitbrak, vernietigde een der schoonste en merkwaardigste specimen van den Normandischen bouwstijl die Engeland bezit. De brand die begon in de Latham-kapel, waar een gebrek aan het orgel hersteld werd, verspreidde zich, hoofdzakelijk gevoed door de houten gewelven, die voor den normandischen stijl kenmerkend zijn, over het geheele gebouw en den toren. Een tweetal afbeeldingen in een der laatste nummers van de „Illustrated London News” doet zien hoe het fraaie gebouw uitgebrand is.

Men hoopt evenwel het nog te kunnen herstellen hoewel de verkalking van den steen en vooral de van oudsher zeer slechten toestand van den toren, daarbij groote moeilijkheden zullen opleveren.

Een bouwkundig schandaal in Amerika. Het Kapitoel van Pensylvanië te Harrisburg. Het laatste nummer van „Harpers Weekly” bevat een groot, geïllustreerd artikel over het schandaal dat thans de staat Pensylvanië in beroering houdt.

Eenige jaren geleden werd besloten tot den bouw van een nieuw regeeringsgebouw en daarvoor 4.000.000 dollar beschikbaar gesteld. Kort nadat de architect HUSOX verklaard had dat de genoemde som niet eens verwerkt was onthulde tot algemeene verbazing de tesorier BERRY dat wel 10 miljoen noodig was geweest, later noemde hij zelfs 20 miljoen. Ten slotte bleek echter de overschrijding niet meer dan 9 miljoen dollars te bedragen, zoodat Pensylvanië er in het geheel met 13.000.000 dollars afkwam.

Het publiek was hiermede echter slechts matig ingenomen en een groot schandaal met allerlei onthullingen volgde, waarbij als hoofdpersonen optraden de vroegere gouverneur van den staat, president der oorspronkelijke bouwcommissie en de aannemersfirma PAYNE & Co. van Philadelphia (de bouw van het raadhuys dier stad was indertijd een der grootste verplichtingen die in Amerika ooit vertoond zijn). De laatste betoogde dat hij alleen de naakte romp te leveren had voor de 4.000.000 dollar, de eerste dat daarin de afwerking begrepen was.

De enorme overschrijding wordt verdedigd als hebbende zij gediend voor de meubilering. Maar in het gebouw was ongeveer niets afgewerkt, en waren geene vloerbekledingen, noch marmeren noch parketten; deuroplijstingen, portalen, enz.

zijn alle extra betaald, hoewel zij begrepen waren in het bestek. En het winstpercentage volgt uit de mededeeling dat de vlaggenstok, die aan den aannemer kostte 210 dollar, aan den staat geleverd werd voor 850 dollar. De lichtkronen voor electrisch licht werden aanbesteed door elkaar per pond. Het resultaat was dat deze kronen ontzaglijk zwaar gingen wegen en ruim 2 000 000 dollars verslonden.

Het gebouw is bovendien smakeloos, met verkwistende weelde ingericht, zeer zwaar van versiering, overladen en parvenu-achtig.

Over de toekomst der cement- en houten huizen in Engeland. In de „Deutsche Bauhütte” schrijft men over dit onderwerp dat, wegens de stijging der huurprijzen in de groote steden van Engeland en met name in Londen, ginds van actueelen aard is. Mede tengevolge van de hooge belastingen, trekken talrijke inwoners naar buiten, alwaar de belastingen lager zijn.

Het gevolg hiervan is dat, daar ook meer bemiddelden uit de steden trekken, duizende huizen en villa's leeg staan. In enkele voorsteden van Londen, als b.v. Wimbledon, staan 800 huizen ledig. Verder weg bouwt men goedkope huizen van hout en cementplaten en wel zoodanig dat er met de huur een behoorlijke rente van het kapitaal genoten wordt.

In Engeland heeft men dan ook de „tuinstad” waarover in den tegenwoordigen tijd theoretisch zooveel gesproken wordt, verwezenlijkt. Men heeft kleine, goedkope houten huizen met cementvulling vervaardigd. Hierbij is getracht op te lossen de in Engeland zoo moeilijke vraag om een goed huis voor den geringen prijs van £ 150 of f 1800 — te bouwen, de winst van de bouwonderneming niet medegerekend. Het twee verdiepingen hooge gebouw bevat op den beganen grond een ingangsportaal, een woonkamer met haard en aanrechttafel ongeveer groot 3.70 bij 3.30 M. Een keuken met haard, waschketel en gootsteen groot 3.70 bij 3.30 M. Verder een provisiekamer, bergplaats voor stookmateriaal en watercloset, met ingang van buiten en ventilatie. De 1e verdieping bereikt men door een trap vanaf het ingangsportaal. Daarop bevinden zich 3 slaapkamers. Van deze kamers hebben er twee stookplaatsen. Een der slaapkamers heeft een groote kleederkast.

Het huis rust op een sterken betonbodem, die zich onder de geheele oppervlakte uitstrekt. De hoofdstijlen van het geraamte worden gevormd door vaste ijzeren pijlers, welke ongeveer 0.80 M. van elkander verwijderd staan. — Men mag hierbij evenwel niet over het hoofd zien, dat de konstruktieve hoedanigheden dier goedkope huisjes niet hoog staan en dat zij meer geschikt zijn om als zomer-optrekje te dienen dan wel om geregeld bewoond te worden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Verschenen is afl. 30 **Burgerlijke Bouwkunde. Houtconstructies** door L. ZWIERS. Uitg. VAN MANTGEM & DE DOES. Amsterdam.

Bouwkundig Tijdschrift, Deel XXIII, 3e stuk, bevat de voortzetting van Oud-Groningen, gewijd aan de openbare gebouwen, met name de kerken.

Delftsch Aardewerk, onder Redactie van H. P. BREMMER. Uitgave van W. VERSLUYS. Amsterdam.

De zevende aflevering geeft op den omslag een aardig tegeltje te zien. De losse platen stellen voor verschillende fraaie sier- en gebruiksvoorwerpen van Delftsch aardewerk: een doos, een theebus, twee bloempotjes, een triton, pullen, vazen en een kannetje.

De Wonderen der Techniek, onder Redactie van H. J. BORGERHOFF, VAN DEN BERGH, J. P. ENKLAAR, H. VERHAGEN JR. en A. J. WILLEKENS. — J. C. DALMEYER. Amsterdam.

Wij ontvangen ter inzage het eerste deel van het bovenstaande werk. Het zal in 4 deelen à f 3.— (of 40 afleveringen à 30 cent) verschijnen, die in totaal een 200-tal platen bevatten. Om de drie maanden verschijnt een — in zich compleet — deel.

Uit den aard der zaak speelt de bouwkunst in dit overzicht van de ontwikkeling der techniek slechts een kleine rol. Enkele wonderwerken der antieke oudheid, de pyramiden, de bouwvallen van Palmyra en van Babylon, de Dianatempel te Ephesus, verschillende werken der Romeinen worden behandeld. Overigens zijn het doorgaans onderwerpen op werktuigkundig gebied die op populaire wijze worden besproken: mijnbouw, verkeerswegen, enz.

Wij zien de reusachtige achterstevan van de „Celtic”, de

quadruple-expansiemachines van de „Deutschland”, lokomotieven van allerlei konstruktie, Zuid-Afrikaansche randmijnen en Amerikaansche steengroeven. Wij volgen de ontwikkeling der stoomvaart, maken de boring van de Simplontunnel mede en rijden in een electrische zweefbaan.

Wij vertrouwen dat in volgende deelen ook de bouwkunst, die immers verschillende werken kan aanwijzen welke men, door hun omvang of door de moeilijkheden die aan hunne stichting verbonden waren, veilig mag rekenen bij wonderwerken van techniek, niet zal worden over het hoofd gezien.

Bulletin des métiers d'art 1906 Nr. 4.

De aflevering opent met een artikel over de kathedraal St. Bavo te Haarlem, waarin de abbé R. LEMAIRE (aan de hand der den lezers van „De Bouww.” bekende kliche's) het door Jos. TH. J. CUYPERS ontworpen bouwwerk hoogelijk prijst. Eene vergelijking met BENTLEY'S R. K. kathedraal te Westminster acht de schrijver geheel in het voordeel der Haarlemsche kerk, vooral als men in aanmerking neemt dat met de bouwsom van de Westminster kathedraal vijf-en-twintig St. Bavo's konden verrijzen.

Het oude hotel der gouverneurs van Doornik, was een typisch 16e-eeuwsch bouwwerk dat ongeveer vijftien jaar geleden werd gesloopt. De opmetingen en beschrijving die in deze aflevering van het gebouw gegeven worden, doen het verlies ten zeerste betreuren.

„In welken stijl moet men bouwen?” is de vraag die de heer WOUTERS DE BOUCHOUT reeds in het vorig nummer stelde. De beantwoording komt er op neer dat men van binnen naar buiten moet bouwen dat men bouwen moet voor den bewoner en niet voor den voorbijganger.

De hedendaagsche architect moet zich allereerst tot taak stellen aan de ingewikkelde eischen van het moderne leven te voldoen. Beperken redenen van zuinigheid hem in zijne aesthetische concepties, dan moet bedacht worden dat de kunst een afschuw heeft van de leugen, en dat een valsche schijn van rijkdom de ergste inbreuk op den goeden smaak is.

JOHN FLEMING geeft eene kritiek op de nieuwe R. K. kathedraal van Westminster. Deze richt zich minder tot den architect dan wel tot de keuze van den Byzantijnschen stijl door kardinaal VAUGHAN. Verschillende afbeeldingen vergezellen het artikel.

EGEÉ schrijft, over processiekruisen, waarvan enkele fraaie specimen worden afgebeeld, terwijl de aflevering een vervolg der voorschriften van den H. KAREL BORROMEUS betreffende bouw en inrichting van kerken geeft.

Moderne Bauformen. Heft 11. Over het moderne in den woonhuisbouw geeft Dr. G. SCHÖNERMARK eene beschouwing, waarin hij er op wijst hoe de moderne kunstvormen niet gemaakt worden, maar hoe zij groeien uit de factoren van het hedendaagsche leven.

C. HARRISON TOWNSEND is de architect van de maand. Verschillende door hem gebouwde landhuizen worden in den tekst en op losse platen afgebeeld: architectuur van typisch Engelsche schilderachtigheid, direkt gebaseerd op het oude boerenhuis.

De aflevering bevat voorts een aantal platen, gedeeltelijk, als steeds voortreffelijk, in kleurendruk uitgevoerd.

Een tuinzaal van HANS HELLER, de door Baurat SPALDUNG gebouwde huizen „zum Weissen Rössel und zum Goldenen Fisch” in Binz op Rügen en een villa op het eiland Hiddensee met bijbehorende interieurs; interieurs van GESELLIUS, LINDGREEN & SAARINEN (Helsingfors) en PÖSSENBACHER (München); landelijke bouwwerken en kleine woonhuizen van PH. SCHNATZ (Bensheim); een gezicht op de binnenplaats van een groot woonhuis te München van de arch. HÖNIG & SÖLDNER; een schuithuis van den architect BRAILLARD te Genève; verschillende landhuizen van BENTINGER & STEINER.

Architectura Nr 46. Vredesklinken. Kritiek van den heer Dr. FRANZ SERVAES uit het tijdschrift „Zukunft” vertaald voor „De Telegraaf”. Protest tegen het Carnegiebestuur. Tekst van het protest over de Jury-uitspraak in zake de prijsvraag van het Vredespaleis, zie blz. 362 en de rede gehouden door het Jurylid de heer COLLCUTT, zie blz. 361.

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den inspecteur van het M. O. H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch, industrieel- en handelonderwijs in de Staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en Buda-Pesth (vervolg). Zie het uittreksel op blz. 332 en vv.

Bezwaren van coöperatief wonen, door M. T. DE CLERCQ. Die bezwaren bestaan hoofdzakelijk daarin dat verhuizen met moeilijkheden gepaard gaat, en dat men zoo lang moet blijven wonen tot de schuld gedelgd is.

Wat leert ons de April-brand van San Francisco, door W. H. HALL uit „The S. Fr. Cronicle”, door J. L. TERNEDEX. Het heeft ons vele materialen leeren kennen. Er is opnieuw

gebleken dat staal niet vuurvast is, dit zet uit bij warmte en doet de muren ontzetten. Graniet springt door de hitte uiteen, evenals bazalt. Alleen baksteen bleek vuurvast te zijn.

Bouwkundig Weekblad Nr. 46. Breedflenzige balkijzers, Differdinger B.-profielen of Greybalken, door W. J. NIEMELJER. Lezing gehouden in verschillende afdelingen van de Maatij tot bev. der Bouwkunst (slot).

Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland. Statuten van dezen Raad opgesteld door de Vereniging van Delftsche Ingenieurs; de Maatij tot bev. der Bouwk. en de Ned. Aannemersbond met „Opmerkingen”.

Verslagen van vergaderingen. Lezing van den heer W. COOL over Torenhuizen in de afd. 's Gravenhage. der Maatij. tot bev. der Bouwkunst.

De Opmerker Nr. 46. Technisch onderwijs, door S. Bespreking van het verslag van den Inspecteur van het M. O. de heer DE GROOT, zie het uittreksel op blz. 332 en vv.

Engelsche optrekjes. Naar aanleiding van het verschijnen van een werk getiteld „Country-cottages and Weekend-Homes”, door J. K. ELDER DUNCAN. De schrijver heeft een ruimer blik meer dan vorige schrijvers op dit onderwerp. Deze cottages dienen alleen tot zomerverblijf van Zaterdagmiddag tot Maandagmorgen, zij worden meest bewoond door kantoorbedienden en door zulke menschen, die er geen eigenlijk buiten op nahouden.

Een bezwaar acht het de schrijver dat de zolderkamers tot slaapkamers ingericht zijn. De kubieke inhoud wordt te klein. Zij zijn des zomers gloeiend heet en koud in den winter. Muurkasten ontbreken er gewoonlijk. Ook is het onhygiënisch tusschen plafond en bovenkant van een raam een groote afstand te houden, hetgeen mede veel gebruidelijk is. Suites zijn er bijna niet bekend. In een hall mogen geen slaapkamers uitkomen. Zij mag geen doorloop zijn. De vertrekken in die cottages zijn dikwerf klein en laag en ook de comfort is niet zoo groot als in nederlandsche huizen.

Wit cement, door J. L. T. Door hun ijzergehalte bezit cement steeds een bruin- of groenachtige kleur. Het is den Directoren van de Zwitsersche cementfabriek te Liesberg, den heer J. GRESLY gelukt een wit cement in den handel te brengen dat de goede eigenschappen van het gewone cement niet mist.

Een critiek over het Haagsche Vredespaleis. Critiek van den heer DR. FRANZ SERVAES uit het tijdschrift „Zukunft”, vertaald in „De Telegraaf.”

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Prix-de-Rome Bouwkunst 1907.

De ontwerpen zijn van Zondag 18—Zondag 25 November tentoongesteld in het gebouw der Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam op werkdagen van 10 tot 4 uur en op Zondagen van 1 tot 4 uur.

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap.

Op de door de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap dit jaar uitgeschreven prijsvragen zijn 54 antwoorden ingekomen en wel:

1°. voor: een spoorwegstation voor eene kleine gemeente 37 antwoorden onder de motto's Gevleugeld wiel (geteekend), H. IJ. S. M., driehoek in cirkel (geteekend), Patience, 1839, O. O., B en C, Certamen, H. T., October, Station du Nord, Vapeur, Villa Oord, Aller-retour, Weet of rust, Stephenson, 6 uur 13 in cirkel (geteekend), Eisenbahn, Men moet leeren te trotseeren, C. S. M., Baksteen, Schets, S. in cirkel (geteekend), G. C. N., IJlilit, A1., Wereldverkeer, II-Mas, A., Postzegel van 1 cent, Zespuntige ster met cirkel (geteekend), Ordior, Nuda est felicitas, Cirkel (geteekend), Holland, Gevleugeld rad met bliksemstralen (geteekend), J. R. in cirkel (geteekend);

2°. voor: een grafmonument 9 antwoorden onder de motto's R.I.P.²., R.I.P.¹., Tombeau, B. en V. in drie cirkels (geteekend), Cato, Urn (geteekend), Cirkel (geschreven en geteekend), Sic in een kwadraat binnen een cirkel (geteekend), Graf;

3°. voor: een steenen trap methoofdbaluster en leuning 8 antwoorden onder de motto's Klimmen, Steenen trap, Hoop doet leven, In bange dagen, Ad haesie, driehoek (geteekend), Het voorbeeld is het welsprekendste aller leerredenen, Trap

De antwoorden worden in handen gesteld van een Jury, bestaande uit de heeren H. P. Berlage N.Z., J. H. W. Leliman, Architecten te Amsterdam en J. Verheul Dz., Jac. van Gils en W. F. Overijnder, Architecten te Rotterdam.

N.B. Bij motto „Wereldverkeer” ontbreken naambrief en correspondentie-adres. Inzender wordt verzocht beide stukken alsnog aan het adres van den secretaris te zenden.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Jaarvergadering der Vereeniging tot veredeling van het Ambacht.

Het aantal leden bleef ongeveer gelijk en bestaat uit 233 personen en 34 vereenigingen; het nadeelig saldo is f388,52⁵, terwijl de Rijkssubsidie is gebracht op f4000. Tot bestuursleden werden gekozen de heeren Mr. J. WOLFF, J. GORDON SPANDAU en P. KLEYNHENS.

H. van der Kloot Meyburg over: „De ontwikkeling van het theater”. Bouwkunst en Vriendschap.

Het onderwerp waarvoor thans eenige oogenblikken uwe aandacht wordt gevraagd, zoo ving spreker aan, is geenszins nieuw, integendeel, het is in vele bouw- en geschiedkundige werken reeds vaak met zekere voorliefde behandeld. Daar de geschiedenis van het tooneel en der gebouwen die daarvoor werden opgericht, een spiegelbeeld geven van de gevoelens en denkbeelden die in een volk op bepaalde tijden leefden, hebben die gebouwen voor den profaan bouw denzelfden beteekenis als de tempels en kerken voor den religieusen bouw.

Bij alle volken treft men sporen van een tooneelspeelkunst aan oorspronkelijk meestal ten nauwste samengeweven met den godsdienstigen cultus. Ter eere van de eene of andere godheid werden rijdansen uitgevoerd soms een plechtig soms een woest karakter dragende al naar de beschavingsgraad van het volk dat ze uitvoerde. Evenzoo dus ook bij de Grieken die in zekeren zin als de stichters en vaders van het Europeesch tooneel zijn te beschouwen. Om den god DYONISIOS te verheerlijken werden feestelijke omgangen rondom zijn tempel gehouden, waarbij aanzienlijke grijsaards met groote plechtigheid liederen zongen. Uit dit gebruik in beperkten zin heeft zich het eigenlijke schouwspel ontwikkeld waarvan tot daartoe nog bij geen enkel volk sprake was.

Aanvankelijk geschieden de opvoeringen op willekeurige plaatsen in de vrije natuur, doch spoedig werden daartoe bijzondere inrichtingen tegen een of andere berghelling gemaakt, waarbij al dadelijk de twee hoofdelementen van den theaterbouw het aanzijn verkregen n.l. de dansplaats voor het koor met altaar, de z.g. n. orchestra, en de in een halve cirkel geschaarde trapsgewijze oplopende zitplaatsen voor de toeschouwers, het z.g. n. theatron. Een eigenlijk tooneel werd eerst later achter de orchestra gebouwd, toen het schouwspel al meerdere ontwikkeling had verkregen. Oorspronkelijk werden deze theaters van hout gebouwd, doch met de ontwikkeling van het artistiek, godsdienstig en politiek leven der Grieken, ontstonden ook weldra gebouwen, wier architectonische en aesthetische constructie aan die ontwikkeling meer beantwoordde. Het tooneel, dat den vorm van een langwerpigen rechthoek had, met de lange zijde naar de toeschouweruimte gekeerd en daarvan door een gang gescheiden. had aan zijn beide uiteinden vooruitspringende vleugels, en was overdekt, terwijl de overige ruimte van het theater onoverdekt bleef. In den architectonisch rijk bewerkten achterwand van het tooneel waren drie deuren aangebracht, waarvan die in het midden diende voor het optreden der hoofdpersonen, de beide andere voor de meer ondergeschikte. Als decoraties werden gebezigd de zoogenaamde Periakten, driezijdige vertikaal draaibare prisma's van hout, die met hunne verschillend beschilderde vakken de omgeving waarin gespeeld werd moesten voorstellen. De tooneelspelers droegen rijke gewaden en een bij hun rol passend masker. Het eerste steenen theater was dat aan DYONISIOS gewijd te Athene en door PHILON gebouwd tegen den Acropolis, het had een middellijn van 204 voet. Kleiner van afmeting was het in de 5de eeuw v. C. gebouwde Odeon, dat vermoedelijk eene overdekking heeft gehad. Belangrijk is het theater van Epidaurus, door POLYCHETES in het midden van de 4de eeuw v. CH. uitgevoerd, en plaats biedend voor 12.000 toeschouwers. Nog grooter was het theater van Megalopolis, dat 28.000 en volgens anderen 44.000 menschen kon bevatten.

Met het verlies van zijne zelfstandigheid had het Grieksche volk ook het verval van zijn kunst en wetenschap te betreuren, en het theater ondervond daarvan den terugslag. Eertijds eene uiting van hoog ontwikkeld geestelijk leven, werd het meer en meer alleen eene plaats voor ontspanning en verstrooiing en ontaarde daardoor in hooge mate. Dit verbasterde tooneel werd naar Rome overgebracht, waar trouwens reeds een uit Etrurië afkomstig tooneel bestond, doch bij het aangroeijend zedenbederf der Romeinen verloor ook het tooneel meer en meer karakter, en maakte het plaats voor uitvoeringen van koorddansers en andere kunstmakers, zwaardvechters en wilde dieren. Het circus verdrong het tooneel. Niettemin werden door de Romeinen verschillende theaters gebouwd, die in hunne constructie en uitvoering de weelde van het Romeinsche leven weergaven. Als zoodanig moet genoemd worden het door M.

SCAURUS in 58 v. C. gebouwde theater dat 80.000 toeschouwers kon bevatten en met een onnoemelijken schat van kolommen, standbeelden enz. was uitgedost. Door de Romeinen werd ook een voorhang ingevoerd dat het tooneel van de toeschouwersruimte afsloot en dikwijls uit kostbare stof vervaardigd en rijk versierd was.

Bij het optreden van het Christendom werd door zijn belijders dadelijk stelling tegen het tooneel genomen, daar het, meer en meer verbasterd, ten slotte tot zulke walgelijke vertooningen aanleiding gaf, dat zelfs de overheid zich gedrongen gevoelde er tegen op te treden, en eeuwenlang daarna is er van een eigenlijk tooneel geen sprake geweest. Eerst in de 12de en 13de eeuw bloeide de zin voor tooneelvertooningen weer op; toen trachtte de geestelijkheid er leiding aan te geven en zoo ontstonden de zoogenaamde mysteriën, waarbij voorvallen uit de Bijbelsche geschiedenis als onderwerp voor de vertooning dienst deden en waardoor langzamerhand het beroep van schouwspeler werd gevormd. Ten slotte werden echter ook voorvallen uit de wereldgeschiedenis ten tooneele gebracht en maakte zich de schouwspelers meer en meer los van de leiding der geestelijkheid. Meestal waren de tooneelen van hout en werden op eenige openbare plaats opgeslagen. Altijd vertoonde het tooneel drie afdeelingen, hetzij boven of naast elkander geplaatst, die den hemel, de aarde en de hel voorstelden en dienovereenkomstig, doch zeer naief en eenvoudig waren uitgedost. Aanleiding tot het stichten van speciale gebouwen van blijvend aard voor deze vertooningen schijnt niet bestaan te hebben. Hoogstens werden op het laatste enkele groote zalen hiervoor gebezigd, zooals, door de: „Broeders van het lijden” te Parijs in het Hôpital de la Trinité.

Een der eersten die zich ernstig met tooneeldecoratie en mechanisme bezighield was BALTHASAR PERRUZZI. Van Italië werd deze kunst naar Frankrijk overgebracht door SERVANDONI die, uit Florence herkomstig, zich in 1724 te Parijs vestigde en zijn kunst 't eerst in 1728 in de opera aldaar vertoonde.

Spreker geeft nu nog een overzicht van de wijze waarop een modern tooneel is ingericht en van de eischen die daarbij gesteld worden, releveerde daarbij ook de proeven in den laatste tijd te Weenen genomen met een schouwburg op kleiner schaal, geheel van Monierwerk gebouwd, en die herhaaldelijk in brand gestoken is om de werking van het vuur na te gaan.

Met een reeks platen en lichtbeelden werd het gesprokene opgehelderd.

J. J. L. Bourdrez, C.-B.-I. te 's-Gravenhage, over: Steenfabricage. Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid.

Spr. begon met er op te wijzen, dat de steenfabricage van grooter omvang is dan wat er algemeen onder verstaan wordt: het vervaardigen van gebakken steen, zooals hij nader in zijn voordracht zou uiteenzetten.

In zijn kort historisch overzicht dat spr. deed voorafgaan, herinnerde hij er aan, hoe nog niet zoo lang geleden aan een geheel gebouw, een gevangenis, den naam van „steen” gegeven werd. De reden hiervan was, dat in vroeger tijden de meeste huizen van hout gebouwd werden. Ook de namen van talloze burchten duiden door hun uitgang op steen op het zeldzaam voorkomen van dat materiaal en spr. wees daarbij op de merkwaardige overeenkomst, wat de soort steen betreft, tusschen de paleizen van Babylon en de sloten en stinzen onzer voorvaderen.

De hulpmiddelen om die steenen te maken en te bakken waren hoogst gebrekkig en toch is die wijze van bewerking tot nu toe in stand gebleven: het drogen in de zon en het gebruik van den gewonen veldoven.

Spr. ging na wat de oorzaak is dat het hout geheel verdrongen is door de steen, waar toch het houtontegengelijk vele voordeelen biedt: het is nog steeds goedkoop, biedt betere beschutting tegen nat en warmte, is fraaiër en bij goed onderhoud even duurzaam. Die oorzaak is het brandgevaar. De deugden van steen zijn duurzaamheid en veiligheid, al zijn ook de nadeelen, n. l. vochtigheid en schimmel, niet gering.

In den laatste tijd is intusschen veel in de steenfabricage verbeterd. Na 1870 bracht de uitvinding van de machine eene groote revolutie daarin teweeg, omdat daardoor niet alleen een betere menging der specie en een grooter vastheid verkregen is, maar ook gaat thans de productie veel sneller, hetgeen spreker door een omschrijving van de machine en hare werking duidelijk maakte.

Is het Hollandsch fabricaat om zijne deugdzaamheid te prijzen, voor zeer groote hardheid moet men tot buitenlandsche grondstoffen zijn toevlucht nemen. Wat intusschen de baksteen betreft kan men ook gerust ten opzichte van ons land spreken van „grootindustrie”. In ons land zijn vervaardigd in 1895 797.3 miljoen, in 1896 831.4, in 1901 545.8 en in 1904 727.1 miljoen steenen,

Rekent men de waarde op gemiddeld f12, dan krijgt men voor 1904 een waarde van p. m. 9 miljoen gulden.

Wat bij deze cijfers treft is het groote verschil in jaarlijksche productie. Dit vindt echter niet zijn oorzaak in het feit dat er meer of minder groote bouwwerken in het vooruitzicht zijn, maar de groote oorzaak ligt in den toestand van het weder. Een nat jaar levert weinig steen en slecht product.

Intusschen heeft de industrie getracht daarin te voorzien, en het middel daartoe is de uitvinding van den ringoven van HOFMAN en LICHT, eene inrichting van zoo practisch nut, dat het verwondering baart dat deze nog niet algemeen is ingevoerd, wat spr. een groote lacune in onze steennijverheid noemt.

Spr. gaf een beschrijving van dezen oven, die zoodanig is ingericht, dat de steen in alle gewenschte soort kan verkregen worden, onafhankelijk van het klimaat.

Een groot bezwaar is dat onze Hollandsche steen, al is zij deugdzaam, nog steeds duur blijft. Hierbij zijn echter de kosten van het transport een groote factor. Men heeft getracht ook daarin te voorzien, tot ten laatste de oplossing van over de grenzen tot ons kwam in den kreet „Zand is rijkdom”, m. a. w. overal waar zand is, is daarvan door een bindmiddel steen te maken. De kalkzandsteen was uitgevonden en daarmee trad de steenfabricage een nieuwe phase in. Feitelijk nieuws was dit niet, want dat kalk en zand, tot mortel gemengd, hard werd, wisten we al sedert de Romeinen. Doch daardoor had men nog geen steen. Daartoe was nog noodig kunstmatige hitte en druk onder chemische verbindingen. Ook hier te lande is deze weg ingeslagen en thans telt ons land reeds 17 fabrieken met een productievermogen van gemiddeld 3 à 4 miljoen, terwijl daar duizenden menschen werk vinden.

Evenwel heeft de concurrentie ook hier reeds weder het goede fabricaat geschaad. Spr. vertelde zelfs van een persoon die steenen van stopverf maakte en aan den man trachtte te brengen. Ook ongelukken: het vallen van stukken van den gevel zijn te wijten aan de ondeugdelijkheid van materiaal.

Na de pauze wees spr. ook op de groote vlucht die het gebruik van beton heeft genomen, waarbij men hier te lande afhankelijk is van een helaas niet door nationale industrie geproduceerd materiaal, nl. cement. Spr. wees er op dat alleen voor de spoorbaan van den Zuid-Holl. Electricischen spoorweg 25.687 M³. beton is gebruikt, waarvan 7½ miljoen Kg. cement. Waar het beton hier te lande ook voor huizen, enz. wordt gebruikt, gelooft spr. dat ook in Holland een cementfabriek zou kunnen bloeien. Hiertoe is echter groot kapitaal noodig, maar de ondernemingsgeest is, volgens spreker, hier te lande nog steeds te gering.

In het buitenland, zeide spr., waar in vele landen natuurlijke steen voorkomt, wordt evenwel ook kunststeen in ruime mate vervaardigd. De redenen hiervan zijn dat de natuursteen onbetrouwbaar is en daardoor goede steen duur en voorts dat het vak van steenhouwer zoo ongezond is. Het is bijv. een feit dat menschen, die in de Bentheimer steengroeven werken, niet ouder worden dan 40 jaar.

Hoe ver men het reeds gebracht heeft in het namaken van de natuursteenen bewezen de talrijke monsters, welke spr. liet rondgaan. De bouwsteenen worden in hoofdzaak vervaardigd van beton en bekleed met een dunner of dikker laag van gemalen natuursteen. De vervaardiging van trottoirtegels uit basalt- en porphyrgruis is reeds een grootindustrie geworden.

Nog vertoonde spr. eenige monsters steenen uit andere ingredienten dan steengruis gemaakt, zooals uit geperste kurk, een mengsel van hout en steenkool, een mengsel van asbest met cement, enz.

Spr. achtte het verkeerd van sommige technici om alles over een kam te scheren en te zeggen: ik wil met dien nieuwerwetschen rommel niets te maken hebben; want dit mag niet uit het oog verloren worden, dat dank zij de wetenschap: chemie, mechanica en geologie, de steenindustrie zich nieuwe banen schept, en al is alles geen goud wat er blinkt, er toch veel goeds geproduceerd wordt.

Men zoekte daarom in een andere richting en neme maatregelen om zich de zekerheid te verschaffen goede waar te krijgen. Uit dat oogpunt betreurt spr. de afwezigheid van een rijksproefstation van bouwmaterialen, daar van particuliere bureaux, hoe hoog zij moreel ook staan, toch nimmer die kracht kan uitgaan als van een rijksproefstation, omdat zij niet op eenig fabricaat een officieel stempel kunnen drukken. Mede betreurt hij de afwezigheid niet zoozeer van ondernemingslust als wel van steun aan ondernemers van nieuwe industrieën en van de noodige samenwerking tusschen die ondernemers. Eerst dan, wanneer ieder naar zijn vermogen de industrie wil steunen, is het nationaal vermogen op nationalen bodem tot grooter welvaart der natie productief te maken.

De spreker was met groote aandacht aangehoord en het woord van dank, hem door den voorzitter gebracht, vond luide instemming bij de aanwezigen.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN } ADMINISTRATIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN } FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 48.

28 November 1906.

MR. H. IN WELK GEVAL KAN DE ARCHITECT BETALING VORDEREN VOOR DOOR HEM ONTWERPEN PLANNEN OF OPGEMAAKTE KOSTENRAMINGEN?

Wij bespraken in het nummer van 5 September 1906 van „De Bouwwereld” de vraag: Is het vaststellen van een model-contract tusschen bouwheer en architect wenschelijk en mogelijk? Ik trachtte toen aan te toonen, dat beide vragen bevestigend moeten worden beantwoord. Hieruit de conclusie te trekken, dat binnenkort geen architect zijn diensten meer zal verleenen, dan overeenkomstig de voorwaarden van zoo'n model-contract, zou onjuist zijn. Want eensdeels zal de formulering van zulk een overeenkomst blijken een arbeid te zijn, die verre van gemakkelijk is, anderzijds zal het nuttig effect der vaststelling van het model-contract nihil zijn, indien niet tevens verzekerd kan worden, dat alle, althans de overgrootste meerderheid der in Nederland arbeidende architecten, en met name de besten onder hen, zich aan het gezag van het gezamenlijk vastgesteld model zullen onderwerpen.

Wat het eerste punt betreft, gestreefd zal moeten worden bij de vaststelling van het model naar een contract, dat bruikbaar is zoo om de verhouding te regelen, waarin de architect van een klein, onbelangrijk bouwwerk tot zijn bouwheer zal staan, als om de overeenkomst tusschen principaal en architect van groote, uitvoerige, en uit aesthetisch oogpunt belangrijke werken vast te leggen.

En dit contract, dat dus allicht zou dreigen uitvoerig te worden, moet zóó soepel, door doorhaling en bijvoeging zóó gemakkelijk te wijzigen, voor den niet-jurist zóó klaar en duidelijk zijn, dat zoo architect als principaal gaarne hunne regeling in dien model-vorm zullen gieten. Want niettegenstaande onderlinge afspraak en betuigden goeden wil, zal anders de natuur haar rechten weer doen gelden, en zal het eenvoudige, maar onvolledige, zelfs kans op misverstand biedende contract de voorkeur genieten boven het ingewikkelde, onheldere, zij het ook volledige en juridisch onaantastbare, model.

Redenen te over dus, om het tijdperk der algemeene

geldigheid van een model-contract nog niet in de allernaaste toekomst te verwachten.

Reeds daarom zou het zijn nut kunnen hebben, na te gaan hoe thans, nu meestal in 't geheel niet, soms een onvolledig, zelden slechts een deugdelijk contract, tusschen bouwheer en principaal wordt afgesloten, hoe thans, onder deze omstandigheden, zeg ik, verscheidene punten van juridischen aard zouden opgelost moeten worden.

Laten wij voor heden nagaan of de architect volgens Nederlandsch recht steeds, en zoo neen, onder welke omstandigheden dan, betaling kan vorderen van ten behoeve van een „bouwlustige” gemaakte ontwerpen en kostenramingen.

Slechts volledigheidshalve, — want in het architecten-vak zal dit geval zich wel zelden of nooit voordoen — moet ik aanstippen de positie van den architect, die geheel zonder opdracht, ongevraagd, uit eigen beweging iemand een plan toezendt b.v. voor den bouw of verbouw van een perceel, in de hoop, dat het aanlokkelijke van het ontwerp den grond- of huiseigenaar er toe zal brengen het plan te doen uitvoeren.

Hij, wien het plan werd toegezonden, kan het den architect retourneren. Van de betaling van eenig honorarium kan dan natuurlijk geen sprake zijn. Behoudt hij het hem toegezonden plan echter zonder het te doen uitvoeren, b.v. omdat hij niet meent verplicht te zijn het terug te zenden, dan kan de toezender het terugvorderen. Mocht het dan blijken niet meer te bestaan of niet meer te vinden te zijn, dan is hij, wien het toegezonden is, tot schadevergoeding verplicht, zelfs al stond er met nog zoo duidelijke letters op zijn deur geschilderd, dat al wat ongevraagd hem toegezonden wordt, niet zal worden teruggegeven. Want de architect heeft niet de bedoeling door de enkele toezending zijn eigendomsrecht op dat plan af te staan. Het blijft zijn eigendom, totdat hij, wien het is toe-

gezonden, het van hem gekocht heeft. Maar tot vergoeding van welke schade is hij, wien dat ongevraagd ontwerp werd thuisgezonden, gehouden? Niet behoeft hij als schade de waarde te vergoeden, die de architect zelf aan zijn werk toekent, zelfs niet de waarde van den tijd en arbeid, naar een billijken maatstaf berekend, die er aan is ten koste gelegd. Alleen en uitsluitend moet hij vergoeden de schade, die de architect kan bewijzen te lijden, doordien hem die plannen, die ontwerpen, in één woord die voorwerpen zelf, niet worden teruggegeven. Konden die plannen b.v. dienen ook voor een ander huis, een ander terrein, zoodat hij, nu ze verloren zijn geraakt, wil hij bij een ander zijn offerte herhalen, ze opnieuw moet ontwerpen of van de nog in zijn bezit zijnde minuut opnieuw moet copieeren, dan kan hij als schadevergoeding slechts vorderen de waarde van tijd en arbeid, die het opnieuw ontwerpen of het opnieuw copieeren zal vorderen. Zijn de plannen slechts voor hem, wien ze werden toegezonden, in het algemeen bruikbaar, dan zal de architect niet kunnen bewijzen, dat hij door het verloren gaan eenige schade lijdt, daar, nu hem de opdracht tot uitvoering toch niet werd verstrekt, zij voor hem geen andere dan een zoogenaamde „Affections-Werth” hadden, een waarde, die in het algemeen bij schadevergoeding niet in aanmerking wordt genomen.

Dit wat het bedrag der schade betreft. Maar al is hij, die het plan toegezonden ontving, in het algemeen tot vergoeding van schade verplicht, in elk bijzonder geval moet de vraag beantwoord worden, of de oorzaak, dat het plan verloren of teniet-ging, aan hem, die het onder zich had, te wijten is. Met andere woorden: zijne gehoudenheid tot schadevergoeding is afhankelijk van de zorg, die hij aan de bewaring in intacten staat van het plan besteed heeft. En bij de beoordeeling of die zorg genoegzaam kan geacht worden om hem van de verplichting tot schadevergoeding te ontslaan, zal in aanmerking genomen worden de omstandigheid, dat het plan hem ongevraagd, zonder eenige opdracht zijnerzijds, is toegezonden.

Tot zoover is de oplossing van de door ons gestelde vraag zeer eenvoudig. Zij wordt meer gecompliceerd, indien wij het geval stellen, dat de uitvoering van het plan niet aan den ontwerper wordt opgedragen, maar zijn plan, hetzij onveranderd, hetzij gewijzigd, aan een ander ter uitvoering opgedragen wordt. Vooral indien het ontwerp een aesthetisch en persoonlijk karakter vertoont, is de vraag van belang en dan ook tevens het bewijs van het hier gestelde gemakkelijker te leveren. Wij zouden door de bespreking van dit geval echter op een terrein komen, waarvan wij de behandeling tot later moeten uitstellen.

Tot nu toe bespraken wij slechts een uiterst zeldzaam geval, waarbij ook niet van betaling van een gemaakt ontwerp, doch slechts van schadevergoeding sprake was.

Betaling van een ontwerp of kostenraming, dat is: betaling van de daaraan door den ontwerper toegekende

of bij geschil door deskundigen te bepalen, waarde, kan de architect slechts vorderen, indien hij dien arbeid verrichtte krachtens hem verstrekte opdracht. En in dat geval steeds? Wij zullen zien.

Stellen wij eerst het geval, dat hij, die een of ander werk wil doen uitvoeren, een prijsvraag uitschrijft voor een plan, waarnaar gewerkt zal worden, of op andere wijze, mits zonder uitdrukkelijke persoonlijke opdracht, architecten uitnodigt, hem daartoe plannen in te zenden. Recht op betaling van hun ontwerp kan geen der inzenders door het enkele feit der inzending doen gelden, tenzij deze in de voorwaarden van de prijsvraag uitdrukkelijk toegezegd ware. Slechts hij, wiens ontwerp voor uitvoering wordt uitgekozen, heeft recht op betaling van zijn ontwerp — voor een oogenblik in het midden gelaten de vraag of hij, die zulk een ontwerp koopt, daardoor een onbegrensd recht daarop verkrijgt, zoodat hij het door een ander, desnoods gewijzigd, kan doen uitvoeren — tenzij hem de uitvoering van het ontwerp zelf tevens wordt opgedragen, in welk geval het gebruik medebrengt, dat voor het ontwerpen en ramen der kosten afzonderlijke betaling niet wordt gegeven, maar deze geacht wordt in het honorarium, dat den architect voor de geheele uitvoering competeert, begrepen te zijn.

Voor de overige ingezonden ontwerpen geldt hetgeen hierboven omtrent de ongevraagd toegezonden plannen werd uiteengezet, met dit verschil, dat hier niet van ongevraagd toegezonden ontwerpen kan gesproken worden, en de vraag of hij, die ze ontving, de noodige zorg voor hunne bewaring heeft gehad, naar strengere regels zal moeten beantwoord worden.

De vorm, waaronder in het dagelijksche leven de vraag, door ons opgeworpen, zich het vaakst voordoet, is het geschil tusschen architect en principaal betreffende de verplichting van dezen laatste tot betaling van de ontwerpen of kostenramingen, op zijn uitdrukkelijk verzoek door den architect gemaakt.

Eerste voorwaarde, wil die betaling kunnen gevorderd worden, is, dat tusschen de partijen een overeenkomst betreffende dezen arbeid zij tot stand gekomen, dat eenerzijds een opdracht gegeven, anderszijds deze opdracht aanvaard is. Is dit niet het geval, dan geldt hetgeen wij hierboven aanvoerden betreffende ongevraagd aangeboden of toegezonden ontwerpen.

De overeenkomst kan natuurlijk op de meest verschillende wijzen tot stand komen; hetzij schriftelijk, geheel in den vorm van een contract — dan zal natuurlijk de vraag omtrent de betaling ook wel aangeroerd en opgelost zijn — hetzij met briefjes of mondeling en geheel onvormelijk. En hiermede zijn wij genaderd midden in het hart der quaestie. Indien de architect krachtens zulk eene on-vormelijke, schriftelijke of mondelinge opdracht een ontwerp of berekening van kosten maakt, kan hij dan, als hem de uitvoering niet wordt opgedragen, voor den aan die ontwerpen of kostenramingen besteden arbeid betaling vorderen, ook zonder dat deze uitdrukkelijk bedongen is?

Met zooveel woorden wordt deze vraag door de Nederlandsche wet niet opgelost. Het „Bürgerliches Gesetzbuch für das deutsche Reich“, een 60 jaar jonger dan ons Nederlandsch Burgerlijk Wetboek, bevat in § 632 de volgende bepaling: „Eine Vergütung gilt als stillschweigend vereinbart, wenn die Herstellung des Werkes den Umständen nach nur gegen eine Vergütung zu erwarten ist. Ist die Höhe der Vergütung nicht bestimmt, so ist bei dem Bestehen einer Taxe die taxmässige Vergütung, in Ermangelung einer Taxe die übliche Vergütung als vereinbart anzusehen.“

Niettegenstaande het ontbreken van zulk eene uitdrukkelijke bepaling in het Nederlandsche recht, meen ik, dat geheel dezelfde beginselen als in de Deutsche paragraaf uitgedrukt, ook in ons recht toepassing moeten vinden, daar zij, wel verre van op het strikte contracten-recht inbreuk te maken, integendeel eene waarschijnlijk met de bedoeling van partijen overeenkomende aanvulling daarvan geven, en ook speciaal wat ons recht betreft, een uitwerking voor een bijzonder geval inhouden van het algemeen beginsel, dat in art. 1375 van het Burgerlijk Wetboek is neergelegd, waar men leest: „Overeenkomsten verbinden niet alleen tot datgene hetwelk uitdrukkelijk bij dezelve bepaald is, maar ook tot al hetgeen dat, naar den aard van dezelve overeenkomsten door de billijkheid, het gebruik of de wet, wordt gevorderd“.

De billijkheid alleen zal ons hier niet kunnen helpen, want, gelijk wij zullen zien, zal in het eene geval betaling wel, in het andere, dat daarmede uiterlijk veel overeenkomst heeft, betaling niet gevorderd kunnen worden. Ook de wet helpt ons hier niet verder, daar zij niet eene oplossing voor dit geval aan de hand geeft.

Het gebruik zal ons dus den weg moeten wijzen; het gebruik, alle omstandigheden in aanmerking genomen, zoodat — en hierop doelden wij hierboven —

tusschen twee verhoudingen, die uiterlijk veel overeenkomst vertoonen, het in deze verschillend gebruik ook een verschillende beantwoording van de vraag, die ons bezighoudt, kan geven. Zoo goed volgens het Nederlandsche recht als krachtens het Deutsche Wetboek, kan betaling slechts gevorderd worden, „wenn die Herstellung des Werkes den Umständen nach nur gegen eine Vergütung zu erwarten ist“.

En dan mogen wij wel aannemen, dat het gebruik medebrengt, dat voor het maken van ontwerpen en kostenramingen de architect in het algemeen betaling ontvangt. Want hoezeer het doel, waarmede de architect dezen arbeid verricht, is, zich de uitvoering van zijn plannen te zien opgedragen, toch is deze zijn voor-arbeid min of meer als zelfstandige arbeid te beschouwen. Hij toch staat dichter bij den consulterenden advocaat, die adviseert over het al of niet voeren van eene procedure, die hem misschien later zal opgedragen worden, dan bij den winkelier of fabrikant, die een bepaalde, naar de concrete omstandigheden uitgewerkte, offerte doet.

En juist met de handeling van dezen laatste kan de arbeid van den architect uiterlijk veel overeenkomst vertoonen.

De machinefabriek b.v., die fabrieksinstallaties, of inrichtingen voor centrale verwarming levert en op aanvraag van gegadigden een plan van aanleg en kostenraming opmaakt, doet geheel denzelfden arbeid als de architect, wiens werk wij hierboven omschreven. Toch zou ik meenen, dat zij in het algemeen betaling voor dien arbeid niet zal kunnen vorderen. De door haar gepresteerde arbeid moet geacht worden noodig geweest te zijn om een bepaalde, aan het concrete geval aangepaste offerte tot levering te kunnen doen. Het gebruik — en dit zagen wij, is in deze materie souverain — brengt mede, dat fabrikanten de kosten, aan dergelijken arbeid besteed, onder hunne algemeene onkosten brengen.

L. M. MOOLENAAR. BOUWKUNST EN IDEALEN

In een vorig opstel, zie „De Bouwwereld“ Nr. 40, 1906, trachtte ik aan te toonen, dat de bestaanbaarheid van de bouwkunst niet afhangt van idealen buiten haar om, maar dat haar bestaan is verzekerd door het ideaal dat haar eigen wezen omvat, n.l. de kern, die als de tastbare vorm der wiskunstige zekerheid, door de natuur der dingen in haar is vastgelegd.

Ik achtte het vervolgens een eisch, dat onder alle omstandigheden met die kern wordt rekening gehouden, en wees erop, dat nogthans meestal wordt gebouwd, alsof aan dien eisch niet voldaan behoeft te worden.

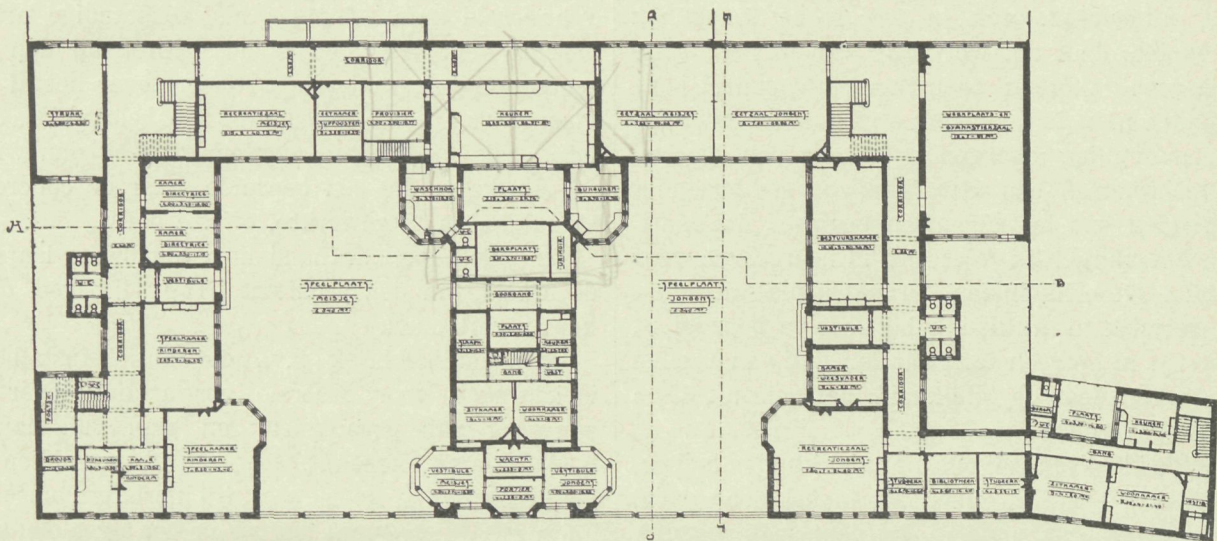
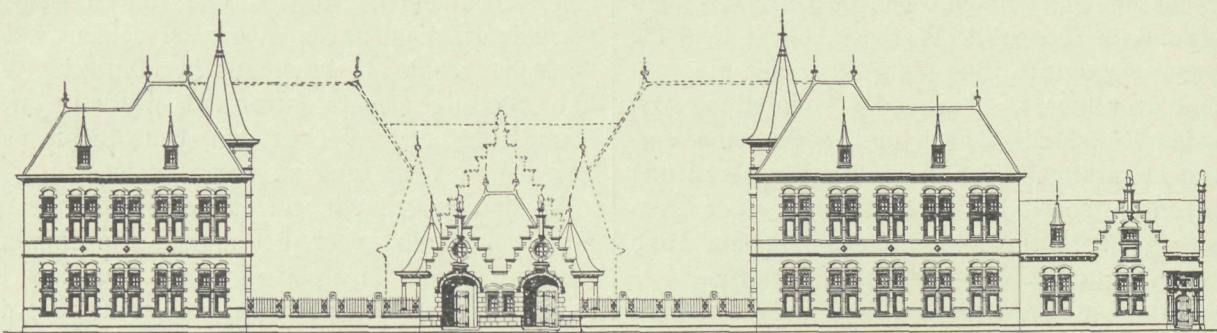
Nu ik een en ander nader wensch toe te lichten, verzoek ik vooraf in aanmerking te willen nemen, dat ook door de andere kunsten van hare beoefenaars

wordt gevorderd, dat zij zich streng zullen houden aan de gegevens, die voor elk der kunsten door de natuur der dingen is vastgelegd en dat zij, die deze gegevens verwaarloozen of voorbij zien, als kunstbeoefenaars niets bereiken kunnen en in geen opzicht als kunstenaars in aanmerking kunnen komen.

Het ligt in den aard der zaak, dat de eisch der bouwkunst niet minder waardig kan zijn dan die der andere kunsten. Evenwel schijnt het toch dikwijls, alsof de bouwkunst, zonder de kern in acht te nemen, mogelijk en bestaanbaar wordt geacht, terwijl de kern van het wezen der andere kunsten door de beoefenaars, die als kunstenaars worden erkend, nimmer zal verlogend worden.

Ter verduidelijking van mijn betoog zal ik mij hier veroorloven, een onderlinge vergelijking te maken

PRIJSVRAAG VOOR EEN GEREFORMEERD WEESHUIS TE HAARLEM

ONTWERP MOTTO „WEESHUIS“. 1E PRIJS J. A. G. VAN DER STEUR. B.-I.

tusschen de door de natuur der dingen vastgelegde kernen van een paar andere kunsten en die welke voor de bouwkunst is vastgelegd. Ik kies hiervoor de schilderkunst, de toonkunst en de bouwkunst.

Voor deze drie kunsten kennen we als kern, achtereenvolgens: die hoofdkleuren, rood, geel en blauw; de drie intervallen: de majortoon, minortoon en de groote halve toon; en de drie krachten: de ontvangende kracht, de behoudende kracht, en de gevende kracht.

Hoe oogenschijnlijk de drie elementen waaruit elk dezer kernen bestaat ook uiteenloopen, zij hebben toch allen onderling het overal in de natuur aanwezige beginsel gemeen, dat niets aanwezig is hetgeen op zich zelf of door zich zelf bestaat. Waaruit volgt dat alle dingen er zijn, ten behoeve van elkander teneinde dat beginsel te handhaven.

Zoo wordt voor ons begrip, dit natuurbeginsel in den hoogsten graad bereikt, wanneer in de schilderkunst door de vereeniging van het rood, geel, en blauw het reinste licht verkregen wordt, wanneer in de toonkunst door vereeniging der drie intervallen het reinste accord wordt bereikt en wanneer in de bouwkunst, door de vereeniging van het ontvangend, het behoudend en het gevend element, het evenwicht of de meest

wiskunstige zekerheid tot uitdrukking wordt gebracht.

Hieruit blijkt dus, dat de gegevens voor elke kunst tot een enkele eenheid kan worden teruggebracht. Een eenheid die de alpha en de omega is voor ieder, die haar beoefent. Een almacht, een god, die begrepen en gediend moet worden om inderdaad een kunstenaar te kunnen zijn.

Wie dien kunstgod in de schilderkunst niet kan zien of wil zien, is een kleurenblinde of een prutser.

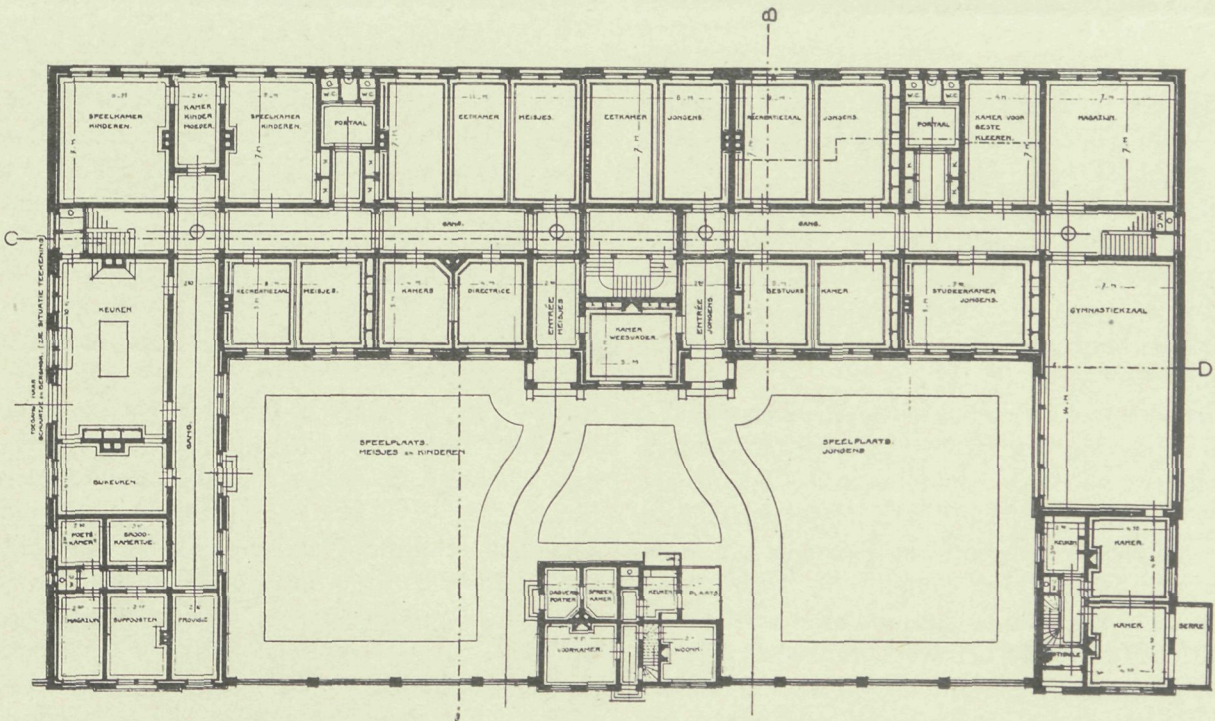
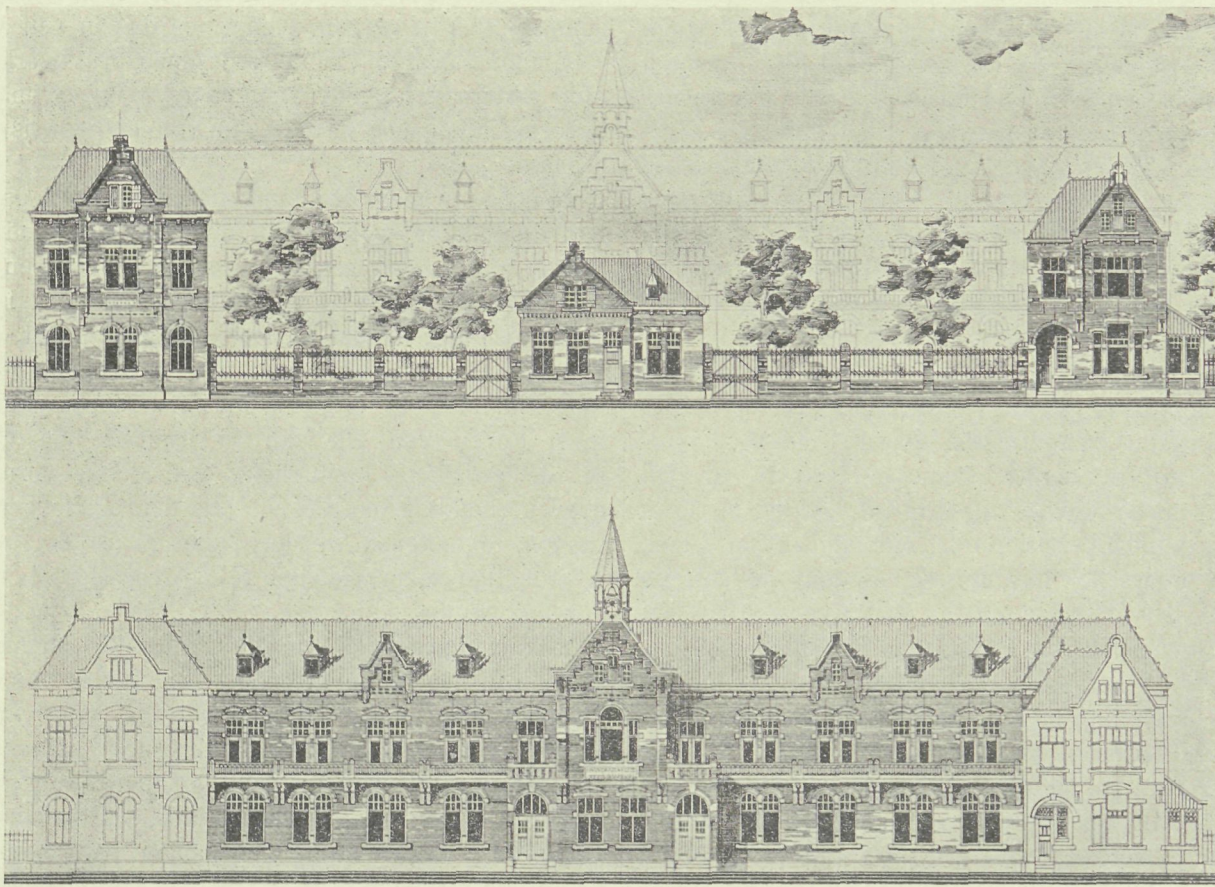
Wie dien kunstgod in de toonkunst niet gewaar wordt of veronachtzaamd kent geen onderscheid tusschen toonafstanden of is een prutser.

Wie dien kunstgod in de bouwkunst verlogend en niet kennen wil, is een beunhaas of een prutser.... Pardon, zou ik willen zeggen, maar de zaak is te ernstig om er een grap van te maken.

Geen pardon dus. Laten we liever erkennen, dat we allen min of meer prutsers zijn, heusch laten we het erkennen. Misschien komen we er verder mée, dan door elkander te bewierrooken. Of moet het nog aangetoond worden dat we prutsers zijn?

Welnu, laten we maar van boven af beginnen.

(Vervolg op blz. 382)

ONTWERP MOTTO „MIKROKOSMOS”. 3E PRIJS P. DOORN. ARCH.

HET ONTWERP MOTTO „CATO”. 2E PRIJS C. DE GRAAF. ARCH. IS AFGEBEELD OP BLZ. 331.

Zijn de beoordeelaars van de ontwerpen op de prijsvraag voor een Vredespaleis, iets anders geweest dan prutsers, is het niet gebleken, dat ze zelfs geen begrip hebben gehad, dat er zoiets als een kunstgod bestaat en is het bekroond ontwerp soms iets anders dan prutswerk, bestaat het niet uit allerhande uitgezochte brokstukken van verschillende bouwwerken met wat fransche jus aan elkander geplakt? En uit welk ander ontwerp voor die prijsvraag blijkt, dat de ziel van den ontwerper, inderdaad doordrongen moet geweest zijn van het hoogste beginsel zonder welker eerbiediging geen bouwkunstoefening mogelijk is.

Verwijst men misschien naar het beursgebouw? Komaan het moet gezegd worden, niet als een verwijt, want wij zelve zouden ook geprutst hebben, maar ter wille van de kunst, die niet dood is, en wil leven. Het moet gezegd worden, dat het uit het oogpunt van kunst, prutswerk is, om bij een bouwdeel, een der door de natuur der dingen vastgelegde elementen te verwaarloozen en den kunstgod te verlogenen terwille van een goddeloos schoonheidsbegrip. Want niet in het verdonkermanen van een element (hier een trekstang) maar in de kunstvolle aanwending, de bezielde vorming, de juiste verhouding tot de beide andere elementen, dáárin moet men den kunstenaar vinden, daarin ligt zijn taak en dat is zijn kunst. Overigens behoeven we ons eigen werk maar te beschouwen en verder om ons heen te zien en te hooren, hoe weinig gedaan wordt, om den gedachten-gang tot den oorsprong, de kern der bouwkunst terug te voeren.

Men moet het waarlijk niet langer onverklaarbaar vinden, dat het publiek zoo weinig van de bouwkunst begrijpt en te gelijk er over mēepraat, als de eerste de beste beunhaas.

Heusch we hebben het publiek en de verslaggevers der couranten in dat opzicht niets te verwijten, waar we zelf zooveel te kort komen en blind zijn voor het eenige noodige, waar we ons zelf oneerbiedig gedragen tegenover den kunstgoed en ons uitgeven voor kunstenaars, die we niet zijn.

Zou men den toonkunstenaar niet uitlachen wanneer hij een nummer van een valsch draaiorgel aanpreeft, als een kunstwerk van den eersten rang? Niemand zou zich verwonderen, indien zoo'n toondichter een oorveeg wordt toegediend en het orgel in elkaar werd getrapt.

Welnu men heeft zich evenmin te verwonderen over den lach van het publiek en het voordeel van de revolutiebouwers, die het werk van de architecten uit de handen nemen, want onze bouwwerken zijn waarlijk nog minder waardig dan valsche orgels.

Er kan gelukkig tegen mijn betoog worden opgemerkt, dat het prutsen in de bouwkunst niet vandaag of gisteren, of honderd jaar geleden begonnen is, maar reeds dagteekent van af het begin der renaissance-periode. toen men de kluts kwijt raakte omtrent het innerlijk wezen der bouwkunst, en de waarachtig gestyleerde kern van anderen bodem, als een decoratieve

schijnvertooning op een goddelooze wijze aan de bouwwerken ging toepassen. Gelukkig is 't, dat men deze opmerking kan maken, omdat we daarin een verontschuldiging mogen vinden voor onze prutswerken, die niet anders kunnen zijn, omdat ze evenals alle andere dingen, een gevolg zijn van hetgeen is voorafgegaan.

Thans, nu meer en meer de oogen open gaan, en het duidelijker wordt, dat de bouwkunst niet van prutswerk gediend kan zijn, dat al het steenen ontuig niet spreekt van een bouwkunst, die dood is maar haar doet roepen, dat ze leeft en leven moet, achten wij het onzen plicht naar ons vermogen, zoo hard mogelijk mēe te roepen, dat men zich rekenschap moet geven van elk aan te wenden bouwdeel tot in de geringsgte kleinigheid, van elken vorm, van elke verhouding en dat we ons daarbij hebben af te vragen, of hetgeen we doen, niet in strijd is met de wiskunstige zekerheid, het reine evenwicht, het ideaal der bouwkunst.

Met eenig gevoel van dankbaarheid erkennen we gaarne, dat meer en meer het kunstlooze van schijnvertooningen wordt ingezien. En al loopt nog een groote menigte door dik en dun met hen mede, die door de absentie van krullend gedoe, een ongeschaafde plank, of een stuk bricorno als een product van bouwkunst aanvaarden, we mogen toch aannemen, dat er een strooming merkbaar is, die de bouwkunst in andere en betere banen leiden wil.

Waarheen? en hoedanig zal zij zich voordoen?

Wie dat mocht vragen bedenke, dat waar eenige eeuwen van ordeloosheid hebben geheerscht, wellicht ook eenige eeuwen zullen noodig zijn om de bouwkunst weder aan haar ideaal te doen beantwoorden. Een algemeene strooming op welk gebied ook, werd nog nooit gekeerd. En als de tijden vervuld zullen zijn, zal de bouwkunst zich voor doen, niet op gelijke wijze, maar op een wijze zooals vóór de prutsperiode, door de hoogst beschaafde en fijngevoelende kunstenaars van het grieksche volk, haar ideaal begrepen werd.

Wie van de jongeren, die dit mocht lezen, misschien schouderophalend verder mocht willen vragen, of we dan weder tot de beruchte zuilengeschiedenis moeten terugkeeren, hem kan ik niet, dan met een onbepaald antwoord dienen. Waarschijnlijk is het, dat velen het beleven zullen, dat hoe dan ook, de bedoelde kunstmotieven weer meer op den voorgrond worden gebracht, en zeer waarschijnlijk, ja bijna zeker is 't dat als resultaat van een ernstig pogen om tot een gezonden toestand te geraken, de bouwkunst zooals die door de grieksche kunstenaars werd opgevat, als de eenige juiste zal worden erkend.

Dat is echter een persoonlijke zienswijze, die aan de zaak niets af doet. Hebt voor alles, den moed te erkennen dat ge inderdaad weinig meer kunt dan prutsen, de rest zal dan wel van zelve volgen.

November 1906.

GEMENGDE BERICHTEN

Het bezoek der delegatie van het R. I. B. A. de heeren HARE, FLOCKHART en GIBSON, heeft Vrijdag, Zaterdag, Zondag, Maandag en Dinsdag plaats gehad. De heeren bezochten den Haag, Amsterdam, Haarlem en Rotterdam.

In den Haag werd per rijtuig en auto het hoofdoel van den tocht bezocht, het terrein waarop de door K. P. C. DE BAZEL ontworpen wereldhoofdstad gedacht werd. Bovendien werd een bezoek gebracht aan het voor het Vredespaleis-aangekochte terrein.

Uitgebreide besprekingen vonden plaats, maar aangezien zij een geheel vertrouwelijk karakter droegen, is het ons tot ons leedwezen niet mogelijk de opinies der Engelsche bouwmeesters hier mede te deelen.

In Rotterdam waren de heeren de gasten van „Bouwkunst en Vriendschap”.

Proces-Vredespaleis-prijsvraag. Eene mededeeling in de dagbladen vermeldt de namen van eenige architecten die het protest tegen het Carnegie-bestuur deden uitbrengen, dat noodwendig tot een proces zal leiden. Het waren de heeren SMITS & FELS, W. MOLENBROEK, ROELOF KUIPERS, den Haag, OTTEN & OVEREIJNDER, Rotterdam, KROMHOUT en BERLAGE, Amsterdam. Deze lijst is echter niet volledig, aangezien ook buitenlandsche inzenders zich bij de nederlandsche aansloten. Wij mogen echter geene namen noemen.

Ned. Herv. kerk te Noordwijk. Men meldt uit Noordwijk aan de „N. R. C.”: Van gemeentewege zijn er pogingen aangewend om den toren bij de Ned. Herv. kerk die uit de 13e eeuw dagteekent en in verval is geraakt van rijkswege te doen herstellen. Er schijnt vooruitzicht te bestaan dat daaraan zal worden voldaan. Een technisch ambtenaar van het ministerie van binnenlandsche zaken is dezer dagen aangevangen met het doen van opmetingen van kerk en toren.

Het kasteel Doorwerth. In de „N. R. C.” wordt nogmaals de aandacht gevestigd op den toestand waarin zich het kasteel Doorwerth bevindt. Die toestand is inderdaad schandelijk en het is onbegrijpelijk dat men een bouwwerk van die beteekenis aldus willens en wetens tot een puinhoop laat vervallen.

Het is de hoogste tijd om eenige herstellingswerken ter hand te nemen. Het zou niemand behoeven te verwonderen wanneer binnenkort het bericht van instortingen kwam. Kan men thans nog volstaan met herstellingen, wanneer deze nog worden uitgesteld, zal bij het voortschrijdende verval van het bouwwerk eene algemeene „restauratie”, die niet in het voordeel van het gebouw zou zijn, moeilijk achterwege blijven. Door het lekke dak zijn inwateringen ontstaan, die verschillende boven elkander gelegen vloeren deden doorrotten en de zware balken deden vergaan. Verschillende stukken muur staan op mvalven. Andere gedeelten zijn reeds bouwvallen.

Het is inderdaad te hopen dat den eigenaar van dit, voor de Nederlandsche bouwkunst, hoogst merkwaardige bouwwerk eindelijk eens de oogen opengaan voor de aesthetische en archaeologische waarde van zijn bezit en dat hij genegen wordt bevonden om voor het behoud van het even belangwekkende als schilderachtige slot de noodige maatregelen te nemen.

Het tiendeelige stelsel in Engeland. Het radicale Britsche Parlements lid HENRY NORMAN zal, naar het „N. v. d. D.” mededeelt, zoodra het Lagerhuis zijn zittingen hervat, een wetsvoorstel indienen tot invoering van het metrieke stelsel door het geheele Vereenigde Koninkrijk.

De pogingen die sedert geruimen tijd hardnekkig worden aangewend om in Engeland dezelfde maten in te voeren als in 't overige Europa, zijn tot nog toe alle in de praktijk op niets uitgelopen. Zou Mr. NORMAN gelukkiger zijn? De Engelsen zijn met betrekking tot al hunne eigenaardigheden te behoudend om veel te verwachten.

Terrastplaten. Door de „Terrastvereeniging” G. m. b. H. te Gross-Lichterfelde is een nieuwe plaat in den handel gebracht, die deels overeenkomst heeft met de magnesietplaten, doch welke aan eene zijde met een asfaltlaag is overtrokken die tegen weersinvloeden bestand is. Die asfaltmassa kleefst goed aan de plaat. De platen kunnen in elke kleur geverfd worden, waardoor zij een aanzien als pleisterwerk kunnen krijgen.

De platen wegen 16 K.G. per M². Zij kunnen gespijkerd en geschroefd worden en zijn onbrandbaar. „Deutsche Bauz”.

De ontwikkeling der portland-cementnijverheid in de Vereenigde Staten is in de laatste tien jaren in alle stilte ongelooftelijk snel geshied. De meeste fabrieken werden, — voor Amerika inderdaad merkwaardig! — zonder groote reclame gesticht. De Amerikaansche portland-cementindustrie schijnt op een zeer goeden finantieelen grondslag te rusten en uitnemende zaken te doen.

In 1890 waren er 10 fabrieken met eene productie van 335.000 vaten ter waarde van 704.000 dollars; in 1905: 84 fabrieken met eene productie van 34.000.000 vaten (geraamd), terwijl de waarde evenwel bedroeg 32.000.000 dollars, dus relatief aanmerkelijk gedaald was. Om te doen uitkomen hoe deze nijverheid in omvang toeneemt worden hier de cijfers van het jaar 1904 overgenomen: 79 fabrieken. 26.505.881 vaten, 23.355.119 dollars.

Voor al de Duitsche P.C.fabrieken ondervinden er den invloed van dat de Amerikanen zelve in hunne behoefte aan portland-cement gaan voorzien.

Belgisch natuurement. Een betonfirma te Düsseldorf, welke bij een gebouw te Haltern — a. d. lijn Wesel-Dülmen — plafonds naar het Monier-systeem had aan te brengen, bezigde daartoe Belgisch natuurement, afkomstig uit de fabriek: The Antwerp Portland-Cement-Works, Soc. Anonyme te Antwerpen en geleverd door de firma HEINZ STORPNACHF te Keulen a. d. Rijn.

De onvertrouwbaarheid van het product heeft zich door het instorten van het daarmede vervaardigde werk doen kennen. Wegens de ontstane schade is genoemde leverancier in rechten aangesproken. Thans wordt met goed gevolg Duitsche ijzerportlandcement gebruikt. J. L. T.

Ijzerdraad-constructies. In de laatste jaren heeft ijzerdraad bij den bovenbouw steeds grootere toepassing gevonden, vooral sedert de invoering van de Rabitz- en Monier-constructies voor vloeren, muren en plafonds, ofschoon 't ook vroeger reeds op vrij ruime schaal bij verankering, ter verbinding van steigerhout, tot steun van stukadoorswerk en meer andere doeleinden werd gebezigd.

Vele technici tasten echter bij de kostenberekening van daarmede uitgevoerde werken eenigszins in het onzekere rond, zich steunende op ervaringscijfers dienaangaande in hunne bouwkalenders vermeld. Als nu op het werk eenige werkzaamheden worden uitgevoerd, die niet nauwkeurig onder de rubriek vallen, voor de samenstelling dier gegevens dienende, dan stemt natuurlijk de begroting met die der uitvoering weer niet goed overeen; gewichtige verschillen tusschen de uitgekeerde en de besteks-eenheidsprijzen ontstaan; wrijving tusschen besteder, architect en aannemer veroorzakende.

Soms wordt de bestelling van den draad of het draadvecht werk al naar behoefte aan den metselaarsbaas of zijn vertegenwoordiger overgelaten, die 't materiaal dan in 't klein aankoopt. Economisch kan die handelwijze niet zijn, waarbij niet zelden vertraging in de leverantie optreedt, die weer op het latere betrekken van het gebouw of op het behoorlijk uitdrogen een ongunstigen invloed uitoefent.

Voor deze bouwdoeleinden vindt in 't algemeen draad Nr. 10 van de millimeter-draadschaal toepassing. Het materiaal wordt bij „ringen” (bossen) of naar gewicht verkocht. Moet dus berekend worden, hoeveel draad voor een vierkanten meter pleisterwerk noodig is, dan dient men te weten, hoeveel meters draad van een bepaalde dikte per M² pleisterwerk benodigd zijn en hoeveel meters van dit nummer de ring bevat. Dit is voor den aankoop van draad per stuk noodzakelijk.

Werd volgens gewicht gekocht, dan dient men te weten hoeveel een ring weegt en hoeveel kilogrammen draad per M² vereischt worden.

De lichtere soort bevat, volgens SCHWATLO, per bos 347 M. en weegt 208 K.G., d. i. er gaan 166.8 M. op één K.G. De dikkere soort houdt 286 M. per ring, eveneens 208 K.G. wegende; één K.G. levert dus slechts 137.5 M. op. Kiest men nu, bij gelijke afstand van den draad, het laatste nummer in plaats van eene, in de begroting aangenomen lichtere draadsoort, dan kan dit bij grootere bouwwerken een niet onbeduidend verschil opleveren.

Bij berekening van de draadhoeveelheid heeft men allereerst in het oog te houden: op welke afstanden de draad voor het gewenschte doel te plaatsen is, welke dikte onvoorwaardelijk vereischt wordt en verder na te gaan, hoeveel draad voor elke 10 vierk. Meter wordt gevorderd; juister is het wel de behoefte per 100 M² vast te stellen en haar volgens ringen te herleiden, waarbij de afrekening tusschen koper en verkoper de gemakkelijkste is.

Voor het berieten van plafonds en wanden gebruikt men hier — bij een draadafstand van 15 cM. — 2.6 ringen draad Nr. 11 of 2.2 ringen van den dunneren draad Nr. 10. Bij een afstand van slechts 10 cM., zijn 4.2 bossen van draad Nr. 11 of 3.5 bossen draad Nr. 10 noodig. Voor het berieten van vakwerk wanden worden 1.9 ring dikke of 1.5 ring dunne draad, voor het berieten van voorspringende balken voor iedere 100 M. 2.6 ringen draad Nr. 11 of 2.2 ringen draad Nr. 12 gevorderd.

Dit zijn slechts een paar opgaven voor veelvuldig optredend werk. Overigens is 't noodzakelijk, telkens na te gaan, hoeveel draad voor het aan te leggen werk per M¹. of per M². vereischt wordt. Met behulp van bovenstaande gegevens kan men dan

vrij nauwkeurig berekenen, hoeveel kilogrammen of hoeveel ringen draad voor den geheelen aanleg benoodigd zijn.

De draadberekening is niet direct even eenvoudig als de berekening van het materiaal, voor een kub. Meter metselwerk vereischt, omdat men hierbij ook de ontwikkelingen, ter plaatse van de bevestigingspunten, enz. in het oog heeft te houden; 't is dus raadzaam met deze opgaven zich vertrouwd te maken, omdat steeds nieuwe plafond- en wandconstructies optreden, waarbij draad moet worden toegepast. Verder bevatten de verschillende bouw- en ingenieurs-kalenders gegevens, zoowel omtrent het gewicht der verschillende draaddikten, als omtrent de trekvastheid.

J. L. T.

Preoliet. Onder den naam Preoliet is door de firma A. PRÉÉ in Dresden-Bodenbach-Prag een middel tot bescherming tegen roest en tot isolatie in den handel gebracht, dat in alle kleuren, mat zoowel als glanzend aangewend kan worden. Als een uitstrijk-bare, elastische stof, zoowel bestand tegen zuren als tegen weersgesteldheid wordt het gebruikt voor metalen, cementsteen en hout. In iedere temperatuur zacht, zoodat het noch barst, noch bladdert, vindt het als roestbescherming voor ijzerconstructies, gegolfd ijzeren dakbedekking enz. menigvuldige toepassing. Als isoleermiddel wordt het op eenvoudige wijze zonder meer koud opgestreken, zoodat hierbij het dikwijls noodige, zeer lastige koken der isoleermassa vervalt.

Een dubbele dekking is, volgens opgave van den fabrikant, voldoende om een glanzende zwarte homogeen huid te verkrijgen die zich met den ondergrond innig verbindt en een duurzame waterdichte isolering geeft. Op deze wijze, alzoo door eenvoudig bestrijken, vindt preoliet als isoleermiddel toepassing bij beton- en cementbouw zooals bruggen, tunnels, viaducten, steunmuren, fundamenten, gewelven, schachten, haven- en waterbouwwerken, waterbekkens, tot drooglegging en afdamming tegen indringen of doordringen van water, tot bescherming tegen vochtigheid en verwerking.

Bij oude huizen kan onmiddellijk op de specie zulk een isolering worden aangebracht en daarover is behangen mogelijk. Ook voor drinkwaterputten beveelt de uitvinder preoliet aan, daar de huid noch door de zich in 't water bevindende stoffen wordt aangetast, noch aan het water een onaangename smaak kan geven. Volgens attest van de Konigl. Sächsische Techn. Hochschule in Dresden waren voor het bestrijken van cementplaten met enkele laag 215 gram voor dubbele laag 240 gram per M². noodig. Ook als isoleerlaag onder linoleum wordt preoliet aanbevolen.

Ter roestbescherming heeft genoemde Hoogeschool het volgende medegedeeld:

Dunne ijzeren platen worden met preoliet bestreken en na 50 dagen tot 180° heen en weer gebogen, waarop deze eerst bij 110 maal buigen braken. Afsplintering van de laag werd niet waargenomen.

Elektrische kamerverwarming volgens het Kryptolpatronen stelsel. Het Kryptolpatronen systeem gebruikt als verhittingsweerstand eene korrelige, niet-metallieke weerstandsmassa welke door vulling in patronen van sterk glas in een handigen vorm gebracht is. De patronen zijn aan beide zijden met metalen bussen gesloten, die tegelijk voor den stroomtoevoer en voor de hevestiging der contactveeren dienen. De laatste zijn groepsgewijs geklonken op bandijzer dat, goed geïsoleerd, bevestigd is op het kachelgeraamte. De patronen kunnen voor alle stroomsterkten geleverd worden. Daar hunne warmte 100° C. slechts weinig overtreft en de lucht in het verwarmingslichaam hoogstens tot ongeveer 80° C. verhit wordt, is het schroeven van stof, dat de hygiënisten vreezen, geheel uitgesloten.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Verschenen is: Afl. 1 van het plaatwerk:

Internationale prijsvraag der Carnegie-stichting. Het Vredespaleis te 's Gravenhage. Uitgevers-Maatschappij Elsevier te Amsterdam.

De eerste aflevering van dit plaatwerk maakt een alleszins gunstigen indruk wat de uitvoering betreft, 't geen trouwens bij de kostbaarheid van het boek mocht verwacht worden. De tekst bestaat uit eenige officieele bescheiden; op de platen is voorgesteld de heer CARNEGIE, de Jury — hoeden af! — in zwaarwichtige deliberatie over haar meesterlijk rapport, het ontwerp CORDONNIER en eenige prenten van het ontwerp MARCEL, dat het doet betreuren dat zoo groote teekenaardig-

heid aan een zoo minderwaardige projekt vermorst is. Wij hopen dat de volgende afleveringen in architectonisch opzicht van meer belang zijn.

Architectura Nr. 47. Een delegatie van het R. I. B. A. Mededeeling van de komst van een delegatie van het Royal Institute of British Architects om rapport uit te brengen over de plannen der, door den architect DE BAZEL ontworpen Wereldhoofdstad. Zie blz. 373.

Verslag der 1217e gewone vergadering van A. et A. op 21 Nov. Verslag van deze vergadering waarin de heer WALINKAMP eene lezing hield over het ontstaan der vormen, welke lezing later in zijn geheel in het weekblad zal verschijnen.

De prijskamp en de schoone bouwkunst zg. „Prix-de-Rome, door K. Beoordeeling der tentoongestelde diers ontwerpen. De schrijver eindigt met den wensch dat de bekroonde, de heer VAN DER MEY nadat hij al het mooie gezien heeft dat Europa op zijn gebied te genieten geeft, steeds Hollander zal blijven.

Programma eindkamp van den „Prix-de-Rome". Zie blz. 369.

Gebouw ten dienste der arbeidscoöperatie „Voorwaarts" te Rotterdam, H. P. BERLAGE, architect. Beschrijving van dit gebouw met plattegrond en perspectief van den gevel.

Het Rautenstrauch-Joest Museum te Keulen. Dit museum den 12n dezer geopend is in barokstijl gebouwd door den architect EDWIN CRONES. Het bevat verzamelingen door den heer JOEST op zijn reizen verzameld.

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Opgaaf der ingekomen antwoorden. Zie blz. 375.

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den inspecteur van het M. O., H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch, industrieel- en handelonderwijs in de staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Budapesth (vervolg). Zie het uittreksel op blz. 332 en vv.

Bezwaren van coöperatief wonen, door M. P. DE CLERCQ (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 47. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Mededeeling der te houden Buitengewone Algemeene Vergadering op 29 November inzake benoeming van kandidaten voor den Raad van Arbitrage.

Derde deutsche kunstijverheidstentoonstelling te Dresden, door H. v. D. KLOOT MEYBURG (vervolg). Met afbeelding van een dorpschool in Ober-Lausitz.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Opgaaf der ingekomen antwoorden op de uitgeschreven prijsvragen, zie blz. 375.

De Opmerker Nr. 47. De prijskamp in de Schoone Bouwkunst. De schrijver vindt het vreemd, dat de Rijks-Academie, alwaar geen bouwkunst gedoceerd wordt, toch een prijskamp daarover uitschrijft en verdiept zich verder in beschouwingen wat de bekroonde, die blijkbaar met de „nieuwe kunst" vertrouwd is, in Italië moet doen.

In en om Amsterdam. Behalve eenige beschouwingen over het rapport van den Beursbouw, haalt de schrijver een artikel uit „De Telegraaf" aan, waarin wordt vermeld dat twee plannen tot de uitbreiding van Amsterdam: het uitbreidingsplan-BERLAGE en de ceintuurbaan met zuiderstation door de spoorwegcommissie, geheel los van elkander ontworpen zijn.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Verslag der gehouden vergadering waarin de heer v. D. KLOOT MEYBURG eene lezing hield over „De ontwikkeling van het theater", zie blz. 375.

Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht. Uittreksel uit het jaarverslag, zie blz. 375.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Vermelding der ingekomen antwoorden op de prijsvragen, zie blz. 375.

De tunnel onder het kanaal. Eene proef voor het maken van dit kanaal is al genomen. In 1881 tot 1883 heeft men in de krijtlaag van gemiddeld 60 M. dikte, een gaanderij gegraven die zich bijna 2 K.M. ver de zee insteekt en zich goed gehouden heeft. Eenig binnendruipend vocht vertoont zich in zeer geringe mate. De geheele tunnel heeft een lengte van 50 K.M. Londen en Parijs zullen daardoor op 5 uur afstand van elkander komen. Het plan bestaat 2 cirkelvormige tunnels naast elkander te bouwen, hetgeen beter is dan een groote tunnel voor dubbel spoor. Zulk een tunnel moet dan een ovalen vorm krijgen die niet zoo sterk is als een ronde.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 49.

5 December 1906.

■ J. H. W. LELIMAN. BOUWK.-ING. HET BEURSRAPPORT (TWEEDE GEDEELTE) ■

Het slot van het Beursrapport is dezer dagen verschenen. Daarin wordt besproken de toestand der Noordelijke helft van het gebouw, bevattende de middenpartij benevens de Effekten- en Graanbeurzen.

Van dit tweede deel kan over het algemeen hetzelfde getuigd worden als van het eerste gedeelte, waarin de algemeene beschouwingen en de bevindingen betreffende het Zuidelijk deel van den Beursbouw. Voor een deel geldt dit ook volkomen met betrekking tot den inhoud van het tweede deel. Ik zou dus willen verwijzen naar 'tgeen over het eerste deel van het Rapport is geschreven in „De Bouww.” van 12 September 1906. Ook het slot bevestigt de meening dat men verleden jaar den toestand van het gebouw schromelijk heeft overdreven en oorzaken wilde zoeken waar ze niet lagen.

In welke mate de toestand van het Beursgebouw toen overdreven is, volgt o. a. uit het feit, dat de herstellingsmaatregelen, aangegeven in het 1e deel van het Rapport, op niet meer dan f 83.000 zijn begroot. Men begrijpt dat, ware de toestand van het omvangrijke bouwwerk inderdaad ernstig in de mate als indertijd voorgesteld, waren inderdaad ingrijpende konstruktieve maatregelen noodig om het bouwwerk te behouden, dat dan een veelvoud dier som noodig zou zijn gebleken.

Het betrekkelijk geringe bedrag dat in de Raadszitting van 5 December zal worden besproken, is een bewijs te meer hoe de toestand eer mee dan tegen viel. De meeste maatregelen die de kommissie voorstaat, betoogde ik in het bovenaangehaalde nummer van „De Bouwwereld”, zijn noodig tot herstel der door door grondverzakking, als force-majeure, ontstane schade en beoogen niet versterking of verbetering van de oorspronkelijke konstrukties.

De kommissie komt nog even terug op de vermoedelijke oorzaak van de Beurscalamiteit en schrijft:

„De fundeering heeft in verband met belastingen,

welke daarop drukken, het voorwerp van nog nader onderzoekingen uitgemaakt. Daarbij is opnieuw gebleken, dat hoewel het uitgevoerde heiplan nagenoeg overeenkomt met het geprojecteerde, er toch enkele palen niet zijn geslagen, waarvoor geen verklaarbare reden is op te geven. Wel is waar zijn daardoor geene hiaten in de beheëing ontstaan, doordat de naastbijstaande palen alle iets zijn verplaatst, maar de Commissie kan zich het weglaten van palen niet verklaren, omdat volgens hare opvatting de paalbelastingen, zooals die door haar zijn berekend niet zoo onbeduidend zijn en de verkregen stuiten der palen niet zoo gunstig waren, dat men kan zeggen, dat er tusschen beide cijfers volkomen harmonie bestaat.”

Kon men deze opmerking, buiten haar verband beschouwd, in zekeren zin alarmeerend noemen, in het Rapport is zij dat niet. Want de kommissie verklaart in de onmiddellijk erop volgende zinsnede dat „in sommige deelen, waar de palen zeer zwaar belast zijn en de verkregen stuit volstrekt niet abnormaal gering was, niet meer zakking met de gevolgen daarvan is te constateeren dan in andere waar zij slechts normale lasten moeten dragen.”

Ergo: de paalfundeering was zeer beslist niet te licht. Wanneer zij immers bij volkomen normalen staat toch tot zakkingen aanleiding geeft, kan zonder eenig sophisme moeilijk anders gekonkludeerd worden dan op het bestaan van eenigen bijzonderen invloed, waaromtrent het Rapport echter geen nader uitsluitel geeft, een onbekende „force-majeure”. En daar de zwaarst belaste en in ongunstigsten toestand verkeerende gedeelten zich niet onderscheidden van de normale deelen der fundeering, kan men zelfs de eerste bezwaarlijk als te licht omschrijven, al wil men mogelijk ook betreuren, dat veranderingen tijdens den bouw der kommissie de mogelijkheid openden tot eene opmerking.

Dat nu achteraf voorzieningen noodig blijken kan den ontwerper, die verantwoord is door met normale toestanden rekening te houden, niet worden aangerekend.

Tot deze verzakkingen zijn — op een enkele na — alle gebreken terug te voeren voor wier herstel de kommissie de h. i. noodige maatregelen aanbeveelt.

Een uitzondering is dat een tweetal bogen, waarbij het gemis aan contreforten leidde tot het scheuren der wanden in de veilingzaal voor den Graanhandel, in welke omstandigheid volgens het Rapport op een alleszins eenvoudige wijze kan worden voorzien.

Ziehier het eenige, in het 2e deel van het Rapport gesignaleerde defekt, dat men desnoods den architecte direkt zou kunnen aanwrijven.

Het is gemakkelijk eenig succes te bereiken door een tendentius uittreksel van het Rapport, van het eerste zoowel als van het tweede gedeelte, en met ophef verkondigen: dáár is een boog die scheurde, en dáár — goede hemeltje — een ventilatiekanaal dat funest werkte en ginds een serie openingen van de ventilatie die moeten worden dichtgemetseld en verderop weer eene scheur — N.B. doorgaand van boven tot op den begane grond. — Dat maakt natuurlijk een diepen indruk op het groote publiek dat, uit gebrek aan technisch inzicht, natuurlijk een rapport niet met oordeel kan lezen noch zich van 't gelezene rekenschap kan geven.

Van den bij de Beursbouw betrokken personen heeft de ontwerper nog niet in het openbaar gesproken. Dat moet zelfbedwang gekost hebben! Ik weet niet of hij zijn zwijgen alsnog zal verbreken. Het heeft zijn vóór en zijn tegen. Het vóór zou o. a. kunnen zijn, dat de wetenschap hoe de bouw tot stand kwam en welke invloeden op het ontwerp werkten — als bijv. de in het 1e deel van het Rapport gememoreerde commissies! — waarschijnlijk verschillende onmisbare ophelderingen voor een juist eind-oordeel kon brengen. Daar is, om slechts één punt te noemen, bijv. de kwestie van de trekstangen in de kap, die, daar kan men zeker van zijn, bij den bouw niet zonder nader advies zijn weggelaten, nadat zij oorspronkelijk wel degelijk waren projecteerd.

M. i. bevestigt het laatste deel van het Beursrapport

— waarvan men mag aannemen dat het den toestand onverbloemd bloot legt — den indruk door het eerste deel verkregen, dat op zaken van primaire beteekenis den ontwerper geen blaam treft. En daarop komt het aan.

Dat bij een werk van dien omvang enkele bedenkelijkheden voorkomen, enkele fouten misschien begaan zijn, welken onpartijdigen beoordeelaar die ooit voor eenige belangrijke taak op onverschillig welk gebied stond, zou dat verwondering kunnen baren?

Maar uitgemaakt is nu, hoe onbekookt de paniek was die zich van de goedgelooftse amsterdammers meester maakte.

Wanneer in laatste instantie een architecte gekompromitteerd blijft, dan is het niet de ontwerper van de Beurs maar wel de heer LAARMAN, die de paniek deed ontstaan.

Zijn rol is, van den aanvang van den Beursbouw af, in velerlei opzicht weinig navolgingswaardig geweest. Men denke bijv. eens aan zijn optreden bij de eerste publicatie van het ontwerp; aan het fiasco zijner voorspellingen (bijv. het afscheuren van den grooten toren en de granieten zuilen die op het punt stonden als glas af te knappen!); aan den toon van zijn volkomen overbodigen alarmkreet — een „coup de pied de l'âne” — die men slechts kan verklaren als te zijn ontsproten aan overprikkelde subjectieve gevoelens; aan geheel zijn, even onkollegiaal als unfair geageer in het publiek zoowel als in meer besloten kring. Intusschen, hij heeft zijn zin verkregen en ter elfder ure, toen reeds lang de kwestie ernstig onder het oog werd gezien, nog een „schandaaltje” in het leven weten te roepen. De gemeente betaalt hem die voldoening in den vorm van het commissie-honorarium. (Vergelijk „Bouww.” 1906 blz. 113.)

Na enkele jaren van kalmte zal hem dat succesje echter wel niet meer benijdenswaardig voorkomen. Want, wanneer het o. a. eens mocht blijken dat het prestige van het bouwvak geschaad is door 'tgeen over den Beursbouw is verhandeld, dan zal men niet vergeten daarvoor in de eerste plaats dank te zeggen onzen oud-kollega P. F. LAARMAN, zich noemend architecte i. r.

J. LETZER. GEMEENTE-ARCH. EDAM. GEMEENTELIJKE WONINGEN TE VOLENDAM (MET TWEE AFBEELDINGEN)

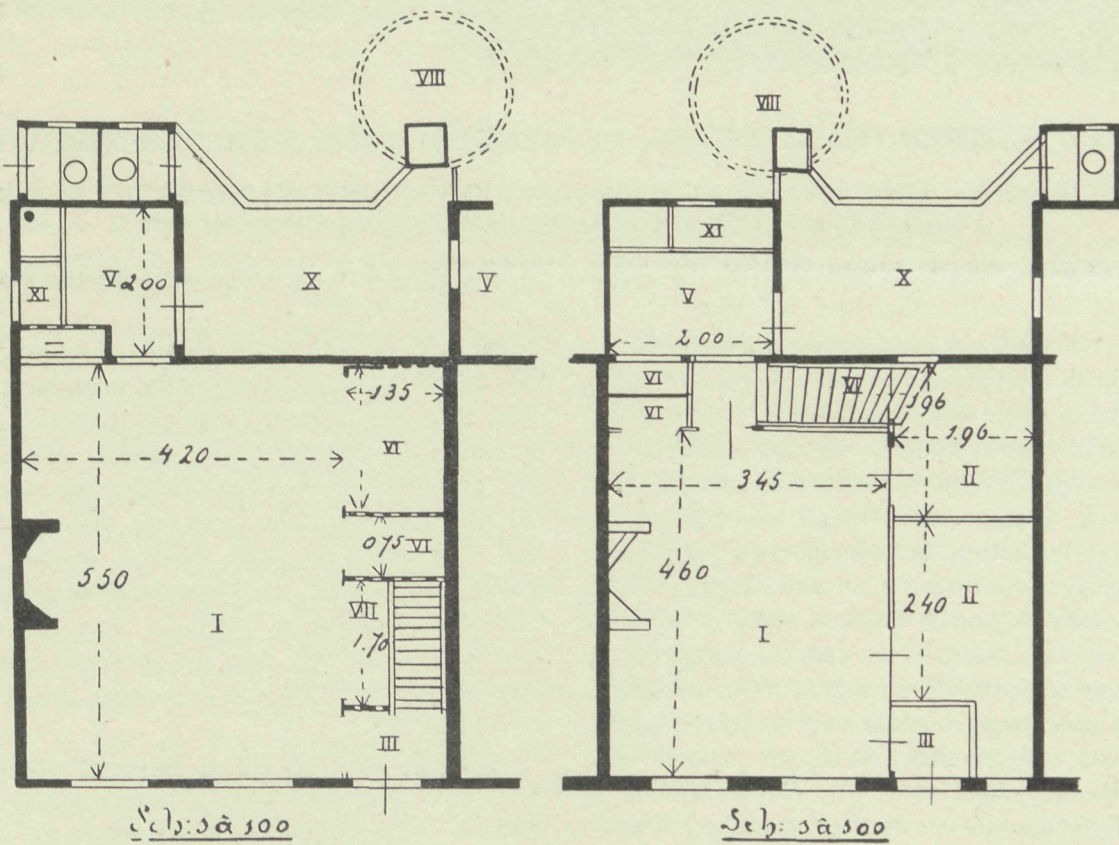
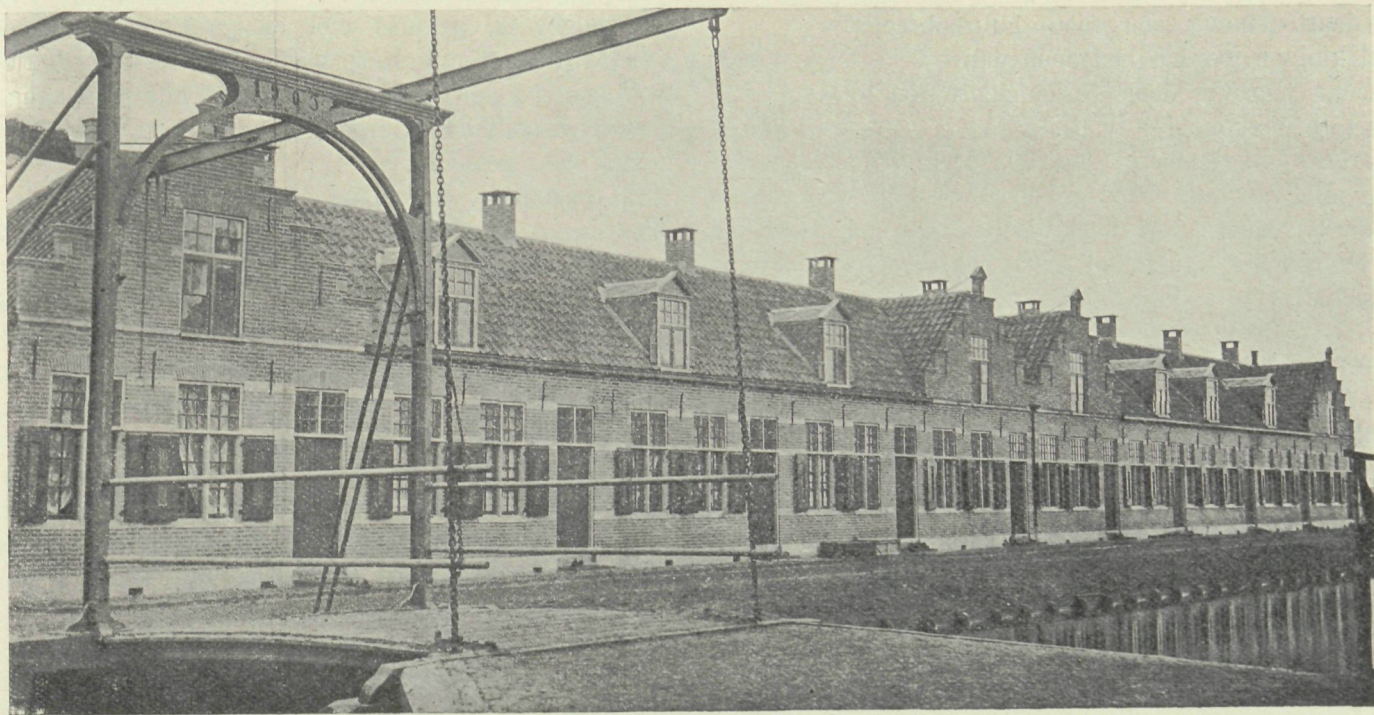

ot de Gemeente Edam behoort het typische visscherdorp Volendam, dat zoo druk door binnen- en buitenlanders wordt bezocht. De kleederdracht, primitieve leefwijze, en, de wanordelijke bouw der oude huizen, schijnen voornamelijk de trek om Volendam te bezoeken.

De toestanden waren voor het jaar 1906 verre van rooskleurig. In den laatsten tijd werd hoegenaamd niet bijgebouwd, daar de inkomsten van de visschers niet toelieten te bouwen. De knechten konden geen

matigen huurprijs betalen, daar zij varen „op portie” zooals dat daar wordt genoemd. Die portie bestaat in het ontvangen van procenten van de bruto winst. Het is geene zeldzaamheid, dat een knecht met 3, 4 à 5 gulden verdienste per week thuis komt, (dezen zomer waren de verdiensten beter). Door vereenigingen of eigenbouwers, werd dus niets gedaan om woningen te plaatsen die niet rendeeren konden.

In December 1903 besloot de Raad zich tot H. M. de Koningin te wenden om een voorschot en bijdrage,

in de annuïteit voor rente en aflossing van dat voorschot krachtens art. 33 der Woningwet.

Bij Kon. Besluit van 2 Maart 1905 Nr. 14 („Ned. Staatscourant” van 11 Maart 1905 Nr. 60) werd een voorschot van f15,900 en eene bijdrage van f100 verleend.

Voor de opgemaakte raming van de exploitatiekosten zal jaarlijks dooreengenomen noodig zijn:

Voor de annuïteit over het tot f15.900 afgerond bedrag, als voorschot	f647.61
voor grondlasten	„ 50.—
„ polderlasten	„ 14.—
„ assurantiepenningen	„ 16.—
„ onderhoud	„ 200.—
	<hr/>
	tezamen f927.61

tezamen f927.61
 en daartegenover geen grooter huuropbrengst
 zal kunnen worden bedongen dan. . . . „ 650.00
 zoodat jaarlijks door de gemeente een te-
 kort te dekken blijft van f277.61
 Vermits de gemeente na 50 jaren vrij eigenaresse
 zal zijn van den grond en de gebouwen, waarvan de
 waarde alsdan op f8616 (de halve bouwkosten
 benevens den aankoopprijs van den grond) kan worden
 geschat, mag een deel van genoemd bedrag van f277.61
 (t. w. f70.92) worden beschouwd als kapitaalvorming
 van de zijde der gemeente. Het werkelijk offer, door
 de gemeente jaarlijks te brengen, is dus te stellen op
 f277.61—70.92 of f206.69 van welk offer, overeen-
 komstig art. 20 van het Kon. Besluit van 28 Juli 1902
 („Stbl.” Nr. 160) gewijzigd bij Kon. Besl. van 10
 November 1903 („Stbl.” Nr. 274) ongeveer de helft
 door eene bijdrage uit 's Rijks kas ware te vergoeden,
 De bijdrage is vastgesteld op f100.

De grond, benoodigd voor den bouw der woningen,
 werd bij onderhandschen aankoop voor f1350 verkregen.

Met den bouw werd weldra aangevangen en de
 woningen die voor f1.25 per week werden verhuurd,
 zijn den 1 October 1905 reeds door groote gezinnen
 betrokken, die tot dien tijd in erg kleine woningen

van hout huisden. Een bewoner zelfs heeft nog een
 jaar ongeveer, gehuisd met eenige kinderen, in een
 gebouwtje bestemd voor varkensstal. Voor de tien
 woningen hadden zich een veertigtal huurders aange-
 boden, waaruit door Burgemeester en Wethouders eene
 keuze werd gedaan.

De bezoeker, die thans Volendam van uit Edam
 nadert, ziet over het water reeds van verre de nieuwe
 woningen staan, die aan de eischen voldoen, welke
 aan goede arbeiderswoningen kunnen worden gesteld.

Zij bevatten elk eene kamer met twee ruime flinke
 bedsteden, een kleerkast en een kast tot berging van
 levensmiddelen. Voor zoover de bedstede de buiten-
 muren bestrijken, zijn spouwwallen van 4 cM. exelsior-
 platen gemaakt. Men vindt nog een keukentje met
 aanrecht en gootsteen. Op den zolder is een slaap-
 kamertje gemaakt, voorts is bij iedere woning een
 4 M³. Monier-regenbak, een straat van 10 M². achter
 iedere woning, en een bleekveld.

Aan de voorzijde is een trottoir van 1 M. breed en
 een bestraaete zijweg ter breedte van 1.90 M., voorts
 open grond tot aan het water, ter breedte van 3.10 M.

De gevels zijn in oud Hollandschen trant, de deuren,
 voorzien van ringkloppers, en de ramen van luikjes
 voorzien.

PROF. KARL WIDMER (KARLSRUHE). DE GRONDSLAGEN VAN DEN NIEUWEN STIJL

VOORDRACHT GEHOUDEN OP DE VERGADERING VAN HET „VERBAND DEUTSCHER
 ARCHITEKTEN- UND INGENIEUR-VEREINE”, MANNHEIM 1906

(GEAUTORISEERDE VERTALING UIT „ARCHITEKTONISCHE RUNDSCHAU” 1907, AFL. 1)

De stilstand van de levende stijlontwikkeling
 in de 19e eeuw was slechts het symptoom
 van een veel algemeener verval onzer
 artistieke kultuur. De tegenstelling tusschen
 kunst en niet-kunst, gelijk die door ons hedendaagsch
 leven ontstond, is in vroegere tijden niet gekend. Het
 handwerk was de natuurlijke bemiddelaar tusschen de
 kunst en alle overige uitingen van menschelijken arbeid.
 Deze levende samenhang is door de moderne techniek
 verscheurd. In de plaats van den persoonlijken, op
 konkrete ervaring berustenden arbeid der menschelijke
 hand, kwam eene onpersoonlijke, op abstracte weten-
 schap gegrondveste werkwijze. Deze schiep eene
 nieuwe, snel ontluikende vormenwereld, waarmede de
 kunst aanvankelijk niets wist te beginnen. In de
 bouwkunst werkte bovendien de duizelingwekkende
 groei der steden mede, waardoor het bouwen eveneens
 eene fabriekmatige produktie in het groot werd. Aldus
 werden bouwkunst en handwerk of geheel van artis-
 tieken aard ontbloot, of wel verloren zij, indien zij
 zich van hun artistieke taak bewust bleven, den
 samenhang met den algemeenen vooruitgang van de
 kultuur van hun tijd en daarmede een bron van
 levende vormontwikkeling. Bouwkunst en kunstnijver-
 heid, aangewezen op de rekonstruktie van oude stijlen,

gingen op in een vormendienst, die de vorm echter
 niet beschouwde als veranderlijk, in organischen samen-
 hang met den inhoud, maar als absoluut, in zich zelf
 bestaand en daarom onveranderlijk. Hier hebben wij
 dus de eerste en noodzakelijkste voorwaarde voor de
 ontwikkeling van een nieuwen stijl. De kunst moet
 zich bevrijden uit hare isolatie en de samenhang
 terug vinden met de voorwaartsschrijdende kultuur
 van haar tijd. In de eenheid van kunst en leven,
 wier vrucht de stijl van alle vroegere tijden geweest
 was, moeten ook wij den grondslag van den nieuwen
 stijl zoeken.

De vraag, hoe ver wij op den weg naar den nieuwen
 stijl reeds gevorderd zijn, is thans nog niet aan de orde.
 Wel is de aanvankelijk nog troebele en gistende be-
 weging reeds thans zoo ver opgehelderd en tot rust
 gekomen, dat wij de richting, waarin zich de gezonde
 kiemen van een nieuwen stijl schijnen te ontwikkelen,
 kunnen onderkennen. Welke zijn nu de factoren in
 onze moderne kultuur, die deze richting bepalen?
 Welke zijn de bronnen van den nieuwen stijl?

Overeenkomende met de dubbele natuur der tek-
 tonische kunsten, die een praktisch-materieele en een
 artistiek-ideeële taak vereenigen, verdeelen zich de
 bronnen van elke stijlontwikkeling in twee stroomen.

RAADHUIS TE ZEIST (VOOR UITVOERING
 Ⓜ BESTEMD ONTWERP) Ⓜ
 ARCHITEKT J. STUIVINGA (ROTTERDAM)
 (VERG. „BOUWERELD” 1906 BLZ. 291)

De eene vloeit voort uit de materiële omzetting der, door de natuur om ons heen verspreide stoffen, tot praktische vormen. In deze vormen uit zich echter tevens een met plaats en tijd wisselend schoonheidsideaal, dat eveneens vormen en kleuren bepaalt. Gelijk in de waardeering van menselijke schoonheid elke tijd zijn eigen schoonheidsbegrip heeft, zoo scheidt de steeds wisselende tijdgeest zich zijne artistieke uiting in zekere, uitsluitend door aesthetische behoeften voorgeschreven beginselen der architectonische vormbehandeling. Dat zijn de psychologische bronnen der stijlontwikkeling. De edelvrouw uit den tijd der minnezangers belichaamt een ander schoonheidsideaal als eene van TITIAAN'S vrouwengestalten. Het ideaal der klassieke bouwkunst is de klaarheid der symmetrie en de rust in het op den voorgrond stellen der horizontale richting. In de gothiek overheerscht het bewogen, opstrevende karakter van de vertikale richting en het schilderachtige element der onregelmatige bouwwijze.

De stoffelijke bronnen der stijlvorming bezitten van huis uit groter kracht en ingrijpender beteekenis; maar juist deze bronnen plegen vanaf een zeker stadium der kultuurontwikkeling aan kracht te verliezen. Dat ligt voor een deel aan den nivelleerenden invloed der beschaving, die door verkeer en uitwisseling van gedachten, door de bevrijding der kunst van klimaat en bodem tengevolge van technische volmaking enz., wordt veroorzaakt. Zoo maakte bijv.

sedert het eind der middeleeuwen bij ons het nationale houten huis gaandeweg plaats voor het steenen huis.

Het sterkste voorbeeld voor deze stijl-ontbindende invloed der beschaving is echter de moderne „universele gevel”, die niet alleen in onze europeesche steden alle landschappelijke en historische individualiteit uitwischte, maar die ook op het platte land het boerenhuis verdringt en waarmede de Europeaan den palazzostijl ook in de koloniën importeerde. Het redden van de kunststijlen, die in tijden van oorspronkelijker beschaving ontstonden, is in zulke gevallen de taak geworden eener bewuste artistieke reactie.

Dat zijn invloeden die van buitenaf komen. De materiële factoren der stijlontwikkeling raken echter met den tijd ook in zich uitgeput. Zoo schijnt bij de behandeling der beide belangrijkste bouwmaterialen, hout en steen, het aantal mogelijkheden reeds lang uitgeput: vanaf de massieve opeenstapeling der cyclothische muren tot de spitsvondige verfijning der laatgothische konstrukties, die reeds de grenzen van het materiaal overschrijdt. Een nieuw probleem der stijlontwikkeling is nu evenwel in onzen tijd gesteld door de toepassing op grooten schaal van ijzer en glas, op een wijze als zij in vroegeren tijd niet gekend is. Dit zijn de ijzer- en glaskonstrukties van onze stations, tentoonstellingsgebouwen, markthallen, de ijzeren torens, bruggen, enz. Zoo krijgt de bewering, dat de „ijzerstijl”, de stijl der toekomst is, eene relatieve juistheid. Maar slechts in een bepaalden zin,

met beperking tot een deel der technische vraagstukken, waarbij ook de meest nuchtere aanduiding van abstrakte doelmatigheid hare eigen mogelijkheid van artistieke schoonheid kan bezitten. Voor het overgroot deel der bouwkunstige vraagstukken, van het woonhuis tot den monumentaalbouw, mist het ijzer een der belangrijkste elementen van artistieke ruimte- en vlakteversiering: de stoffelijk-zinlijke bekoring van het materiaal. Het is geraamte zonder vleesch. De architecten weten waarom zij bij het konstruktieve gebruik van ijzer het ijzeren geraamte toch weder met de vormen van den steenstijl omkleeden. Zoo is de ijzerstijl slechts een spruit en niet de hoofdstam der nieuwe ontwikkeling. En evenzoo is het met de nieuwe praktische vormen van onze tijden. De oorspronkelijke opgaven, welke de groote stijlscheppende kracht in zich dragen, groeien op den maagdelijken bodem eener jonge beschaving. Zoo was het in den aanvang der middeleeuwen, toen jonge volken in den kring der westersche beschaving hun intrede deden en deze overbrachten naar den onaangeroerden bodem van Noord-Europa. Gelijktijdig schiepen er het christendom eene nieuwe godsdienstige, en het ridderwezen en de burgerstand eene nieuwe maatschappelijke levensorde. Uit deze voorwaarden ontstonden de groote stijltypen: de kerk, de ridderburcht, het burgerhuis.

Op een beperkter gebied bracht, in den aanvang van den nieuwen tijd, de renaissance nog eens een stijltype voort: de in de breedte ontwikkelde vorm van het woonhuis, dat begint met het italiaansche palazzo en eindigt met het „Biedermaier“-huis. Daarmede schijnt echter de mogelijkheid van nieuwe grondvormen uitgeput. Voor onze materiele behoeften volstaat hunne combinatie en aanpassing. Toen bijv. de nieuwe richting in den woonhuisbouw een einde maakte aan den „universeelen“ gevel en zij den stijl van het burgerwoonhuis weer in het leven riep, was in het middeleeuwsche burgerhuis met de aansporing tevens het voorbeeld gegeven. Zelfs het moderne kantoor- of winkelgebouw herhaalt in de wijze waarop de vlakken zijn opgelost in pijlers en vensters, slechts het konstruktieve beginsel der gothiek. Aan het kleine getal van nieuwe praktische vormen, welke in het leven zijn geroepen door de techniek onzer dagen (gelijk bijv. in den fabriekschoorsteen een nieuw architectonisch element ontstond) ontbreekt het algemeene, allesomvattende karakter, dat bij het wezen van een stijl behoort.

Wij kunnen dus de ontwikkeling van een nieuwen stijl niet plaatsen op eene basis, die onafhankelijk is van de grondvormen der oude stijlen. Het komt er echter op aan om deze grondvormen met nieuwen geest te bevruchten en dat brengt ons tot de psychologische bronnen der stijlvorming. Zoo zijn indertijd barok en rokoko ontstaan uit de renaissance: uit zuiver aesthetische motieven, als uiting van een veranderden tijdgeest; en zoo is later het empire ontstaan, als aesthetische reactie, als terugkeer tot

den eenvoud. Hier blijkt de groote vergissing, die de historische school begaan heeft met betrekking tot hare verhouding jegens de oude stijlen. Doordien zij het architektonische scheppen verbond aan de wetenschap inplaats van aan het artistieke gevoel, en zij daardoor het wetenschappelijk getrouw kopieeren opvatte als taak der kunst, sloot zij voor zich zelf de bronnen der stijlverjonging. Wat de eigen tijd daartoe bijdroeg, kwam als 't ware in het geheim, door de achterdeur binnen. Inplaats van er den nadruk op te leggen, trachtte men het te onderdrukken. Daarom eischt de moderne kunstenaar als zijn recht om de oude vormen naar zijn persoonlijk gevoel te behandelen. En daar ieder een kind van zijn tijd is, brengt hij daardoor een stuk tijdgeest tot uiting. Is zijne persoonlijkheid geweldig, dan zal hij op zijn tijd tevens den stempel van zijn eigen geest drukken. Zoo scheidt de mensch, met zijn innerlijk wezen tot uitgangspunt, den nieuwen stijl: Andere menschen, andere stijlen.

Vragen wij nu: waar ligt het wezen van den modernen tijdgeest, dat geest en richting van den nieuwen stijl bepalen zal? Eene vergelijking zal ons het beste antwoord geven. Het tijdperk, dat aan het onze onmiddellijk voorafging, eindigt met het rokoko. Het was een tijd van spelend levensgenot. Eene leegloopende aristokratie beheerschte het leven en bepaalde den geest der beschaving. Gelijk in het leven het genot tot doel verheven werd, zoo werd in de kunst de versiering hoofdzaak. Aan het rokoko-tijdperk beantwoordde een decoratieve stijl. Onze tijd is een tijd van ernstigen arbeid. De burgerstand beheerscht de moderne kultuur en een nuchtere strijd om het bestaan bepaalt het geheele karakter van het leven. De meest kenmerkende uiting van den modernen tijdgeest is de machine: de klassieke schepping van konsekwenten, logischen doelmatigheidszin, de eenige volkomen oorspronkelijke stijlschepping van onzen tijd. Zij draagt hare eigen mogelijkheid van artistieke vorm in zich, maar eerst gaandeweg leerde men deze soort van schoonheid begrijpen en in artistieke zin vruchtbaar te maken. Uit denzelfden geest werd eene moderne nijverheid geboren, welks voortbrengselen aan de belangrijkste factoren van den modernen vooruitgang dienen: aan het verkeer, de techniek, de exacte wetenschap. Van den oceaanboot en de sneltreinlokomotief tot het anatomische of optische instrument dragen zij alle hetzelfde karakter van beknopte, zakelijke doelmatigheid.

Door hen vond de smaak naar eenvoud zijn weg van het gebruiksvoorwerp in de kunstnijverheid. Nemen wij het eene of andere voorwerp voor eenvoudig gebruik of rijke weelde, eene lamp, een horloge, een glas, een mes: alles wat vroeger om „artistiek“ te zijn, eenige versiering moest dragen, bevat ons thans het beste in de eenvoudige elegantie der gladde praktische vormen. En dezelfde geest beheerscht de ontwikkeling der hedendaagsche bouwkunst. Wij streven steeds krachtiger in de richting

van een konstruktieven stijl, wiens wezen waarheid en zakelijke eenvoud is: de vorm als duidelijk, beknopt uitvloeisel der bestemming en de verhoudingen der konstruktief noodzakelijke deelen, der vlakken en steunpunten, als dragers der artistieke schoonheid; dus een proportiestijl, wiens ontwikkeling plaats vindt onder de leuze „los van het ornament". Die richting, welke den „moderneren stijl" meende geschapen te hebben door het vinden van nieuwe ornamenten, van gezochte willekeurige vormen, heeft zich in den weg en het doel der moderne kunst volslagen vergist.

Zoo hebben dus de beide uitersten onzer moderne kultuur: techniek en kunst, een innerlijken samenhang gevonden. Hunne verdere ontwikkeling op den bodem van een gemeenschappelijk schoonheidsbegrip is de aanvang van eene nieuwe artistieke kultuur, die geest en richting van den nieuwen stijl bepaalt. Daaruit volgt het belang eener artistieke opvoeding voor den ingenieur, die als konstruktieur, machinebouwer, scheepsbouwer en bruggenbouwer een steeds toenemenden invloed verkrijgt op de ons omringende vormenwereld. Want wij mogen niet vergeten, dat het doelmatige op zich zelf en onder alle omstandigheden nog niet altijd het schoone is. Eene ijzeren brug kan zeer doelmatig zijn en toch het landschap ontsieren. Het is de taak van een artistiek geschoold proportiegevoel om de schoonheidselementen, die in den praktischen vorm sluimeren, te ontwikkelen. Dat echter tusschen beide eene enge betrekking bestaat, bewijst reeds het feit dat de, in technischen zin meest volmaakte machine, ook de schoonste is.

Het is teekenend voor het burgerlijke wezen van onzen tijd dat de moderne beweging in de burgerlijke woonhuiskunst het eerst een veiligen bodem ter harer ontwikkeling gevonden heeft: deze knoopt aan bij de Empire- en Biedermaier-kunst, waarbij de draad der

levende traditie destijds is afgebroken en die tevens aan den modernen smaak het voorbeeld van geestverwanten eenvoud geven. Van Darmstadt naar Dresden leidt de duidelijke weg van een voortdurende opklaring der opvattingen in dezen zin. In het uitwendige van het woonhuis schijnt de ontwikkeling te streven naar eene overeenkomst tusschen de motieven van het middeloeuwsche woonhuis met den geest van het „Biedermaier"-woonhuis. Onze hedendaagsche monumentale bouwkunst staat op een veel minder zekeren bodem. Hier heerscht nog steeds het eklekticisme, hoewel in den laatsten tijd de konstruktieve eenvoud der klassieke stijlen wederom een beslissenden invloed verkrijgt. Dat ook op den grondslag van een konstruktieven stijl de artistieke werking kan worden opgevoerd en verrijkt, wordt reeds verzekerd door den rijkdom der hulpmiddelen, die de kleur aan de hand geeft. Daarbij komt de keuze van rijke en edele materialen, (waarmede bijv. de „Wiener Werkstätten" bij den meest verfijnden eenvoud van vorm het denkbaar weelderigste effect bereiken). Voorts de mogelijkheden die in de vormgeving zelf liggen: de afwisseling der vlakken, de groepeerings der massaas, de afwisseling der ruimte, de geslotenheid van den wand, de oplossing der vlakken, gelijk bij de groote magazijnen enz.

Eene artistieke kultuur die zich ontwikkelt met konstruktieven eenvoud en doelmatige zakelijkheid tot grondslagen, is den modernen mensch verwant zoowel in hare uitwendige verschijning als in haar innerlijk wezen. Wij hebben hier eene vingerwijzing te meer dat de beweging van den modernen stijl streeft naar datgene, wat wij als den grondslag van elke levende stijlontwikkeling aanduiden: naar de eenheid in kunst en kultuur, naar een algemeenen levensstijl.

GEMENGDE BERICHTEN

De Ned. Herv. Kerk te Rheden dagteekent uit het jaar 1505, de toren uit de XIIe eeuw. Van dit gebouw, een voor de geschiedenis onzer nationale bouwkunst merkwaardig monument, zijn de muren gedeeltelijk van tufsteen en voor een gedeelte van groote gebakken steen opgetrokken. Deze muren zijn ongeveer dertig jaar geleden met een laag portland-cement bepleisterd. In Juli 1901 is onder leiding van den heer JOSEPH TH. J. CUYPERS, architect te Amsterdam, met de restauratie van de kerk een aanvang gemaakt en de uitwendige herstelling is in het laatst van 1904 gereed gekomen; het rijk had een subsidie verleend van f9300.

Thans worden pogingen aangewend om den toren, eigendom van de burgerlijke gemeente, van rijkswege te doen herstellen. „N. R. C."

Nederlandsche fundeeringswijze voor Duitschland. Naar aanleiding van eene kennismaking met Rotterdamsche Architecten op het Architecten-Congres te Londen in Juli II, is deze week de bouwmeester bij de havenbouwininspectie in Bremerhaven, de heer L. ZALESKI, te Rotterdam gearriveerd, ten einde de wijze van fundeeren in ons land te bestudeeren, in verband met het hem opgedragen, in de vakliteratuur bekende, projekt voor de uitbreiding der havenwerken, nieuwe kanalisatie en rioleering alsmede voor het fundeeren van gebouwen te Bremerhaven.

De wijze van fundeeren in grond, welke veel overeenkomst met de onze heeft, schijnt in het noorden van Duitschland op kostbaarder wijze dan hier te lande te geschieden; omstandigheid, welke de heer ZALESKI aanleiding gaf tot het bezoek aan ons land. „N. R. C."

Een Schotsch Nationaal-monument. In Schotland werd in het begin der XIXe eeuw een groot nationaal gedenkteeken gesticht, dat de bestemming had den dank der natie tot uiting te brengen voor den val van Napoleon. In 1822 werd door koning GEORGE de 1e steen gelegd. Maar spoedig waren de voorhanden geldmiddelen uitgeput en thans verrijst op Calton Hill boven Edinburgh slechts een rij van 12 kolommen, het eenige wat ooit tot stand kwam van het bouwwerk.

Dit was door COCKERELL ontworpen en vertoonde eene copie van het Parthenon. De bedoeling was om, in den geest als later door koning LODEWIJK VAN BEIEREN te Regensburg verwezenlijkt werd, een Schotsch „Walhalla" te stichten.

Het plan is nu om het gebouw na tachtig jaren van stilstand volgens het oorspronkelijk plan te voltooen en het dan te bestemmen tot Nationaal kunstmuseum.

Verzakking der St. Paulskathedraal te Londen. MERVIN MACARTNEY was nog slechts kort architect der St. Paul, toen zijn aandacht getrokken werd door een werking van de zuidzijde van het gebouw. Hij kwam daarbij tot de ontdekking dat de zuid-westelijke toren 15 inch (0.375 M.) uit het lood stond en dat het duidelijk was dat er nog werking aanwezig was.

Hierover werd reeds in „De Bouww." 1902 bericht. Men zocht de oorzaak in den aanleg der nieuwe riolen van den London County Council. Deze zouden het water aan den bodem onttrekken. Dientengevolge zouden de zand- en grindlagen van

volume veranderen en de fundamenteen zettingen vertoonen.

Nu is een nieuw zeer groot riool in aanleg en er heerschte bezorgdheid. Dit riool is evenwel nog op grooten afstand van Ludgate Hill verwijderd en bovendien zou het komen te liggen onder de dikke en ondoordringbare kleilaag (de London Clay).

De bodem in de omgeving van de St. Paul is echter in verschillende richtingen doorboord voor allerlei doeleinden, als riolen en ondergrondse spoorwegen.

De autoriteiten hebben nu eene commissie van onderzoek en advies benoemd, bestaande uit TH. E. COLLCUTT, Pres. van het R. I. B. A., JOHN F. BELCHER en SIR ASTON WEBB, de drie meest bekende engelsche bouwmeesters.

Romeinsche bouwvallen te Verona. De Noord-Italiaansche stad Verona bezit in het groote en uitnemend bewaarde amphitheater een der schoonste en belangrijkste bouwvallen uit den Romeinschen tijd. Het amphitheater, omstreeks 290 n. Chr. onder keizer DIOCLETIANUS gesticht, kon 20.000 toeschouwers bevatten. De assen van de ellipsvormige arena meten 75.7 en 44.4 M.; die van het gebouw zelf 153.2 en 122.2 M. De hoogte van het bouwwerk is 32 M.

Een niet minder interessant Romeinsch bouwwerk der stad is de Porta de Borsari, eene zeer wel gekonserveerde stadspoort, die 265 n. Chr. onder keizer GALLIENUS gebouwd werd. Een verwant, maar fijner werk is de Porta de Leoni, die helft van een dubbele romeinsche poort.

Thans wordt het theater ontgraven dat aangebouwd is tegen de glooiing van den berg, die door het Castello San Pietro bekrond wordt. In het begin der XIXe eeuw is men begonnen het theater te ontgraven. Thans is volgens de „N.R.C.” het werk van gemeentewege hervat onder leiding van den Paduaanschen hoogleraar GHIRARDINI. Het theater besloeg een oppervlakte van 15000 vierkante meter. Boven op den heuvel was een open loggia met een uitzicht op Verona. Er zijn vele fragmenten van het tooneel gevonden, waarbij o.a. is gebleken, dat dit van achter niet vlak is geweest, zooals gewoonlijk, maar half rond.

Weldra zal het oude monument van alle huizen ontbloot zijn, die er op stonden. Slechts de kleine kerk van Santi Siro e Libera, die in de 19e eeuw tusschen de kolossale ruïnes gebouwd is, laat men staan.

De werkzaamheden aan de campanile te Venetië zijn sinds geruimen tijd geschorst en zulks naar aanleiding van buitengewone sterken uitslag, die zich op de baksteen vertoonde. De stad liet nu door Prof. O. LUXARDO de steenen en het cement scheikundig onderzoeken. Men vond in de steenen, die gebrand waren uit klei uit de streek van Treviso, zulke hoeveelheden van alkali sulphaten dat de vrees ontstond voor een geleidelijke uitloping en vernieling der steenen.

De verdere besluiten zullen nu afhangen van eene tegenanalyse welke te Turijn wordt uitgevoerd. Het schijnt echter uitgesloten dat het thans reeds opgetrokken deel van den toren behouden kan blijven. Bij de voortzetting van den bouw zullen noch portlandcement, noch steenen uit klei van Treviso gebruikt worden.

Rookproeven voor afvoerleidingen, enz. Een handig middel, dat een opzichter desnoods in zijn zak kan meedragen, voor het onderzoeken van afvoerleidingen, de onderdeelen van W.C.'s en dergelijken, is altijd gewenscht en gemakkelijk en daarom vestigen wij de aandacht op de zeer handige en bijna onmisbare onderzoekmonsters, die door BURNET te Londen in den handel worden gebracht. Het onderzoek-monster Nr. 2 is bestemd om gebracht te worden onder de waterafsluiting van een W. C. of van een gootsteen en geeft een dikke, sterk riekende rook; 't monster Nr. 5 dient voor 't onderzoek van afvoerleidingen bij gedeelten van mangatdeksel tot mangatdeksel en geeft ook een zware rook. Een artikel van zeer kleinen omvang, door BURNET onder den naam proefmonster Nr. 9 in den handel gebracht en groot 1½ bij ¾ duim, wordt in de stankbocht van een afvoerleiding of W. C. gebracht; aan 't monster wordt vastgemaakt een eind touw, dat aan 't een of ander onderdeel van 't W. C. wordt vastgemaakt en waardoor 't wegspoelen van 't proefmonster wordt belet. 't Toestelletje opent onmiddellijk, zoodra het onder water komt, en geeft een zeer sterken reuk af „De Gas- en Waterfitter.”

waarin de heer W. STEENHOFF de keuze van den nieuw benoemden Directeur A. J. DERKINDEREN eene gelukkige noemt.

Delegatie van het R. I. B. A. Verslag der bezochte plaatsen en gebouwen door dit gezelschap.

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den inspecteur van het M. O., H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch, industrieel en handelonderwijs in de staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Budapesth (vervolg). Zie het uittreksel op blz. 332 en vv.

Bezwaren van coöperatief wonen, door M. P. DE CLERCQ (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 48 Drukweerstand van steen, door KONING & BIENFAIT. Steenconstructies worden meestal zoodanig uitgevoerd dat in deze zooveel mogelijk drukspanningen optreden. De hoogste spanningen die in bogen kunnen optreden is meestal 10 tot 40 KG. per cm². Daar baksteen, bv. hardgrauw, wel 200 KG. per cm². kan dragen, hebben zulke constructies dus een 5-voudige zekerheid bij het hoogst genoemde cijfer van 40 KG. per cm².

Steenblokjes worden voor het nemen van proeven in kubusvorm vervaardigd. Van dezelfde steensoort geeft een andere vorm van het proeflichaam ook een andere vastheidscoëfficiënt.

Verder wijzen de schrijvers op eenige onjuistheden omtrent opgaven van het drukvermogen van baksteen en van kalkzandsteen. Het beweren van sommigen dat op het proefstation van de schrijvers gebleken is dat kalkzandsteen bestand is tegen vorst, bestrijden zij. In het algemeen zijn alleen vorstbestendig de goede soorten kalkzandsteen.

Het gebouw voor den centralen Gezondheidsraad. Dit betreft de stichting van een nieuw gebouw van dezen dienst, waarvan het plan opgemaakt door den Rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen geen genade heeft gevonden in de oogen van het kamerlid Dr. BLOOKER, tevens lid van dien Gezondheidsraad, die een tegenplan door een anderen architect heeft doen opmaken.

Trockenstucc Vermelding van de goede eigenschappen van dit Trockenstucc uit de Eerste Nederlandsche fabriek van Trockenstucc van den heer E. NETTESHEIM te Venlo, met afbeeldingen.

De Opmerker. 's Gravenhage voorheen en thans. Naar aanleiding van het nieuw verschenen boek „'s Gravenhage voorheen en thans” door JOHAN GRAM Dit boek geeft een vergelijking van Den Haag in den tegenwoordigen tijd met die wat zij was in 1879. Het natuurschoon, zegt de schrijver, is meer en meer ingekrompen. Duinen en weiland hebben plaats gemaakt voor prozaische en levenloze buurten. De nieuwe buurten werden gebouwd zonder van te voren opgemaakt plan. In het boek komen vele goede afbeeldingen van de voornaamste oude gebouwen van 's Gravenhage voor. Meer nog dan Amsterdam heeft men te 's Gravenhage de schilderachtige grachten gedempt. De huizen die aan gedempte grachten staan, zijn nu niet in overeenstemming met de breede gedempte straten.

De demping geschiedde voor den stank die de grachten verspreidden. Nu een geheel nieuwe rioleering aangelegd werd en het verschromingskanaal gegraven is, hadden die dempingen achterwege kunnen blijven zegt de schrijver.

Het bezoek van de Engelsche Delegatie. Verslag van de bezochte plaatsen door dit gezelschap Engelschen.

De dienst der Publieke Werken van Amsterdam. Naar aanleiding van het geschrevene door den voormaligen Directeur van Publieke Werken, de heer Lambrechtsen, omtrent het moeilijke der positie van zulk een Directeur, noemt de schrijver het ambt van Wethouder van Publieke Werken in de hoofdstad nog moeilijker en daarom nog lastiger om die te vervangen.

Het slot van het rapport omtrent de Beurs te Amsterdam.

Zinkers voor waterleidingen. Hygienische massieve vloeren door J. L. TERNEDEEN. Hout en de naden daarvan kunnen kiemen van rottingszwammen bevatten en slecht voor de gezondheid zijn. Dan is het brandbare ook een slechte factor voor het gebruik van hout. Daarom zijn de vloeren zonder naden als steenhout, terrazzo enz. zooveel beter, wijl deze geen naden hebben en onbrandbaar zijn.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Architectura Nr. 48. Rapport betreffende het onderzoek naar den toestand van de Amsterdamsche Koopmansbeurs (Vervolg van het tweede rapport).

De Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Uittreksel van hetgeen daarvan in „De Amsterdamer” staat,

PERSONALIA

Tot eere-leden der Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst werden benoemd de heeren JOHN F. BELCHER, voorzitter van het Royal Institute of British Architects, tevens voorzitter van het VIIe Intern. congres van architecten, dit jaar te Londen gehouden; W. J. LOCKE, algemeen secretaris van het architectencongres te Londen; GUILLAUME FATIO te Genève, president de la Société pour l'amélioration du logement, vice-president van het tweede congres de l'assainissement et salubrité de l'habitation, gehouden te Genève in 1906.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + +

ADMINISTRATIE:
FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER
+ + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Vijfde Jaargang. No. 50

12 December 1906.

MR. H. DE ARCHITECT ALS GEMACHTIGDE VAN DEN AANBESTEDER TEGENOVER DEN AANNEMER

it een arrest van het Gerechtshof te 's-Gravenhage van 25 Juni 1906, opgenomen in het „Weekblad van het Recht” van 26 October 1906 Nr. 8436, blijkt, dat de ruime bevoegdheden, die volgens de meeste bestekken den architect als gemachtigde van den aanbesteder worden verleend, voor eerstgenoemde ook minder wenschelijke gevolgen kunnen hebben.

De aanneming, over welke uitvoering het geschil ontstond, werd beheerscht door een bestek en de daarbij toepasselijk verklaarde „Algemeene Voorschriften” van 1882.

Volgens § 445 dier Algemeene Voorschriften — ik heb ze niet te mijner beschikking en citeer dus uit de bewoordingen van het arrest — was de aannemer verplicht die werkzaamheden, welke behoorden tot de goede uitvoering van het werk, zonder nadere vergoeding te verrichten, als waren zij duidelijk in het bestek omschreven. De hiermede overeenkomstige bepaling der thans geldende voorschriften — van 1901 — die, wat den inhoud betreft, wel niet van die der Voorschriften van 1882 zal afwijken luidt aldus:

„§ 453. Verplichtingen van den aannemer. De aannemer is verplicht het werk of de levering uit te voeren naar de bepalingen van het bestek of de overeenkomst en zonder vergoeding te verrichten of te leveren al hetgeen kennelijk tot den aard van het werk of van de levering of tot een behoorlijk gebruik der bouwstoffen behoort, ook al is dit niet omschreven” enz.

Volgens diezelfde § 445 der Algemeene Voorschriften van 1882 moet van den aannemer opgedragen „meerder werk” een in duplo op zegel gestelde door architect en aannemer ondertekende staat worden opgemaakt.

Het ten dezen toepasselijk bestek hield echter het volgende in: „In geval meerdere werkzaamheden ten nutte van het werk benodigd zijn, of eenige wijziging of vermindering dienstig geacht wordt, zal de aannemer verplicht zijn, op aanschrijving (ik spatieer) der Directie, daaraan te voldoen”.

Wat was nu het geval?

De architect had mondeling den aannemer opgedragen, eenige werkzaamheden, die niet in het bestek omschreven waren, uit te voeren.

De aannemer voerde ze uit, maar vorderde daarvoor betaling als voor meerder werk. Bij vonnis van 11 October 1905 wees de Arrondissements-Rechtbank te 's-Gravenhage den aannemer zijne vordering toe. Van dit vonnis kwam de aanbesteder bij het Gerechtshof te 's-Gravenhage in appèl en, laten wij het reeds thans vermelden, al loopen wij daardoor eenigszins op ons betoog vooruit — werd ook toen in het ongelijk gesteld.

De aanbesteder betoogde in beide instanties, dat de aannemer geen recht op betaling voor de werkzaamheden in quaestie had, want dat hier van „meerder werk” sprake niet kon zijn, dat toch de werkzaamheden, waarvoor de aannemer onder den naam van „meerder werk” betaling vorderde, vielen onder de werkzaamheden behoorende tot de goede uitvoering van het werk, bedoeld in § 445 van de Algemeene Voorschriften van 1882.

De Rechtbank oordeelde echter, en het Hof sloot zich hierbij aan, dat het juist de vraag was of hier van „meerder werk” al of niet sprake was. En waar nu het bestek deze bepaling inhield: „Ingeval meerdere werkzaamheden ten nutte van het werk benodigd zijn, of eenige wijziging of vermindering dienstig geacht wordt, zal de aannemer verplicht zijn, op aanschrijving der Directie, daaraan te voldoen”, namen beide Rechtscolleges aan, dat de vraag of van meerder of minder werk sprake was, door den architect beslist werd, zoodat de aanbesteder, wiens lasthebber de architect is, op deze beslissing niet zou kunnen terugkomen.

Voorts beriep de aanbesteder zich nog op de bepaling van § 445 der Algemeene Voorschriften van 1882, volgens welke van meerder werk een door den architect met den aannemer ondertekende staat moet

worden opgemaakt, die in duplo op zegel, aan de goedkeuring van den aanbesteder moet worden onderworpen, hetgeen in dit geval, — natuurlijk, zou ik zeggen — niet geschied was.

Want terecht toch werd hieromtrent door Rechtbank en Hof beslist, dat in dit geval de inachtneming dezer formaliteit niet vereischt werd. Bij het bestek toch werden de Algemeene Voorschriften van 1882 slechts toepasselijk verklaard voor zoover zij niet in strijd kwamen met de bepalingen van het bestek zelve; de hierboven geciteerde bepaling uit het bestek hield eene regeling omtrent meerder werk in, waardoor van de bepaling der Algemeene Voorschriften werd afgeweken, en deze derhalve, wat dit punt betreft, buiten werking werden gesteld.

Het Gerechtshof overwoog daarenboven nog, dat het in § 445 der Algemeene Voorschriften van 1882 gegeven formeele voorschrift betreffende den „staat” van meerder werk — nog daargelaten, dat door de betreffende besteks-bepaling aan die paragraaf gederogeerd werd — „hoe uitvoerbaar en op zijne plaats bij eene belangrijke landsaanbesteding, van veel te omslachtigen aard en daardoor zeer onpractisch zou zijn bij een eenvoudig particulier bouwwerk, als het onderhavige”.

Ten slotte beriep de aanbesteder zich nog op de reeds meermalen geciteerde bepaling uit het bestek, waarbij de Directie (d. i. dus de architect) gemachtigd wordt bij „aanschrijving” opdracht tot de uitvoering van meerder werk te geven, terwijl, zooals vast stond, in casu de werkzaamheden, waarvoor de aannemer betaling vorderde, hem door den architect mondeling waren opgedragen.

Omtrent dit verweer overwoog het Hof „dat ook deze grief den Hove ongegrond is voorgekomen, vermits die voorafgaande aanschrijving van den architect niet is te beschouwen als een onmisbaar vereischte voor het meerdere werk, bij gebreke waarvan de aannemer, op straffe van zijn recht op betaling te verliezen, tot het uitvoeren van dat werk niet mocht overgaan, doch blijkbaar slechts is voorgescreven in het belang van den aannemer, opdat deze daardoor een bewijs zou hebben van de hem gegeven opdracht;

„dat echter, indien de aannemer, zonder de schriftelijke opdracht af te wachten, zich vergenoegde met een mondelingen last van den architect, hij daardoor wel gevaar liep, dat later de architect de lastgeving zou kunnen loochenen, maar de aanbesteder, indien het meerdere werk op dien mondelingen last is uitgevoerd, aan de omstandigheid, dat die last niet vooraf schriftelijk was gegeven, geen middel mag ontleenen, om zich aan betaling te onttrekken”.

Zooals reeds gezegd, de aanbesteder werd zoo in eerste instantie als in hooger beroep in het ongelijk gesteld en den aannemer zijne vordering toegewezen.

De aanbesteder had nog één argument van minder juridischen aard voor zijn standpunt aangevoerd. „Vat men het contract op,” zeide hij, „zooals de aannemer

dat wil” — eene opvatting, die door de beide rechtscolleges werd gedeeld — „dan is samenspanning tusschen architect en aannemer ten nadeele van den aanbesteder zeer goed mogelijk”. Hij ging zelfs verder en liet in zijne processtukken doorschemeren, dat hij meende, dat dergelijke samenspanning hierbij in het spel was geweest.

Wij noemden dit argument van minder juridischen aard, want voor dit proces had het hoegenaamd geen waarde. Nu het contract volkomen duidelijk was en om een gezonde uitlegging daaraan te geven, aan de woorden in het minst geen geweld behoefde aangedaan te worden, was het volkomen irrelevant of er een voor den aanbesteder ongunstige mogelijkheid tot samenspanning ten zijnen nadeele in werd geschapen.

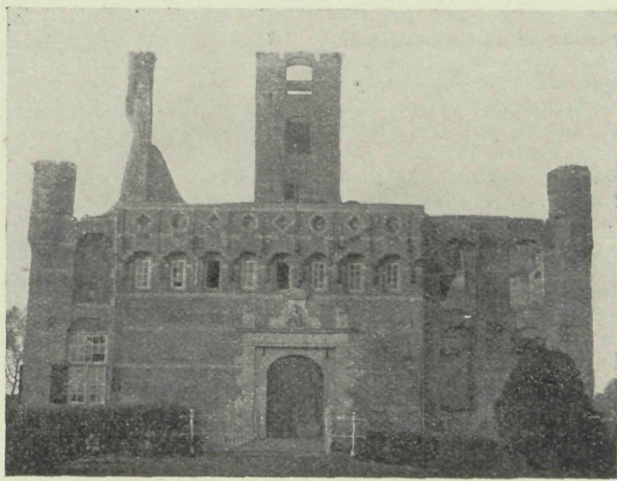
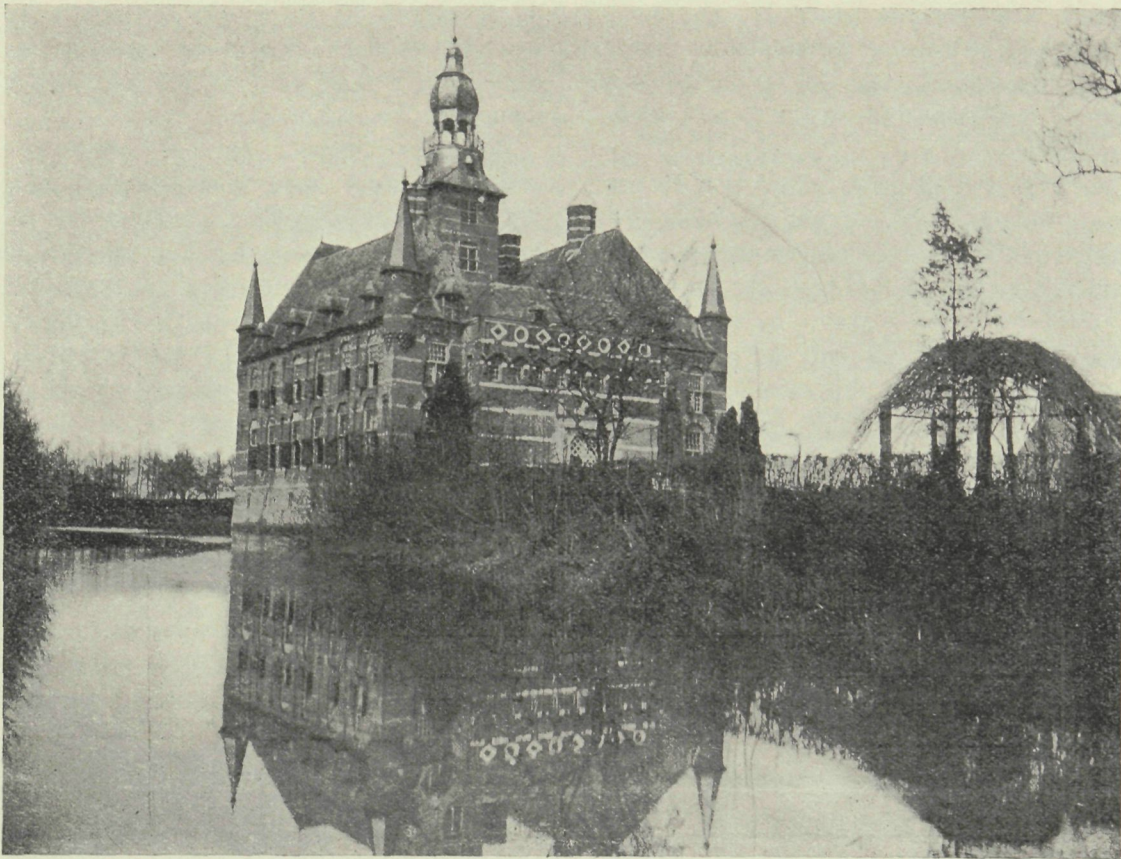
Dit werd hem ook door het Hof te verstaan gegeven, en daarbij werd nog de les gevoegd, dat bij het bestaan van de mogelijkheid der samenspanning, waarover hij zich beklaagde, aan zichzelf te wijten had, daar toch hijzelf eene zoo uitgebreide bevoegdheid, nog wel in afwijking van de strengere bepalingen van de Algemeene Voorschriften, aan zijn architect had verleend. Zeer vriendelijk wees het Hof hem nog den weg door op te merken, dat „de wet een aanbesteder toch ook niet machteloos laat tegenover den architect, die in de uitvoering van den hem opgedragen last zich aan kwade trouw zou hebben schuldig gemaakt”.

Welke leering is uit dit proces te trekken? Ik meen deze: Allereerst, dat het, zooals wij reeds meermalen betoogden, wenschelijk is, dat een uniform-contract tusschen aanbesteder en architect worde ontworpen en algemeen gebruikt. Dan zal een geval als het onderhavige, dat de aanbesteder bij het bestek aan zijn architect eene bevoegdheid verleent, waarvan hij de draagwijdte blijkbaar eerst te laat heeft leeren kennen, zich niet zoo licht meer voordoen.

Maar voorts blijkt m. i. uit het geval, dat wij hier bespraken, ook nog, dat de architect er zich voor wachten moet, hetzij in het uniform-contract tusschen zichzelf en den bouwheer, hetzij in het bestek, zich al te ruime bevoegdheden te verzekeren. Want ook al moge de verdenking van samenspanning tegen den architect geuit, geheel ongegrond zijn — wij weten niet eens op welken architect in dit proces gezinspeeld wordt — reeds de enkele verdenking doet den architect en met hem den architecten-stand nadeel.

Eene regeling, waarbij de beslissing in alle niet zuiver-technische quaesties, m. a. w. die quaesties, welke beslechting op het bedrag der bouwsom van invloed kunnen zijn, formeel aan den aanbesteder blijft, lijkt mij gewenschter. Stelt de aanbesteder vertrouwen in zijn architect, dan zal de door den architect gewenschte beslissing van den bouwheer zonder moeite verkregen worden; bestaat dit vertrouwen van den aanvang af niet, of gaat het op eenige wijze te niet, dan is het voor alle betrokken partijen wenschelijker, dat dit vóór dan na het scheiden van de markt aan het licht komt.

 OSCAR LEEUW (NIJMEGEN). HET KASTEEL TE WIJCHEN

zoals bekend, werd het kasteel te Wijchen op St. Nicolaasavond een prooi der vlammen.

In „De Bouwwereld” van 21 October 1903, werden eenige merkwaardigheden met afbeeldingen gepubliceerd, welke waren ontleend aan een bijdrage van den heer ADOLPH MULDER in het „Bulletin”, uitgegeven door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Wij kunnen den lezer verwijzen naar deze uitvoerige beschrijving van het interessante kasteel dat sedert 1903 door de nieuwe eigenaresse, Douarière Q. C. I. VAN ANDRINGA DE KEMPENAER, werd gerestaureerd.

Het kasteel, omgeven door een gracht, leverde een

zeer schilderachtig aspect op. Het was in het begin der 17e eeuw gebouwd, naar men aannam voor Don EMANUEL VAN PORTUGAL, een zwager van Prins MAURITS. De toestand waarin het slot zich bevond was over het algemeen vrij goed, gelijk de boven aangehaalde en de hierbij gevoegde afbeeldingen doen uitkomen.

Het kasteel bestond uit drie vleugels, die verzezen rondom eene open binnenplaats (groot 10 × 6 M.), welke aan de vierde zijde door een poortgebouw was afgesloten. De linker vleugel bestond ter begane grond oorspronkelijk uit eene open overwelfde hal, die naderhand was verbouwd tot eenige kamers. De begane grond der beide andere vleugels bevatte vier zeer ruime

vertrekken, terwijl de trap zich bevond in een toren, recht tegenover de poort.

Het pittoresk gegroepede bouwwerk vertoont de typische vroeg 17de-eeuwsche architectuur. Dat het kasteel op de bouwvallen van een middeleeuwsche burcht stond is wel beweerd, maar berust niet op afdoende bewijzen.

Na 1903 werd de twijfel geopperd of Don EMANUEL VAN PORTUGAL wel de bouwheer van dit kasteel kon zijn, de schuldenlast in aanmerking genomen, waarin hij zich bevond, voor en na den tijd, dat de bouwing plaats had.

Een aannemelijke oplossing gaf de heer ADOLPH MULDER hieromtrent, door er op te wijzen, dat Don EMANUEL er van gebruik maakte, dat de Staten-Generaal in 1606 kaperbrieven uitreikten om den Spaanschen en Portugeeschen handel te fnuiken. Hij rustte drie kaperschepen uit, kwam met zijn scheepsvolk overeen, ze geen gage te betalen, doch zeide hun een vierde der buit toe. Op een minder nobele manier trachtte hij nog hun de afgesproken buit, welke 25.000 gulden beliep, te onthouden; zijn aandeel was dus 75.000 gulden. Deze, voor dien tijd aanzienlijke som,

kan dus wel voor den bouw van het kasteel besteed zijn.

In 1903 werd het kasteel eigendom van Mevrouw de douarière Q. C. I. VAN ANDRINGA DE KEMPENAEER te 's Gravenhage. Nadat het gebouw eenige herstellingen heeft ondergaan, is het tot aan zijn ondergang door haar bewoond.

De herstellingen aan het uiterlijke waren van ondergeschikten aard, doch schijnen meer bestaan te hebben in het bewoonbaar maken der vertrekken. De horizontale banden en blokken zijn niet origineel, doch werden vroeger van cement aangebracht.

Nog voortdurend werden antiquiteiten aangekocht, om de bestaande collectie aan te vullen. Dit alles is nu ook met den brand vernield. Van het kasteel zelve zijn, zooals de foto aangeeft, alleen de muren blijven staan, die er nog vrij soliede uitzien. De kans, dat het weer in orde gemaakt zal worden, is helaas, zeer gering, zoodat het te vreezen staat dat weldra weer een onzer weinige Nederlandsche kasteelen zal verdwenen zijn.

Wij hopen dat de eigenaresse zich door de ramp echter niet laat ontmoedigen maar dat weldra het fraaie kasteel weder in ouden luister zal herrijzen.

GEMENGDE BERICHTEN

Arbeids- en traktementsregeling van bouwk. opzichters en teekenaars. Door de afd. Amsterdam van de Alg. Ned. Ver. van Bouwk. Opz. en Teekenaars is voorgesteld eene arbeidsregeling voor bouwk. opz. en teeken. in verband met eene traktementsregeling voor overwerk. Eene regeling als deze is zeker wenschelijk voor bureaux waar lage traktementsamenhang met overwerk. In eene vergadering der Amsterdamsche afdeling van de Mij. tot Bev. der Bouwkunst is de voorgestelde regeling door de aanwezigen als billijk erkend en werd aanbevolen er bij de aanstelling van personeel rekening mede te houden.

De regeling houdt in:

1°. Dat de arbeidsduur van opzichters gelijk is aan die der werklieden.

2°. Dat de arbeidsduur van teekenaars op 7 uur bepaald wordt.

3°. Dat de nacht gerekend wordt te beginnen om 10 uur.

4°. Dat voor overwerk 50% loon-opslag wordt gegeven en voor nacht- of Zondagwerk dubbel loon.

De Beursdiscussie in den Amsterdamschen Gemeenteraad heeft geene bijzondere beteekenis gehad. De Raad heeft de gevraagde f83.000 voor de voorzieningen bedoeld in het 1e deel van het rapport toegestaan, terwijl medegedeeld werd dat de in het 2e deel van het Beursrapport aanbevolen maatregelen minder kostbaar zullen zijn.

De discussie is in weinige woorden te resumeeren. Zij liep niet op technisch, maar op administratief terrein, over de vraag wie verantwoordelijk was.

De Burgemeester verklaarde dat in de opdracht aan den heer BERLAGE, diens positie ten opzichte der afdeling P. W. niet geregeld was. Hij konstateerde dat nu B. en W. de verantwoordelijkheid dragen. Verworpen werd eene motie-VLIEGEN, beoogende om o.a. over het rapport der Beurskommissie een nader advies te doen uitbrengen door eene Raadskommissie.

De Burgemeester heeft terecht doen uitkomen, dat men zonder betweterij de konklusies der Beurskommissie niet op hare beurt weer eens kon laten onderzoeken.

Aan het slot der zitting sprak de heer FABRUS den wensch uit dat de décharge van den architect niet door B. en W. zou geschieden, zonder dat de Raad zou zijn gehoord.

Vredespaleis-nieuws. Het „Bouwk. Weekbl.“ houdt ons in zijn laatste nummer voor, dat het destijds de primeur gehad heeft van het naamlijstje der prijsvraag-protestanten. Wij meenden het het eerst in een dagblad te hebben gelezen,

gunnen echter aan het „B. W.“ gaarne zijn succes. Immers, zijn wij wel ingelicht, dan moet de publicatie van het lijstje aan eene onbescheiden mededeeling zijn toe te schrijven.

Ten einde niet bij de begane onbescheidenheid eene andere te voegen, moeten wij ons bepalen tot de mededeeling dat het lijstje op het oogenblik volstrekt niet meer volledig is.

— Het is wel een zeer merkwaardig toeval dat in de uitgave der Mij. Elsevier bij het overdrukken van het programma juist de vermelding van de bouwsom niet is overgenomen. Die is anders in deze niet zonder eenig belang! In het „B. W.“ wordt herstel van het begane verzuim toegezegd.

— Het was ons tot nog toe ontgaan dat in het Novembernummer van „L'architecture et la Construction dans le Nord“, het maandblad van de „Société régionale des architectes du Nord de la France“, het verslag voorkomt van het jaarlijksche feestmaal der Vereeniging dat 13 Oktober plaats vond. In antwoord op eene toast zeide de heer CORDONNIER dat hem het vervaardigen van een nieuw ontwerp op een beter uitgewerkt programma was opgedragen (un programme mieux élaboré). Bij het scheiden riep de voorzitter de aanwezigen een tot weerziens toe over een jaar . . . bij de le-steenlegging van het Vredespaleis Leuke lui, die Franche Architecten!

ROTTERDAM. De verbouwing van de Beurs leidt tot eene questie. Velen zouden de voorkeur geven aan een geheel nieuw gebouw, maar de groote moeilijkheid daarbij is het vinden van eene geschikte plaats in het centrum der stad. Bovendien zouden met den bouw van een geheel nieuwe Beurs aanzienlijke sommen gemoeid zijn, en dat terwijl Rotterdam nog wacht op de oplossing van het stadhuisvraagstuk en door verbouwing met een uitgave van ongeveer drie ton de Beurs nog wel een 25-jaar zou mee kunnen.

In eene uitvoerige nota aan den Raad beschouwt het Raadslid de heer J. VERHEUL DZN de questie bovendien tevens van het aesthetische standpunt.

„Wat de aesthetische zijde van het vraagstuk betreft, zouden velen het bejammeren, dat dit oude uit architectonisch oogpunt zoo merkwaardige beursgebouw op een of andere wijze verdwijnen moest, bejammeren omdat dit gebouw, gebouwd in 1718 door den vermaarden Rotterdamschen bouwmeester ADRIAAN VAN DER WERFF, een goed en eenig specimen is van de voornaam- en fijngevoelde kunst onzer 18e-eeuwsche voorvaderen.

„Ware dit gebouw bouwvallig, slecht van afmeting, laag, bedompt, slecht verlicht of wat ook, dan ware er reden aanwezig om slooping te wenschen; doch nu al die factoren afwezig zijn, is het een plicht voor het nageslacht dit klassieke, stemmige gebouw, zoo harmonisch van verhouding, in eere te houden en — al moge dan later eens besloten worden tot den bouw eener nieuwe Beurs — dan zij als eerste eisch gesteld, dat dit belangrijke gebouw niet valle onder sloopershanden, omdat door slooping een kunstwerk van gelijken rang als

menig onzer oude schilderijen. op onherstelbare wijze zou worden verwoest en het oude gebouw toch nog voor vele praktische doeleinden te benutten ware geweest.

„Opmerkelijk is het, dat buitenlandsche kunstgeschiedschrijvers over de bouwkunst in ons land uit vroegere perioden de Rotterdamse Beurs niet alleen aanduiden als een monument uit het Lodewijk XIV tijdperk, doch bovendien wijzen op de fraaie, stemmige, in zandsteen uitgevoerde gevels en op de voorname, fijn ontworpen zuilengang, die de binnenruimte omsluit.

„Is nu echter de verbouwing van zulk een, uit architectonisch oogpunt zoo belangrijk gevonden gebouw, wel gerechtvaardigd? Ik meen hierop te kunnen antwoorden, dat de architectuur van het inwendige onaangetast blijft, terwijl van het uitwendige alleen de zuidgevel, de minst fraaie der gevels omdat die indertijd bedoeld was langs de waterzijde te liggen, verandering zal ondergaan door het aanbrengen van een avant-corps ter breedte van 13 M. waarin de nieuwe toegangen worden aangebracht. Dit avant-corps, ontworpen in den geest der overige gevels en saamgesteld uit daaraan ontleende motieven, zal zeker dien zuidgevel aanmerkelijk in uiterlijk doen winnen, temeer daar ook het voornemen bestaat de blinde vensternissen als raamopeningen te veranderen. De hoofdingang verplaatst naar de zuidzijde van het gebouw zal dan ook het gunstigste ten opzichte der windstreken te liggen komen en tevens ook aan de meest gewenschte zijde der inwendige beursruimte in verband met de vergrooing.”

LEIDEN. **Demping van het Rapenburg** wordt door 97 bewoners en omwonenden per adres aan den Gemeenteraad verzocht. De reden schijnt te zijn gelegen in de vervuiling van het water. Het is te wenschen dat 't mogelijk zal zijn om daarin door afdoende maatregelen tegemoet te komen, want het Rapenburg is met zijn aristokratisch kachel, zijn geest van statige en waardige deftigheid, zonder eenige twijfel een der schoonste en meest karakteristieke stadsgezichten van ons land.

Het nieuwe station van Hamburg is 4 Dec. l. l. ingewijd en daarmede is een einde gekomen aan de zeer stechte verkeers-toestanden van Hamburg. Voor het stationsgebouw was in 1901 een prijsvraag uitgeschreven, waarin een zeer karakteristiek ontwerp der architecten REINHARDT & SÜZENGUTH met betrekking tot de architectonische uitbeelding en dat van den spoorwegbouw-inspecteur MOELLER door de verdiensten van den plattegrond, door de Jury in het bijzonder werden aangevonden. Aanbevolen werd eene samenwerking der genoemden onder leiding van de spoorwegdirectie van Altona. Het oorspronkelijke plan heeft echter geene genade mogen vinden in de oogen van den keizer. Het was waarschijnlijk te „modern”. Eerst het tweede projekt werd volgens het „Zentralbl. der Bauverw.” ter allerhoogste plaatse goedgekeurd, nadat het eenigszins in overeenstemming was gebracht met het stijltype van het Hamburger stadhuis. Van de eigenaardige waarde van het bekreunde ontwerp was toen, althans wat het uitwendige aanbelangt, evenwel niet veel meer overgebleven. Het inwendige schijnt, naar de beschrijvingen te oordeelen, dan ook een betere indruk te maken.

Het geheele gebouw wordt gedomineerd door de geweldige grootte van de 16 500 M². dekkende overkapping, wier middenhal met eene vrije spanning van 72 M. en een hoogte van 36 M., de grootste van Duitschland is.

Paalwoning en grieksche tempel. Wij lezen in de „Frankf. Zeit.” het volgende: De bekende ontdekkingsreiziger PAUL SARASIN heeft reeds vroeger in eene kleine brochure, die ter inleiding van het prae-historische kabinet der ethnografische verzameling in het museum te Bazel dient, als zijne meening verkondigd, dat de paalwoning het voorbeeld van den griekschen tempel is en zij het uitgangspunt van de ontwikkeling van de architectonische vormen van den tempel leverde.

In eene voordracht, welke hij onlangs hield in de „Historische Gesellschaft” te Bazel, heeft SARASIN meerdere argumenten voor zijne meening ontwikkeld. Hij heeft de alleenstaande paalwoning, gelijk deze in de maleische archipel, nu eens in het water, dan weer op het vaste land zeer verbreid is, aangeduid als het architectonische type, welks verdere ontwikkeling ten slotte de dorische peripteros deed ontstaan.

Men zal inzien dat deze gedachte iets bijzonder aantrekkelijks heeft. In Griekenland zelf zijn tot nog toe geene overblijfselen van paalbouw gevonden. Wij weten echter uit HERODOTUS en uit de opmerkingen, die ESCHYLUS in zijn drama „De Perzen” maakt over de woningen der Traciërs aan het Prasiasmeer, dat is vlak bij Griekenland nog midden in den historischen tijd paalwoningen bestonden. Het is dus zeer wel mogelijk dat, zooals SARASIN meent, ook bij de Grieken tot tegen het einde van het bronzen tijdperk (ongeveer 2000 v. CHR.) niet alleen in het water, maar ook op het zand de genoemde bouwwijze gebruikelijk was. Als type van de oorspronkelijke menschenwoning zou de paalwoning echter tevens het oudste godshuis

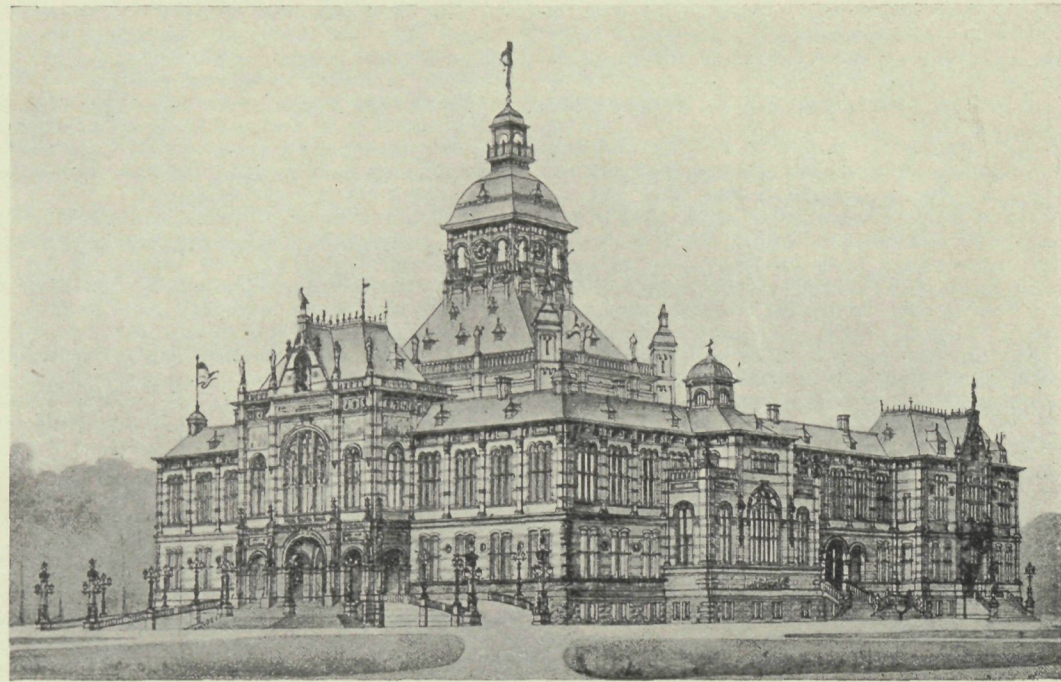
geweest zijn. Toen de bewoners van het land ten slotte overgingen tot eene andere bouwwijze, werd de paalbouw voor den godsdienst aangehouden. Hij zou aldus de oudste vorm van den tempel geweest zijn. Daarmede stemt overeen dat volgens de overleveringen van VIRUVIUS de steenen dorische zuilen-tempel inderdaad slechts de navolging van den houtbouw was. De oudste ons bekende grieksche tempel, het door den Duitschen geleerde DÖRPFELD ontgraven Heraion te Olympia heeft niet slechts houten zuilen, maar ook een houten dak gehad.

Men heeft zich slechts den op zuilen rustenden bovenbouw van den steenen tempel voor te stellen als de samschroepeling van eene op houten palen rustende woning en men is bij de paalwoning als oertype aangeland.

Daarbij komen eene reeks van zeer merkwaardige punten van overeenkomst, die bestaan tusschen de bouwkundige onderdeelen van den griekschen tempel en die van de maleische paalwoning. Met de zuilenbasis komen overeen de steenen, die ter verhinderend van verrotting onder de palen geplaatst worden. De door de Grieken steeds „adelaar” genoemde en vroeger met een vogel versierde geveltop pleegt in Celebes nog steeds uit te loopen in een uit de daksparen gezaagden vogel. Wanneer wij (aarbij nog bedenken dat oorspronkelijk ook in Egypte (vanwaar de Grieken later het denkbeeld ontleenden om de houten zuilen in steen te imiteeren) en in Indië de bouwwijze met houten pijlers inheemsch is, dan hebben wij een motief te meer om de meening van den heer SARASIN voor zeer waarschijnlijk te houden.

Het conserveeren van hout door paraffine. Als bescherm-middel tegen den invloed van vocht is paraffine bijzonder geschikt, omdat het in betrekking tot de meeste stoffen, bij gewone temperatuur indifferent blijft en daardoor enkele ge-waardeerde eigenschappen van het glas in vele gevallen kan vervangen, namelijk wanneer de toepassing van glas niet goed doenlijk is. In de chemische fabrieken worden dikwijls tot berging van vloeistoffen houten vaten gebruikt, die echter, door de in de poriën van het hout dringende vloeistof en door de inwerking der chemische bestanddeelen, dikwijls binnen korten tijd onbruikbaar zijn en door nieuwe vervangen moeten worden. Een soortgelijk bederf komt ook bij alle andere soorten vaatwerken, enz. voor, wanneer ze niet zeer rein gehouden worden. Een der hoofdvoorwaarden voor het behoud van het hout is, dat het, vóór het in 't gebruik genomen wordt, zoo droog mogelijk is, opdat de zich in het sap van het hout bevindende opgeloste stoffen, zooals planteneiwit, lijm, gom, enz., die door haar oplossing in de cellen van het hout een gisting en daarna een bederf van het hout veroorzaken, vóór alles onschadelijk gemaakt worden. De oplossende werking van het gistende plantensap vertoont zich in de ontbinding der houtporiën des te sterker, naarmate de gisting plaats kan hebben, dat wil zeggen, hoe meer afgesloten en sterker het plantensap is. Dit heeft b.v. plaats wanneer door het bestrijken met olie de vloeistof in de poriën van het verse hout teruggehouden en het uitdrogen van het hout verhinderd wordt. Dat op deze omstandigheden, zelfs door hen, die ze kennen moesten, dikwijls niet gelet wordt, blijkt uit het feit, dat soms de bewering uitgesproken wordt, dat niet bestreken hout langer zou duren dan wel met olie bestreken hout. Een aanbevelenswaardige methode tot het conserveeren van hout door paraffine, die zich na langdurige ondervinding als voortreffelijk heeft doen kennen, is de volgende: De gesmolten paraffine wordt onder omroeren door ongeveer de zesvoudige hoeveelheid petroleum-ether of zwavelkoolstof opgelost, hetwelk echter met voorzichtigheid gebeuren moet, want de beide oplossingsmiddelen zijn brandbaar en ontploffen zeer spoedig. Met deze oplossing worden de goed gedroogde vaten het beste in de vrije lucht doortrokken, of meermalen zoo lang bestreken, als de oplossing nog door de houtporiën opgenomen wordt. De oplossingsmiddelen verdampen zeer spoedig en dan blijft de zuivere paraffine over, welke de buitenste poriën van het hout verstopt. Voor de meeste doeleinden is het bestrijken voldoende, want het hout is voor het indringen van lucht en vloeistoffen beschermd. Voornamelijk voor vaten is deze wijze van behandeling aan te bevelen, die, nadat de opgeloste paraffine daarin gedaan is, weder gesloten en gerold worden, totdat alle deelen in de binnenzijde van het vat door de oplossing verzadigd geworden zijn, waarna het niet ingezogen overblijfsel der oplossing er weder uitgegoten wordt. De onaangename gassen der oplossingsmiddelen worden op het laatst door inblazen van frissche lucht of door het vullen met water uit de vaten verwijderd. Voor het toepassen van deze behandelingswijze op groote schaal is aan te bevelen het drenken van het hout in groote ijzeren bakken te bewerkstelligen, de oplossingsmiddelen van de paraffine er naderhand uit te pompen of door warme lucht uit het hout te drijven en in een afkoelings toestel weder te verdichten, om ze opnieuw te kunnen gebruiken.

(„Vraag en Aanbod”)

NEDERLANDSCHE INZENDINGEN IN DE VREDESPALEIS-PRIJSVRAAG

J. F. L. FROWEIN, ARCH.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Van *Onzen Tijd* heeft een artikel van JOSEPH CUYPERS, Van Hedendaagsche Bouwkunst in 't algemeen en de Kathedraal van Sint Bavo in 't bijzonder.

De heer CUYPERS geeft hier voornamelijk aan hoe de bouwmeester van tegenwoordig behoort te staan tegenover de kunst van vroeger. Hij schrijft o. a. het volgende:

„Wanneer wij beginselen willen opzetten tot richtsnoer van hedendaagsche bouwkunst, laat ons dan de positie van den bouwmeester in den breede overzien.

„Vooreerst: Het geldt hier niet de conceptie van een enkel bouwwerk op ideale wijze te omschrijven in een roman, maar wij willen ons duidelijk maken de positie van de bouwmeesters in 't algemeen, die honderden en duizenden over geheel de beschaafde wereld. Welke moet hun toelag zijn? Het antwoord daarop kan slechts door een uitvoerbaar program worden gegeven.

„Ten tweede dient te worden in 't oog gehouden, dat de bouwwerken opgericht worden ten dienste van een nog veel bredere schaar van menschen: de eigenaars, gebruikers en bezoekers dier gebouwen. Zij moeten dus ook door hen worden begrepen.

„Hier doet zich het begrip van gemeenschap gelden.

„Hoe zal men bij verdere doorvoering van 't XIXde eeuwsche artistiek subjectivisme, komen tot een kunst, die gemeen goed zal kunnen worden, en dienen tot veredeling van zooveel mogelijk leden der Maatschappij?

„Maar wij mogen met tevredenheid vaststellen, dat slechts weinig beoefenaars van versierende of monumentale kunst zich nog door dit overdreven subjectivisme laten medeslepen.

„Alleen door geleidelijke overgangen, ontwikkeld door systematische, schoolsche vormen, acht ik het mogelijk dat meerdere toenadering tusschen kunstenaars, meer harmonie, uit hunne werken zal komen te spreken.

„Hiermede heb ik dus gezegd: eenerzijds, dat naar

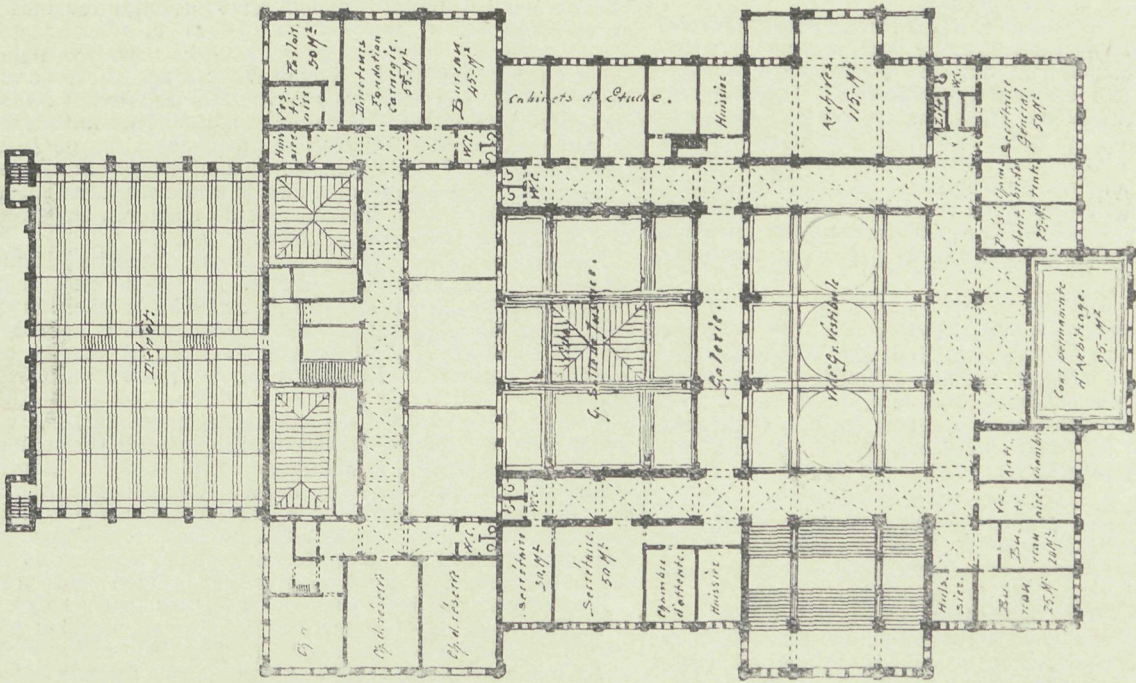
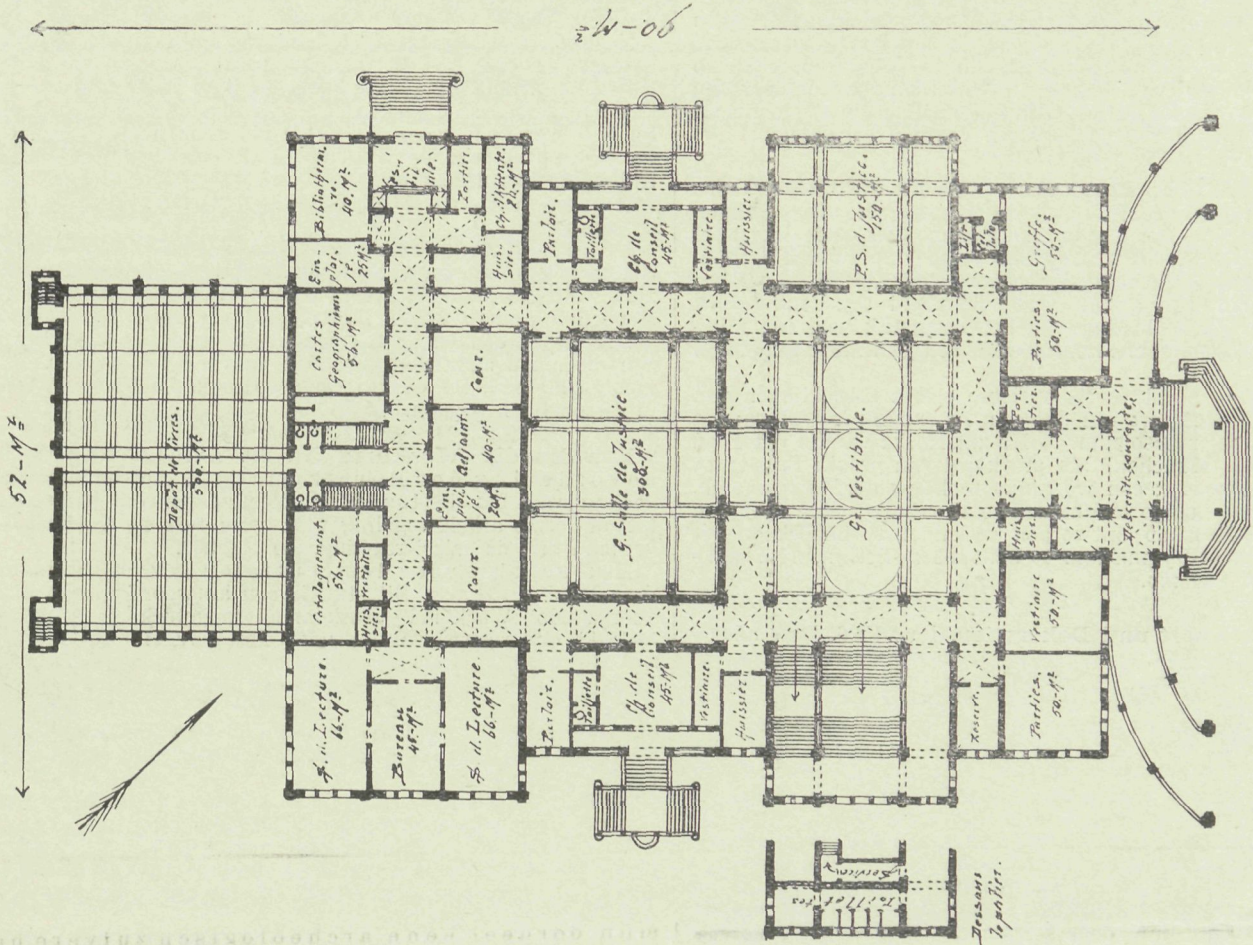
mijn oordeel eene archeologisch zuivere herleving van geen enkel vroeger tijdperk in 't algemeen leven zal houden; anderzijds, dat eene absoluut nieuwe, plotseling opkomende vormspraak, vrij van alle archeologische herinneringen, in onze Europeesche maatschappij even min aannemelijk is. Wel acht ik het mogelijk, dat na eenigen tijd een nieuwe geest de oude vormspraak zal zuiveren en dat deze vernieuwde taal meer en meer algemeen verstaan zal worden, hoewel nooit meer zoo algemeen overheerschend en homogeen, als dat tot in het begin van de negentiende eeuw het geval is geweest. Nu eenheid van geest, in onze geschokte en steeds onrustig zoekende maatschappij binnen afzienbaren tijd niet is te verwachten, volgens het oordeel van de geschiedschrijvers onzer moderne toestanden, kan een enkelvoudige, primitieve wijze van samenstellen en uitwerken, ook niet voldoen aan onze behoeften.”

Verschenen: afl. 22 van het *Handboek voor Smeden*, tevens ten dienste van inrichtingen voor ambachtsonderwijs en zelfstudie door **R. van der Wal**, leeraar in het smeden aan de ambachtsschool te Tiel. — Met pl.m 1200 afbeeldingen. — Deventer. A. E. KLUWER.

Das evangelische Pfarrhaus der Jetztzeit als Amts- und Einfamilienhaus von Architekt Reuter, Dresden. (Mit 32 Auszenansichten, 36 Grundrissen, 2 Innenansichten, 2 Gartenplänen und 7 Textabbildungen). — Verlag von GERHARD KÜHLMANN. Dresden 1907. (5 Mark.)

Die Holzko servierung in Hochbau, door **Basilus Malenkovic**. Uitgave A. HARTLEBEN, Weenen en Leipzig

Tot nu was de conserveering van hout alleen met betrekking tot spoorwegdwarsliggers in boeken over dit onderwerp beperkt, terwijl meestal die conserveering van hout voor huisbouw weinig of niet aangeroerd werd. Dit is nu wel het geval in het genoemde boekwerk. De schrijver heeft jaren lang naar eigen studie dit onderwerp behandeld en heeft daarbij gemakkelijk aan te wenden voorschriften voor de bestrijding van houtzwam en andere houtverwoesters gegeven. Zijne methoden komen in hoofdzaak overeen met die welke met zoo goed gevolg door het rijksministerie te Weenen genomen zijn.

NEDERLANDSCHE INZENDINGEN IN DE VREDSPALEIS-PRIJSVRAAG
 PLATTEGRONDEN VAN HET ONTWERP-J. F. L. FROWEIN

De schrijver behandelt eerst de chemie van het hout, dan de oorzaken der storingen in de celweefsels, hoofdzakelijk over de storende werkingen van het water, van de zuurstof, de lucht, de invloeden der atmosfeer, enz. Als verdere storings-oorzaken komen de zwammen en andere plantensoorten in aanmerking en ten slotte de dieren die het hout aantasten.

Het derde hoofdstuk behandelt de te gebruiken middelen ter conserveering van het hout. Het thema wordt door den schrijver niet zonder kritiek, doch systematisch en weldoordacht van het standpunt van een ervaren vakman behandeld.

Architektonische Rundschau 1907. Afl. 2. Professor GEORG LÜBKE (Brunswijk) schrijft over de prijsvraag die uitgeschreven was voor typen van goedkope zomeroprekjes te Harzburg (bouwsom 7500 M.) en waarop niet minder dan 665 antwoorden inkwamen. Een vijftigtal der beste wordt bij de bespreking gereproduceerd, een groote verscheidenheid van denkbeelden biedend voor de oplossing van het vraagstuk voor een minimum bedrag eene zomerwoning voor een gezin met 4 kinderen te bouwen.

De aflevering bevat voorts op losse platen afbeeldingen van eene villa te Stuttgart van de arch. EISENLOHR & WEIGLE; van het imposante mausoleum te Krazna-Horka-Váralja dat Prof. RICH. BERND (München) als grafkapel van gravin FRANCISKA ANDRASSY ontwierp; een woonhuis te Düsseldorf van den arch. RICH. BAUER; eenige landhuizen te Harzburg; eene door den arch. GEORG HONOLD ontworpen eetkamer te Lübeck en het Werner Siemens-Gymnasium te Schöneberg-Berlijn, arch. stads-baurat PAUL EGELING.

Deutsche Kunst und Dekoration. Dec. 1906. Deze aflevering opent met eene bijdrage over den beeldhouwer J. BOSSARD, van wiens teekeningen en beeldhouwwerken meerdere bij het artikel worden afgebeeld.

Dr. E. ZIMMERMANN vraagt „Wat nu?“ naar aanleiding van de Dresdensche tentoonstelling. Hij wijst er op hoe de kritiek bijna algemeen gunstig was. Het is nu zaak om de moderne richting naar alle zijden uit te breiden en de verkeerde zijstroom, welke zij in het leven geroepen heeft, te dempen. Dat alles is nu niet al te moeilijk meer. Eenerzijds is gebleken dat de beoefening van de moderne kunst geen risico meer is en anderzijds is het gevaar dat de slechte krachten nog invloed winnen, verminderd. Schrijver is van oordeel dat de tentoonstelling de beste kunstenaars heeft aangewezen en hoopt dat men deze zal bestudeeren.

Van het nieuwe museum te Darmstadt, gebouwd volgens ontwerp van Prof. ALFRED MESSEL, worden verschillende afbeeldingen en eene uitvoerige beschrijving gegeven.

„Beschouwingen over kunst“, dagboekbladen van GEORG MUSCHNER, handelt over kunstkritiek, eenvoud, uitdrukkingvormen en over kunst en vriendschap.

Het werk van den architect C. R. ASHBEE (Londen) maakt het onderwerp eener rijk geïllustreerde beschouwing uit, waaruit de artistieke veelzijdigheid van deze interessante persoonlijkheid blijkt. ASHBEE is zoowel architect als kunstnijvere, ontwerper van boekbanden, goud- en zilverwerk, sieraden, terwijl hij de stichter en leider is van de „Guild and School of Handicraft“.

Voorts bevat deze aflevering artikelen over: FRED. VOELKERLING, een te Dresden gevestigd beeldhouwer, die bij voorkeur paarden afbeeldt; de Berlijnsche miniatuur-tentoonstelling; nieuwe vormen van kant; het resultaat van de prijsvraag voor eene aschurn.

Der Stadtebau Dec. 1906. VON FRESSENIUS schrijft over het bebouwingsplan en de bouwverordening van Wiesbaden. De bouwverordening is hierbij in verband gebracht met de voorgeschreven wijze van bebouwing.

Een historisch overzicht over bruggen in het stadsbeeld schrijft GUSTAV EBE, bij welk artikel een aantal mooie nieuwe en oude bruggen zijn afgebeeld.

Bulletin des Métiers d'art, Nov. 1906. EGÉE opent de afl. met een heraldisch artikel over „De belgische leeuw“.

Voorts bevat de aflevering eene afbeelding en beschrijving van een gesmeed ijzeren hek te Alost, het vervolg van de beschrijving der St. Bavo kathedraal van Haarlem, van een lithurgisch waschbekken in de kerk te Damme. LEON CLOQUET wisselt met E. G. van gedachten over de vraag hoe de Christelijke kunst kan worden vernieuwd.

Architectura Nr. 49. Mededeeling van een brief van den heer JOSEPH TH. J. CUYPERS aan den Voorzitter van het Genootschap A. et A., waarbij hij ontslag neemt als Redactielid.

Het Vredespaleis. Mededeeling omtrent het nieuw uitgegeven plaatwerk: „Het Vredespaleis te 's Gravenhage“.

Het gemeentehuis te Zeist. Met afbeelding van een perspectivische teekening, naar het gewijzigde plan, zie blz. 389.

TECHNISCH GEDEELTE. Uit het verslag van den inspecteur van het M. O., H. J. DE GROOT, omtrent een bezoek aan verschillende inrichtingen van technisch-, industrieel- en handelsonderwijs in de staten van Zuid-Duitschland, alsmede te Weenen en te Budapesth (vervolg). Zie het uitreksel op blz. 332 en vv.

Bezwaren van coöperatief wonen, door M. P. DE CLERCQ (slot).

Lucht-electrische geleidingen. Een der belangrijkste eigenschappen van de electriciteit is die waardoor men met weinig kosten de kracht over verren afstand kan leiden. Met geen andere kracht is dat zoodanig het geval. Krachten die in pijpen of door drijfriemen overgebracht moeten worden, zijn meer aan afstanden gebonden en verliezen kracht door te grooten afstand. De sterkte van gespannen draden wordt verder in dit opstel nagegaan.

Bouwkundig Weekblad Nr. 49. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, afd. Amsterdam. Mededeeling van het Bestuur der afdeling omtrent het voorstel tot uniforme arbeidsregeling voor opzichters en teekenaars in verband met de salarisregeling, zie blz. 396.

Het gebouw voor den centralen gezondheidsraad, door W. J. DE GROOT. Dit stuk is een antwoord op een in het voorgaande Weekblad voorkomend ongeteekend stuk over bedoeld onderwerp waarin, naar het oordeel van den heer DE G., eenige onaangenaamheden aan het adres van den daarin genoemden jongen Amsterdamschen architect voorkomen.

Antwoord van den heer F. J. NIEUWENHUIS, die zich bekend maakt als de schrijver van het ongeteekende stuk en verklaart dat hij geenerlei bedoeling om te beledigen heeft voorgehad.

Gemeentehuis te Zeist. Afbeelding van het voor de uitvoering bestemde ontwerp, zie blz. 389.

Verslag der gehouden vergadering van de afd. Amsterdam van den Bond van Technici, alwaar de ingenieur A. S. DOEN Dz. las over „het leggen van waterleiding-zinkbuizen“.

Prijskamp in de Schoone Bouwkunst 1906. Afbeelding van het in de eerste plaats bekroonde ontwerp van den heer J. M. VAN DER MEIJ, zie blz. 369.

Afd. Arnhem van de Mij. tot bev. der Bouwk. Verslag der lezing van den heer F. M. L. KERKHOFF over „Middelbaar Technisch Onderwijs“.

Afd. Amsterdam van de Mij. tot bev. der Bouwk. Verslag der bespreking van loon en arbeidstijd van opzichters en teekenaars.

De Opmerker Nr. 49. Nogmaals: Engelsche huizen. Beoordeeling van het boekwerk „Das Englische Haus von HERMANN MUTHESIUS“. De schrijver roemt de minitieuze beschrijvingen die de deutsche schrijver geeft van de zeden en gewoonten der Engelschen, de meubilering hunner eet- en slaapkamers, die weinig met deutsche kamers, doch meer met de hollandsche overeenkomen. Ook de manieren en gewoonten der Engelschen zijn den Duitschers vreemd.

De Publieke Werken van Amsterdam. De schrijver is er benieuwd naar of het goede voorbeeld der Rotterdamsche inrichting van de Publieke Werken navolging zal vinden in Amsterdam. Uit de discussiën is nu gebleken, dat de Directeuren der Publieke Werken niet voor de tekortkomingen van den Amsterdamschen Beursbouw verantwoordelijk zijn.

Schouwburg. Daar aan het tegenwoordig schouwburgwezen zoovele fouten kleven en zelden eene vertooning aan iemand met goeden smaak geheel zal voldoen, is men er steeds op uit geweest door nieuwe systemen of inrichtingen aan die gebreken tegemoet te komen. Daarmede is indertijd RICHARD WAGNER begonnen bij van den bouw den schouwburg te Bayreuth. GORDON CRAIG en Dr. HERBERT EULENBERG, de laatste uit Düsseldorf, zijn er nu op uit verbeteringen aan te brengen.

Roestverschil tusschen ijzer en staal, door J. L. TERNEDE. Het is zeer nuttig te weten voor het behoud der bouwconstructies in staal en ijzer hoe roest werkt en welk materiaal meer aangetast wordt. Men meende dat vloeistaal spoediger roest dan ijzer, doch dit is door deskundigen weerlegd. Proeven hebben aangetoond, dat beide soorten ijzer een gelijk weerstandsvermogen tegen roesten hebben. Het voorkomen van blazen in staal is zeer gunstig voor roestvorming, doch bij zorgzame bewerking behoeven deze blazen niet voor te komen.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Vijfde Jaargang. No. 51.

19 December 1906.

J. H. W. LELIMAN. BWK.-ING. HET GEBOUW VAN DEN CENTRALEN GEZONDHEIDSRAAD

Het strekt iemand tot vreugd als men hem recht antwoordt, en een woord op zijn tijd is zeer liefelijk.

Spr. XVI : 23.

Naar aanleiding van de begrotingspost voor een gebouw van den Centralen Gezondheidsraad heeft zich, evenals verleden jaar, zowel in de 2e Kamer als daar buiten, eenig meningsverschil, ook van bouwkundigen aard, voorgedaan.

Ik zal de kwestie hier niet ab ovo uitvoerig ophalen. Kort samengevat is het verloop aldus: De Centrale Gezondheidsraad wenscht te Utrecht op een terrein aan den Catharynesingel tusschen Sterrenbosch en Minutensteeg een administratiegebouw te stichten met annex laboratorium. Dit terrein is door het Rijk deels van M. C. A., deels van F. J. NIEUWENHUIS gekocht resp. voor f 5.530 en f 29.860, zijnde gemiddeld bijna f 21.— per M². De noodzakelijkheid van het laboratorium werd geenszins algemeen toegegeven, edoch deze vraag is van de baan. Een eerste ontwerp, dat een twee-en-een-halve ton zou gekost hebben, werd afgewezen, en een tweede, geraamd op f 169.500, opgesteld. Ook dit bedrag werd zeer hoog gevonden. In de 2e Kamer werd dan ook, 16 December 1905, een amendement van Dr. BLOOKER aangenomen en de post voor het gebouw van den C. G. R. alleen pro memorie uitgetrokken. Eenigen tijd daarna droeg Dr. BLOOKER mij het maken van een ander plan op, dat den Raad werd voorgelegd.

Een anonymus (zich later ontpoppend als de heer F. J. NIEUWENHUIS, een buitengewoon lid van den Centr. Gez. Raad en tevens de bouwkundige die dezen Raad adviseerde bij het opstellen van het ontwerp door den Rijksbouwmeester, wijlen J. VAN LOKHORST) schreef („Bouwkundig Weekblad” Nr. 48) dat ik mij zou „geleend” hebben tot het maken van mijn plan. Die uitdrukking is wel een der meest beleedigende waarover de Nederlandsche taal de beschikking geeft. Wie zich, in hetzelfde verband als de heer NIEUWENHUIS, van haar bedient, kan in ons spraakgebruik niet anders bedoelen

dan dat eenig karakter-zwak individu zich beschikbaar stelde voor een doel, waarvan hij wist, dat 't niet zuiver was.

Die, waarschijnlijk aan de pen ontsnapte uitdrukking, is echter teekenend voor de wijze waarop het ontwerp bij zijne critici werd ontvangen. Het bleek dat in den C. G. R. eene eenmaal opgevatte meening op de spits werd gedreven en doorgezet en ook mijn indruk was dat de behandeling op zijn zachtst gezegd niet vrij was van een persoonlijk bijmaak — een indruk dien men ook bij het lezen der notulen kan verkrijgen. Wanneer ik, aan het slot der vergadering van 2 April 1906, waarin mij gelegenheid werd gegeven mijn ontwerp toe te lichten, bedankte voor de welwillendheid waarmede de heeren mij hadden aangehoord, dan was dat slechts een min of meer traditioneele beleefdheidsfrazie, in antwoord op des Voorzitters: „Mag ik den heer LELIMAN bedanken voor zijne aanwezigheid”. Meer niet.

Hiernevens wordt nu gevolg gegeven aan den meermalen uitgesproken wensch beide ontwerpen te publiceeren. Ik geef hier bovendien een schets van den gevel waarvan de heer NIEUWENHUIS oordeelt dat hij, N.B. „om de begrooting te drukken”, van „zoodanige eenvoudigheid” is, „dat hier weinig aan een eenigszins waardig Rijksgebouw voor het beoogde doel kan worden gedacht.” Bij de afbeeldingen wordt eene zakelijke toelichting gevoegd, aan de hand der gewisselde stukken, grootendeels vereenigd in den bundel „Voorstellen en Verslagen” van den C. G. R. 1906 Nr. 19.

Plan A is het plan van den Raad, Plan B het plan-BLOOKER. Het eerste was vervaardigd door den Rijksbouwkundige, volgens den heer NIEUWENHUIS „op grond van een zorgvuldig voorbereid programma van eischen, waaraan verschillende hoogleraren, hoofden van bekende laboratoria en ook een bouwmeester medewerkten”. Ervan bestonden slechts schets-plattegronden en eene schets-doorsnede. Op grond daarvan was, natuurlijk even schetsmatig, het gebouw gekubeerd, en, à raison van een à priori vastgesteld

bedrag van f8.50 de M³., eene „globale begrooting” opgemaakt. Die begrooting beliep f108.000 voor den bouw, waarbij kwam f4.500 aan toezicht, f39.000 voor inrichting, verwarming, enz. benevens f18.000 voor instrumentarium.

Curieus was wel dat het technisch lid van den Raad dit onvolledige en zeer schetsmatige plan voldoende achtte als maatstaf voor eene, aan Minister en Volksvertegenwoordiging over te leggen begrooting. Men kan zich den graad van nauwkeurigheid voorstellen die, zoowel voor den bouw als wat de inrichting aanbelangt, langs dezen weg bereikt wordt. Arme schatkist!

Plan B is door schrijver dezes vervaardigd. Het wordt hier niet in de oorspronkelijke gedaante afgebeeld, maar aangebracht zijn de veranderingen die de ontwerper in de genoemde vergadering heeft toegezegd. Niet altijd wijl hij door de geoeffende kritiek was overtuigd, maar om, waar zulks zoo gemakkelijk kon geschieden, aan die kritiek zooveel mogelijk te gemoet te komen. In dien gewijzigden vorm is het plan bij missive van 10 April eenstemmig veroordeeld door de bouwkundige sub-commissie uit den Raad, bestaande uit de drie buitengewone leden C. MUYSKEN, A. SALM G.BZN. en F. J. NIEUWENHUIS, de laatste een der peters van Plan A.

Het ontwerp was ingevolge een door den Raad uitgesproken wensch met grooten spoed vervaardigd. Het bestond uit een stel plattegronden, gevels en doorsneden, terwijl de gedetailleerde begrooting als eindcijfer aanwijst f75.000 (inclusief 10% winst en risico en f2.500 onvoorzien).

Het in de stukken genoemde cijfer van f80.000 was aan eene globale begrooting ontleend. Hierbij kwamen voor toezicht f2.500, terwijl door Dr. BLOOKER voor inrichting en instrumentarium resp. f15.000 en f10.000 was geraamd. Er werd dus, vergeleken bij het officiële plan, eene besparing van f62.000 of 37% bereikt.

Bij de samenstelling van dit ontwerp verleenden voorlichting de heeren Prof. SALTET en Dr. RINGELING, de vroegere en tegenwoordige directeuren van den Gemeentelijken Gezondheidsdienst te Amsterdam, deskundigen, die toch zeker geacht mogen worden met de inrichting zoowel als met de werkzaamheden van een gezondheids-laboratorium praktisch vertrouwd te zijn.

De insinuatie dat het de bedoeling zou geweest zijn om „à tout prix” eene goedkoper oplossing te geven dan het plan A, is door niets gerechtvaardigd. Zij wordt door de stukken veeleer tegengesproken. Om „à tout prix” een goedkoop bouwwerk samen te stellen, daartoe is schrijver dezes niet te vinden.

Mijn opdracht luidde weliswaar, noch om een mooi gebouw, noch om een modern wetenschappelijk model-laboratorium te ontwerpen. Mijn gebouw moest echter 1°. bevredigen de voor dit speciale geval billijke, praktische behoeften en 2°. de meest economische oplossing daarvan bieden. Dat is dus heel wat anders

dan „tot elken prijs” naar goedkoopte streven, een prijs, die met zulk een doel voor oogen, trouwens niet hoog kan zijn!

Wat de behoeften betreft, diende het plan van den Raad voor het aantal vertrekken en hunne grootte tot grondslag, opdat niet gebrek aan ruimte eene reden van afkeuring kan worden. Dr. BLOOKER had echter de vergaderzaal en de bibliotheek vereenigd (in mijn gewijzigd plan zijn echter de beide ruimten wederom gesplitst); hij had een badkamer laten vervallen, die toch slechts Zaterdagavond bij den concierge en zijne familie zou in gebruik geweest zijn, terwijl het niet noodig werd geoordeeld om voor het bereiden der voedingbodems — dat op een tafel van 1 M². geschiedt — in de bacteriologische afdeling een speciaal vertrek beschikbaar te stellen, maar dit werd vereenigd met de kamer voor het steriliseeren. Overigens waren in het plan B alle ruimten aanwezig, waren meerdere, soms aanmerkelijk grooter, dan die in plan A.

Enkele desiderata zullen echter blijven, wanneer men niet geneigd is toe te geven aan een, op 's Rijks kosten, te ver gedreven neiging tot het theoretisch volmaakte.

In de zitting der 2e Kamer van 11 December l.l. stelde, bij de behandeling der aanvraag voor het gebouw van den C. G. R., de heer VAN FOREEST de vraag: „Welke is de wijze, waarop bij ons te lande publieke gebouwen tot stand komen?” Hij gaf ten antwoord: „Er zijn twee factoren, die er toe medewerken de inrichting en het bouwen te duur doen worden. In de eerste plaats, dat, wanneer een gebouw gesticht moet worden, waarin een of ander college of ambtenaar moet werken, aan dat college of dien ambtenaar wordt gevraagd over te leggen een programma van eischen. Dat is natuurlijk noodig en noodzakelijk. Nu komt echter de groote fout, namelijk dat, op enkele loffelijke uitzonderingen na, uitzonderingen die den regel bevestigen, al die ambtenaren en colleges en hoe geleerder hoe erger, hun eischen veel te hoog stellen en vergeten de groote waarheid, die gelegen is in het spreekwoord: men kan wel dansen, al danst men niet met de bruid. Wanneer aan een Professor, of welke ambtenaar men wil, wordt gevraagd een program van eischen over te leggen, dan gaat deze dat zoo mooi, zoo goed, zoo voortreffelijk maken, wanneer dat van Rijkswege wordt betaald — wanneer de heeren het uit hun eigen zak moeten betalen, bijv. de inrichting van kantoren, dan wordt daarover genoeg geklaagd —; maar wanneer, zeg ik, het van Rijkswege wordt betaald, dan verlangt men zich een bruid, die in alle opzichten moet voldoen aan de verlangens en wenschen en begeerten, die een dergelijk persoon of college heeft. En daarbij komt dan nog dit, dat wanneer die bruid dan in alle perfectie in het program van eischen is beschreven, het aankleeden van die bruid wordt opgedragen aan een verbaazend dure firma; dan komen de Rijksbouwmeesters en de ondervinding heeft geleerd

— waarom het is, weet ik niet; of dat is om een plasdankje te verdienen van hem die in de aangetrouwde bruid moet werken — dat die menschen alles zoo in de perfectie maken en alles zoo duur uitvoeren, een feit is, dat er in de keuze van materialen en in de wijze van inrichting alles tot zeer groote hoogte wordt opgevoerd."

De heer VAN FOREEST tikte hier ook ten aanzien van het gebouw van den C. G. R. den nagel midden op den kop. Men wilde met de bruid, en uitsluitend met haar, dansen.

Het eindresultaat was dan ook natuurlijk dat de Centrale Gezondheidsraad het plan A — wanneer hij de bruid zag — ten hoogste voor zijn doel geschikt prees, het plan B daarentegen naar de papiermand, om niet te zeggen naar de W. C. verwees. Ik wensch deze beoordeeling even na te gaan wijl ik mij revolteer, niet tegen een min gunstig oordeel als zoodanig, maar tegen de eenzijdige, partijdige motiveering — een officieel der Kamer voorgehouden dokument! — waarop het in casu berust en waarvan ook des heeren NIEUWENHUIS bovengeciteerd anonym artikel (dat aan alle kamerleden werd gezonden!) in het „B. W." eene uiting is.

Het blijft verre van mij, „kardinale fouten" als „vrij futiele opmerkingen" te beschouwen. Twee malen is door mij ter verdediging van mijn ontwerp tegen de geoefende kritiek het woord futiliteiten gebezigd, maar in beide gevallen betrof dit woord opmerkingen die, voor zoover juist, met enkele lijnen waren te onderwerpen en in elk geval met het beginsel van het plan weinig of niets hadden uit te staan.

Futiliteiten zijn en blijven bij de beoordeeling van het schetsproject voor een groot gebouw opmerkingen van deze kracht: enkele beruimten 5 cM. te laag, vensters eenige vierkante palmen te klein volgens de Utrechtsche bouwverordening, enz.

Maar ook „verschillende wetenschappelijke eischen" waren in mijn ontwerp niet bevredigd! De eenige meer in het bijzonder „wetenschappelijke" aanmerking was, dat in het scheikundig laboratorium geen ruimte met Noorderlicht voor het microscopiseeren aanwezig is. Nu zou ik 1°. willen opmerken, dat dit mij volkomen bekende feit in de praktijk van het scheikundige laboratorium al zeer weinig bezwaar zou geven, naar mij van te voren stellig verzekerd werd, hetgeen ik, n'en déplaise drie Utrechtsche hoogleraren, hier herhaal en 2°. dat in het geroemde plan A. trouwens dat bewuste Noorderlicht ook al een zeer kleine rol speelt in het bijzonder Chemisch lab. en — hetgeen bedenkelijker is — in het Bijz. Bacteriologisch laboratorium en in 't lokaal voor Dierproeven zelfs geheel ontbreekt. Wanneer men nu in een lokaal van plan A. wel bij Oosterlicht kan microscopiseeren, dan kan dit in plan B. evengoed, naar mij dunkt.

Of heeft men ook op het oog eene opmerking van een der aanwezige hoogleraren dat „ieder weet hoe wenschelijk het is om de fijne instrumenten van het

eigenlijke laboratorium gescheiden te houden" en hij een daarvoor bestemd vertrek mist? Dan moet, 'tgeen ter vergadering reeds bleek, maar uit de stenografische notulen schijnt te zijn weggevallen, herhaald worden dat men ook in het eigen plan van den Raad een vertrek als bedoeld te vergeefs zal zoeken. Zijn Hooggel. dacht nog aan het plan van 2.5 ton.

Met die „wetenschappelijke eischen" is het dus zoo erg niet. En hoe is met de praktische?

Na overleg werd, uit praktisch en hygiënisch oogpunt, als een eerste eisch van mijn programma op den voorgrond gesteld de noodzakelijkheid, eener volkomen scheiding van de chemische en bacteriologische laboratoria, die in het plan A dooreen niet voorkomt. Zodoende ontstonden drie afdeelingen: 1. Het scheikundig laboratorium, 2. het bacteriologisch laboratorium, 3. het administratiegebouw met de vertrekken voor den Centralen Raad, benevens voor den directeur en de administratie der laboratoria, dus is het algemeen de voor het publiek toegankelijke ruimte. Evenals bij plan A. bevindt zich het laboratorium van den Hoofd-Inspecteur van Noord-Holland in Utrecht, in den administratie-vleugel.

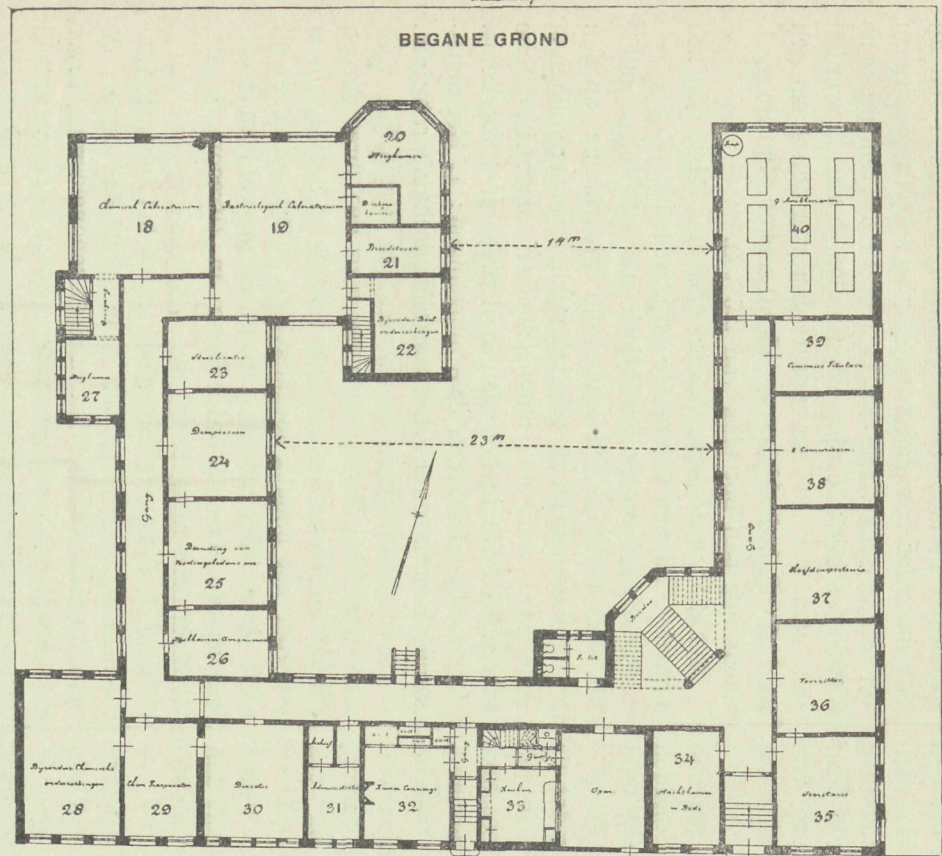
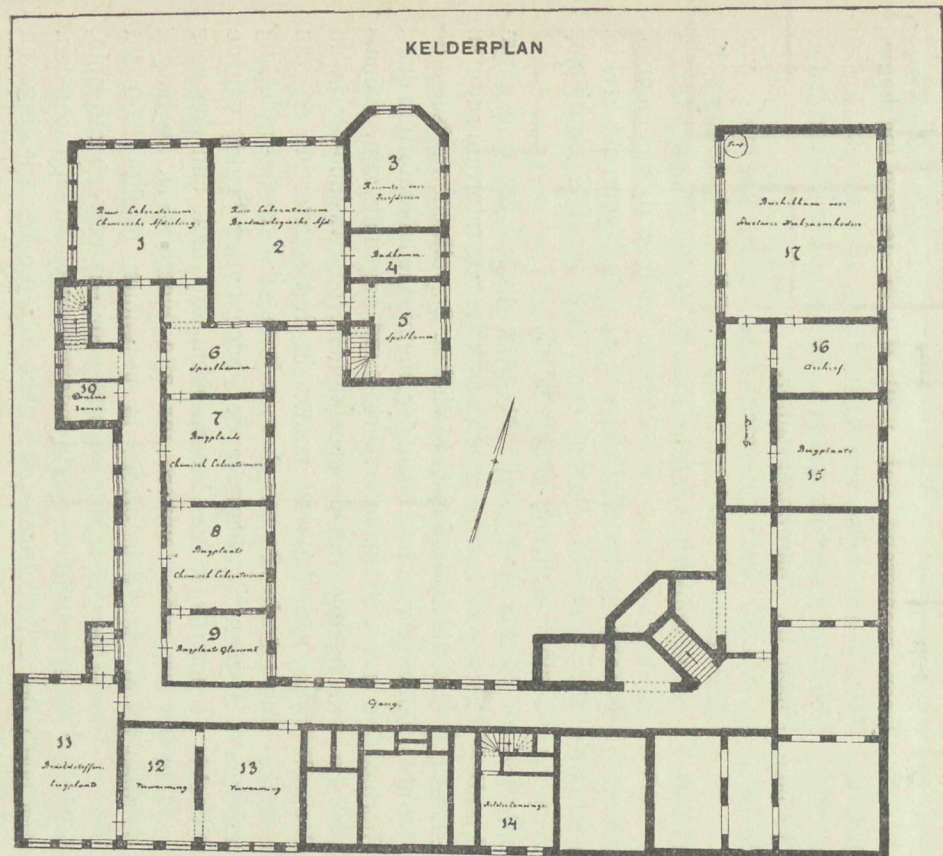
Voor het gemak bij conferenties het laboratorium betreffend, is ook beneden eene commissie-kamer. De administratie van den Centralen Gezondheidsraad is over 2 verdiepingen verdeeld. Op de eerste is de vergaderzaal, eene commissie-kamer benevens de vertrekken voor de leden van den Raad (voorzitter, hoofdinspecteurs, technisch lid met teekenkamer, secretaris met kommiezen-kamers) Op de 2e verdieping, (gedeeltelijk, boven een rechtstand van 2.70 M., in de kap ingebouwd tot een hoogte van 4.50 M.) is, het voor 9 klerken bestemde vertrek gelegen, met eene direkte verbinding naar de Kommiezenkamer.

Verder bevinden zich daar thans, de mede van bovenlicht voorziene, groote bibliotheek-ruimten, die gedeeltelijk bij eventueel drukke werkzaamheden tevens als reserve voor de secretarie kunnen dienen en groot genoeg zouden zijn om nog een deel voor het archief af te staan. Boven een deel der 2de verdieping bevindt zich nog eene zolder.

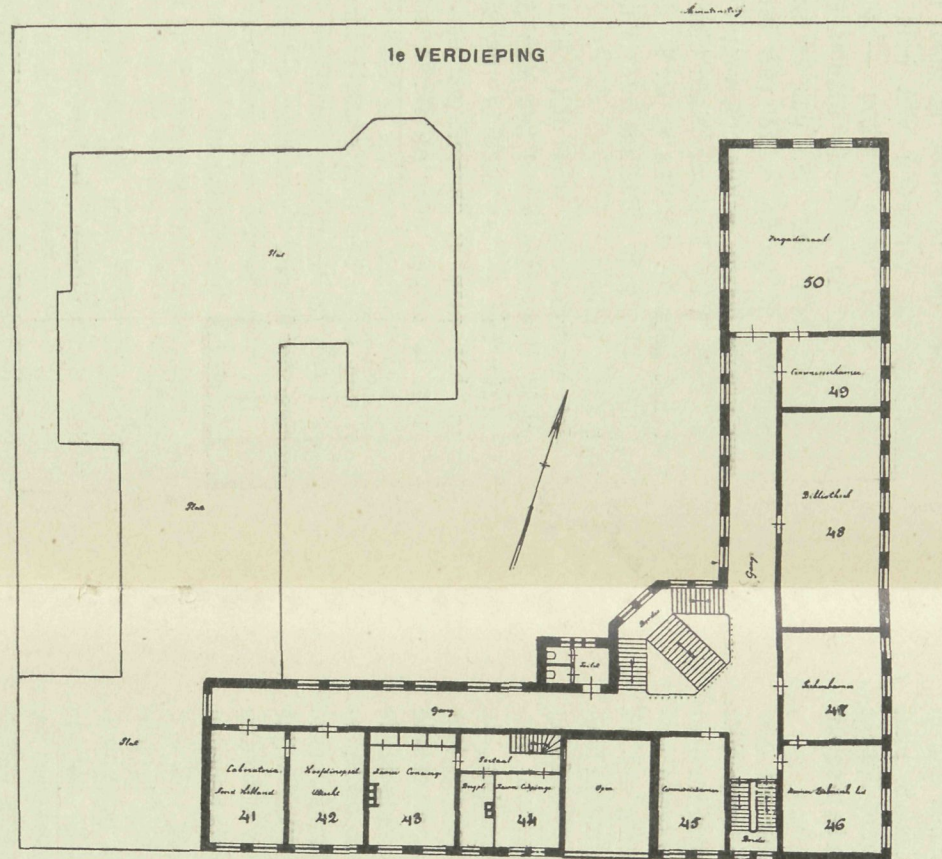
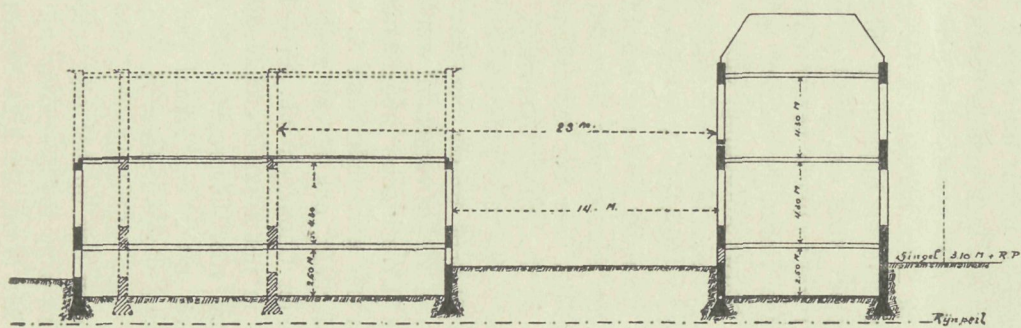
Voorts werd mij tot taak gesteld om eene praktische onderlinge groepeerings der laboratorium-ruimten dan die van plan A te vinden. De volkomen geïsoleerde ligging van het bijzonder chemische laboratorium daar, zou een bron van voortdurend ongemak zijn, evenals de ligging van de spoelkamers, de ruw-laboratoria en van een donkere kamer in het sousterrein en van de geïsoleerde weegkamer in de scheikundige afdeeling in plan A, alsmede de ondoelmatige ligging van de kamer voor de broedstoven, die daar aan een zeer wisselende temperatuur zijn blootgesteld. De hoogte van dat sousterrein is bovendien slechts 2.50 M., veel te gering dus, vooral voor een ruw-laboratorium, waarin de hinderlijkste onderzoeken zullen geschieden. De Rijksbouwmeester acht in zijne beoordeeling van plan B voor een laboratorium dan ook een 4 M. hoogte

PLAN-A. (SCHAAL 1 à 400)

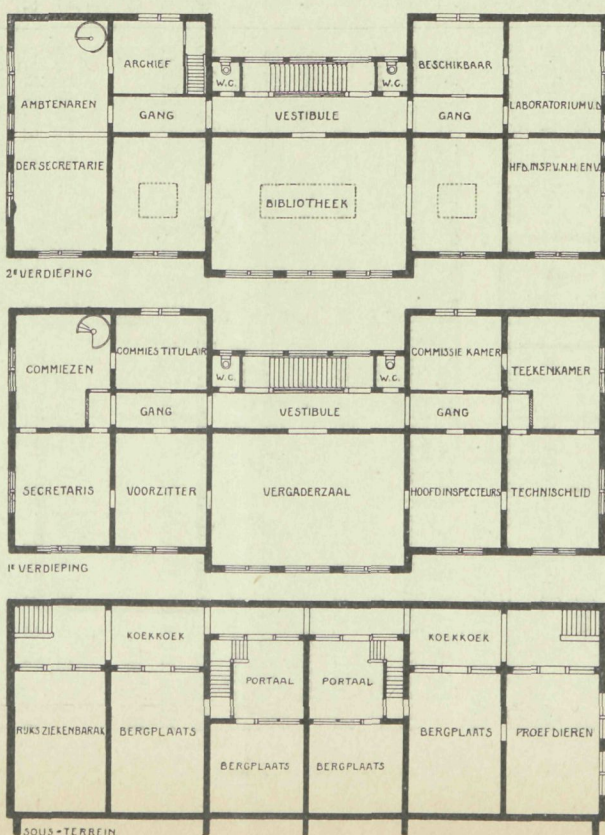
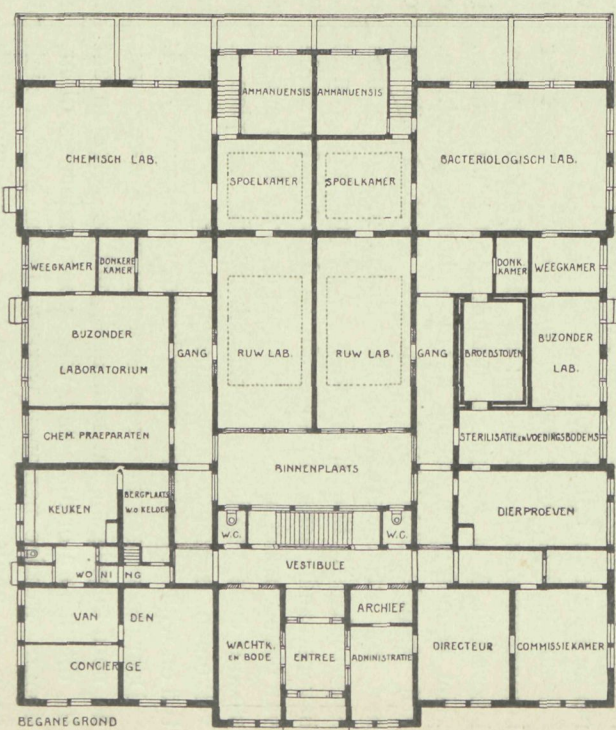
PLAN RAAD.

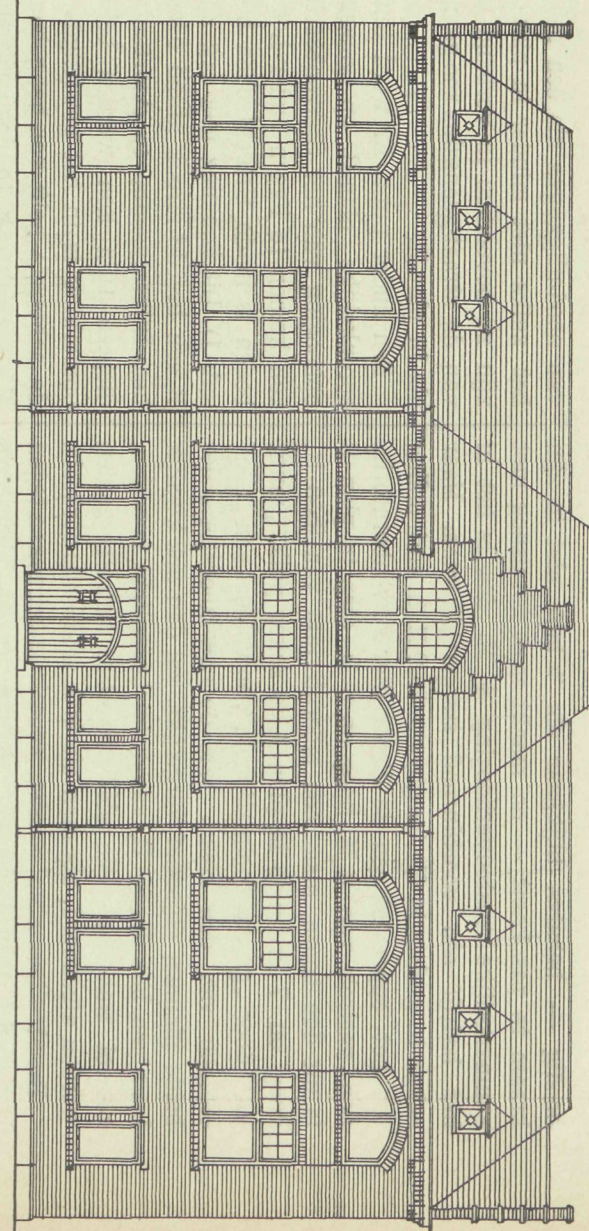
DWARSPROFIEL

PLAN-B. BLOEKER-LELIMAN. (SCHAAL 1 à 400)

VOORGEVEL. (SCHAAL 1 à 200)

noodig — behalve blijkbaar als 't hem niet in zijn kraam te pas komt — en maakt men ze alsnog met aanmerkelijke kostenverhoging 4 M. dan is het in het bedrijf een voortdurend trappen klimmen. Maar zeker te gering is die hoogte van 2.50 M. in verhouding tot het oppervlak en de diepte dier ruw-laboratoria. Een vertrek van 3 M. hoog en 6 M. diep in plan B is uit den boeze, maar een laboratorium van 2.50 M. hoog en 7 M. diep in plan A is zeker puik, „munt uit” door „grootte doelmatigheid”, en voldoet aan „alle” eischen van den Raad. Wie de ruw-laboratoria der beide plannen objectief vergelijkt, zal dan ook kwalijk begrijpen hoe die in B, van ruim bovenlicht voorzien, zoowel wat ventilatie als verlichting betreft, zouden worden afgekeurd, als men die in A voldoende oordeelt.

Breed uitgemeten werden vooral de bezwaren tegen bovenlicht, waarmede men zich in de ruw-laboratoria en de spoelkamers moest „behelpen”. Dat, wat de eerste betreft de verlichting zeker beter was dan die van de overeenkomstige lage ruimten in het plan-Raad werd verzwegen. Maar het ligt in den aard der zaak dat de Raad, om zijn wijd uiteen gebouwd plan te redden, het idée-fixe moest toonen, dat bovenlicht niet bruikbaar is.

Er zijn echter genoeg voorbeelden die bewijzen hoe (vooral indien door sheddaken direkt zonlicht vermeden wordt) met bovenlicht eene alleszins voldoende verlichting en bruikbare lokaliteit wordt verkregen.

Intusschen ben ik, door het aanbrenge van een binnenplaats van 4×6 M., — voldoende groot, waar het plat der laboratoria slechts 4.5 M. hoog is — tegemoet gekomen aan den wensch, dat de laboratoria niet uitsluitend bovenlicht en niet uitsluitend bovenlucht hebben.

Ten bewijze hoe eenzijdig-onvolledig de beoordeeling van het plan-B was, gelijk die door de bouwkundige „Urheber” van het plan-A werd gegeven, kan ik nog buiten en behalve de reeds genoemde, eenige teekende staaltjes bijbrengen.

Daar is bijv. deze opmerking in het rapport der bouwkundige sub-commissie: dat de afvoerkanalen der laboratoria 1 M. boven de daknok moeten uitmonden. „Het behoeft geen betoog dat deze hoog opgetrokken, vrij staande (fabriek)schoorstenen kostbaar zijn en niet zoo goed werken als in verband met de muren opgetrokken”. Edoch, als men — de juistheid van 't bovenstaande eens aannemende — de schetsdoorsnede van plan-A beziet, dan bemerkt men dat van de eveneens slechts ééne verdieping hooge laboratoria van plan A volkomen hetzelfde zou moeten gezegd worden, tot tijd en wijle er eene tweede verdieping op gebouwd werd.

Daar is verder de breed uitgesponnen kwestie van de nood-uitgangen. Nu is daarbij niet te vergeten dat in dit laboratorium, dat niet voor onderwijs dient, slechts weinige personen werken. Dezen konden zich door de aanwezige uitgangen m. i. zeer gemakkelijk verwijderen. Beschouwt men evenwel 't ontbreken

van nood-uitgangen als een gebrek van plan-B dan is het zulks niet minder in plan-A. In het laatste plan zijn zij bovendien in verband met de hoogere ligging van de straat geenszins zoo gemakkelijk aan te brengen als in plan-B.

Een ander punt. Er werd ten aanzien van het oorspronkelijke plan-B op gewezen dat bij mogelijke ophooging van het Sterrenbosch de laboratoriumvloer zou komen te liggen onder het straatpeil, ('tgeen verboden is in de Utrechtschen bouwverordening art. 14 sub 1). Dit zou nog niet erg zijn, omdat rondom plan B een breede strook grond over blijft, die evenals bij het Rijksmuseum te Amsterdam, bij wijze van verdiepten tuin kon worden behandeld. Intusschen, de opmerking is in het gewijzigde plan ondervangen door de achterste helft van het gebouw ten koste van enkele M³. metselwerk te doen rijzen. Maar nu vraag ik, is het objectieve kritiek van den heer waarnemend Rijksbouwkundige om te vergeten dat het aangevoerde euvel in zijn eigen plan op veel hinderlijker wijze voorkomt? Daar liggen nu reeds, zonder verhoging van 't Sterrenbosch, verschillende laboratoria beneden straatpeil en niet alleen laboratoria, maar ook een so-wie so ongelukkig gelegen archief — een archief in een kelder 2 M, onder de straat! dat bovendien gelijk op met het grootere archief in plan B „veel te klein” is — en een voor secretarie-werkzaamheden bestemd vertrek. Nu wordt uitgeplozen hoe in plan-B enkele reserve ruimten voor berging of archief slechts 2.65 M. hoog zouden zijn (lees 2.70 M., overeenkomstig Amsterdamsche bouwverordening) terwijl de Utrechtsche bouwverordening 2.75 M. zou eischen. Maar die verordening betrof toch ook de geheele sousterrein-verdieping van plan-A, die onder straatpeil ligt en 2.50 M. hoog is, gelijk mijne geëerde critici over het hoofd zien en die dus in zijn geheel, zou worden afgekeurd.

Het is mij dan ook niet recht duidelijk welke uitbreiding van het gebouw de heer DE MAN (Technisch lid van den C. G. R.) zich dacht in de „meer of minder afgewerkte” sousterrains, die z. i. het goede van plan-A zijn.

Vermoedelijk er steeds meer Rijks-ziekenbarakken in op te slaan, alsof in bergruimte daarvoor niet op economischer wijze te voorzien was. Wellicht kon men ook beginnen aan het bacteriologische laboratorium eenige bergruimte te geven, die nu vergeten schijnt.

De wijzigingen van mijn ontwerp ontheffen mij van in te gaan op verschillende bemerkingen, die ik deels sterk overdreven, deels onjuist achtte. De gangen hebben nu direct aan de buitenlucht uitmondende vensters en zij zijn stellig niet in ongunstiger konditie dan die van plan-A, waar juist het belangrijkste deel der gang, voor den ingang der laboratoria, het voor het oorspronkelijke plan-B afgekeurde indirecte licht moeten hebben. Men zal ook niet meer kunnen ontkennen dat de vestibule licht heeft, enz.

Ook de bezwaren tegen de ruimte voor de proef-dieren kunnen, in verband met de verhoging van

den vloer en de verbreding van den koekkoek, als vervallen beschouwd worden wat de toetreding van licht en lucht betreft. In de verwijdering van schrobwater enz. kan een eenvoudig pers- of heveltoestel voorzien, wanneer dit sousterrain te laag zou liggen ten opzichte van de stadsrioleering.

Waarom Plan-B zoo slecht voor uitbreiding zou geschikt zijn, is mij nog duister. Het terrein (49 × 45 M.) biedt ruimte aan voor het uitbouwen aan de achter- of zijkanten. Op de achterste helft van het gebouw kan een tweede verdieping, bestaande uit twee zijvleugels met of zonder verbindingsgang, worden opgetrokken, 'tzij voor administratieve, 'tzij voor laboratoriumdoeleinden, in welk geval de sheddaken weder kunnen worden vervangen door bovenlichten van gewone constructie. De licht-inval in de ruw-laboratoria zal daardoor m. i. al zeer weinig verminderen.

Bij Plan-A leent het administratiegebouw zich in het geheel niet voor uitbreiding, want het sousterrein kan, gelijk wij zagen, er niet voor bestemd worden, terwijl blijkens de doorsnede de zolder (eene noodeloos groote ruimte van 328 M².) zonder rechtstandsmuren, al zeer weinig geschikt is voor werkvertrekken.

Boven werd reeds aangegeven op welke serieuze wijze de „begrooting” van het Plan-A tot stand kwam. Nu zegt de bouwkundige sub-commissie dat daarop kan worden bezuinigd door die vertrekken te laten vervallen welke ook in Plan-B niet voorkomen (de lezer gelieve eens na te gaan hoe dit in Plan-A zou mogelijk wezen en welk enorm voordeel het zou geven de badkamer en de kamer voor voedingbodems te schrappen!), door de verdiepingshoogte van de administratievertrekken te verminderen, de conciërgewoning in te krimpen, en op enkele muurzwarten te bezuinigen. Edoch, dan zijn de principiële fouten van de distributie nog niet verbeterd en is niet voldaan aan de klaarblijkelijke eischen der Utrechtsche bouwverordening dat geene laboratoriumvloeren beneden straatpeil liggen en geen vertrekken lager zijn dan 2.75 M.

Rekent men ook mede dat, om de sousterreinruimte bruikbaar te maken, het geheele gebouw 2,5 M. minstens moet rijzen, dan zal, ondanks de bezuiniging, de begrooting veel eer nog hooger dan lager worden dan de thans zoo conscientieus geraamde f108.000. Ik geloof dan ook dat de bouwkundige sub-commissie zéér wijs deed slechts te „onderstellen”, dat na de door hen besproken wijzigingen de begrootingen van beide plannen elkander niet veel zouden toegeven.

Nu wordt ten aanzien van het plan-B. door de genoemde commissie betoogd dat de kosten aanmerkelijk zouden stijgen door het aanbrengen der door mij toegezegde wijzigingen. Dit echter is niet juist. De gezamenlijke bouwkosten beloopt na het aanbrengen der veranderingen (waarbij de binnenplaats, het inrichten eener bibliotheek, de verhooging van het peil der laboratoria, de verhooging van den beganen grond van het administratiegebouw tot 3.20 M. en het maken van een kelder voor eene eventueele centrale verwarming) ± f85.000. Er blijft dus eene groote besparing voor de schatkist.

Dat trouwens de kosten van beide plannen elkander niet veel kunnen naderen, is reeds duidelijk als men

bedenkt hoe het eene met dure en doellooze kelders en zolders behebt blijft, een veel grooter kubiek heeft, veel ruimte aan gangen verspilt en eene veel grootere gevelontwikkeling bezit. Zelfs wanneer de overige factoren als soliditeit van constructie en architectonisch uiterlijk gelijk zijn (en in dat opzicht blijft B. waarschijnlijk eenvoudiger) dan zal toch plan-A door de genoemde oorzaken steeds aanmerkelijk duurder blijven dan plan-B. Te meer, daar de heer Rijksbouwkundige insinueerde dat bij het plan-B (gewoon soliede bouw) een streven zou bestaan met den modernen speculatiebouw in goedkoopte te wedijveren en van hem dus weinig bezuiniging te wachten is.

Op de vraag gas-verwarming of centrale-verwarming (of eene combinatie) behoeft hier niet verder te worden ingegaan, o. a. wijl in ieder geval de centrale verwarming in het beknopte plan-B toch goedkoper zou uitkomen dan in het plan-A.

Tegenover de bouwkundige sub-commissie moet ik eindelijk volhouden dat de bouw van dit eenvoudige werk wel binnen het jaar kan afloopen, en — ik zou er als architect persoonlijk voor durven instaan — dat de kosten van het toezicht zeker met f2500 zouden te bestrijden zijn (2 opzichters, 1 à f100.— en 1 à f80.— 's maands, benevens in den aanvang eenige hulp voor detailteekeningen).

Ik heb in het bovenstaande nog geenszins alle geopperde bezwaren tegen plan-B besproken. Er zijn nog vele, zeer vele, te vele om natuurlijk te zijn. Ieder deed zijn duit in het zakje, tot zelfs een professor, die in zijn eigen plan den weg kwijt was. Men had het over gevaren van brand en explosie in het laboratorium die, naar de praktijk leert, feitelijk niet bestaan; men speurde naar onoverkomelijke bezwaren die met een paar strepen te verhelpen waren etc.

Ik meen nu echter te hebben doen uitkomen hoe objectieve vergelijking der plannen, volgens mijne bescheiden meening, volstrekt den Raad niet het recht geeft om te konkludeeren tot zoo groote superioriteit van plan-A, noch den heer NIEUWENHUIS om, in zijn anonym stuk, den indruk te wekken als zoude mijn ontwerp-B inderdaad ten eenemale onvoldoende wezen.

Op grond eener kritiek — wier eenzijdigheid, naar boven is aangetoond, te opvallend is om bij technische beoordeelaars nog het geloof aan onpartijdigheid in stand te houden — is stemming gemaakt voor een laboratorium-ontwerp dat, ondanks zijn hoogen, en m. i. nog geflatteerden, prijs, praktisch zeer groote principiële fouten heeft, zelfs voor de helft onbruikbaar is, — ik pas voor zulk een „bruid” — tenzij men het met aanmerkelijke kostenverhooging geheel wil omwerken.

Misschien zal eene repliek mij tot nader antwoord genegen vinden. Waarschijnlijk echter niet. Want het was mijn doel om te verklaren hoe ook ik, zij 't ook op eenigszins andere gronden, volkomen kan instemmen met den heer NIEUWENHUIS als hij in het „B. W.” Nr. 48, jammert over de droevige wijze waarop bij ons te lande, tot schade van het algemeen belang, belangrijke openbare gebouwen tot stand komen.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT 281

ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER

Vijfde Jaargang. No. 52

26 December 1906.

ONS TECHNISCH HOOGER ONDERWIJS

Rapport van de Centrale Commissie voor de Studiebeelden der studeerenden aan de Technische Hoogeschool te Delft. — J. WALTMAN JR., Delft. — Prijs f 1.—.

De reorganisatie van ons Technisch Onderwijs bij gelegenheid van de verheffing der Polytechnische School tot instelling van Hooger Onderwijs, heeft in de Delftsche studentenwereld geleid tot eene beweging, die resulteerde in de instelling eener „Centrale Commissie voor de Studiebeelden”. Deze heeft de meening der studeerenden aangaande de inrichting van het onderwijs en der examens vereenigd in een onlangs verschenen rapport. Voor een juist inzicht in den toestand van ons Technisch Hooger Onderwijs is dat rapport van groot belang. Het is een belangwekkend stuk in menig opzicht en de beteekenis neemt toe door de overweging dat een wel gemotiveerde drang der studeerenden reeds vroeger van grooten invloed is gebleken op den gang van zaken te Delft.

Wij kunnen het lijvige rapport niet op den voet volgen, maar zullen ons bepalen tot het verslag der bouwkundige faculteit, dat o. i. bovendien een der meest geslaagde uit den bundel is.

De bouwkundige afdeling, in de Centrale Commissie voor de Studiebeelden vertegenwoordigd door de heeren F. J. KUBATZ en H. MACLAINE PONT, is uitgegaan van drie punten:

1. dat de studie der Bouwkunst meer onafhankelijk gemaakt moet worden van die der Civiel Ingenieurs.
2. dat de studie uitgebreid worde door behandeling der aesthetische en praktische toepassing van de nieuwste resultaten der moderne techniek en wetenschap.
3. dat grooter verband gebracht wordt tusschen de verschillende colleges en praktische oefeningen, ook onderling.

Zij heeft daarbij voorts overwogen eenerzijds, dat de student, die in Delft aankomt van de bouwkunst niets weet en slechts beschikt over de kennis, verzameld aan een H. B. S. met 5-jarigen cursus en

„anderzijds, dat de in Delft afgestudeerden Bouwkundig Ingenieur in den meest uitgebreiden en ideëlen zin dien men aan deze woorden kan hechten, moeten zijn en o. a. bekwaam tot het ontwerpen van publieke en monumentale gebouwen, woonhuizen van de huurkazerne af tot het groote stads- en landhuis met hunne inrichting; stedenaanleg met al het daartoe behoorende;

„dat zij in hunne ontwikkeling behooren opgenomen te hebben een overzicht van de bouwkunde en de beeldende kunsten in hare historische ontwikkeling naar stijl, constructie en werkwijzen; en van de moderne materialen, constructie-methoden en technieken met hunne technische en aesthetische toepassing;

„dat zij de moderne beschaving moeten begrijpen, dus: om in de aesthetische, zoowel als praktische en hygiënische behoeften der samenleving te kunnen voorzien, kennis moeten hebben van de tegenwoordige maatschappelijke, economische en politieke bewegingen en haar wording.”

Deze kennis moet in vijf jaren vergaderd worden. Nu wenschen de studeerenden den verdeling der leerstof zoodanig dat in 't 1e jaar, de voorbereidende vakken worden afgehandeld en de technische vakken aangevangen, in 't 2e jaar hoofdzakelijk uitgebreide technische studie voorkomt, in 't 3e en 4e jaar op den voorgrond treedt de aesthetische vorming met vol-eindiging van exacte en technische vakken, terwijl 't 5e jaar zou bestemd zijn voor 't maken van groote ontwerpen.

Ten einde dit alles te bereiken, achten de studeerenden eenige wijziging in het onderwijs noodig, vallend in de

lijn der sinds eenige jaren aangevangen reorganisatie bouwkundige der afdeling.

Deze bedoelde wijziging is hoofdzakelijk een gevolg ervan, dat de bouwkundige studie niet zelfstandig is, maar gekoppeld aan die voor andere faculteiten. Zoo kunnen de 2-jarige cursussen in de wis- en natuurkunde door de Bouwkundigen slechts gedurende één jaar gevolgd worden. Het resultaat is dat zij van die vakken slechts een deel, maar dat te uitgebreid, leeren. In dat euvel dient voorzien te worden door het geven van colleges en oefeningen die uitsluitend rekening houden met de behoeften der bouwkundige faculteit.

De geschiedenis der architectuur wordt nu slechts in een één-jarigen cursus aan bouwkundige en andere studenten te zelfde tijd gedoceerd en is deswege niet uitgebreid genoeg voor de eerstgenoemde categorie.

Ook het kollege in de kunstgeschiedenis wordt voor de Bouwkundigen niet diepgaand genoeg beschouwd. Er wordt op aangedrongen het voor hen mogelijk te maken, dat zij dit kollege reeds in de beide eerste studie jaren volgen en het daarna uit te breiden met een aparten cursus in de beide volgende jaren, waarin dan enkele tijdvakken en personen nader kunnen worden behandeld.

Dringend wordt voorts behoefte gevoeld aan colleges in „Uitgebreide Bouwconstructie leer”, waarin groote constructies, met behulp van de toegepaste Mechanica worden behandeld, ter voortzetting van de colleges der beide eerste studie jaren; men wenscht uitbreiding van de „Geschiedenis der Bouwconstructie”, waarin tot nog toe alleen de middeleeuwen worden behandeld, over Oudheid, Renaissance en tegenwoordigen tijd; en verder nieuwe colleges over: Technieken van Kunstnijverheid, Grammatica van het Ornament, decoratieve verwerking van verschillende materialen, over de geschiedenis en de ontwikkeling van het ornament in verband met den vooruitgang oechnisch en industrieel gebied; over Stedenbouw, Bouwtechnische Hygiëne en Bedrijfsleer.

De bouwkundige studenten hebben hunne hierboven in hoofdzaak weergegeven gedachten in een meer konkreten vorm vereenigd in een leerplan.

Nu wil het ons voorkomen dat bedoeld leerplan, zelfs nu de cursus der T. H. S. 5 jaren duurt, tot groote overlading zou aanleiding geven. Bij de vrijheid van studie eenerzijds en het relatief kleine getal van studeerenden anderzijds, zouden de colleges in verschillende der niet direct noodzakelijke studievakken

zich, misschien wel in groote belangstelling, maar niet in grooten toeloop mogen verheugen. Want buiten- en behalve de boven reeds vermeldde uitbreiding van studie, maakt men nog kennis met wenschen betreffende kolleges in: cultuur, litteratuur, filosofie, aethetica, enz.; in meer praktische vakken als Administratie (Boekhouden) enz.; terwijl de wenschen naar meerdere excursies, en naar een verblijf in 't buitenland voor één studiejaar of voor practisch werken, den studietijd zouden reduceeren.

Gaan die wenschen tot uitbreiding van het leerplan alle samen genomen echter niet te ver, zoowel van uit finantieel oogpunt als met het oog op het bevattingsvermogen der studeerenden?

Wij wenschen geenszins te ontkennen dat de kennis der genoemde vakken voor een bouwmeester „in den meest uitgebreide of ideëlen zin” wenschelijk kan zijn. Wij vragen echter of het niet is „a iming to high”, om over alle aan onze T. H. S. afzonderlijke kolleges, te doen openen. Kan daar niet veel aan zelfstudie worden overgelaten? Wij vreezen van te ruime uitbreiding van het officieele leerplan, groote verwarring en voorts het gevaar, dat de belangstelling wordt onttrokken aan de eigenlijke, practisch noodzakelijke vakstudie. Verschillende der ontworpen jaarroosters achten wij nu reeds veel te overvuld. Volkomen kunnen wij echter medegaan met het streven dat in het ontworpen leerplan duidelijk voorzit en beoogt, ook de vakstudie uit te breiden en in verband tot de praktijk aan te vullen. Het lijkt ons in verband daarmee bijv. eerder gewenscht om een hoogst belangrijk kollege als over Bestekken en Begrotingen te doen voorgaan bijv. bij dat over Stedenbouw of over Tuinarchitectuur.

Ook de verwezenlijking dezer laatste categorie van wenschen zou evenwel eene aanmerkelijke uitbreiding van het aantal docenten der bouwkundige faculteit met zich medebrengen. De werkkraft der weinige thans functioneerende hoogleeraren wordt reeds te zeer in beslag genomen, dan dat het onderwijs nog kon worden uitgebreid. Het Technisch Hooger Onderwijs mag zich thans evenwel, in afwijking van vroeger, in groote belangstelling verheugen en voor zijne verdere ontwikkeling zijn de factoren aanwezig. Men mag echter niet vergeten dat daarnaast eene spoedige regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs zich in voortdurend sterker mate doet gevoelen, mede ter ontlasting van het Hoogere Onderwijs.

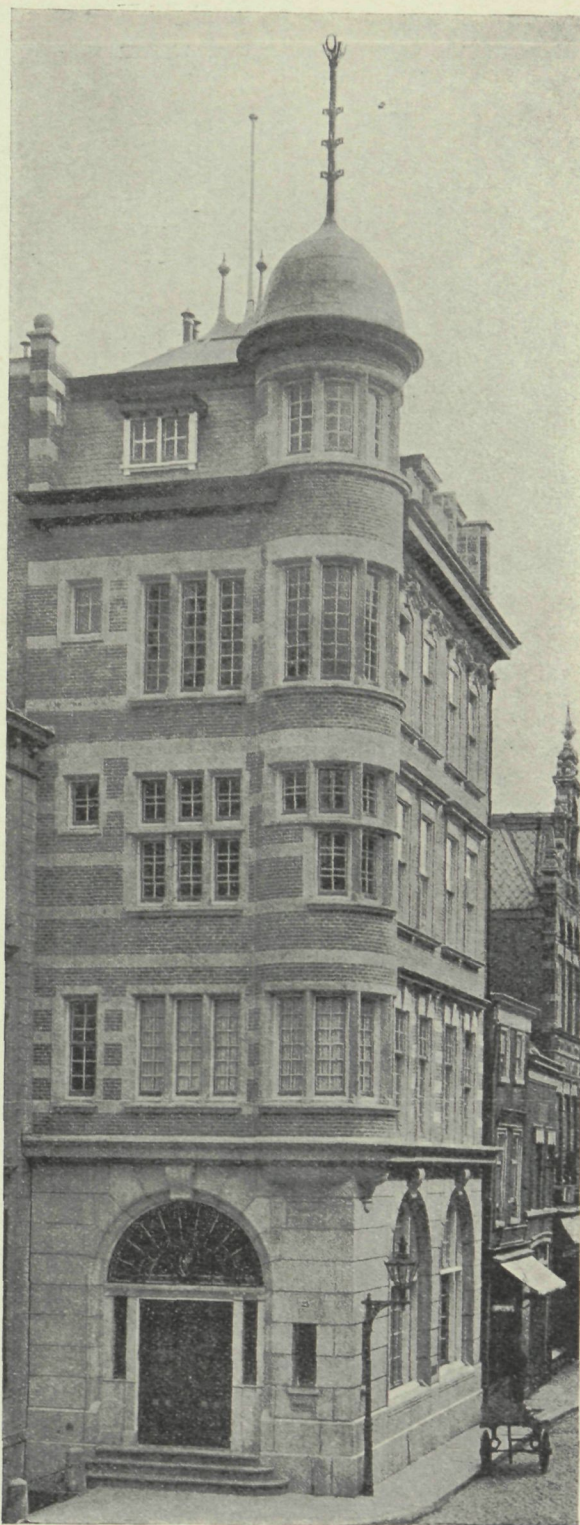
==== HOUTEN HUIZEN (ZIE DE AFBEELDINGEN OP BLZ. 412 EN 413) ====

ij geven hierbij eenige afbeeldingen van houten huizen in Noorsch genre. De huizen worden gemaakt door de Strømmen Traevarefabrik, Strømmen St. pr. Christiana, wier architect voor Nederland en België de heer J. D. GANTVOORT te Deventer is.

In jaargang 1903, blz. 269, beeldden wij af het huis dat door deze firma op de tentoonstelling te Arnhem was ingezonden.

De huizen worden tweeledig gemaakt en wel voor zomer- en winterverblijf. Konstruktief zijn beide systemen in hoofdzaak hetzelfde. Voor winterverblijf

'S GRAVENHAGE. BANKGEBOUW DER FIRMA VAN OSS & CO.

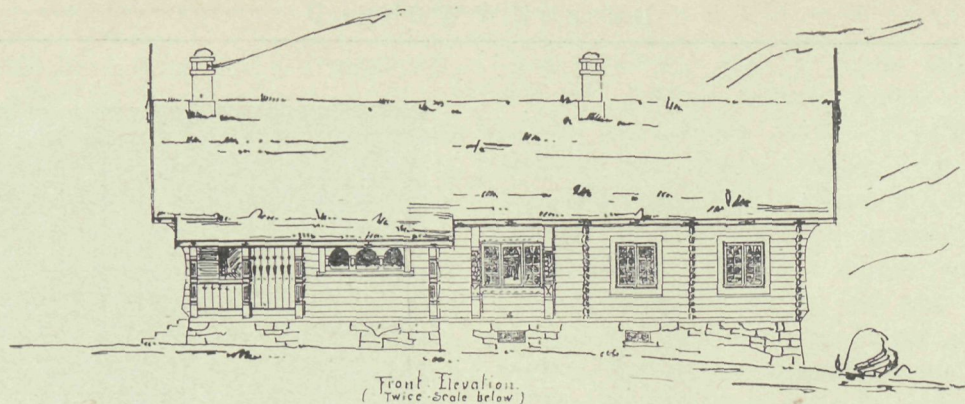
L. A. H. DE WOLF. ARCHITEKT

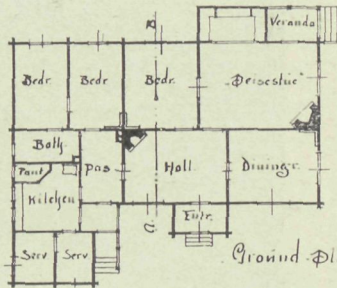
wordt echter tegen den buitenwand een isoleering (bestaande uit eene laag van dichte papier-maché massa) aangebracht, waartegen de binnenbekleding weder wordt bevestigd.

Hierbij is voorts afgebeeld een houten huis door den heer GANTVOORT, ontworpen voor den HoogWel-Geb. Heer A. C. Baron VAN DER FELTZ te Twello.

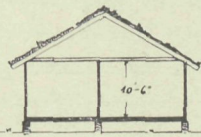
Zoals de afbeelding duidelijk aangeeft is het geheel van houten balken opgetrokken waartegenaan de binnenzijde een binnenbekleding van horizontale delen is aangebracht, zoodat de constructie uit- en inwendig dezelfde is. Tusschen buiten- en binnenwand is de isoleering van papier aangebracht. Met het oog op de zetting van het gebouw, door de krimpung van het hout, zijn de ramen, deuren en trappen zóó geconstrueerd, dat deze geen nadeeligen invloed daarvan

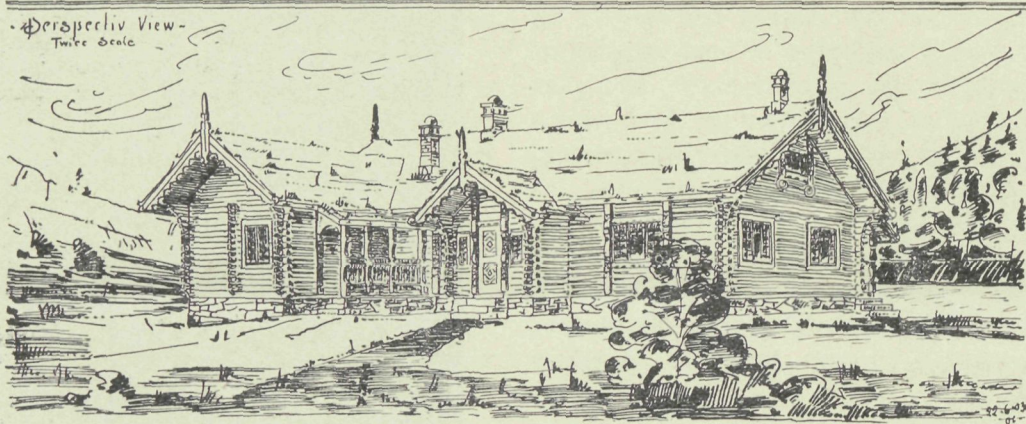
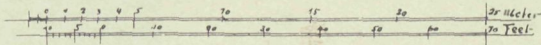
Front Elevation
(Twice Scale below)

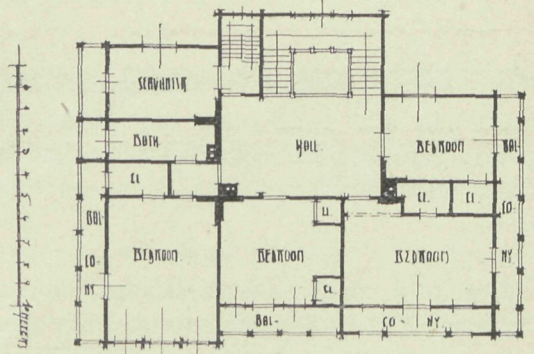
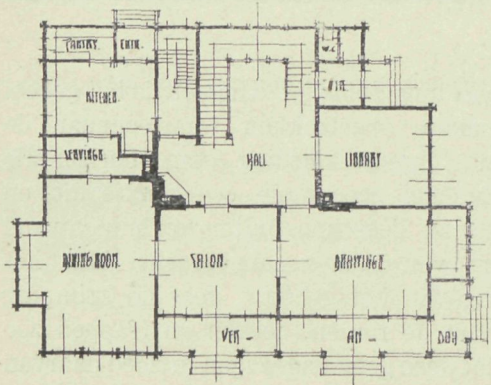
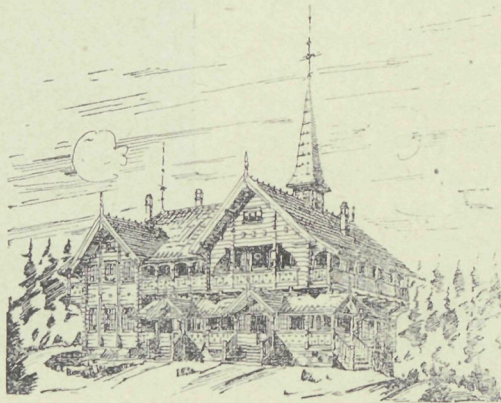
Ground Plan

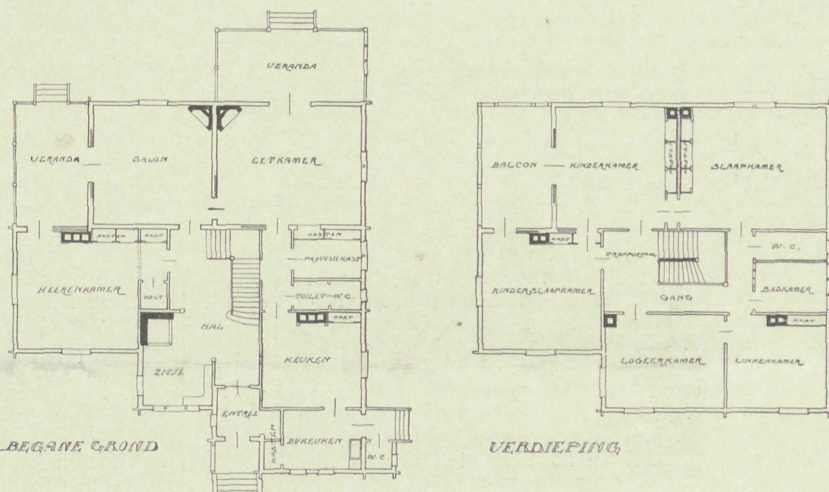
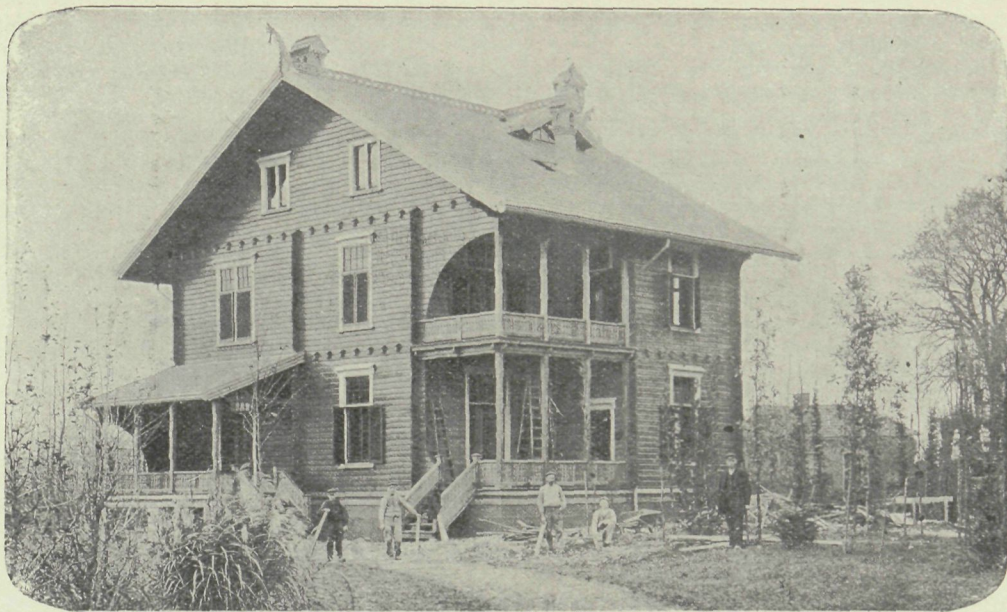

Section A-D

Perspective View
(Twice Scale)

② VILLA TE TWELLO ②
J. D. GANTVOORT (DEVENTER) ARCH.

kunnen ondervinden. De rookleidingen zijn van steen opgetrokken en moesten ook vrij van de wanden blijven omdat ook deze niet met het inzakken van het gebouw daarvan te lijden hadden. Behalve de vloerdelen, welke gespijkerd zijn, is overigens het gebouw zóó gekonstrueerd, dat het weder uit elkaar genomen kan worden en daardoor verplaatsbaar is gebleven. De fundeeringplaten rusten op gemetselde teerlingen.

Door de belasting van de bekapping wordt de konstruktie steeds zwaar gedrukt zoodat de hollen tusschen

de balken steeds goed aangesloten blijven en daardoor geen lucht doorlaten. Met het oog op koude wint de houtkonstruktie het van onze steenen gebouwen door het groote warmte isoleerend vermogen van het materiaal, terwijl zij ook in soliditeit daarvoor geenszins behoeven onder te doen.

De ontwerpen en detailteekeningen zijn dus vrij gemaakt terwijl bij gehouden onderhandsche besteding de uitvoering is opgedragen geworden aan de American Trading Company te Amsterdam.

GEMENGDE BERICHTEN

De Amsterdamsche Bouwverordening. In het vorig nummer van „De Bouww.” is een overzicht gegeven van het geschil dat onderworpen is aan de Raadscommissie van advies, bedoeld bij art. 37 der Verordening, alsmede een kort verslag van de vergadering, waarin de zaak werd toegelicht door de heer J. W. C. TELLEGEN, Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, namens B. en W., eenerzijds en den betrokken bouwer, de heer G. J. VENEMANS, anderzijds. De Kommissie bracht een, in het „Gemeentebld” opgenomen, rapport uit.

Men weet de kwestie: B. en W. weigeren een bouwvergunning op grond dat de op de tekening aangegeven sousterrain-ruimten, wel zijn aangeduid als bergplaatsen, maar zij in de werkelijkheid zouden worden gebruikt als verblijf van menschen, en zij dus volgens de Bouwverordening niet mogen worden gemaakt. De Kommissie oordeelt nu evenwel dat een dergelijk vermoeden niet voldoende reden van weigering zijn mag. Het vermoeden steunt evenwel op de ervaring die met huizen van volkomen hetzelfde type algemeen is opgedaan. In woningen van hetzelfde type en denzelfden bouwer toebehoorende, wordt algemeen het sousterrain ter bewoning gebruikt. Bij huizen van dat type ligt het trouwens in den aard der zaak, dat het sousterrain doorgaans bij de woning moet worden benut. De heer VENEMANS zelf adverteerde eenige jaren geleden huizen van het betrokken type als huizen met 10 kamers en tot dat getal komt men

alleen als men de, thans als „bergplaatsen” op de teekeningen aangegeven ruimten medetelt.

De Kommissie is nu van oordeel dat men moet afgaan op de bestemming die de bouwer aan de betrokken ruimte toedenkt. Hij wil in zijne huurceelen opnemen dat het sousterrain niet ter bewoning mag dienen, maar de Kommissie erkent dat het effect daarvan eenigszins problematiek is. De Kommissie is van oordeel dat men de verklaring van den heer VENEMANS omtrent de bestemming der ruimte niet als in strijd met de waarheid mag ter zijde stellen en zij adviseert den Raad mitsdien om de weigerende beschikking van B. en W. buiten werking te stellen.

Men mag benieuwd zijn wat den Raad besluit. Gaat hij mede met het oordeel der Kommissie, dan wordt de mogelijkheid wijd open gesteld om langs slinkschen weg weer de sousterrains in te voeren. Het mag nu al de heilige bedoeling van den heer VENEMANS zijn, dat de sousterrains zijner huizen uitsluitend bergplaatsen worden, zijne huurders zullen zich daar waarschijnlijk weinig om bekreunen en de niet gewenschte toestand ontstaat „à la barbe” der bouwverordening.

Het is mogelijk dat naar den juridisch verklaarden letter der Verordening bedoelden sousterrains moeten worden toegelaten, maar zeker niet naar haar geest. Medegaan met het oordeel der Kommissie zou de verordening ondermijnen op een zeer belangrijk punt.

Het lijkt ons zeer ongewenscht om bij de ten uitvoerlegging der verordening juridisch getinte verklaringen te gaan zoeken en daardoor in verkapt vorm mogelijk te maken wat men volgens den geest der verordening verbiedt. Bovendien zou eene aldus noodzakelijk blijvende repressieve controle van het Bouw- en Woningtoezicht voor de bewoners geenszins aangenaam zijn.

Het gebouw van den Centralen Gezondheidsraad. (Errata.)

Blz. 403, 1e kolom, 13e regel van boven staat: wanneer hij de bruid zag, moet zijn: waarin hij de bruid zag.

— — 2e kolom, 9e regel van boven, leze men: En hoe is het met de praktische?

— — 2e kolom, 14e regel van boven schrappe men het woord: dooreen.

Blz. 406, 1e kolom, 30e regel van boven staat: eene binnenplaats 4×6 M. moet zijn: 4×10 M.

Verantwoordelijkheid bij den beursbouw. Op verzoek van den heer H. P. BERLAGE Nz., den architect van de Beurs, hebben B. en W. het volgende aan hen gericht schrijven in het Gemeenteblad doen opnemen:

„Geeft te kennen ondergeteekende, dat hij, nu in de raadszitting van 5 Dec. jl. de quaestie der verantwoordelijkheid bij den beursbouw een punt van ernstige bespreking heeft uitgemaakt, en een polemiëk in de dagbladen heeft tengevolge gehad, hij zich genoopt acht de verklaring af te leggen dat, afgescheiden van elke desbetreffende verhouding tot den dienst van P. W. hij zich steeds verantwoordelijk heeft gevoeld, voor hetgeen hij als architect van het beursgebouw gedaan of nagelaten heeft, en hij ook nu er niet aan heeft gedacht, te trachten, die verantwoordelijkheid van zich af te schuiven.

„Het zou ondergeteekende aangenaam zijn, indien U Edelachtbaren de vrijheid zouden kunnen vinden, deze verklaring in het „Gemeenteblad” te publiceeren. H. P. BERLAGE Nz.”

's-GRAVENHAGE, WERELDHOOFDSTAD. Door de delegatie van het Royal Institute of British Architects (de heeren FLOCKHART, GIBSON en HARE) is verslag uitgebracht aangaande de architectonische zijde der onzen lezers bekende plannen EYKMAN-HORRIX. Het verslag zal in zijn geheel worden opgenomen in het eerste nummer van de „Review of Internationalism”. De slotsom is evenwel reeds gepubliceerd. Zij werd 17 Dec. l.l. in de vergadering van den Raad van Bestuur aangenomen en luidt aldus: De Raad van het „Royal Institute of British Architects”, drie zijner leden afgevaardigd hebbende om Den Haag te bezoeken en het plan van de voorgestelde „Wereld-hoofdstad” te onderzoeken, het daarop betrekking hebbende rapport ontvangen hebbende, is van oordeel dat het voorgestelde plan uit bouwkundig oogpunt wenschelijk is, en de plaats voor het doel geschikt. Hij is verder van meening dat het bewonderenswaardige plan, ontworpen door den heer DE BAZEL, zou leiden tot eene prachtige en monumentale stad, het grootsche denkbeeld waardig dat haar ontstaan bezielde.

De lezer die zich uit „De Bouww.” 1905 (blz. 285) het plan herinnert, zal weten dat het „Vredespaleis” een der hoeksteenen van het plan is. Voor dit gebouw is het meest domineerende punt, de Musschenberg, bestemd.

Het eene is niet te scheiden van het ander, althans niet het Vredespaleis van de wereld-hoofdstad. Implicite het oordeel der delegatie omtrent het wereldcentrumplan is dan ook dat omtrent de plaatsing van het Vredespaleis in dat plan, in tegenstelling tot de thans uitgekozen plaats op „Zorgvliet”.

Wij hopen, dat de Nederlandsche architecten nog eene krachtige poging zullen wagen om, eer het onherroepelijk te

laat is, het in elk opzicht zoo hoogst onpassende en ongunstige Zorgvliet-terrein alsnog te doen vervangen door den Musschenberg. Zoo ongunstig van vorm en situatie, zoo benepen, ingeklemd en bedrukt het Zorgvliet-terrein is, niet de mogelijkheid biedend om een gebouw te stichten dat de aandacht op zich samentrekt, noch om een werk daar te stellen dat een ontzag-en indrukwekkend beginsel vertolkt, zoo domineerend is de Musschenberg, zoo ruim, vrij en verheven. De beteekenis van een bouwwerk, 't welk geroepen is eene grootsche en verheven bestemming als een Vredespaleis te vervullen, eischt eene dienovereenkomstige ligging. Een gebouw, in welks zalen verhandelingen plaats grijpen, die voor de geheele menschheid van het hoogste belang zijn, zulk een gebouw eischt eene andere ligging dan opzij van een straat, weggestopt in den revolutiebouw, zoodanig dat niemand het opmerkt, zonder het hoofd te wenden. Aldus betoogden wij in het boven aangehaalde „Bouwwereld”-nummer. Moge dit besef nog bijtijds doordringen, en niet, door gebrek aan een breed inzicht, een besluit worden volgehouden, dat onherroepelijk tot spijt en mislukking moet leiden.

De Beurskwesie te Rotterdam. Door „Bouwkunst en Vriendschap” is aan den Raad een adres gezonden. Het wijst op de architectonische en historische waarde van het gebouw. Voorts wordt betoogd dat het verkeer op het Beursplein de afbraak van de Beurs niet eischt. Het verkeer wordt daar belemmerd door het Postkantoor en het Station. Het genootschap gaat niet in op de vraag of de voorgenomen verbouwing afdoende is te achten. De vereeniging verzoekt het gebouw zóó te behouden, dat het in zijn uiterlijk en inrichting zooveel mogelijk werkelijk blijve een product van eene voorbijgegangene bouwkunstperiode. —

De Mij. tot Bev. der Bwk. zond aan den raad een adres, aandringende op behoud van het gebouw.

De heer J. C. VAN DORSSER Az., Hoofdleeraar der Ac. van B. K. en T. W., heeft groote plannen. Hij acht in een ingezonden stuk in de „N. R. C.”, 19 Dec. l.l., de voorgestelde verbouwing niet zoo gelukkig, daar de oorspronkelijke buitenarchitectuur veranderd wordt en men ook inwendig geen eenheid verkrijgt. Ten einde nu in het centrum van de stad een nieuwe Beurs te kunnen bouwen, stelt hij voor om het oude stadsgedeelte tusschen Coolsingel, Delftsche Poort en Groote kerk te gaan vervormen tot een waardig centrum der stad.

„Men zal op de door onteigening vrij komende terreinen een nieuw stadsgedeelte kunnen stichten. Daarop kunnen flinke communicatiewegen, pleinen, de plaatsing van de noodige openbare en andere monumentale gebouwen, zooals stadhuis, beurs, postkantoor, concertgebouw en de voor den bloei van Rotterdam nog ontbrekende gebouwen geprojecteerd worden.”

De waardevermeerdering van den overblijvende grond zou de kosten wel grootendeels goedmaken, meent de heer VAN DORSSER, wellicht zelfs een voordeel geven, zooals dat bij soortgelijke modernisaties van minderwaardige kwartieren meer voorkomt.

DORDRECHT. De „N. R. C.” ontleent aan de „D. Ct.” Toen indertijd de beide fraaie oud-Dordtsche geveltjes de Steur en de Crimpertzalm in de Vischstraat zoo uitnemend werden gerestaureerd, kon niemand vermoeden, dat het bestaan van het laatste spoedig bedreigd zou worden door verandering van eigenaar. Dezen zomer bestond nl. het plan den Crimpertzalm af te breken voor de uitbreiding van het belendende café, ja het scheen zelfs dat het lot van het fraaie gebouwtje door de eischen, die de drankwet stelde, onherroepelijk was beslist. En zie, dezer dagen vernamen we heugelijker tijding. Dat men den nieuwen eigenaar zoo maar voetstoot den Crimpertzalm zou laten afbreken was wel niet te denken, maar er zal toch heel wat moeite aangewend moeten zijn, voor dat verhoed was, dat de voorschriften der drankwet ons het geveltje ontroofden en misschien de afbraak zelfs naar elders zouden doen verhuizen.

Wat er precies gebeurd is, weten we niet, maar het schijnt dat de hooge regeering te juister tijd haar woord heeft gesproken, om den gevel te sparen. En dus kunnen we gerust zijn; de Crimpertzalm wordt niet afgebroken Integendeel, er staat thans een schutting voor, wat er op wijst, dat het ondergedeelte ook een herstelling zal ondergaan, en, naar verluidt, wel zoo eene die in overeenstemming is met het bovengedeelte.

Het Informatie-bureau van den Bond van Technici zal van af 6 Jan. a.s. gevestigd zijn te Rotterdam, Mauritsstraat 110, waar het zal worden beheerd door den heer H. A. MUNS, Hoofdopzichter bij de gemeentewerken. Hieronder volgen eenige bijzonderheden omtrent den omvang en het effect der werkzaamheden van het genoemde bureau.

Dit jaar maakten ± 150 sollicitanten gebruik van dat Bureau om door zijne bemiddeling plaatsing te verkrijgen, terwijl 74 aanvragen inkwamen van heeren werkgevers, als van Rijk- en Provinciale Waterstaat, Genie, Gemeentewerken, architecten, ingenieurs, aannemers, technische bureaux, trammaatschappijen, fabrieken, scheepswerven en particulieren, en mochten 32 sollicitanten plaatsing verkrijgen.

Bedroeg in 1902 het aantal opzichters en teekenaars, dat van het Informatiebureau gebruik maakte, slechts 68, terwijl het aantal aanvragen van werkgevers tot 53 liep en er toen slechts 14 sollicitanten werden geplaatst, dan mag de Bond van Technici zeer zeker op het nuttige dier instelling wijzen, die sedert laatstgenoemd jaar 1902 aan 134 opzichters en teekenaars in bouw- en werktuigkundige vakken plaatsing heeft bezorgd, waardoor velen verbetering hunner positie verkregen, zoo door vaste aanstelling als door betere salariering.

De aandacht van belanghebbenden wordt in het bijzonder op dit Informatiebureau gevestigd.

De vijfde jaargang van „De Bouwwereld” is met dit nummer voltooid: een kloek deel van 416 bladzijden, 21 losse platen en 200 tekstafbeeldingen — cijfers die spreken. Wij wenschen allen, die in eenigen vorm, door hun abonnement of hunne medewerking ons steunden, onzen dank te betuigen en ons ook voor den komenden jaargang in hunne belangstelling aan te bevelen. Wij gaan dien jaargang in met eene in tekst en illustratie welvoorziene portefeuille, en bovendien ons vleiend met de verwezenlijking van vele toezeggingen.

Overtuigd dat zelfs het bereikbare voor een bouwkundig orgaan in een klein land door „De Bouwwereld” nog geenszins geboden wordt, zal — gesteund door de uitgevers — onze Redactie bij voortdurende geene moeite ontzien om het blad steeds meer te doen beantwoorden aan zijne bestemming: een onafhankelijk zuiver bouwkundig orgaan te wezen dat zijne lezers trouw en spoedig op de hoogte brengt van 't wetenswaardige dat, zoo in Nederland als elders, op architectonisch gebied voorvalt.

Dat is ons programma. Omtrent de wijze waarop het in „De Bouwwereld” wordt verwezenlijkt, getuigen nu vijf jaargangen. Wij hopen ook in den zesden den ingeslagen richting te vervolgen, daarbij door velen met raad en daad gesteund.

Jaarverslag Architectura et Amicitia. Het ledental steeg in het afgelopen jaar van 348 tot 362.

Wegens den toestand der geldmiddelen werd de bibliotheek dit jaar niet met nieuw-aangekochte werken verrijkt. Wel kwamen er verschillende boek-geschenken in.

De belangstelling der leden voor het weekblad was zeer gering. Met klem dringt het bestuur aan op meer medewerking, vooral van de jongeren.

De rekening en verantwoording over het afgelopen jaar sluit met een nadeelig saldo van f 160.

De begroting voor 1907, sluitend in ontvangst en uitgaaf met een bedrag van f 4336, werd goedgekeurd.

Berlijnsche bouwwerken. Met welke reusachtige sommen de stedelijke begroting van Berlijn te rekenen heeft, blijkt o. a. uit de begroting voor de openbare werken.

Terwijl de „Hochbau” van heel Pruisen in het jaar 1905/06 afsluit met een bedrag van 32.3 miljoen mark, beliep die van Berlijn alleen 15.86 miljoen. In totaal werd in 1905 door het stedelijke bouwdepartement ruim 87 miljoen verwerkt. 17 groote gebouwen, welke 12 miljoen kostten, werden in het jaar 1905/06 voltooid en in uitvoering waren nog meerdere bouwwerken, die samen op 48 miljoen begroot waren, en bovendien in bewerking nog 22 ontwerpen, geraamd op ruim 26 miljoen. Het Rudolf Virchow-ziekenhuis alleen kostte 19 068.000 Mark.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Verschenen zijn:

W. C. A. Ridderhof, Hfd.-leer. a. d. B. A. S. v. h. Gen. „Mathesis Scientiarum Genitrix” te Leiden, **Leerboek der Perspectief.** (Met 176 Figuren tusschen den tekst en 106 Vraagstukken). 1e Deel. Deventer. A. E. KLUWER. (f 1.25).

R. van de Wal. **Handboek voor Smeden.** Afl. 23. Deventer, A. E. KLUWER.

F. Baltzer. **Die Architektur der Kultbauten Japans** (m. 359 Abb.). Berlin, W. ERNST (10 Mark).

F. Baltzer. **Das Japanische Haus.** Berlin, W. ERNST (15 M.).

Dr. E. Haenel & Prof. H. Tscherman. **Das Einzelwohnhaus der Neuzeit** (m. 218 Abb. sowie 6 farbigen Tafeln). Leipzig, J. J. WEBER (7.50 Mark).

Preisgekrönte Entwürfe zu Bauern- und einfachen Bürgerhäusern für den Regierungsbezirk Minden und das Fürstentum Schaumburg-Lippe. (79 pl.) Verlag von VELHAGEN & KLASING, Bielefeld—Leipzig, 20 Mark.

Van Gendt's Bouwkalender. Als gewoonlijk verscheen voor de kerstdagen deze kalender, waarvan het technisch gedeelte bewerkt werd door de heeren SCHILL & HAVERKAMP. Uitgever is L. J. VEEN. Het boekje is evenals de voorgaande jaargangen te verkrijgen in één boekje of in losse boekjes.

De tekst werd evenals de personalia grondig nagezien en met zorg opgemaakt.

In de bijlage, welke afzonderlijk verkrijgbaar is, werd het hoofdstuk „Geodesie” door een geheel nieuw, bewerkt door den heer M. DE Vos, landmeter te Leeuwarden, vervangen.

Moderne Bauformen. Afl. 12 besluit den 5 ten jaargang. Zij is wederom uitsluitend aan de Dresdensche kunst gewijd en bevat op talrijke illustraties een zeer veelzijdigen en rijken inhoud. Bouwkunst zoowel als beeldhouwkunst, kunstnijverheid van allerlei aard en decoratieve schilderkunst zijn vertegenwoordigd en geven een interessant beeld van het streven der Dresdensche kunstenaars.

SCHILLING & GRAEBNER, M. H. KÜHNE, H. ERLWEIN, W. KREIS, E. HOTTENROTH zijn de architecten van dit nummer. Op gekleurde platen zijn voorgesteld beschiederingen van kerken en van het trappenhuis van het Ministerie te Dresden, door RÖSSLER en van een muziekzaal door RICHARD GUHR.

Het blijft een lust dit uitermate fraai uitgegeven plaatwerk te ontvangen. Bovendien zegt de uitgever toe eene uitbreiding van het werk in den komenden jaargang, waardoor de zusterkunsten meer tot hun recht kunnen komen.

Academy Architecture 1906 II Vol. 30 der serie.

Dit nummer bevat eene keuze uit de bouwkundige inzendingen op de tentoonstelling van de Royal Academy te Londen en van de Royal Scottish Academy te Edinburgh; dito van de Fransche salon; een afdeling beeldhouwwerken; en overzicht van Engelsche en vastelandsche bouwwerken.

De eerste beide afdelingen doen zeer belangrijke ontwerpen zien, waarbij wat Engeland betreft inzonderheid het nieuwe College of Science en Regeeringsgebouw te Dublin, door ASTON WEBB & DEANE, het stadhuis te Durban, door STANLEY HUDSON, om de nieuwe gevels, die NORMAN SHAW in opdracht van het koninklijk domein, ontwierp van het Piccadilly-Hotel en het Quadrant van Regentstreet de aandacht trekken. In de Fransche afdeling treffen ons HENRY DEVERIN's plan tot verandering van het Palais-Royal te Parijs, GODEFROY's prachtige aquarellen voor de prefectuur van het departement Haute Vienne, teekeningen van PAYEU van de prefectuur te Agen, van TEISSEIRE & CLERMONT en van PIAT & ROY van een feestzaal en schouwburg te Fontainebleau, van J. & R. FÉVRIER van een verzeke- ringspaleis te Madrid. In de 4e afdeling zijn ditmaal als Nederlanders vertegenwoordigd eenige werken van J. VERHEUL Dzn. en J. H. W. LELIMAN.

De eerste o. a. door een societeitsgebouw te Kralingen. Met het onderschrift van deze prent is eene fout gemaakt. Hoewel den uitgever van „A. A.” uitdrukkelijk was opgegeven dat het gebouw een werk is van de arch. J. VERHEUL Dzn. en DE ROOS & OVEREYNDER samen, werd alleen de eerste naam opgenomen.

Hoe de uitgever van „A. A.” er echter bij komt eene villa van den heer LELIMAN te betitelen: „House „De Bouwwereld” blijft een raadsel.

Architectura Nr. 51. Het redactiejaar 1906, door PAUL J. DE JONGH.

Verslag der 121e gewone vergadering van A. et A., gehouden 19 Dec. De vergadering had een huishoudelijk beloop.

De wereldhoofdstad. Bericht van de uitgave van de „Review of Internationalism” en konklusie der Engelsche delegatie. Zie blz. 414.

Prijsvragen Bouwkunsten Vriendschap. Uitslag prijsvragen, zie blz. 416.

TECHNISCH GEDEELTE. Licht-electrische geleidingen (Vervolg).

Luchtspoorwegen. In de mijnstreken van Duitschland wordt veel gebruik gemaakt van deze soort spoorwegen. Zij werken economisch. In Noorwegen bouwt men thans een luchtspoorweg ter lengte van 35 K.M. Deze is de langste in Europa en gaat van koper- en zwavelmijnen naar den spoorweg Drontheim—Christiania.

Grondslag voor hoogtebepaling, door E. J. REINDERS. Geschiedkundige bijzonderheden omtrent het amsterdamsche peil.

Bouwkundig Weekblad Nr. 51 Kleine woningen, door F. G. C. ROBUZEN. Beschrijving van een blok arbeiderswoningen gebouwd door den schrijver te Goes met afbeelding van gevel en plattegrond.

Afdeeling 's-Gravenhage der Maatij. tot bev. der Bouwkunst, verslag der gehouden vergadering op 14 Dec. waar de heer A. W. C. DWARS een lezing hield over „Bruggen-architectuur”.

Afdeeling Arnhem der Maatij. tot bev. der Bouwkunst, verslag der gehouden vergadering op 28 Nov. waarin de heer A. W. WEISSMAN een bijdrage leverde over „gebakken steen” in het algemeen en Bricorna in het bijzonder.

De Opmerker Nr. 51. Het kasteel te Wijchen. Een herinnering door L. Beschrijving van een bezoek aan dit kasteel met plattegrond en afbeelding van een gevel. (Verg. „Bww.” blz. 395).

Boerenhuizen. Naar aanleiding van het verschijnen van het winternummer van de „Studio” vestigt de schrijver er de aandacht op dat vele der vormen van de „cottages” zijn ontleend aan hollandsche voorbeelden. Hij raadt dus aan om voor navolging liever bij de hollandsche typen te werk te gaan dan bij de engelsche. Ook zijn de ankers, deurkalven, toppen en bekroningen der gevels veel mooier bij ons, dan op de engelsche details voorkomende in de „Studio”.

Veiligheidsspringstoffen, door J. L. TERNEDED. Met deze veiligheidsspringstoffen worden bedoeld die springmiddelen die niet door zichzelf kunnen ontploffen maar aangestoken moeten worden. Hiertoe behoorde het Roburiet, waarvan de fabriek in Duitschland onlangs ontptofte. De schrijver meent dat die ontपloffing door andere springstoffen in de fabriek aanwezig, moet veroorzaakt zijn.

Over batikken, door J. A. LOEBER JR. Beschrijving van deze kunst zooals zij op Java beoefend wordt.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Prijsvraag van „De Amsterdamer. Weekblad voor Nederland”.

Prijsvraag voor een Woonhuis.

Art. 1. Gevraagd wordt het ontwerp van een „rijenhuis” op een terrein breed 7 M. en bestemd ter bewoning door ééne familie, muren op erfcheiding.

Art. 2. Het huis moet bevatten:
afgesloten ingangsportaal,
trap met kleine traphal,
grote woonkamer met veranda of loggia,
kleine kamer,
keuken,
keldertje of ruime provisiebergplaats.
1 grote slaapkamer.
4 kleine slaapkamers,
1 dienstbodenkamer,
gelegenheid tot het plaatsen van een bad,
een zolder of bergruimte,
alle verdere gemakken, als W. C.'s, brandstoffenbergplaats, enz.

Het huis kan bestaan uit beganen-grond en 2 verdiepingen, waarvan 1 geheel of gedeeltelijk in de kap mag zijn ingewerkt. Er moet gerekend worden op een afgesloten stoep van 1.25 M.

Constructie volgens eischen der Amsterdamsche Bouwverordening.

Art. 3. De begroting van het huis, berekend van af onderkant trasraam, (te stellen op 0.85 M. onder het straatniveau), maar met inbegrip van den eventueelen kelder, mag bedragen f 8500.—, waarbij als eenheidsprijzen worden aangehouden, de Amsterdamsche, vermeld in VAN GENDT'S bouwkalender 1907.

Art. 4. Gevraagd worden de plattegronden, gevels en 1 lengte- en 1 dwarsdoorsnede, allen op de schaal 1 à 50, en eene perspectief van den voorgevel, alsmede uitgewerkte begroting. De teekeningen moeten in lijnen zijn uitgevoerd, zonder afwerking (de bewerking van de perspectief vrij). Geen renvooien bij de plattegronden.

Art. 5. De ontwerpen worden, niet opgerold, uiterlijk 30 April 1907, des avonds te zes uur, franco ingewacht aan het adres van de Firma VAN HOLKEMA & WARENDORF, uitgever van „de Amsterdamer, Weekblad voor Nederland,” Heerenrecht 457, Amsterdam. Zij moeten vergezeld zijn van verzegelden naambrief, correspondentie-adres en van een geteekend merk en motto.

Zij worden in handen gesteld van eene jury, bestaande uit de Heeren:

H. P. BERLAGE NZN, Architect te Amsterdam,
W. KROMHOUT CZN, „ „ „
J. H. W. LELIMAN, „ „ „
J. W. C. TELLEGEN, Directeur Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

J. VERHEUL DZN, Architect te Rotterdam.
die een maand na inzending uitspraak doet, terwijl het rapport

in het Weekblad „de Amsterdamer” wordt gepubliceerd.

Uitgekeerd wordt: 1e prijs à twee honderd gulden,

2e „ „ honderd vijftig gulden,

3e „ „ vijf en zeventig gulden,

welke bedragen door de jury ook anders mogen worden verdeeld, terwijl in overleg met de jury meer bekroningen mogen worden toegekend. De mededingers leggen zich bij de uitspraak der jury onvoorwaardelijk neer.

Het Weekblad „de Amsterdamer” behoudt zich het reproductierecht van alle ingekomen ontwerpen voor, terwijl de bekroonde ontwerpen zijn eigendom blijven.

De ontwerpen worden gedurende eene week tentoongesteld.

Uitslag Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap 1906.

1e. Een spoorwegstation, motto: „Aller-retour” (eerste prijs) de heer J. C. van Epen, architect te Baarn; motto: „gevlugeld wiel met bliksemstralen” (tweede prijs) de heer H. G. Krijgsman, te Rotterdam; motto: „Weet of rust” (tweede prijs) de heer M. J. Granpré Molière, stud. Techn. Hoogeschool te Delft; motto: „1893” (derde prijs) de heer H. W. Stikkelorum, opz.-teeken. gem.-werken te 's-Gravenhage; motto: „Holland” (eervolle vermelding) de heer A. S. Kuijpers, bouwk. teekenaar te Rotterdam en motto: „B en C” (eervolle vermelding) de heer C. Abba, bouwkundig teekenaar te Rotterdam.

2e. Een grafmonument, motto: „R. I. P. II” (tweede prijs) de heer D. van Bergen, te Rotterdam. (1e en 3e prijs niet toegekend).

3e. Voor een steenen trap, motto: „Adhaesie” (tweede prijs) de heer W. Bogtmans, leeraar M. O. te Haarlem, en motto: „driehoek” geteekend. (derde prijs) de heer J. L. Zaayer te Rotterdam. (1e prijs niet toegekend).

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Wouter Cool, Civ.-Ing. over: Gewapend beton in uitvoering en toepassing (toegelicht met een honderdtal lichtbeelden). Rotterdam. Bouwkunst en Vriendschap 11 Dec.

Na het grondbegrip der constructie van het materiaal en de geschiedenis ervan nagegaan te hebben, behandelde spreker de toepassing op steunpunten en vloeren, fundeeringen, bruggen, kappen, koepels en reservoirs en dijkvloeiingen, om in 't bijzonder stil te staan bij de uitvoering van kaaimuren, zooals die in den jongsten tijd bij de Rotterdamsche havenwerken wordt toegepast en waarbij vooraf in een droogdok geconstrueerde caissons van gewapend beton vervaardigd worden van zoodanige hoogte dat zij drijvende naar de plaats hunner bestemming gebracht kunnen worden en daar tot zoodanige hoogte worden opgebouwd dat, na door het inlaten van water gezonken te zijn, de bovenkant boven laag water uitsteekt, waarna de caissons gedeeltelijk met beton, gedeeltelijk met zand gevuld tot fundeering dienen van den kaaimuur.

Door deze constructie waarbij de caisson op den vasten, tot 16 M. diepte uitgebaggerden bodem komt te staan is de vroeger noodige grondkeering door het aanbrengen van een rijzen dam en is ook een houten fundeering geheel overbodig geworden, terwijl de kosten niet hooger dan die van de vroegere wijze van fundeeren zijn.

De caissons oorspronkelijk ter lengte van 25 M. en daarna van 40 M. gemaakt, worden aan de uiteinden met een groote messing en groef bewerkt en in elkander gezet.

In deze vergadering was verder aan de orde de Rotterdamsche beurskwesitie. Na een uitvoerige gedachtewisseling werd besloten een adres tot de gemeenteraad te richten, waarbij op behoud van het bestaande gebouw wordt aangedrongen uit historische en architectonische overwegingen.

■ PERSONALIA ■

Benoemd tot Gemeente-architect te Sittard de heer J. WILMS, aldaar.

Tot gemeente-architect te Vianen (Z.-H.) is benoemd de heer S. Feikema, te Apeldoorn.

De Senaat der Technische Hoogeschool te Delft heeft het doctoraat in de Technische wetenschap honoris causa verleend aan Dr. J. BOSSCHA, te Haarlem, Dr. P. J. H. CUYPERS, te Roermond, G. VAN DIESEN, civiel ingenieur te 's-Gravenhage, J. KRAUS, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage, (Minister van Waterstaat), Dr. A. KUYPER, te 's-Gravenhage en G. LELY, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage.

In eene buitengewone Senaatsvergadering op 8 Januari zullen aan de benoemden de diploma's worden uitgereikt.

Gaarne voldoen wij aan het verzoek alsnog te berichten dat het eervol ontslag van den heer M. G. VAN WADENOYEN hem op eigen verzoek verleend is.